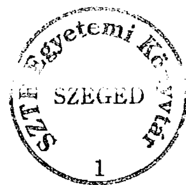
Marinov Iván – Dezső András – Pál Attila

Legendavadászat

Szóbeszédek, tévhitek, átverések nyomában

A mű címe:
Legendavadászat. Szóbeszédek, tévhitek, átverések nyomában

Szöveg: © Marinov Iván, Dezső András, Pál Attila

Szerkesztette: Marinov Iván és Falcsik Mari

Felelős szerkesztő: Falcsik Mari

A kötet megjelenését a Discovery Channel támogatta.

A kötetet tervezte: Batki Anita

Borítóterv: Kuszkó Rajmund

ISBN 963 7525 86 6

Kiadja a HVG Kiadó ZRt., Budapest, 2006
Felelős kiadó: Szauer Péter

Nyomdai előkészítés: HVG Press Kft
Felelős vezető: Erényi Ágnes

Nyomás: AduPrint
Felelős vezető: Tóth Éva

Tartalom

Előszó

„Nagybátyám volt gimnáziumi osztálytársának a bátyja – aki egyébként az egyik pesti kórház főorvosának a szomszédja – mesélte egy fociedzés után, amiről pont lemaradtam, hogy a múltkor – a szomszédja már elfelejtette, melyik kollégájától hallotta a sztorit, így a kórház nevére sem emlékezett – az éjjeli ügyelet alatt bevittek egy fickót, aki a szájába vett egy villanykörtét, és aztán sehogyan nem tudta kihúzni. A kolléga, akitől a szomszéd főorvos a sztorit hallotta, pont nyaralni volt az eset idején, de állítólag még az ügyeletesek váltótársai is ezen röhögtek másnap, amikor felidézték az éjszaka történéseit.

Ráadásul, mert hát a baj nem jár egyedül, másfél óra múlva még egy embert behoztak – ugyanúgy, körtével a szájában. Nemsokára kiderült, hogy ez a második »balesetes« az a taxis volt, aki az első körtés srácot bevitte a kórházba. A szerencsétlen nem tudta elképzelni, hogy lehet egy százas izzót úgy bevenni a szájába, hogy az ember ne tudja kihúzni, ezért hazaérve ő is kipróbálta.

Állítólag a tévében, vagy valamelyik lapban meg is interjúvolták őket, miután nagy nehezen kioperálták a körtéket. A sztorira én is emlékszem, sőt utána nem sokkal mintha Amerikában is lett volna valami hasonló eset..."

Barátom barátja mesélte...

A fentiekhez hasonló történettel mindenki találkozhatott már, még ha ezzel, ebben a formában valószínűleg nem, hiszen ezt mi raktuk össze, ügyelve arra, hogy minél több jellemző fordulatot belegyúrjunk. Hogy követhetetlen, kinek a kije a főorvos, és ő maga kitől hallotta a történetet? Előfordul.

A sztori maga azonban van olyan rejtélyes, izgalmas, tanulságos és egyben félelmetes, hogy továbbadjuk. Egyszerűbb, ha nem pepecselünk az információlánc pontos rekonstruálásával, hanem gyorsan megosztjuk másokkal – hallgatóságunk és a magunk örömére. Elég, ha annyit mondunk, hallottuk. Vagy a szomszéd Józsi hallotta. Esetleg ott volt a helyszínen: éppen akkor vették ki a manduláját, és nem tudott aludni. Ez a Józsi ilyet nem találna ki, ismerjük. A saját szemével látta.

Az emberek az információk jelentős részét bizonytalan eredetű közlésekből szerzik, ezeket később tényként mesélik el egymásnak. Városi legendákkal foglalkozó internetes oldalunk szerkesztése során mi magunk is több olyan sztoriba, tévhitbe, példamesébe botlottunk, amiben legendavadász tevékenységünk előtt szilárdan hittünk, nemritkán előszeretettel meséltünk baráti körben. Úgy véljük azonban, hogy szégyenkezésre nincs okunk, miként az olvasónak se, ha e könyv végére érve rádöbben, hogy éveken át mesélt kedvenc tételei és történetei a képzelet szüleményei.

Mitől ilyen gyors a pletyka terjedési sebessége?

A globalizáció a világ egyre több népét, régióját, lakosát kapcsolta be a városi legendák, tévhitek keringési rendszerébe. Ahogy a hírek mind közvetlenebb utakon terjednek, ettől egyrészt csökkent a – korábban csak többszörös áttételekkel összekapcsolható – világrészek közti információáramlás ideje, a közvetítő személyek száma és ezáltal az információk torzulása, másrészt ez felgyorsította a helyi szóbeszéd, a lokális legendák nemzetközi exportját, adaptációját is.

A valóság manipulációját gyermekjátékká egyszerűsítő digitális technológiák és az akár névtelen kinyilatkozást is lehetővé tevő internet megjelenése alapjaiban változtatta meg a szóbeszéd terjedését. Egyes társadalomtudományi értelmezések szerint a világháló klasszikus pletykaklub, ahol bárki megszólíthat bárkit – akár ismeretlenül is. E szerint az értelmezés szerint

– ha elfogadjuk, hogy a szóbeszéd egyik funkciója éppen a hivatalos és íratlan társadalmi cenzúratörvények, illetve a bennünk rejlő öncenzúrahajlam megkerülése – azt mondhatjuk, hogy az internet a szóbeszéd ideális színtere és hordozója. De ha arra gondolunk, hogy a névtelenség mögé bújva az embereknek lehetőségük van arra is, hogy olyan dolgokat elmondjanak, amit egyébként nem mernének, akkor az internet rombolóan is hathat a szóbeszédre, hiszen az internet névtelenségében nem lesz többé szükség arra a pszichológiai elfedő szerepre, amit a szóbeszéd az élőbeszédben betölt.

Az tehát nem várható, hogy a szóbeli kommunikációt, a szóbeszédet a jövőben kiszorítja az internetes kommunikáció, de mindenképpen elősegíti a kitalációk minden eddiginél gyorsabb és szélesebb körű terjedését és mutációját.

Mi került a válogatásba?

A klasszikus értelemben vett legendákon túl könyvünkbe bátran válogattunk a történelmi gesztták, tévhitek, mítoszok, tanmesék, összeesküvés-elméletek, anekdoták, átverések, internetes csalások, médiahackek, manipulált fotókon alapuló rémtörténetek és kamufigyelmeztetések közül is. A továbbiakban az Olvasó öt témakörben, egységenként 9-10 fejezetben ismerkedhet meg a legbizarrabb, legmulatságosabb és legfélelmetesebb legendákkal.

Könyvünket nem csak a benne szereplő történetek leleplezésére ajánljuk. Az egyes motívumok alapján csokorba gyűjtött legendacsoportokban leírtak – reményeink szerint – arra is alkalmasak lesznek, hogy a segítségükkel leleplezhessünk a könyvben nem idézett, ám hasonló üzenetű, mondanivalójú szóbeszédeket is. Szeretnénk, ha munkánk olyan kézikönyvként funkcionálna, amelyet elolvasás után nem érdemes túl magas könyvespolcra tenni, hogy egy-egy újabb legenda felbukkanását követően könnyen elő lehessen kapni. Ebben segíti az olvasókat a kiadvány végén található mellékletben a részletes „legendahatározó" és a név- és tárgymutató is.

Hogyan is boncolunk?

Mint korábban, a honlapunk szerkesztése közben, most, e könyv írása során is betartottuk azt a magunk által felállított alapszabályt, hogy – bár sok esetben nagy a kísértés – lehetőleg ne dobálózzunk olyan kifejezésekkel, mint a „nyilvánvaló", az „egyértelmű", a „minden kétséget kizáróan megállapítható" vagy a „soha meg nem történt".

Valljuk, hogy az ilyen szavakkal vagdalkozók vagy nincsenek tisztában a legendák természetével (lásd még többek között a későbbiekben részletesen kifejtett, rejtélyes hangzású *ostension* fogalmát), vagy aprólékos feltáró munka helyett harsány magabiztossággal próbálják olvasóik kétkedését csillapítani. Mi nem kívánunk beleesni ezekbe a típushibákba, a tőlünk nemegyszer időben vagy térben, esetleg mindkettőben távoli eseményeket egyetlen *igaz* avagy *hamis* címkével ellátni, ezért munkánk során többek között az alábbi, a vizsgált téma megfoghatatlanságához inkább illő eljárásokkal operáltunk:

- X. Y., a kérdés elismert szakértője szerint az, hogy az adott esemény bekövetkezhetett volna,
  a) írásos bizonyíték hiányában nem hitelesíthető,
  b) dokumentumokkal éppen annak ellenkezője bizonyítható,
  c) a tudomány eszközeit felhasználva cáfolható.

- Ezzel szemben Y. X. szerint a leírtakat érdemes megvizsgálni egy másik szemszögből is, amelyből kiindulva az X. Y által levontaktól eltérő következtetéseket is felállíthatunk.

- Saját kísérleteink, tapasztalataink, észleléseink azt mutatják, hogy ...

- Nem tudjuk, hogy az adott legenda megtörtént-e a szóbeszédben említett helyen és időben, de elgondolkodtató, hogy
  a) az elmondottak kísértetiesen hasonlítanak egy több évtizede feljegyezett történethez,

  b) hasonló üzenetű legenda ismert Nagy-Britanniában, az Egyesült Államokban, Franciaországban, Görögországban, valamint tucatnyi más országban is,
  c) a sztori ellentmond a józan észnek.

És hogy mi is az a – legendáinkhoz hasonlóan szintén igencsak rejtélyes – *józan ész?* Nem más, mint egy gyanúsan puha módszer azokra az esetekre, amikor a nyomozás során a fent említett mankók egyike sem segített.

Kinek mondunk köszönetet?

Mindenkinek, aki munkánk során segítségünkre volt. Hozzátartozóinkon, kollégáinkon, barátainkon, szerkesztőnkön és a kiadón túl a könyvben megszólaló, illetve annak egyes fejezeteit lektoráló személyeknek, név szerint és remélhetőleg senkit ki nem felejtve:

Ablonczy Balázs, Békés Csaba, Borhi László, Hermann Róbert, Ormos Mária, Rainer M. János és Romsics Ignác történészeknek, Bata István és Szonntag Andor BKV-szakembereknek, Csabai Márta és Sergio Benvenuto pszichológusoknak, Barbara Mikkelson legendavadász folkloristának, Dunay György, Győry László szeszipari elnöknek, Pete Nándor külügyi ex-főosztályvezető-helyettesnek, Móricz Kálmán helytörténésznek, Balla D. Károly, Müller Péter és Szabó Illés íróknak, Füredi Mihály könyvtárigazgatónak, Gálfalvi Istvánnak, a Szerencsejáték Rt. egykori munkatársának, Hablicsek László demográfusnak, É. Kiss Katalin nyelvkutatónak, Túry Gergely és Bánkuti András fotóriportereknek, Pálinkás-Szűcs Róbert riporternek, Ruszthi Zsolt, Szőnyei Tamás újságíróknak, Nagy Feró, Varga Zoltán zenészeknek, Samu Ferenc zoológusnak, Hanga Zoltán szóvivőnek, Brauswetter Viktor állatorvosnak, Kiss János élettankutatónak, Frecska Ede pszichiáternek, Kővári Gergely sörmesternek és Gyányi Sándor weblapszerkesztőnek és az ÁNTSZ alkalmazottjainak.

Köszönjük!

1.

Árulkodó szóbeszédek

1.

Árulkodó szóbeszédek

Híresztelés, mendemonda, pletyka, fecsegés, locsogás, fáma, mesebeszéd, lárifári, szódara – többek közt e szinonimákat sorolja fel a *Magyar Szókincstár*[1] a szóbeszéd kifejezésre. Nem túl hízelgő lista, ez alapján a témát rögtön utalhatnánk a bulvárlapok hátsó oldalaira. Más nyelvekben sem sokkal jobb a helyzet. Az angol 'rumor', a francia 'rumeur' vagy 'bruit' szavak például már hangzásukban ítéletet mondanak a tartalomról: itt valami olcsó és sötét dologról lehet szó.

Pedig a szóbeszédek igen hasznos részletekkel szolgálhatnak az adott társadalom korképét megrajzolni kívánók számára. Ezek a bizonytalan eredetű, többnyire verbális kommunikáció, újabban internet útján terjedő történetecskék ugyanis remekül bemutathatják a kor emberének félelmeit, szorongásait, illetve eltitkolt vágyait, álmait.

Történetmesélés közben talán nem is gondolnánk, de a szóbeszédek jóval többet elárulnak a mesélőről, mint amennyit láttatni szeretnénk magunkból. Az egyik fő eredetelmélet szerint ugyanis keletkezésük annak köszönhető, hogy olyan információkat közölhetünk általuk, amelyek nem férnek bele az elfogadott diskurzusba, tehát társadalmilag nem legitim, elfogadhatatlan érzéseket, vágyakat közvetítenek.

Példa erre a 2001. szeptember 11-i amerikai merényletek körül kialakult rengeteg összeesküvés-elmélet; ezek nagy része a ki nem mondott Amerika-ellenességet adja ismeretlen jólértesültek szájába. Hasonló az üzenete azoknak a látszólag ártalmatlannak tűnő kis történeteknek, amelyek a kettesben százhússzal száguldozó amerikai turistáról, vagy az amerikai középiskolások által használt, végtelenül leegyszerűsített iskolai térképekről adnak „hírt".

De hogy a honi példák se maradjanak ki: a fehérorosz ifjúsági karateválogatott buszsofőrje által alaposan megleckéztetett „tipikusan nagydarab kopasz cigányok" történetét szóban vagy elektronikus úton továbbadó emberekről – ha nem is minden kétséget kizáróan – sejthetjük, hogy ellenérzést táplálnak a roma kisebbséggel vagy bizonyos csoportjaival szemben.

A szóbeszédkeringetők a mesélt történetek üzenetével tehát bizonyos értelemben azonosulnak ugyan, ám ezt nem merik nyíltan felvállalni környezetük előtt. Ezt a helyzetet oldja fel a szóbeszéd, amit „nem mi találtunk ki, nem is értünk egyet vele, csak a szomszéd szomszédjának nagynénjétől hallottuk, de ha már hallottuk, továbbadjuk, mert egyébként érdekes és szórakoztató".

Létezik olyan elmélet is, amely szerint a szóbeszédeket a közösség létrehozásának és fenntartásának szükséglete hívja életre, s ezek a kapcsolatépítést és az információáramlást szolgálják. A városi legendák népszerűsége e nézet szerint abból fakad, hogy a jólértesülteknek „kifizetődővé" válik a történetmesélés: sztorizásaiknak köszönhetően egy hálózat alakul ki körülöttük, felkapott társasági személyek lesznek. Mindenki szereti, ha odafigyelnek rá, ha új és meghökkentő információkat oszthat meg másokkal.

Másik oldalról az ilyen történetek meghallgatása is hasznos lehet, hiszen olyan, máshonnan be nem szerezhető információk birtokába jutunk általuk, amelyek egyrészt felhívják a figyelmünket bizonyos – sokszor nem tudni, valós vagy hamis – veszélyekre, illetve lehetőségekre, másrészt továbbadhatók, ugyanúgy, ahogyan kaptuk. A kör soha nem ér véget, s ebben a demitizálás – azaz a mienkhez hasonló gyűjtemény – sem segít.

A szóbeszédeket reprezentáló jelen részben a válogatásba „régi" és „új" úton terjedő, honi és nemzetközi példákból egyaránt szemezgetünk, bár talán e megkülönböztetés nem is fontos, mert – ahogy mindjárt kiderül – úgyis minden összefolyik mindennel.

[1] *Magyar szókincstár – rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára.* Kiss Gábor főszerk. Tinta Könyvkiadó, 1999.

AIDS – a legfőbb mumus a fertőző betegségek közül

Amikor e sorok szerzője az orvosi egyetem gólyatáborában pár száz évfolyamtársával együtt megkapta a kérdést, melyik a legveszélyesebb megbetegedés, a választ a legtöbbekkel együtt gondolkodás nélkül írta le: az AIDS. Véletlenül sem gondolt rákra, infarktusra vagy a májzsugorra, egyértelműnek tűnt, hogy nem létezik gonoszabb a csattanó betűszóval elnevezett új betegségnél. Talán kései felbukkanása az emberiség történetében, talán alattomossága, talán egyértelmű gyógyíthatatlansága okozta, hogy a média is felkapta – s az AIDS ezzel hosszú időre a társadalom egyik legfélelmetesebb ellenségévé avanzsált.

Az AIDS-nek nagyobb legendaköre van, mint tucatnyi társának, s ezen nem is csodálkozhatunk: meglehetősen erős szimbólummal állunk szemben. Hogy minek is a szimbóluma, milyen képtelenségek terjedtek el, és mire érdemes figyelni vele kapcsolatban, erre térünk ki ebben a fejezetben.

Halálos betegség a semmiből

A '80-as évek elején, amikor a brezsnyevi képtelenségek és a reagani konzervativizmus felkorbácsolta érzelmek hatására legtöbben meg voltak győződve arról, hogy a hidegháború soha nem ér véget, felütötte fejét ez a félelmetes, pokoli kór. Kiismerhetetlennek és démoninak látszott, a semmiből tört elő, s hihetetlen tulajdonságai voltak – úgy tűnt, csak a melegeket támadja meg. El is nevezték meleg pestisnek.

Világméretű összefogás és versengés indult meg az okok és eredet megtalálására. Izolálták a HIV-vírust, kezdtek kirajzolódni a körvonalak, egy újságírócsoport feltárta az utat, hogyan terjedt szét a betegség a nyugati világban. Szenzációs felfedezésük, miszerint egyetlen ember (Gaetan Dugas kanadai légikísérő) hurcolta szét a kórt, sokak számára segített

megérteni és kézzelfoghatóbbá tenni a jelenséget. Mégis újabb és újabb eredetmítoszok törtek elő.

Mostanra a tudósok nagy többsége egyetért abban, hogy a HIV a SIV-ből ered. Ez a vírus, amely felépítésében, örökítőanyagában szinte teljesen megegyezik emberi verziójával, a csimpánzokat támadja, s a főemlősről – legközelebbi rokonunkról – „ugrott át" az emberre. Valahogy így eshetett: egy szerencsétlen afrikait megharapott egy csimpánz (esetleg sebes kézzel nyúlhatott az állat vérző testéhez), s az egyedben ott volt az emberiség egészére nézve rettenetes tulajdonsággal bíró mutáns vírusdarab is: ez képes volt az emberi fehérvérsejteket is felhasználni szaporodására. Emberünk aztán az előbb felsorolt utak valamelyikén továbbadta a fertőzést – és a vírus elszabadult.

Meglehetősen nehezen illik ez a számtalan egyszeri lehetőséget tartalmazó verzió a világról alkotott képünkbe. Túl valószínűtlen, túl gyönge lábon áll. Kell lennie valami „logikusabb" magyarázatnak is. Ráadásul, ha jobban belegondolunk, a szent és mindenható tudomány és orvoslás mostanra gyógyírt talált minden fertőzésre, megállított minden világjárványt, s a legtöbb esetén bebizonyosodott: ahol a pénz, ott a gyógyulás is. Most pedig feltűnik ez a halálos kór a semmiből, senki nem tudja, mi ez, és senki nem tudja gyógyítani. Mindennek a tetejébe a kór a felbukkanása utáni első időben jól meghatározott csoportokat támad – melegeket és kábítószer-élvezőket. Sokak által mélyen gyűlölt csoportokat.

A CIA és a Moszad és Hitler és a haitiak közös átka

Könnyű volt úgy gondolni tehát: az ember alkotta a HIV vírusát. A CIA. Vagy az izraeli titkosszolgálat, a Moszad. Netán egy titkos szervezet, amely a homoszexuálisok kiirtására szövetkezett.

A leggyakoribb „logikus" magyarázat a számos filmes toposzban is visszaköszönő elmélet a „félresikerült kísérletről". Senki nem akart senkinek rosszat okozni, ártatlan, elméleti próbálkozás volt. Aztán a vírus va-

lahogy kiszabadult. Elvégre mindenki tudja, hogy bár komoly védőőrizet mellett, de a mai napig tárolják a világ valaha megéledt összes vírusát és baktériumát – nyilván vannak újak és ismeretlenek is. És hát mindenhol lehet áramszünet, minden ajtó felnyílhat egyszer. A vírus pedig elszabadul. Persze, ha ezen a gondolati fonálon haladunk tovább, sokkal valószínűbbnek tűnhet, hogy nem csak úgy, cél nélkül fejlesztették ki és terjesztették el a vírust, hanem előre meghatározott célból és előre megírt forgatókönyv szerint. Két szuperhatalom lehetett képes erre, az Egyesült Államok (nevesítve: a CIA, a Reagan-kormány, a szélsőjobbosok), vagy a Szovjetunió (a GRU, vagyis a szovjet katonai hírszerzés, Brezsnyev belső köre, katonai vezetők bennfentes csoportja). És a két „nagy cselszövő" rendre meg is jelent a legendákban. A CIA-eredet valamivel népszerűbb volt, talán az USA potensebbnek tűnt, s mivel ez az oldal képviselte a „jót" a legtöbbek számára, a dolognak adott valami bizarr csavart is. A „gonosz szuperhatalom" elméletével persze egészen messzire el lehet jutni – a legtúlzóbb elképzelésekben a vírus kitermelésére maga Hitler adta ki a parancsot. Sokáig lappangott, aztán valami felelőtlen kutatócsoport elszabadította.

Az AIDS eredetéről szóló történeteket feltáró munkájában Patricia Turner néprajzkutató számos mendemondát jegyzett le. Ezek a feljebb már vázolódó két fő csoportba sorolhatók: az egyik szerint a biológiai hadviselésre tervezett vírus szabadult el, a második fő verzió szerint valamilyen befolyásos szervezet akart végleg leszámolni a népesség egy részével – homoszexuálisokkal, feketékkel, drogosokkal.

Persze a dekadens és romlott nyugati világ – és ahogy Virág elvtárs megmondta, annak ópiuma, a szabados szex – és a könnyen járható határokon könnyedén átvillanó vírus már csak az AIDS történetének kései fázisában érte el hazánkat. Ez már nem az elsuttogott találgatások időszaka, amikor még az is kérdés volt, mi lehet ez az egész. És mégis, egy csimpánzról emberre ugró vírusnál a CIA itthon is sokaknak valószínűbb forrásnak tűnt.

HIV-fertőzés a moziban – és nem csak a hátsó sorban

Aztán egyre többet tudtunk meg a betegségről. Kiderült, hogyan terjed, mi a hatásmechanizmusa, mint láttuk, még a legjelentősebb hordozót is sikerült megtalálni. Ahogy a kórnak híres áldozatai is lettek – mint például Freddie Mercury rockénekes vagy Magic Johnson kosárlabda-fenomén –, sikerült megfosztani démoni érzelmi töltetétől, a világ kezdeti sokkját felváltotta az elfogadás. Nem kevés film és dal született a betegségről, a Szezám utcában feltűnt egy HIV-pozitív figura – az AIDS bekerült a tankönyvekbe. Mégis, újabb és újabb legendák születtek.

„Szánjatok néhány percet erre a levélre, amelyet, ha hasznosnak tartotok, továbbítsatok ismerőseiteknek! A leírt esetek a közelmúltban, Párizsban, illetve Delhiben történtek, de bárhol, bármikor megismétlődhetnek. Néhány hete egy párizsi moziban az egyik néző a helyére leülve szúrást érzett. Felemelkedve azt látta, hogy tű áll ki az üléséből, mellette pedig egy cetli: »Épp most lettél HIV-pozitív!«

A párizsi Egészségvédelmi Központ számos hasonló esetről kapott jelentéseket, más városokból is, sok esetben a tűk bankautomaták pénzkidobó nyílásaiból származtak. Az összes megvizsgált tű HIV-pozitívnak bizonyult, tehát ez nem egyszerűen rossz vicc.

A Delhiben történt eset áldozata egy fiatal lány, aki szintén moziban fertőződött meg. A történetét orvosa tette közzé: a lány, aki menyasszony volt, pár hónappal későbbre kitűzött esküvővel, elvitte hozzá a tűt és a cetlit, melyen ez állt: »Isten hozott az AIDS-esek nagy családjában!« A pozitív eredmény kimutatása után az orvos elmagyarázta a lány családjának, hogy a vírusnak hat hónap kell, míg elég erős lesz ahhoz, hogy a

szervezetet károsítsa, és hogy egy AIDS-es öt-hat évet is elélhet, a lány azonban négy hónap múlva meghalt. Ez a figyelmeztetés kézről kézre jár, mindenkinek javasoljuk, hogy figyelmesen nézze meg az ülést nyilvános helyeken, legyen óvatos a bankautomatáknál. Kérünk, te is továbbítsd, hogy minél többekben tudatosuljon ez a potenciális veszélyforrás! Csak néhány másodpercedbe kerül, és akár életeket is menthetsz vele! Gondolj arra, mennyi sokkal kevésbé fontos e-mailt továbbítasz naponta! Szánj ennyi időt embertársadra!

Tisztelettel,
S. Dinesh Gopinath I.A.S.
A chennai Egészségügyi Kutatóközpont igazgatója"

A fenti lánclevél, melyet az urbanlegends.hu egy olvasója már magyarra fordítva juttatott el hozzánk, tulajdonképpen két nagy lánclevélfolyamot egyesít. Az időben elsőként megjelenő legendát domborítja ki, a moziban szerzett HIV történetét. A második, korábban szintén nagyon népszerű levélsorozat a pénzkidobó nyílások és nyilvános telefonok közelében elhelyezni vélt tűkre hívta fel a rettegni vágyók figyelmét.

A sztori más változatai arról tudósítottak, hogy az eset megtörtént már Bombayben, Melbourne-ben, Montrealban, Dallasban, Hawaiin és a világ jó néhány pontján. Az egyik verzióban a dallasi rendőrségre hivatkozva hívták fel a figyelmet hasonló esetre, s attól kezdve a helyi hatóság emberei folyamatosan nyugtatgathatták az aggódó helyieket és az érdeklődő újságírókat.

A moziban elkapott HIV legendája hosszú ideje kering már a világban – a Snopes.com amerikai legendavadász oldal gyűjtései alapján két alkalommal történt hasonló eset. 1996-ban, egy Baton Rogue-i baleset után az áldozat fel is jelentette az intézményt – itt azonban nem volt se cetli, se vérrel szennyezett fecskendő. A második eset nemrégiben, 2005 vé-

gén történt a georgiabeli Athensben, és e könyv kiadásának időpontjáig nem derült fény a teljes háttérre. Amit tudni lehet, hogy a szúrást követő vizsgálódás során előkerült egy fecskendő, rászáradt vérrel. Hogy valóban fertőzött volt-e a tű, egyelőre nem tudni, de az valószínűsíthető, hogy a fent idézett legenda és mutációi ihlették a támadást.[1]

Sajnos a fertőzött tűtől való rettegés nem száz százalékban alaptalan: bár nem moziban történt, egy esetben valóban halálos kimenetele lett egy ilyen támadásnak. Az áldozat ausztrál börtönőr volt, akit egy HIV-fertőzött rab szúrt meg cellavizit közben. A sebet fertőtlenítették, de hiába: a börtönőr HIV-tesztje két hónap múlva mégis pozitív lett. A támadó 1991-ben, az áldozat 1997-ben halt meg. A tragikus eset, illetve HIV-fertőzöttnek mondott tűvel fenyegetőzve véghezvitt rablások következtében az ausztrál kormány szigorított törvényein: míg korábban csak akkor lehetett a támadóra emberölést ráhúzni, ha az áldozat a szúrás után egy évvel meghalt, 1990 óta bizonyos helyeken a fertőzött fecskendős támadásért is járhat a gyilkosságok esetében alkalmazott 25 évben maximalizált büntetés.

Elhallgatott gyilkosságok?

A félelemből született legendák legtöbbje azonban minden valóságalapot nélkülöz. Persze, ha kételkedünk benne (joggal tehetjük), hogy a kutatók tekintetét is elkerülheti egy-egy eset, végezhetünk gondolatkísérleteket is. Mondjuk, ha tényleg jó néhány ilyen eset történt volna, a témára éhes média miért nem csapott le azonnal? Ramirez, Manson, Hasfelmetsző Jack: a legtöbbünk számára ismerősek ezek a nevek. A sajtó egyszerűen imádja a sorozatgyilkosokat. Hogy lehet, hogy nem volt tele a CNN, a BBC, a Reuters, a DPA, sőt *minden* média egy – vagy a történet szerint feltételezhetően egy egész csoportnyi – gyilkos sztorijával? Vagy, ma-

[1] Az itt említett, s a szakirodalom által *ostension*nak nevezett jelenségről a következő fejezetben részletesebben is szólunk.

radva a praktikus vonalnál: miért nem álltak neki a rendőrök végignézni a bankautomaták kamerái által készített felvételeket?

De közelíthetünk lélektani oldalról is – ha valaki gyilkolni akar, miért nem teszi ciánnal, golyóval vagy egy kanna benzinnel? Jó-jó, mondhatnák a *Bárányok hallgatnak* című film Hannibal Lecterének rajongói, azért, mert ő a saját sérelmeit akarja megbosszulni, saját történetét sokszorozni – enyhítve talán az elátkozott kiválasztott szerepének kínjain. De ha így is akarna tenni, miért bíbelődik a tűvel? Miért nem viszi inkább ágyba az áldozatait? Hiszen ez lenne a leginkább valós rekonstrukció. A hamarosan terítékre kerülő AIDS Mary történetét feltehetőleg olyasvalakik találhatták ki, akik hasonló következtetésre jutottak.

Mit mond a szakértő?

A veszély elvileg nem zárható ki – mutat rá dr. Dunay György, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetének munkatársa. A halott testben, illetve a szervezetből kikerülve a HIV még akár 16 óra elmúltával is virulens marad, azaz a fent taglalt cselekmény kivitelezhető.

Az azonban bizonyos, hogy ilyen esetre nem a szokásos nyomozati eljárással válaszolna a rendőrség. Jó néhány anonim szűrőállomás működik ugyan, így hiába lenne meg a fecskendőben maradt vér és akár a szekvenált DNS-minta, nem biztos, hogy azonnal tudnának nevet mondani. Valamilyen nyomot azonban mindenképpen jelentene, hiszen a tárolt minták alapján legalább a körülbelüli lakó- vagy tartózkodási helyet meg lehetne határozni. Ha pedig börtönben járt volna az elkövető, még egyszerűbb lenne a rendőrség dolga: néhány évvel ezelőtt hazánkban is bevezették a nyálmintából vett DNS-minták tárolását és adatbázisba rendezését.

Fiatal lányok mint a sebezhetőség szimbólumai

A legtöbb legendakutató egyetért abban, hogy a sötétben bujkáló fecskendős ármánykodó történetének alapja egészen a XX. század ele-

jéig vezethető vissza. Akkoriban a fecskendőkben persze még nem HIV, hanem morfium rejlett, de az áldozatok már ott is fiatal lányok voltak, akiket az elkábítás után megbecstelenítettek.

Az eredeti legenda sokat segíthet az alapok, a háttér feltárásában. A fiatal lányok az ártatlanság, a még kibontakozásra váró élet, a sebezhetőség szimbólumai. Olyanok, akiktől az alattomosan lappangó betegséggel fertőződés a legtöbbet veheti el – gyakorlatilag mindent. Az esküvő előtt álló lány kitűnő példa erre. A kulcsszó a sebezhetőség, ettől válik igazán félelmetessé a történet.

Makulátlanságuk ezen túl alkalmassá teszi őket arra is, hogy erős együttérzést kiváltva könnyen azonosuljunk velük és átéljük a hatalmas veszteséget, ami őket éri. E ponttól kezdve a veszély – ha csak életfogytig tartó testi magányra nem kárhoztatjuk magunkat – örökre ott leselkedik ránk. És ettől lesznek e legendák oly hihetőek. Egy szint felett nem lehetünk eléggé résen. Mert nem kell a HIV elkapásához heroinfüggővé válni, és közös fecskendőt használni fél Budapesttel. Nem kell végigélveznünk az összes gyönyört, amit csak Dél-Afrika bordélyai nyújtani tudnak. Elég az utcán sebes kézzel felsegíteni egy vérző elesettet.

AIDS Mary és AIDS Harry

Egy srácnak hatalmas bulit szerveztek a huszonegyedik születésnapjára a haverjai. Alaposan berúgott, aztán elvitték egy hotelszobába, ahol egy prosti várt rá, afféle ajándékként. Minden nagyon jól ment a maga útján, amíg másnap reggel fel nem ébredt és ki nem tántorgott a fürdőszobába, ahol ezt látta rúzzsal a tükörre írva: „ISTEN HOZOTT AZ AIDS-ESEK VILÁGÁBAN!”

Felületesen átgondolva a történetet, az egész csak ennyi: egy srác egyestés kalandba keveredik és rémmesében ébred. Gyógyíthatatlan beteggé válik, pedig csak jól akarta érezni magát. A történetet oly sokfelé és oly nagy kedvvel mesélték, hogy a fenti hölgynek nevet is adott a legendakutatás: ő lett AIDS Mary. AIDS Marynek férfi párja is van, ő AIDS Harry. Harry a legendák szerint mindig valami távoli üdülőhelyen ismerkedik meg az odautazó magányos nővel, nyíltsága, vonzereje és jóképűsége egyenesen a karmai közé csalja áldozatát. Napokig együtt vannak, búcsúzóul kis csomagot nyújt át azzal, hogy az elcsábított csak a repülőgépen nyissa ki. A papírból kis dobozka – egyes esetekben parányi koporsó – bukkan elő, benne a cetlivel: „Isten hozott az AIDS-esek világában!" A lényeg tehát ugyanaz: kivédhetetlen csapda.

Van azonban egy jelentős különbség a fentiek, és a „bárkivel megtörténhet" verzió között. A szándékosság. Nagyon nem mindegy ugyanis, hogy szándékosan terjeszti-e valaki a betegséget, vagy pedig maga is tudtán kívül fertőzött. A vírussal együtt *kell* élnünk. A gyilkosokat pedig eléri a törvény keze.

Ahogy az abban a néhány esetben meg is történt, ahol valaki tudatában volt betegségének, és ennek ellenére fertőzte meg partnereit (nők is, férfiak is akadtak ilyenek). A szándékosságot a legendakutatók egybehangzó véleménye szerint nem sikerült bizonyítani. Általánosságban úgy vélekednek a szakértők: sokkal inkább az ignoranciára és egyfajta hedonizmusra kell gyanakodnunk. Akinek a testében ott ketyeg az időzített bomba, az a legtöbbször ki akarja élvezni a számára megmaradt időt, nem számít, milyen áron. Több ország mostanra ennek a fenyegetésnek a hatására úgy változtatta törvényeit, hogy a lehető legkeményebb büntetés sújtsa az efféle cselekedeteket.

Az AIDS-szel kapcsolatban persze számtalan legenda született még, néhányra – mint a HIV-fertőzött spermával „fűszerezett" giroszszósz legendájára – a következő fejezetben még kitérünk. Érthető módon az ennyire erős szimbólumhoz, ami a médiában mindig is sokat szerepelt – eleinte önálló témaként, később csak pikáns fűszerként –, annyi tévhit és legenda kötődik, hogy az összesnek még a felsorolására sincs lehetőségünk.

Egzotikus és gyorséttermi veszélyek

Az előző fejezet végén említett giroszszósz története igazi világjáró legenda, amelynek ismrehetjük a honi verziónál hátborzongatóbb és visszataszítóbb változatait is. Városi legendákkal foglalkozó antropológusok szerint hasonló eseteket mesélnek Angliában, Svédországban, Norvégiában és a tengerentúlon, többek között kínai, indiai, török, mexikói és gyorséttermekről. A gusztustalankodó férfiak száma a legtöbb esetben hét, ami a magyar változatban szereplő háromfős alakulathoz hasonlóan szintén mágikus szám[2]. Mivel a visszaélések károsultjai szinte mindig nők, ez a tény arra engedi következtetni a legenda kialakulásának körülményeit kutatókat, hogy a szóbeszéd célja a nemi erőszak egy speciális formájával való riogatás: a rémálom tárgya ez esetben a tudtunkon kívüli orális szex egy idegennel.

Egyes történetekben az ételekben HIV-vírussal, másokban hepatitisszel fertőzött ondót[3] találtak. A betegségekkel megvadított giroszlegendák – a mozis és az AIDS Mary-féle történethez hasonlóan – a fentieken túl arra is figyelmeztetnek, hogy még a legnagyobb elővigyázatosság közepette is lehetünk HIV-fertőzöttek vagy hepatitiszesek, hiszen ezeket a betegségeket, lám, akár egy gyorsétteremben is elkaphatjuk.

Legenda a sajtóban

A legenda magyar változatát évekkel ezelőtt a honi bulvársajtó is felkarolta: a *Mai Nap* 2003. július 26-i számában számolt be „egy interneten keringő

---

[2] A Snopes.com című, városi legendákkal foglalkozó weboldal szerint a közreműködő felszolgálók számát tekintve rekordernek számító holland változatban nem kevesebb, mint tíz különböző embertől – az étterem tulajdonosától és kilenc alkalmazottól – származó spermakeveréket találtak egy marokkói-török ételeket árusító hely vendégének gyomrában.

[3] A történetnek olyan kifinomult változatát is ismerjük, amiben az áldozat HIV-vírusos vérrel kevert ketchuppal ízesített hamburger elfogyasztása után fertőződött meg.

történet"-ről. A gyomorforgató sztori ugyanarról a „fűszerezésről" számol be, mint a nemzetközi forgalomban levő legendák.

> **A Keletinél az egyik giroszbüfé háromtagú személyzete saját ondóját keverte a szendvics öntetébe. Ráadásul az alkalmazottak egyike huzamosabb ideje vérbajban szenved. Az ÁNTSZ magát megnevezni nem kívánó munkatársa szerint a laborokban a három férfitól már spermamintát vettek, és a cikk megjelenése idején épp az eredményeket várják.**

Két évvel később, 2005 nyarán megkerestük a VIII. kerületi ÁNTSZ-t, ahová, mint kiderült, nem érkezett ilyen panasz, így a vizsgálat hitelességét sem tudták megerősíteni. A kérdés azonban nem érte váratlanul az illetékes tisztiorvosi szolgálatot, ahol korábban már többször találkoztak a történettel. A cikk megjelenését követően ugyanis szinte naponta keresték fel újságírók a VIII. kerületi ÁNTSZ-t, azt firtatva, igaz-e az újságban olvasott hír. A sperma kimutatása ráadásul nem is tartozik az ÁNTSZ-labor feladatai közé, tehát még akkor sem mutathatták volna ki a sperma nyomait, ha lett volna ilyen felkérés.

Az ÁNTSZ egyébként 2003 óta rendszeresen kapott névtelen bejelentéseket, amelyekben az egymással rivalizáló Keleti pályaudvar környéki büfék közül hol az egyiket, hol a másikat vádolták meg hasonló ízléstelenségekkel. A hatóság úgy válaszolt erre, hogy a feljelentések után mindegyik környékbeli falatozót ellenőrizte, és a – jóval szelídebb műfajú – hiányosságokat egyformán szankcionálta. Ezek után a rágalmazók ráébredtek, hogy nem kifizetődő a hatóságot közvetlenül felhasználni, tehát jobb, ha előbb elterjesztik a rémhírt, majd azután hivatkoznak az ÁNTSZ-re. A tisztiorvosi szolgálat feltételezése szerint így születhetett előbb a legenda, majd az internetes felhívás, később ezekből a bulvárlap cikke. Azóta egyébként a kérdéses pavilonokat lebontották, így az évek óta tartó háborúság is megszűnt az üzemeltetők között. Maradt a legenda, ami ma is ott kísért az internetes fórumokban.

Egzotikus gyorséttermek és idegengyűlölet

Egy másik legenda még undorítóbb receptről számol be.

> **Az Európában élő kínaiak, annak érdekében, hogy a papírjaikat megtartsák, nem jelentik be, ha meghal közülük valaki; ehelyett az elhunytat feldarabolják, megfőzik és eladják a kínai büfékben, igazolványait pedig illegális bevándorlók kapják meg.**

A legtöbb változatban „madridi"-nak nevezett praktikát leíró történet nagy valószínűség szerint a klasszikus *xenofób* legenda – az „éttermeikben patkányokat, macskákat, kutyákat feldolgozó és felszolgáló" kínaiakról beszámoló történet – továbbfejlesztett változata, azaz nem más, mint az idegengyűlöletből született klasszikus sztorik egyikének felturbózott klónja[4]. Az ilyesfajta szóbeszédek kitalálásának és terjesztésének oka ugyanúgy lehet a helyiek tájékozatlansága, irigysége, üzleti érdeke (rivális éttermek), mint bármilyen más sérelem.

A kultúráink közötti különbségek tagadhatatlanok, ahogy az is, hogy könnyen találunk saját étrendünkön belül is olyan fogásokat, amelyeket „ép ésszel" ehetetlennek tartanánk. Ha halpeteként definiáljuk a kaviárt, méhhányásként a mézet, emlőváladékként a tejet vagy nyers halként a ruszlit, rájöhetünk, hogy jó pár eledelünk csak szerencséjének köszönheti, hogy elkerülte a tabuvá válást. Kultúrák között bolyongva érdemes visszapillantani a másik oldalról is: a legtöbb kínai szerint a sajt, a tejföl vagy a savanyú káposzta inkább sajnálatosan bizarr következményei egy magára hagyott hűtőszekrénynek, mint emberi étkek.

[4] A kínaiak helyitől eltérő kultúráját és szokásait célba vevő rosszindulatú szóbeszédek terjesztése nem ismeretlen Európán kívül sem. Az Egyesült Államokban hasonló legendákat már a XIX. századból feljegyeztek.

A tipikus „madridi történet"-ben a „kínaiak mindent megesznek"[5] vélekedést fejlesztik tovább ismeretlen ismerősök, megerősítve egy másik klasszikussal, a „minden kínai ugyanúgy néz ki" sztereotípiájával. A fenti történetről egyébként nem hallott az általunk megkérdezett Sergio Benvenuto, a magyarul is megjelent *Városi legendák*[6] című könyv szerzője sem, de kérdésünkre megjegyezte: a kínaiakkal kapcsolatos legendák a közeljövőben várhatóan igencsak megerősödnek Európában, mivel az e térségből érkező bevándorlók egyre nagyobb aggodalmat keltenek EU-szerte.

Célkeresztben a tudatalattink és a multik

Gyakorta találkozhatunk olyan legendákkal is, amelyekkel az emberek egy-egy globális gyorséttermi lánc kárára szórakoztatják az ismerőseiket. Ezek a cégek évtizedek óta állandó céltáblái a fogyasztói társadalomból magukat kihúzni igyekvő csoportoknak: vannak, akiket az agresszív marketingstratégia riaszt, mások az egészségtelen ételek vagy a kizsákmányoló humánpolitika miatt állnak állandó harcban a hálózatokkal. Ha hozzávesszük, hogy világszerte ismerik őket, nem csoda, hogy szinte mindenhol megtalálható éttermeik mára a globalizációellenes mozgalmak támadásainak szimbolikus célpontjaivá váltak.

A gyorséttermeket támadó történetek igen színesek és sokfélék. Legtöbbször itt is nők fogyasztják az ominózus patkányt, sokkal ritkábban férfiak. Van, hogy fiatal pár az áldozat.

[5] A kínai életmód-kultúrában a különleges lakoma státusszimbólum: a kínaiak a vagyonosságukat igyekeznek ezzel bizonyítani. Minél több embert vendégel meg egy kínai, s minél egzotikusabb ételek és minél bőségesebb fogások kerülnek az asztalra, annál nagyobb az illető gazdagságának híre és tekintélye.

[6] Sergio Benvenuto: *Városi legendák – Miért hisszük el, amit mondanak?* Gondolat Kiadó, 2004.

Az ifjú feleségnek nem volt ideje vacsorát főzni, rendelt egy dobozolt csirkét, s úgy próbálta tálalni a férjének, mintha maga sütötte volna. Szépen megterített, gyertyát gyújtott, de az étel íze még a félhomályban is nagyon furcsának tűnt nekik. Felkapcsolták a villanyt és kiderült: egy jól átsütött patkányt falatoznak éppen[7].

Más verziókban idős hölgy kap rántott csirkemell helyett patkányt a Kentucky Fried Chicken éttermében[8]. A panírozott patkány eredete nem meghatározható; néha az alapanyagok szakszerűtlen tárolása következtében kerül terítékre, máskor egy rosszindulatú alkalmazott tréfálkozik így. A darabolt csirkével azonos méretű „rántottpatkány" gyakorta tűnik fel csomagolt ételekben is (sörtől gabonapehelyig), ráadásul mindenféle kórokozót terjesztenek, alkalmasak tehát az undor- vagy félelemkeltésre. Kiváltképp, ha sötétben eszik, különösen védtelen helyzetben, ami ráadásul a történet elhúzásának és így a csattanónak is kedvez. Egyes változatokban a patkányt egér vagy macska helyettesíti – ez utóbbi esetekben természetesen mindig az alkalmazott a hibás. Az áldozat többnyire megbetegszik, kórházba szállítják, vagy fóbiái alakulnak ki, néha bele is hal a lakomába. Az esetek gyakorta végződnek perrel, ami vagy még mindig tart, vagy már jókora összeget ítéltek meg a sértettnek.

[7] A legtöbb esetben a csirkének hitt patkányt valami sötét helyen fogyasztják – kocsiban, moziban vagy egy gyertyával megvilágított szobában.

[8] A cégek mindig nevesítve szerepelnek a történetben, soha nem csak mint „egy gyorsétterem". A legtöbb csirkés történet a KFC-ben játszódik.

Városiasodás, a hagyományos családmodell felbomlása

A legendakör annyira elterjedt a világban, hogy könnyen vonhatunk le általános következtetéseket belőle: ahogy a társadalom egyre városiasodik és távolodik a hagyományoktól, az optimális életszervezésben ételeink elkészítéséből is egyre kisebb részt vállalunk. Napközben gyakran ugrunk le gyorsétterembe, félkész ételeket vásárolunk a boltban ahelyett, hogy csirkét kopasztanánk vagy disznót vágnánk. Jól ismert sarki restik helyett arctalan vállalatóriások arctalan dolgozói által készített egyenszendvicseket gyűrünk magunkba nap mint nap. Az ilyen – a közgondolkodás szerint a profitmaximalizálásért bármire képes – cégek arctalansága keltette szorongásaink nyilvánulnak meg a történetek lusta, gondatlan vagy egyenesen rosszindulatú alkalmazottainak cselekedeteiben. Ha hozzávesszük, hogy a történetek áldozata legtöbbször nő, felfedezhetjük az általános társadalmi neheztelést azzal kapcsolatban, hogy a nők otthagyták a konyhát, kiengedve a kezükből azt a jelentős védelmi vonalat, amelyet tradicionálisan ők alkottak és tartottak fenn a család számára.

Ami a nemzetközi gyorsétteremláncok csirkeétkeit illeti, az erősen feltételezhetően meg is történt legsúlyosabb eset a McDonald's kárára történt. Ez sem volt több, mint egy gyönyörűen panírozott, ropogósra sült csirkefej.

> **2000 novemberében Katherine Ortega, aki a McDonlad's-nál csirkefalatkákat vásárolt elvitelre, a zacskóban ropogósra sütött, bepanírozott csirkefejet talált.**

A károsult természetesen azonnal ügyvédet fogadott, az esetet nagydobra verve, sajtótájékoztatókkal és számtalan kiadott fényképpel, amelyeken büszkén pózol a rossz helyre tévedt csirkefejjel. Az ügy azóta sem zárult le, szakértők szerint azonban a hölgynek nincs sok esélye arra, hogy

a kártérítésből Beverly Hills-i villát vegyen. Előfordulhat, hogy megítélnek pár ezer dollár kártérítést, végtére is nem azt kapta, amit kért, és az élete is felbolydult. Mivel azonban jól igazolhatóan semmilyen fizikai károsodás nem állt be szervezetében (bele sem harapott az ételbe), illetve mivel a képeken mutogatja és elemzi a csirkefejet, egy esetleges pszichés sokk is igazolhatatlan, sokat nem remélhet a gyorsétteremtől. A McDonald's a maga részéről természetesen nyomozást indított az eset kapcsán[9].

Ennél rosszabbul járt a Wendy's gyorsétterem, amely 2005-ben több millió dolláros kiesésről és folyamatos hanyatlásról számolt be a vádesetet követően

> **2005 márciusában egy 39 éves Las Vegas-i nő, Anna Ayala a Wendy'snél vásárolt chilimenüje falatozása közben egy emberi ujjba harapott.**

A sajtó azonnal felkapta a hírt, és bár a nőt később letartóztatták, miután kiderült, hogy jogtalan haszonszerzés szándékával ő maga tette a tálba férje kollégájának munkahelyi balesetben elveszített ujját. De ez már nem segített a cég megtépázott hírnevén.

A feldúsított giroszszósz, a kannibál menü és a rántott patkány esete az ostension fogalmával

A fentiekben bemutattuk, hogy a giroszos legenda nem hazai termék, a világ számos országában ismerik. Ismertettünk hasonló sémára épülő rémmeséket, és szóltunk arról is, hogy mik váltják ki, minek köszönhető

[9] A McDonald's, alapanyag-feldolgozását szemléltetendő, közleményt is kiadott, amiből kiviláglik, milyen kicsi az esélye az ilyen jellegű hibának. A folyamat során legelőször a csirke fejét vágják le és azonnal a szemétbe küldik. Ezután következik a forrázás és a tollfosztás, majd a csirke kibelezése emberi kézzel. Mivel ezután minden feldolgozott állat kampókon lógva elhalad a felügyelő szeme előtt is, az ominózus fejnek már két ember figyelmét kellett elkerülnie, mire kikerült csak a feldolgozóból.

az ilyen típusú szóbeszédek népszerűsége. Egy valamiről azonban nem tettünk említést: a legendák hatásáról a való életre. Arról, hogy mi van akkor, ha a szóbeszéd megelőzi a valós cselekedetet, azaz egy kitalált történet azáltal válik valóságossá, hogy valaki lemásolja a legendában mesélt cselekedetet.

A vendéglátó-ipari visszaélésekkel kapcsolatos történetek igen jól illusztrálják az érdekes jelenség nyomán született fogalmat, aminek az angolban *ostension,* magyarul *felmutatás* a neve. A Snopes.com weboldal szerkesztői például csak akkor jelölik meg valóságosként (True) a történetet, ha bizonyítani lehet, hogy valós eseményből ered. Ha a szóbeszéd kialakulása időben megelőzi a valós cselekedetet, ostensionról beszélhetünk – írják a szerkesztők. Kérdésünkre Sergio Benvenuto olasz professzor elmesélte, hogy ő maga e jelenség miatt jobban szereti az angol *rumor (szóbeszéd)* elnevezést a *városi legendák* szerkezetnél, mert ez utóbbi azt sugallja, hogy minden esetben kitalált történettel van dolgunk – ez pedig nem igaz.

A latin eredetű szót ('ostendere' – „felmutatni") a magyar származású Dégh–Vázsonyi folklórkutató–szemiotikus házaspár hozta összefüggésbe a legendákkal. 1983-as, „Does the Word 'Dog' Bite" című tanulmányukban a szerzők az amerikai halloween-napi „ugratások" fejlődését tanulmányozva mutatták be a legendák valóra válását. A szó azt a folyamatot írja le, amikor a legendamesélők, mintaként felhasználva a pletykát, maguk is megteszik az abban elmondottakat. A cselekvés alapja ez esetben tehát egy legenda. A történetmesélés és a cselekvés időrendi sorrendje megfordul: előbb van szóbeszéd, amit egyfajta rituális cselekedet követ.

A folyamatnak több fajtája van. Igazi ostensionról beszélünk, amikor például egy csapat ember sátánhívő csoportot hoz létre, és ekként hallomásból ismert rituális cselekedeteket hajtanak végre (csonkítások, áldozások, gyilkosságok). *Pseudo-ostension,* azaz ál-felmutatás az, amikor fiatalok különféle horrorjelmezekbe bújnak, és ebben ijesztgetik a társaikat, akikről feltételezik, hogy ismerik a jelmezek történetét, jelentését. Végül van quasi-ostension is, azaz majdnem-felmutatás: erről akkor beszélünk, amikor az emberek nem racionálisan ítélnek meg egy cselekedetet,

például megcsonkított szarvasmarha tetemére bukkanva nem vadállat pusztítására gondolnak, hanem mindjárt valamiféle rituáléra[10].

Visszatérve a példánkra: a giroszszósz legendája ugyan a világ sok országában ismert történet, s legtöbbször szakmai féltékenység, irigység, esetleg idegengyűlölet áll a legenda terjesztésének hátterében, de azok között, akik ezt a sztorit mesélik, nem elképzelhetetlen, hogy akad valaki, aki – „tréfából", bosszúból, irigységből – kedvet kap a kitalált történet gyakorlati lemásolására.

[10] Jan Harold Brunvand: *Ecyclopedia of Urban Legend's,* 303. o .

Bojkottáljunk vállalatokat!

„A Danone bezárja a Győri Keksz és Ostyagyárat. Elismerték, hogy csak piacszerzés volt a céljuk. A gyár magyarországi piaci részesedése 60 százalékos volt. Neve az egyik legismertebb cégnév Magyarországon. Bezárása azonban számunkra már többet jelent a közgazdasági értelemben vett veszteségeknél, ugyanis a jövőben már nem élvezhetjük a Balaton-szeletet, a Vaníliás karikát vagy a Pilótakekszet. Mi elhatároztuk, hogy nem fogunk Danone-terméket vásárolni. Ezt ti is fontoljátok meg! Küldjétek el a lehető legtöbb helyre ezt a levelet! Nehezítsük meg egy kissé a dolgukat!"

A felhívás 2005 júliusában körözött az interneten, majd a Hír TV internetes oldalára is felkerült. A cég cáfolta a levélben foglaltakat, mondván, gazdaságilag értelmetlen lépést követnének el, ha feladnák piacvezető termékeiket. Nem tudott a bezárásról Győr polgármestere, Balogh József sem, aki szerint a hír felröppenése fokozta a Danone helyi alkalmazottjainak bizonytalanságérzetét.

Hamarosan kiderült, hogy a bojkottra való felszólítás vaklárma, egészen pontosan egy 2001-es hasonló mozgalom újraélesztésére tett kísérlet volt. A Danone akkor, 2001-ben csak a közvélemény felzúdulása és hosszas tárgyalások után tartotta a Rába menti városban a kekszek és cukrok gyártását, de a termelés nagyobbik részét Székesfehérvárra helyezte át. A legenda feléledéséhez hozzájárulhatott az is, hogy akkoriban olyan megoldási javaslat is szóba jött, ami éppen négy évvel későbbi bezárást ígért. Ez a négy év járt volna le 2005-ben, és ennek, valamint az évközi kisebb mértékű létszámcsökkentések apropóján gondolhatta 2005 júliusában valaki, hogy újra a bezárás réme fenyegeti a győri gyárat.

A Procter and Gamble logója és a Sátán

A Danone elleni internetes vaklármának tehát volt némi előzménye, de nem ritka az olyan fogyasztói akció, amely abszolút légből kapott vádakra építve próbál indulatot gerjeszteni egy cég, illetve annak termékei ellen. A Procter and Gamble (P&G) fogyasztásicikk-gyártó vállalatot például a '80-as évek elején sátánista szektákkal hozták összefüggésbe – a vád az volt, hogy vezetőjük a cég profitjának egy részével támogatja őket.

Állításukat a legenda terjesztői „bizonyítékokkal" is alátámasztották. Szerintük az egyik legárulkodóbb jel a P&G emblémája volt, amin egy szakállas-szarvas férfi holdkifli formájú profilja látható, tizenhárom csillaggal a háttérben. Ez utóbbi szimbólum a logó bevezetése idejében az Egyesült Államokhoz tartozó 13 államot jelenítette meg, ám az összeesküvés-elméletekben hívők szerint e csillagokat összekötve három darab 6-os számot kaphatunk. Ami pedig magának a Fenevadnak (Jelenések könyve, 13:18), vagyis az ördögnek a jele. A cég végül 1991-ben semlegesebb, modernebb emblémára cserélte a logóját, a hivatalos indoklás szerint termékei globális értékesítésének elősegítése érdekében.

A legenda felmelegítése

A rágalmazók azonban nem hallgattak el, csak egy kicsit megpihentek. A '90-es évek végén új formában, egy soha meg nem történt és minden hírbe hozott csatorna által tagadott tévéinterjúra hivatkozva jelentkezett újra a szóbeszéd. Eszerint a P&G vezetője a Phil Donahue Show[11] egy adásában nyíltan elismerte, hogy jelentős pénzekkel támogatják a sátán egyházát. Arra a kérdésre, hogy nem fél-e a vállalat a hívő amerikaiak bojkottjától, a cégvezér állítólag ezt a hetyke választ adta: „Nincs annyi keresztény az Egyesült Államokban, hogy mi azt megérezzük".

[11] Más verziókban a Jenny Jones Show vagy a The Sally Show szerepel

A tenyérbemászóan pimaszra hangolt válasz jól mutatja, mi a lehetett a célja a legendának: bojkottra szólítani a dühödt keresztény vásárlókat. Még hogy kevesen vagyunk? Na majd meglátjátok, ha a közelébe sem megyünk a termékeiteknek! – sugallja a fogyasztóknak a választ az ominózus mondat. Ami egyébként, még ha tényleg elhangzott volna, sem állná meg tényként a helyét: a felnőtt amerikai lakosságnak – tehát a P&G célcsoportjának – több mint kétharmada keresztény. Ilyen hatalmas vásárlói tábor bojkottját a cég egészen biztosan nem élte volna túl, hát még ha a világ többi országának keresztényeit is figyelembe vesszük.

A P&G keményen harcolt a makacs legenda ellen, s ennek keretében többek között egyik riválisa, az Amway ellen. A cég állítása szerint a több fronton is vetélytárs vállalat alkalmazottjai hozzájárultak a tévéinterjús legenda életre keltéséhez azáltal, hogy 1995-ben az Amway egyik ügynöke megosztotta kollégáival a történetet. A P&G több pert is nyert magánszemélyek ellen, azt azonban nem sikerült bizonyítania, hogy az Amway állna a rémhírterjesztés mögött. A pereskedés mindesetre mindkét vállalatnak rengeteg pénzébe került.

Paranoid rágalmazók?

A legenda eredete ismeretlen, de Sergio Benvenuto[12] megpróbál legalább elméleti magyarázatot találni rá. Szerinte a P&G termékei – például szappanok, fogkrémek, tisztítószerek, pelenkák – az amerikaiak számára a tisztaság képét idézik, s ennek ellentételezéseként hozza kapcsolatba a legenda a céget a bűnnel és a sötét erőkkel. Az ilyen típusú szóbeszédeket többnyire paranoid emberek kezdik el terjeszteni, akik szerinte sokkal többen vannak, jobban álcázzák magukat és jelentősebb társadalmi hatással működnek, mint ahogy gondolnánk. Benvenuto rámutat: a P&G emblémájával kapcsolatos hírek a déli államok fundamentalista és fanatikus prédikátoraitól indultak el.

[12] Benvenuto, i. m., 118–126. o.

A P&G története egyaránt aranybánya az izgalmas alapanyag után kutató folkloristáknak és reklámszakembereknek – véli Jan Harold Brunvand[13]. Az esettel jól illusztrálható, milyen károkat okozhat egy cégnek a szóbeszéd, és az is, hogy ha egy legenda egyszer már elterjedt, mennyire hiábavaló esetenként a tényekkel és észérvekkel való védekezés. De ugyanígy érdekes lehet tanulmányozni az emberek határtalan hiszékenységét, ragaszkodásukat a homályos bizonyítékokkal alátámasztott mesékhez, illetve ugyanakkor a vállalati emblémák mindenre kiterjedő hatását is.

A Marlboro és a Ku-Klux-Klan

Terméke arculati elemeinek köszönhette a Marlboro cigaretta gyártója is, hogy a céget hírbe hozták a fehér felsőbbrendűséget hirdető Ku-Klux-Klan (KKK) szervezettel. A Philip Morris (PM) titkos üzleti kapcsolatáról szóló legendák a '80-as évek Amerikájából indultak világhódító útra, de mint a Google-keresésekből kiviláglik, az angolon kívül német, francia és holland nyelvterületen is ismerik[14].

A szóbeszéd alapja a cigaretta csomagolása – a Snopes.com ebből több „bizonyítékot" is dekódol[15]. Köztük némelyik – például a játék a cigarettanév-betűkkel – oly körmönfont, hogy szinte követni is nehéz.

> **A Marlboro külsején könnyen azonosítható utalásokat láthatunk. Ezeknek csupán egyike a dobozon látható három K betű, amelyeket a piros területek jelenítenek**

[13] Brunvand, i. m., 333–334. o.

[14] A PM-en kívül a Kentucky Fried Chicken, a Snapples és Timberland cégeket is kapcsolatba hozták a KKK-val.

[15] http://www.snopes.com/business/alliance/marlboro.asp

meg a fehér alapon. A cigaretta nevében újabb jelek bújnak: a „Marlboro" név utolsó öt betűjének fordítva olvasott alakja ('orobl') így is értelmezhető: „horrible" – és ez, kiegészülve az első három betű ('Mar') fejtetőre állított képével (kb. „jeW") kiadja a 'horrible jew' („borzalmas zsidó") kifejezést.

Ha nagyon engedékenyek vagyunk és elfogadjuk a logikát, mely szerint „kifordítva-befordítva majdnem hasonlít", még akkor is csak legfeljebb egy antiszemita szervezet érdekeltségét láthatnánk igazolva – a KKK még így is túl messze van.

A P&G-s példához hasonlóan, e legenda terjesztői sem veszik a fáradságot, hogy megmagyarázzák, *miért* akarnának a titkos tulajdonosok grafikai elemekbe kódolt üzeneteket küldeni a fogyasztóknak, megkockáztatva a nézeteikkel egyet nem értő sokak bojkottját. Egy Philip Morris kaliberű konszernnek – ami ráadásul az eleve „halálos" cigaretták árusításából szedi bevételei nagy részét – enélkül is épp elég ellensége van.

Gyermekrablással vádolt IKEA-áruházak

Másfajta rágalmak kereszttüzébe került az IKEA bútorgyártó cég Belgiumban. A cél itt nem a vállalat bojkottálására való felhívás volt, hanem az elrettentés – az egyik kiemelt célcsoport, a gyermekes szülők elriasztása az áruháztól. A francia Urlen.com weblap által idézett történet[16] legalábbis erről szól

Az Ikea anderlechti áruházban eltűnt egy házaspár kislánya. A gyermeket hiába keresték, nem került elő. Végül a rendőrséget riasztották, akik a gyermeket teljesen kopaszra borotvált fejjel, bedrogozott állapotban találták meg – az édesanya azóta is pszichológushoz jár.

[16] http://www.urlen.com/Les_Legendes/Crimes/LE_KIDNAPPING_CHEZ_IKEA

A történet terjesztői azt állítják, hogy az IKEA felelős az újfajta gyerekrablási módszer bevezetéséért. Ebben az új metódusban a rablók – vásárlóknak álcázva magukat – inkognitóban tudtak maradni. Bár megzavarták őket, de ha későn riasztották volna a szülők a rendőrséget, a bűnözők kisétáltak volna a – kopasz feje miatt – már felismerhetetlen gyerekkel, aki a kábítószer hatása alatt saját szüleit sem ismerte volna fel. E gyerekrabló módszert azért nem verik nagydobra, mert még nyomoznak az emberkereskedők után – jegyzi meg a mesélő, a sorok között a néma cinkosok közé sorolva az áruházat is.

Az ehhez hasonló ikeás történetek évek óta keringenek az interneten. A fent leírt verzió Belgiumban, azon belül is Anderlechtben terjedt el. A városban működő IKEA szóvivője minden kétséget kizárva cáfolta az Urlennek, hogy valaha is történt volna ilyen. Anne-Francoise d'Aoust kijelentette, hogy a minden alapot nélkülöző történetet vagy „rossz viccnek szánták", vagy olyan valaki találta ki, aki kifejezetten ártani akar a cégnek. A szóvivő határozottan állította, hogy sem az áruház alkalmazottjait, sem a rendőrséget nem riasztották ilyen ügyben soha.

Fajvédő üdítő?

Ez az élelmiszeres szóbeszéd már-már történelmi legenda.

A Fanta üdítőital annak köszönheti keletkezését, hogy amikor a nácik hatalomra kerültek, a Coca-Cola cég nem árulhatott több kólát, és ezért találta ki a Fantát.

A háborús üdítőről szóló kitalációknak négy fő variánsa ismeretes:

> **A Fantát a harmadik birodalomban találták ki, mivel egyéb üdítők – jelesül a Coca-Cola – már nem voltak kaphatóak Németországban. A nácik azonban szerettek volna valamilyen szénsavas üdítőt, ezért létrehozták a sajátjukat.**
>
> **A Fantát a haszonról lemondani nem akaró Coca-Cola maga gyártotta a náciknak, mivel az akkori politikai légkörben kereskedelmi öngyilkosság lett volna, ha a szövetséges erők ellenségei ugyanazt az üdítőt isszák, mint az amerikai csapatok.**
>
> **A II. világháború alatt a Fanta és a Coca-Cola ugyanaz az üdítő volt, csak más logóval látták el a palackokat.**
>
> **A Fantát Németországban találták ki, amikor nehezen lehetett az Egyesült Államokból német földre juttatni a Coca-Cola gyártásához szükséges szirupot.**

A Snopes.com[17] ezt a legendacsoportot – amelynek sztorijai nagyrészt megalapozatlanok vagy csúsztatások – jellemzően az Egyesült Államokból származónak tartja. A változatok közül egyébként egyedül az utolsónak van némi köze az igazsághoz: a II. világháború kitörése előtt a Coca-Cola igazi slágertermék volt a náci Németországban; évről évre megdőltek az eladási rekordok. A háború azonban mindent megváltoztatott: ahogy a tengelyhatalmak és a szövetségesek viszonya egyre feszültebbé vált, a Coca-Cola-szirup gyártásához szükséges kulcsfontosságú hozzávalók beszerzése egyre nehezebbé vált.

1938-ban a Coca-Cola német üzletága élére a német születésű Max Keith került, aki üzenetet küldött az amerikai központba, hogy megkísérli életben tartani a vállalkozás német leányvállalatát. Mivel a kulcsfontosságú összetevőkhöz egy idő után már nem tudott hozzájutni, Keith leállt a Coca-Cola gyártásával, s egy új üdítőt kezdett el gyártani – a Fantát, amely kezdetben a gyömbérre emlékeztetett. A termék elég jól fogyott ahhoz, hogy az üzemek továbbra is működhessenek. Az üdítőt sokan ételízesítőnek használták, mivel a cukrot ekkor már csak fejadagra lehetett kapni az országban.

A háború utáni jelentések szerint a Coca-Cola Atlantában székelő vezérei 1945-ig nem tudták, hogy Keith nekik, avagy a náciknak dolgozik, ugyanis nem tudtak vele kapcsolatba lépni. Keith azonban felügyelte a cég üzemeit, s nagyrészt neki köszönhető, hogy a Coca-Cola a háború után azonnal vissza tudott térni a német piacra. A vállalat által felbérelt nyomozó jelentése szerint Keith nem lépett be a náci pártba, és a háború után az utolsó centig minden profitot a cég rendelkezésére bocsátott.

A Góliát-effektus

Mint az a fentiekből és az egyes termékek állítólagos titkos összetevőiről szóló későbbi fejezetünkből is látható, a vállalatok gyakori célpontjai a szóbeszédeknek, híreszteléseknek. Kiemelten igaz ez az egyes piacok meghatározó szereplőire, illetve piacvezető termékeikre. Mivel az üdítőitalokat ért támadások célpontja főként a legnagyobb Coca-Cola[18], a számítástechnikával (szoftverekkel) kapcsolatos híresztelések áldozata a vezető Microsoft, a bútorgyárak között pedig a világnagyság IKEA szenved igen sokat a legendák miatt, Gary Alan Fine amerikai folklorista ezt a jelenséget *Góliát-effektus*nak[19] nevezte el. Fine a Góliát-effektus érdekes

[17] http://www.snopes.com/cokelore/fanta.asp

[18] Rengeteg hamis híresztelés kering arról, hogy a Coca-Cola anyaga lemarja a rozsdát a korrodálódott érméről és egy éjszaka alatt felold egy pohár kólába rakott fogat, vagy hogy bizonyos üvegekbe egereket tesznek, hogy az italba aszpirint keverve remek élénkítő szert kapunk, illetve hogy a cég valójában a mormonok kezében van. (http://www.snopes.com/cokelore/cokelore.asp)

[19] Gary Alan Fine: The Goliath Effect: Corporate Dominance and Mercantile Legends *Journal of American Folklore* (1985)

formájának nevezi azt, amikor valamely kisebb vállalattal kapcsolatos híresztelésben egyszer csak kicserélődik az eredeti vállalat neve, helyére jó nevű nagyvállalat lép, és a legenda a továbbiakban így terjed tovább.

Ezek a többnyire negatív pletykák a piaci nagyhatalmaktól való félelemből eredeztethetők. Több fajtájuk ismeretes aszerint, hogy az értékesítést a cégen (a „sátánista" P&G), a termék külső megjelenésén („KKK-jelek" a Marlboro dobozán), a franchise-on („patkány" a McDonald's ételeiben), a termék kitalált összetevőin keresztül (pókpete a rágóban, *lásd* a későbbiekben) vagy valós adalékok valótlan hatásainak hangsúlyozásával (a Red Bull „rákkeltő" alapanyaga) támadja elsősorban.

Morbid baleset, bizarr halál

A 99 éves Debby Mills-Newbroughton az utcán átkelve vesztette életét. Az idős hölgy a következő nap töltötte volna be a századik életévét. Leánya társaságában éppen a születésnapi ünnepségre indultak, Debby a tolószékben, amikor az idős hölgyet elütötte az ünnepi tortáját házhoz szállító teherautó.

Ez a szerencsétlen eset csupán egyetlen tétele annak az interneten 2000 óta keringő listának, amelyen húsz[20] – a magyar változatban tizenkét[21] – hasonlóan morbid történet szerepel. Állítólag az FBI állította össze a legbizarrabbnak ítélt gyilkosságok listáját, amely közli többek között annak a nyolcéves kislánynak az esetét, aki 72 darab patkányméreg-tablettával ölte meg az őt vacsora nélkül a szobájába parancsoló apját. De a listán szerepel a híres amerikai atomtudós, aki hűtlen felesége szemfestékét uránium tartalmú keverékre cserélte, illetve a homoszexuális férfi, aki társa megöléséhez a *Die Hard 3. – Az élet mindig drága* című filmből merített ihletet.

A valóságban az amerikai Szövetségi Nyomozó Iroda nem foglalkozik ilyen toplisták szerkesztésével, és az sem egészen érthető, hogy a fent idézett tortaszállítós baleset hogyan került volna egyrészt a gyilkosságok listájára, másrészt az FBI asztalára. A listán felsorolt emberölési esetek többsége, ha igaz volna is, az állami, és nem a szövetségi hatóságok illetékességi körébe tartozna.

A levél mindennek ellenére igen népszerű: csak Debby Mills-Newbroughton nevét beírva a nagyobb keresőkbe, több száz találatot kapunk – köztük holland, francia, magyar, ausztrál honlapokat. A forrás szinte minden alkalommal valamilyen viccgyűjtőhely, ami azt jelzi, hogy az ilyesfajta történeteket sokan inkább szórakoztatónak, mint elborzasztónak tartják.

[20] http://www.snopes.com/humor/jokes/fbitop20.htm

[21] http://urbanlegends.freeblog.hu/Files/fbilista.htm

Búvár a fák tetején

Ráadásul egy különleges halálesetet leíró történetnek még csak igaznak sem kell lennie ahhoz, hogy népszerű legyen. A többek között a *Magnolia* című filmben is bemutatott legendát – amelyben a kaliforniai tűzoltók az erdőtűznél oltás közben egy búvár szénné égett tetemére bukkannak a fák között – a sorozatos cáfolatok ellenére a '80-as évek közepe óta mesélik világszerte[22]. A történetnek több változata ismert; hol Kaliforniába, hol Franciaországba teszik az incidens helyszínét. Létezik olyan verzió is, amely megszenesedett horgász teteméről számol be: e változat szerint az elszánt pecás még halálában is kitartóan szorongatta elszenesedett botját. A legenda cselekménye tökéletesen megfelel a tragikomikus történet minden elvárásának:

> **Az erdőtűzzel küzdő tűzoltók helikopteres segítséget kértek, s a mentőakcióban részt vevő légi járművek aljára hatalmas, vödörszerű tárolókat erősítettek, amelyeket az óceánba merítve töltöttek fel, mígnem az egyik ilyen vödörrel a szerencsétlen búvárt is kiemelték a vízből, így került a vízből a levegőbe, majd – szerencsétlenségére – a fára.**

A Snopes.com felsorolja azokat a tényeket, melyek valószínűtlenné teszik a történetet[23]. A helikopterekre erősíthető legnagyobb víztároló berendezés szívócsövének átmérője valamivel több mint 30 centiméter. Bár a vödör körülbelül 38 ezer liter vizet tud felszívni, a teljes mennyiség ezen a 30 centiméteres nyíláson át áramlik bele. Ezen pedig még egy kisméretű ember sem férne át, nemhogy egy búvárruhába öltözött felnőtt férfi. Léteznek cégek, amelyek szivattyúval töltik fel tartályaikat, ezek azonban

[22] Jan Harold Brunvand: Too Good To Be True, p. 168–169. o.

[23] http://www.snopes.com/horrors/freakish/scuba.asp

még kisebbek, körülbelül 10×25 centiméteresek, ráadásul a nyílásokat rácsok fedik. A weblap szerint gyakorlatilag lehetetlen, hogy egy embert e módon felszippantsanak. A történetet unalomig cáfoló búvárok egyike megelégelte az újságírók folyamatos érdeklődését, s létrehozott egy weboldalt[24], ahol gyakorlati tanácsokkal látja el a látogatókat a „helikopteres búvárugrással" kapcsolatban[25].

Verseny „a legbutább halál" címért

A sztorit a Darwin-díj weboldalán is megpróbálta elsütni valaki. A különleges halálesetek beküldésére buzdító webhely szerkesztője már-már kegyetlenül éles megfogalmazásában a díj posztumusz elismerés azoknak a nem éppen éles eszű embereknek, akik „önmaguk eltávolításával járulnak hozzá az emberiség génállományának javulásához". Az oldal gazdája, Wendy Northcutt 1993 óta gyűjti az emberek saját hibából bekövetkezett, morbid haláleseteket, és 1995 óta osztogat ezért díjakat a jelöltek között. Előbb utánajár a beérkezett történetek – heti 2000 e-mail – hitelességének, majd véleményezi és rangsorolja a sztorikat. Northcutt sikerén felbuzdulva többen is megpróbálták ezt a bizarr gyűjtőtevékenységet lemásolni, aminek a következményeképpen az internetet elárasztották a többnyire meg nem történt szóbeszédeket tartalmazó, ellenőrizetlen ál-Darwin-listák.

Persze a „hivatalos" Darwin-oldalra is felkerülnek városi legendák, azaz olyan halálesetek, amelyek megtörténte nem bizonyítható – ilyen például maga a szénné égett búvár története is. A weboldal szerkesztője úgy véli, ezekre a tanulságos történetekre azért van szükség – így a cinikus nyilatkozat –, hogy „inspirálják azokat, akik szeretnének benevezni a versenyre".

[24] http://www.firediving.com

[25] A történet a Discovery Channel Mythbusters (magyar fordításban Állítólag...) című, városi legendák bizonyításával vagy cáfolásával foglalkozó műsorában is felbukkant.

A szájton összegyűjtött tragédiákból Northcutt több könyvet is kiadott, a vállalkozás sikere pedig Hollywood figyelmét is felkeltette: egy 2005-ben készült filmben a Joseph Finnes által megformált törvényszéki nyomozó és segítője különleges halálesetek nyomába ered, hogy felkutassa a kiváltó okokat.

Félünk vagy fellélegzünk?

A fenti történetek felbukkanási helyei – vicclapok, fórumok, körlevelek – jól mutatják, hogy az emberek jelentős részét nem riasztják a bizarr halálesetek, sőt remekül elszórakoznak rajtuk. A halál általában megdöbbenti, esetenként sokkolja vagy elgondolkodtatja a vele szembesülő embert, de az értelmetlen, groteszk módon balszerencsés végzet egy típusa kivételt képez ez alól: ha arctalan marad, azaz csakis akkor, ha ismeretlen személlyel történt meg.

Az abszurd halál legendái hasonló hatást váltanak ki az emberekből, mint a televíziós kvízjátékok. Elborzadnak mások tudatlanságán, de egyben örülnek is, hogy ők magunk ennél intelligensebbek – velük ilyen nem történhet meg. Ám egészen biztos ez? Egyes értelmezések szerint az ilyen típusú városi legendák népszerűsége nem csupán annak köszönhető, hogy abszurd történetet beszélnek el, hanem mert szorongásainkat is csökkentik – állandó félelmünket, hogy egyszer majd mi leszünk rosszkor, rossz helyen, és aztán rajtunk nevetnek majd. Addig azonban, amíg nem velünk történik, minden egyes történet megkönnyebbülés.

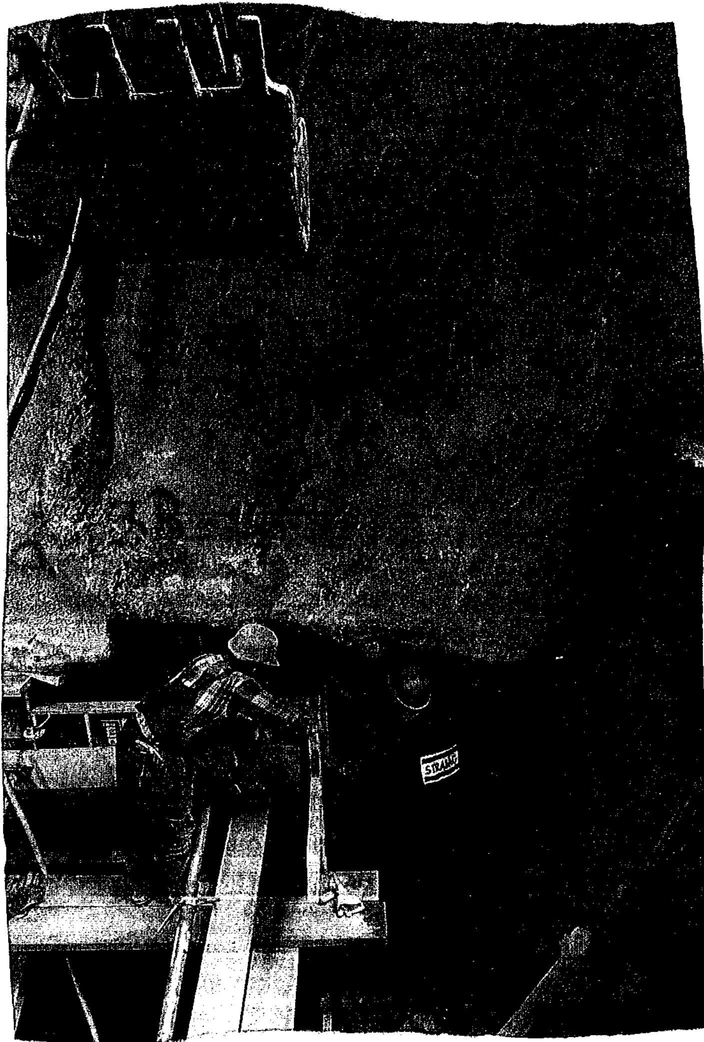
Legendák a metróból

Versenyfutás a metróállomások között – áramütés a síneken – halálos áldozatok a Duna alatti szakasz építésekor – patkányok és baktériumok az üléseken – titokzatos helyek, rejtélyes átjárók, katakombák, atombiztos bunkerek

Metrólegendák. E fenti sor csupán néhány példa a budapesti metróval kapcsolatos rengeteg szóbeszéd közül. A földalatti gyakori célpontja a legendáknak: sötét alagútjai behálózzák szinte az egész várost: micsoda óriási föld alatti rendszer! – no persze csak magyar mércével mérve, hiszen a párizsi vagy londoni, de akár a barcelonai metróhálózathoz a budapesti nem is hasonlítható. Amit az ember nem lát, nem ért meg, arra legtöbbször megpróbál maga, a híres „józan emberi ésszel" magyarázatot találni. Ez a helyzet a hétköznapi ember számára csupán mozgólépcsőből, peronból, metrószerelvényekből és ellenőrökből álló föld alatti közlekedési hálózattal is.

Internetes fórumokról, baráti beszélgetésekből összegyűjtött legendáinkkal első körben a Budapesti Közlekedési Vállalat illetékeseit kerestük meg. Kérdéseinkre Szonntag Andor, a cég járműműszaki főmérnöke, valamint Bata István, a BKV volt igazgatója válaszolt. Bata 1964-ben került a vállalathoz, pályafutása során végigjárta a ranglétrát. Hat évet dolgozott a metróépítésen, később volt előadó, majd igazgató is. 1986-ban vonult nyugdíjba, ám tanácsadóként még sokáig kapcsolatban maradt a BKV-val.

– Nincsenek titkok – állítja Bata, aki szerint rengeteg legenda fel sem merülne, ha az emberek tisztában lennének a magyar metróépítés történetével. A fővárosi metrót 1949 végén, 1950 elején kezdték el építeni. A munkálatok 1954 elején kilenc évre leálltak, ez idő alatt csupán állagmegóvást végeztek a metrón. A kelet–nyugati vonal műtárgyainak (alag

Titkok alagútjai... A kettes metró építkezésén

út, állomásrészek stb.) negyven százaléka már 1954-ig elkészült. A Duna alatti szakaszt a második fázisban, azaz a '60-as években kezdték el építeni. Erről az építkezésről mind a mai napig az a hír járja, hogy a folyó alatti alagút fúrása közben több munkás meghalt a bezúduló víz miatt.

Halál az épülő alagútban?

Bata kijelenti, hogy a víz alatti tragédiák történetéből semmi nem igaz. Ezt a nála jóval fiatalabb Szonntag Andor is megerősíti, hozzátéve, hogy paradox módon – bármennyire is furcsa és hihetetlen – üzemeltetési szempontból a metróhálózatnak éppen a Duna alatti a legszárazabb szakasza. A legnedvesebb rész az északi vonal, amit a szakemberek azzal magyaráznak, hogy ez a kéreg alatt jön, párhuzamosan a Dunával. Bata szerint a folyó alatti építés során olyan biztonsági és munkavédelmi intézkedéseket vezettek be, amelyek azt is megakadályozták volna, hogy ha lett volna baleset, annak áldozatai legyenek: az építési területet mindkét oldalról lezárták, és menekülő járdák is voltak. A készülő négyes metró Duna-alagútjánál valószínűleg sokkal nehezebb dolguk lesz a szakembereknek. A geodéziai vizsgálatok ugyanis azt mutatták, hogy ott több törés van a Duna alatt – ezért kicsit változtattak is a nyomvonalon.

A Duna vize egyébként ma sem jelent különösebb veszélyt a metróra, állítják a BKV-nál, s ha igen, akkor csakis a kiépített lejáratok felől betörő víztől kellene tartani. Ha magas a vízállás, a Batthyány téren ügyeletet tartanak. Amennyiben a Duna mégis kijönne a medréből, az ügyeletesek azonnal bezárnák a vészhelyzetre épített légmentesen záró kapukat – ezzel gyakorlatilag meg lehet akadályozni, hogy víz jusson az alagútba. Ilyen légmentesen záró kapuk valamennyi metróállomáson vannak.

Titokzatos átjárók és a Kádár-alagút

Rengeteg szóbeszéd kering a metróalagutakban található titokzatos helyekről, átjárókról is. E legendák keletkezésében szerepet játszhatott az is, hogy vannak olyan tárgyak a metróban, amelyeket az emberek részben vagy egészben esetleg látnak utazásaik során. Ilyenek például azok az alagútcsonkok, amelyeket a Kálvin téri, a Deák téri, illetve a Stadionok állomáshoz közel láthatunk egy-egy röpke pillanatra. Első ránézésre úgy tűnik, hogy ezek az elágazások vezetnek valahová, ám a valóságban az ilyen csonkban mindössze 15–20 méterre tudnánk bemenni, azután hatalmas betonfalba ütköznénk – ecsetelik a szakemberek. Ezeknek az elágazásoknak egyetlen céljuk van: hogy ha majd új metróvonal épül, akkor a meglévő vonallal össze lehessen kötni, méghozzá úgy, hogy ne kelljen leállítani a forgalmat a régi metrószakasznál[26].

Ugyancsak szóbeszéd tárgya volt, és a nép körében még nevet is kapott – Kádár-alagút – az az állítólagos föld alatti járat, amely a Parlament épületét kötötte össze a metróval. Ilyen összekötő alagút ugyan a valóságban nem létezik, de a legenda mégsem teljesen alaptalan. Bata István szerint a politikai vezetés részéről a '70-es években felvetődött ilyen ötlet, őt magát is megkeresték az ügyben, de a projekt még csak a tervezési szakaszba sem jutott el.

– A Kádár-alagút megépítését meg lehetett volna oldani, műszakilag nem lett volna nehéz kivitelezni. De tény, hogy végül nem került sor a megépítésére – mondta.

[26] A Deák téri metróépítésnél még úgy képzelték el a metróhálózatot, hogy 3 vonalból áll majd. Ebből a kelet–nyugati és az észak–déli vonal megépült, a dél-budai pedig még csak épülget.

Óvóhelyként is üzemelhet

A metrólegendák születésére azok a létesítmények is okot adhatnak, amelyek ugyan léteznek, sokan halottak is róluk, mégsem láthatók az utasok számára. Ilyenek például a mellékhelyiségek vagy a dízelgépházak is. Ezek akkor kapnak szerepet, amikor a metró nem tömegközlekedési eszközként, hanem tömegóvóhelyként kénytelen üzemelni. A metró kettős rendeltetésének – békeidőben tömegközlekedési eszköz, háborúban óvóhely – oka, hogy a hidegháború idején épült, amikor bármelyik pillanatban háború robbanhatott volna ki a szovjet és a nyugati blokk államai között. Éppen ezért a 2-es és a 3-as metró kéreg alatti vonala, és mélyállomásai olyan tömegóvóhelyek is egyben, amelyek összesen 180 ezer ember befogadására képesek[27].

– A metró szektorokra van osztva, egy-egy szektor két-három állomásnyi területet foglal magába. Ezek a részek vészhelyzet esetén lezárhatók, és egy rövid darabon a sínek is felszedhetők – magyarázza Szonntag Andor. Egy-egy szektorba 19–37 ezer ember fér be. Csak azok mehetnek az óvóhelyre, akik a riasztást követő 20 percben lejutnak a metróba. A metró ilyenkor a már említett kapukkal légmentesen elzárható a külvilágtól. A felszíni levegőt ebben az esetben szűrve kapják a föld alatt tartózkodó emberek, de szükség esetén a teljes elzárkózást is meg lehet oldani, igaz, azt már csak néhány órára. A túléléshez az áramot a dízelgépházakban elhelyezett, 500 lóerős dízeláram-fejlesztők szolgáltatják az óvóhelyen. A vízellátást kutak biztosítják, ahonnan szükség esetén ivóvíz minőségű vizet lehet nyerni. Ez az a vízminőség, ami háborús körülmények között még iható. Élelmet nem halmoznak fel az alagutakban, hiszen az em-

[27] Kéreg alatti vonalról, állomásról akkor beszélünk, amikor az úttest szintje alatt történt az építés, vonalvezetés. Erre tipikus példa a MILLFAV. Mélyállomás, és a hozzá vezető alagút a fúrott alagút, állomás. A metróra nem a kéreg alatti vonalvezetés a jellemző, bár Kőbánya-Kispest–Nagyvárad tér, Lehel tér–Újpest központ, Stadionok–Pillangó utca között kétségtelenül kéreg alatti a vonalvezetés.

berek amúgy is csak rövid ideig tartózkodhatnának lent: addig, amíg az óvóhelyi üzemnek van energiatartaléka.

Tévhit azonban, hogy a metrós óvóhely egyben atombunkerként is szolgálhatna. Mint már említettük, a metró építése a hidegháború tombolása közepette kezdődött, amikor a föld alatti tömegközlekedési vonalak a világon mindenütt kettős rendeltetéssel épültek. A metró óvóhely funkciója felett azonban hamar eljárt az idő, az alagút ugyanis csak a korabeli stratégiai fegyverek ellen lett volna képes megvédeni a lakosságot, a manapság használatos intelligens rakéták ellen már nem.

A hidegháború idején az interkontinentális rakéták jelentették a legnagyobb veszélyt; kilövésük után elméletileg fél órája lett volna a metró személyzetének arra, hogy lezárja a kapukat. Az alagutak levegőszűrője szintén a II. világháború idején kifejlesztett harci gázok semlegesítésére készült.

Versenyfutás és szörfölés az alagútban

Szintén a metrólegendákat gyarapítják azok a történetek, amelyek a metró nem rendeltetésszerű használatán alapulnak. A legismertebb sztori ezek közül a metróállomások közötti versenyfutás: eszerint két vagy több ember a sínek között átfut egyik állomásból a másikba. A futásban rejlő kockázat maga a metrószerelvény, amely a nyomukban van, így a versenyzőknek viszonylag rövid az idejük arra, hogy célba érjenek. Ha hibáznak, meghalhatnak.

Mivel ilyen versenyfutásos jelenet az Antal Nimród rendezte *Kontroll* című filmben is felbukkan, megkérdeztük a film producerét, hogy a forgatókönyvírók megtörtént sztorit vettek-e alapul, vagy ők is csak az erről szóló legendákra hagyatkoztak. Hutlassa Tamás, a film producere elárulta, puszta fikcióról van szó. Ilyen verseny már csak

azért is kivitelezhetetlen, mert a futókat agyoncsapná a sínekben futó áram.

Az utasok által is látható sínek nem ráznak, de mellettük van egy harmadik sín, amiben 825 voltos egyenáram fut. Ez az állomásoknál a peron alatt fut, és burkolat fedi be, ezért ott nem látható. Az alagútban azonban a „harmadik" sínek burkolat nélkül futnak, megközelítésük életveszélyes. A BKV járműműszaki főmérnöke nem emlékszik olyan esetre, amikor bárkit is megcsapott volna az áram a sínek között.

Szonntag Andor azt is megerősítette, hogy az állomások közötti versenyfutásra soha nem volt még példa. Arra viszont már igen, meséli, hogy egy kiskatona leugrott a sínekre a Keleti pályaudvar állomásnál és elindult a Blaha felé.

– Azaz csak indult volna, mert azon nyomban lementek utána és visszahozták – meséli Szontag.

Régebben arra is volt példa, hogy kóbor kutyák szabadultak be a metróalagutakba.

– Ma már teljesen zárt minden és olyan figyelőrendszer van, amely lehetetlenné teszi, hogy bárki is versenyt fusson, vagy akár elinduljon egyik állomásról a másikra – közli a főmérnök. Előfordul azonban a másik vakmerőség, a „szörfölés", azaz a két metrókocsi közötti utazás, ami szintén élet-halál próba, de legalábbis nagyon balesetveszélyes. Szonntag szerint nem egy fiatalt rajtakaptak már ilyen mutatvány közben. A szörfölők általában videóval vették fel egymás vakmerő produkcióját.

Más visszaélések is előfordulnak, például nyílt terepen a felüljárókról beöntenek egy vödör diszperzitet, aminek egy része az utast „telibe kapja", illetve téglával megdobálják a metrókocsikat.

Antal Nimród filmjének egyik kulcsszereplője az arc nélküli, kapucnis „belökős" gyilkos, aki a metróra váró gyanútlan utasokat löki a szerelvény elé, majd gyorsan eltűnik. Ilyen jellegű gyilkosság soha nem történt még a metróban, sőt Szonntag arra sem emlékszik, hogy valaha is gyilkosság színhelye lett volna a metró. Nem lehet elégszer hangsúlyozni,

hogy a *Kontroll* fikció, semmi esetre sem szabad elhinni, hogy a filmbeli események a valóságban megtörténnének – mutat rá Szonntag. Sajnos már egészen más a helyzet az öngyilkossággal.

Többen maradnak életben

– Átlagban havi egy öngyilkosság van, egy évben 8–12, és így volt ez már a rendszerváltás előtt is. A legsúlyosabb a helyzet az ünnepek, főleg karácsony környékén – mondta a főmérnök, aki emiatt a médiát is okolja. – Ha valaki a szerelvény elé ugrik, a fotóriporter a tűzoltókkal, mentőkkel szinte egy időben érkezik. A tragédia másnap az újságokban és a tévéműsorokban is megjelenik, tippet adva a bizonytalanoknak. Szinte biztos, hogy két-három napon belül ugyanazon a helyszínen újabb öngyilkosjelölt próbálkozik – magyarázza Szonntag. A metró biztonsági őrei ezért egy-egy öngyilkosság, illetve kísérlet után még jobban figyelnek, főleg a peronon hosszú ideig magányosan ácsorgókra összpontosítva – ennek köszönhetően már sok esetben sikerül megelőzni tragédiákat.

Talán kevesebb öngyilkossági kísérlet történne a metróban, ha a halálra vágyók tudnák azt, amit a BKV-nál dolgozók többsége: a metróban öngyilkosságot elkövetők legfeljebb negyven százalékának sikerül véget vetni az életének, az életben maradó hatvan százalék viszont nagyon súlyos, maradandó károsodást szenved.

– Rengeteg a csonkolással végződő kísérlet. Egyszer egy idős asszonynak egy lábát és két kezét vitte el a szerelvény, de túlélte – emlékezik vissza az egyik ilyen esetre Bata István.

Fertőzések a metróban

A metrókon a fertőzések gyorsabban terjedhetnek, mint másutt, gondolják sokan, hiszen egy nap több tízezer ember fordul meg a kocsikban. A metróban szerezhető betegségekre utal az alábbi, főleg e-mailben terjesztett levél is:

„Az ülőfelületen találtak:
- 4 különböző típusú szőrszálat (emberi, egértől, patkánytól és kutyától származót)
- 7-féle rovart (többnyire bolhákat, többnyire élő példányokat)
- legalább 9 embertől származó hányásnyomot
- legalább 4 embertől származó vizeletmintát
- emberi ürüléknyomokat
- rágcsálóktól származó ürüléknyomokat
- emberi spermát

Az ülések belsejében:
- 6 egér földi maradványait
- 2 nagyméretű patkány földi maradványait
- egy addig ismeretlen típusú gombát.

Becslések szerint a kapaszkodókon mintegy 400 emberrel lehet testnedveket cserélni. A tudósok szerint egészségesebb naponta 5 szál cigarettát elszívni, mint napi egy órát a metrón utazni, sokkal higiénikusabb egy WC-csészét fogdosni evés előtt, mint a metró ülésein végighúzni a kezünket. Állítólag a metró több munkahelyi hiányzást okoz, mint például az alkohol."

A felmérés egészen biztosan nem igaz a pesti metróra, ugyanis ez a levél egy hasonló angol e-mail magyarítása. Az eredeti változat szerint 2000 őszén a londoni egyetem törvényszéki laboratóriumában végezték el a londoni metró egyik üléssorának tisztasági vizsgálatát. A Vicclap.hu szerkesztője, Gyányi Sándor az Urbanlegends.hu-nak írott levelében bevallotta, hogy a magyarítás az ő műve.

– Az, hogy városi legenda lett belőle, kicsit meglep, ugyanis ez a történet a Vicclap.hu hírlevelére feliratkozottak címére ment ki – magyarázza.

A BKV illetékeseit is megkérdeztük a levél tartalmáról. Bata István homályosan ugyan, de emlékezett arra, hogy egy kutató a '70-es években vizsgálta a mozgólépcsőket „egészségügyi szempontból", ám valószínűleg nem talált se több, se kevesebb szennyeződést rajtuk, mint amit bármilyen más köztéri korláton talált volna.

Csattanó a végére, hogy a Snopes szerint már az eredeti, londoni felmérésre hivatkozó levél is kamu volt: a Londoni Egyetemnek nincsen törvényszéki tanszéke, ilyen tanulmány nem készült, a levél tartalma pusztán fikció.

Szomorú vasárnap – az öngyilkosok himnusza

Szomorú vasárnap száz fehér virággal
Vártalak kedvesem templomi imával
Álmokat kergető vasárnap délelőtt
Bánatom hintaja nélküled visszajött
Azóta szomorú mindig a vasárnap
Könny csak az italom kenyerem a bánat...

Szomorú vasárnap

Utolsó vasárnap kedvesem gyere el
Pap is lesz, koporsó, ravatal, gyászlepel
Akkor is virág vár, virág és – koporsó
Virágos fák alatt utam az utolsó
Nyitva lesz szemem, hogy még egyszer lássalak
Ne félj a szememtől, holtan is áldalak...

Az 1933-ban íródott *Szomorú vasárnap* című világhírű magyar dalt állítólag több országban, köztük Magyarországon és az Egyesült Államokban is betiltották, mert öngyilkossági hullámot váltott ki.

A *Szomorú vasárnap* – amelyet franciául *Sombre dimanche,* angolul *Gloomy Sunday,* németül *Trauriger Sonntag* címen ismer a világ – két magyar szerző műve: zenéjét Seress Rezső bárzongorista[28] szerezte, a szövegét Jávor László költő (és bűnügyi újságíró) írta. A szöveget közel száz

[28] Seress Rezső a pesti VII. kerületben található Kispipa és Kulacs éttermekben zongorázott. A *Szomorú vasárnap* című dal mellett más slágerek is az ő nevéhez fűződnek, úgymint a *Szeressük egymást gyerekek*, a *Még egy éjszaka legyen az enyém a fájdalom*, vagy a *Hiába van palotád Budán*.

nyelvre – többek között dánra, lengyelre, észtre, japánra, törökre, hollandra, szuahélire, eszperantóra – fordították le vagy költötték át. Az „ősbemutatón" – 1933 első napjaiban – maga Seress zongorázott és énekelt, a dal kottája pedig ugyanezen év tavaszán már az utcára is került.

Forrása válogatja

A dallal kapcsolatos szóbeszédekkel a Snopes legendavadászai[29] is foglalkoznak – ami nem csoda, hiszen ez az egyik legismertebb magyar eredetű legenda. Barbara és David P. Mikkelson megemlítik, hogy a Seress–Jávor szerzemény kevés figyelmet kapott, egészen 1936-ig, amikor állítólag betiltották Magyarországon, miután öngyilkossági hullámot váltott ki. Ekkor kezdték el játszani amerikai zenészek is a melódiát, mint „a magyar öngyilkos dalt", amelyet 1936 végére számos verzióban rögzítettek is. A legismertebb ezek közül minden bizonnyal a Gloomy Sunday című verzió, Billie Holiday előadásában; a nóta e változatában került először a slágerlisták élére, 1941-ben. A „gyilkos dalt" később mások is feldolgozták; íme a rangos lista, a teljesség igénye nélkül: Josephine Baker, Sammy Davis Junior, Ray Charles, Louis Armstrong, Frank Sinatra, Elvis Costello, Nick Cave, Sinéad O'Connor és Björk.

A Snopes.com szerint, Magyarországon több mint tizenhét az idő tájt elkövetett öngyilkosságot lehet kapcsolatba hozni a *Szomorú vasárnap*pal, mielőtt a dalt – állítólag – betiltották idehaza. Az öngyilkosoknak a legendában fennmaradt rituáléja az volt, hogy halálukat megelőzően felvételről vagy élőben hallgatták a dalt, azután végeztek magukkal – később a holttestük mellett meg is találták a *Szomorú vasárnap* kottáját vagy dalszövegét. Müller Péter szerint, aki Seressről *Szomorú vasárnap* címmel írt drámát, Rákosi Mátyás idején tényleg be volt tiltva a dal, mivel több más nótával egyetemben beleesett az ún. polgári-burzsoázia dekadens világához tartozó dalok kategóriájába. De már a fasizmus évei alatt sem szívesen engedték játszani, mert túl pesszimista volt.

[29] http://www.snopes.com/music/songs/gloomy.htm

Ellentmondásos információk keringenek arról is, hogy az Egyesült Államokban követtek-e el a dallal kapcsolatba hozható öngyilkosságokat, illetve betiltották-e a dalt. Egyes források szerint nem voltak ilyen öngyilkosságok, más források viszont azt állítják, hogy világszerte több mint kétszáz halálesetet ihletett a dal angol nyelvű verziója. Ami a betiltást illeti, a Snopes.com egyes forrásai tagadják ezt, mások arról szólnak, hogy a dal sugárzását az éterben egyáltalán nem engedélyezték, megint mások pedig arra a megállapításra jutnak, hogy több rádióban csak a szerzemény instrumentális verzióját engedték játszani.

A sajtó gyilkos dalként ismerte

Magyarország az öngyilkosságot tekintve jelenleg végre nem világelső[30] – de a *Szomorú vasárnap* születésekor élen járt ezen a téren. Tény az is, hogy a korabeli pesti sajtó gyilkos slágerként jegyezte a nótát. Bizonyítékul szolgálnak erre azok a korabeli újságcikkek, amelyeket szöveghűen idéz drámájának bevezetőjében Müller Péter.[31] „Nem vagyok gyilkos, én nem ezt akartam" – felelte egy riporter kérdésére a *Szomorú vasárnap* című sanzon dalszövegének szerzője, Jávor László a *Szemle* című lap 1936. március 4-i számában. Az interjúban mind a riporter, mind maga a szerző tényként kezeli, hogy a világhírűvé vált ballada öngyilkossági hullámot váltott ki. „Tudtad, milyen »halálos« sikere lesz a *Szomorú vasárnap*nak?" – kérdezi a riporter, mire Jávor azt válaszolja: „Azt, hogy epidémiaszerű öngyilkosságokra szolgál majd apropóul, természetesen nem".

A *8 Órai Újság* egyik cikke – amelynek szerzője giccsnek, ócska slágernek nevezi a dalt – így jellemzi a dalt: „a szöveg bebizonyította feltétlen alkal-

[30] A WHO 2005-ös adatai szerint a 100 ezer főre eső öngyilkosságok száma jelenleg Litvániában a legmagasabb (44,9), Magyarország ma már örömünkre csak a hetedik (25,4). (Az európai átlag 17,1.)

[31] Az újságcikkek Müller könyvének 4–26. oldalán található, legalábbis az 1983-as kiadásban.

masságát a legkülönbözőbb öngyilkossági nemeknél", és még azt is megemlíti, hogy volt, aki taxiban lőtte mellbe magát, miközben a dalt mondogatta, megint más „cigánnyal húzatta a slágerdalt, mielőtt végzett magával".

Seress tudta, sőt büszke volt rá, hogy a dallal együtt ő is világhírű lett. „Itt van kérem az amerikai *Radio World.* Benne van a képem. Március végén egész kis szerzői estet csináltak a new-yorki rádióban a Seress-számokból. A múlt héten a londoni adó közvetítette a *Csendes ember lettem* című számomat" – dicsekedett a zongorista a *Gong* című lap riporterének.

Különös, de igaz című[32], 1994-ben megjelent, bulvárstílusú könyvében Thomas Slemen újságíró-történész is írt a *Szomorú vasárnap* történetéről. Slemen is azt mondja, hogy a '30-as és a '40-es években szerte a világban (Róma, New York, Berlin, London) számtalan öngyilkos idézte búcsúlevelében a Seress-szerzemény szövegét, a dal kottáját pedig gyakran találták meg öngyilkosok holtteste mellett. Slemen közli azt is, hogy Seressék csak másodszor tudták kiadatni szerzeményüket, mivel az első kiadó, amelynek a dalt elküldték, túl depressziósnak találta. Ugyancsak Slemen ír arról az esetről, amikor Berlinben egy fiatalember arra kért egy zenekart, hogy játsszák el neki a *Szomorú vasárnap*ot. Mihelyst eleget tettek kérésének, a férfi hazament és fejbe lőtte magát. Előtte hozzátartozóival közölte: mély depresszióba esett egy új melódiától (Seressék szerzeményére utalt), s a dal nem megy ki a fejéből. Egy héttel később – szintén Berlinben – egy öngyilkos fiatal nő ágyában találta meg a rendőrség a dal kottáját – állítja az újságíró.[33]

Akárcsak az ifjú Werther

Volt, aki az „öngyilkosok himnuszának" erejét – legalábbis a korabeli magyar sajtó tudósításai szerint – fekete humorral próbálta tompítani. A *Csütörtök* című

[32] Thomas Slemen: *Strange but True: Mysterious and Bizarre People, Who Were They and Where Did They Go*, London Bridge (Mm) 1998.

[33] http://www.geocities.com/TelevisionCity/Studio/4598/gloomy.html

lap 1936. április 30-i számában azt írta, hogy Párizsban Ray Ventura hegedűs és zenekarának tagjai, miközben a Seress-dalt játsszák, rendszeresen „kivégzik magukat": a szaxofonos mérget iszik, a dobos a saját fejébe lő, a pisztonos egy mellbe szúrással végez magával, végül a prímás Ventura felakasztja magát. Barbara és David P. Mikkelson folklórkutatók szerint „példátlan nimbusszal övezett alkotásról" van szó. Mint írják, a *Szomorú vasárnap*ot e tekintetben csak Goethe *Werther*je múlta felül.[34] Mi több, Freud, a pszichoanalízis atyja 1935-ben a nevéhez köthető „vasárnapi neurózis" tökéletes zenei leképezésének nevezte a *Szomorú vasárnap*ot.

Korabeli piárfogás?

Később pletykák keringtek arról, hogy a verset a dal alkotója helyezte el az öngyilkosságok helyszínén, mert bűnügyi újságíróként sokszor mindenki előtt oda tudott érni. Mihelyst egy öngyilkos mellett megtalálták a verset, az újságok cikkezni kezdtek a dalról. Éppen ezért sokan úgy gondolják, a *Szomorú vasárnap* világsikere tudatos mítoszcsináló piárnak köszönhető; ezt a teóriát azonban senkinek nem sikerült bizonyítani.

Müller Péter könyvében szerepel a *Pesti Napló* 1935. november 24-i számában megjelent cikk, „Halálos dal" címmel. Az újságíró Jávor László szavait idézi, aki szerint a sláger, a „pesti aszfalt versvirága, nem él túl soká". A „halálos dal is meg fog halni" – mondta a szerző, hozzátéve: akkor ő már nem lesz a verssel „eljegyezve", mint „sírásó a lapáttal".

Több mint hét évtized telt el a dal megszületése óta. Most már tudjuk, Jávor mekkorát tévedett.[35]

[34] Johann Wolfgang Goethe: Az ifjú Werther szerelme és halála. A reménytelenül szerelmes ifjú öngyilkosságig vezető útjáról szóló, 1774-ben megjelent levélregény a megjelenését követő években sajátos módon valóban jelentős öngyilkossági hullámot váltott ki.

[35] A legenda máig új történeteket ihlet: a zeneszerző és szövegíró alakját egyetlen bús férfialakba összegyúrva a közelmúltban – a dal giccses jellegével igencsak rokonítható hangvételű – német filmfeldolgozás is született, amely a fiktív szerző öngyilkosságba vezető sorsát beszéli el.

Pókok, pókok mindenütt!

Apróк és fürgék, érthetetlenül bizarr a külsejük, az enyészet és pusztulás hírnökei és élvezői ők. Mérgüktől pokoli kínok között pusztulunk el, felpuffad a karunk vagy megvakulunk. Tojásaikat hajunkba vagy bőrünk alá rakják, hogy élő húsunkon – sőt agyunkon! – lakmározzanak. Álmunkban másznak ránk, észre se vesszük és évente akár tucatnyit is lenyelünk belőlük. Sőt: sikongatnak, métereseket ugranak, elkábítanak, és lehet, hogy reggelre lerágják karunkat.

Az irtózás a pókoktól annyira általános és közismert, hogy pszichiátriai elnevezése, az *arachnofóbia* a köznyelvbe is átszivárgott. Való igaz: egy macskakölyköt, vagy bagolyfiókát jóval könnyebb aranyosnak találni, mint egy pókot, de amennyi szörnyűséget a nyolclábú vadászoknak tulajdonítanak, azért mégiscsak túlzás.

Álmunkban sem gondolnánk...

A leggyakrabban hallható tévhit a pókokkal kapcsolatban az, hogy évente legalább nyolc pókot nyelünk le észrevétlenül álmunkban.

Ez a képtelenség is körbejárta a Földet, alapjaiban nagyjából változatlan formájában, bár különböző mutációk is keletkeztek hosszú útja során. Egyes esetekben az áldozatokhoz nagyon kíméletes a mese, engedőleg négy lenyelt pókra szorítja az éves adagot, máskor viszont igen bőkezűen bánik az eledellel: Pennsylvaniában például mintegy háromnegyed kilónyi adagot jegyeztek le egy életre vonatkoztatva. Ez a tisztességes pókadag körülbelül huszonötezer példányt jelentene, ennek elfogyasztásához egy átlagos életkort megélő magyar férfinak az esténkénti egy darab pók rendszeres benyelése sem lenne elég.

A valóságban persze annyiféle ritka véletlennek kell egybeesnie, hogy álmunkban egy eleven pókot egyben lenyelhessünk, hogy a lehetőség gyakorlatilag kizárható. Nemcsak a pók küzdene ez ellen minden erejével, de az emberi anatómia sem igazán kedvez az efféle éjszakai nassolásnak.

És önnön testében hordá ki a fenevadat....

A család régi barátja ugyancsak nagy utazónő volt, folyton-folyvást egzotikus helyekre vágyott. Az egyik évben Közép-Amerikára, Guatemalára esett a választása. Egy kalandtúracsoporttal ment, ami egyenest a vadon közepébe szállította őket – csapkodás a dzsungelben a macsetével, bivakolás az éjszakában, körben csak az esőerdő zajai... A nőt persze kemény fából faragták, imádott a sűrűjében lenni. Így persze nem is nagyon izgatta magát a kis csúszómászók miatt a túrán, és élete egyik legjobb nyaralása kerekedett ki az útból. Amikor visszatért Angliába, észrevette, hogy a csípés az arcán, amit még a túra elején szerzett be, nem akar meggyógyulni, sőt, viszketni kezdett. Bekente valami krémmel és elfelejtette az egészet. Akárhogy is, pár napra rá a duzzanat egyre kellemetlenebb lett, hiába a különféle kencék és kenőcsök. Egyik reggel a tükörben arra lett figyelmes, hogy már az egész arca vöröslik a gyulladástól és szörnyen viszket az egész. A gyulladás csak nem akart elmúlni, s a dühbe gurult nő alaposan megvakarta az arcát. Abban a pillanatban felrepedt a bőr, és apró pókok százai lepték el az arcát.

A riogatás a testünkben kikelő, bőrünk alól előbukkanó pókokkal is igen elterjedt – és természetesen szintén mindenféle alap nélküli – szóbeszéd.

A különféle verziókban a közös pont a távoli, meleg éghajlatú ország (Mexikó, Afrika valamelyik állama, de akad európai helyszín is: Spanyolország). Közös az is, hogy a fertőzés az arcot éri – ez fontos elem a rettegtetésben, hiszen ez a legszemélyesebb, leginkább az embert jelképező testrész. Az áldozat minden esetben nő, azaz kiszolgáltatott, ha lehet, még tehetetlenebb. A „pótanya" általában maga nyitja meg a sebet, de ismert olyan változat is, amiben orvoshoz fordul. A végeredmény ugyanaz: pókok miriádja özönlik elő a mit sem sejtő nő arcából. A történet itt többnyire véget is ér, bár néhány esetben komoly szívroham, esetleg a megőrülés tetézi a szerencsétlenséget.

A Snopes[36] kutatásai szerint a legenda valamikor a '60-as évek közepén ütötte fel a fejét. Hiába mondták el azóta számtalanszor a pókkutatók, hogy egyetlen pók sem petézik emberbe (még ha vannak is olyan ízeltlábúak, sőt férgek és más kellemetlen lények is, amelyek minden további nélkül megtennék ezt), a szóbeszéd mégis tovább él. Ihletett jó néhány filmjelenetet (többek között John Schlesingernek és a *Twin Peaks* Mark Frostjának közös darabjában, a *The Believers*ben is feltűnik), és persze halálra rémített nem kevés olyan hiszékeny embert is, aki szájtátva hallgatja az efféle rettenetet.

A folkloristák szerint ez tipikusan női történet, többnyire nők mesélik nőknek, s ilyen viszonylatban az arc nemcsak az identitás, de a szépség szimbólumává is válik: az apró pókok a lehető legkevésbé kívánatosak a tökéletes épségben tartandó arcbőr közelében (hát még *benne!)* – nem kell még odáig sem elmenni, hogy netán szörnyű sebeket is hagyhatnak maguk után, hiszen az arcbőrön szétfutó rengeteg csúf kis ízeltlábú éppen elegendő támadás a szépség ellen... A szép arc meggyalázásának mítosza, a szép bőr elvesztése fölötti borzadás különösen irtóztatóvá tesz minden efféle sztorit.

[36] http://www.snopes.com/horrors/insects/spiderbt.htm

A legenda alapja alighanem Jeremias Gotthelf „A fekete pók" című, 1842-es rémregénye lehet, melyben a főszereplőnő alkut köt a Gonosszal, s a paktumot egy, az arcára adott csók pecsételi meg. Amikor a nő falubelijei megpróbálják kijátszani az ördögöt, a csók helye duzzadni kezd. Hamarosan kifakad, és mérges pókok özönlenek elő. Bár a történet nem pontosan egyezik, a természetfeletti szálakat eltüntetve gyakorlatilag ugyanott vagyunk százötven évvel később is.

A hiúság ára

Az ötvenes–hatvanas évek kontymániája is világra segítette persze saját városi legendáit. Ekkoriban született a hajba petéző pók története is, egy klasszikus népmesei fordulat, a végzetes hiúság kései inkarnációjaként. Hazai írásos forrás híján egy amerikai gyűjtést idézünk.

> **Úgy tizenöt-tizenhat éves lehettem, amikor dühöngött a kontydivat. Mintha csak versenyeztek volna, minden lány megpróbált a többieknél magasabb kontyot csavarni a hajából és minél több lakkot fújni rá. Akkoriban mesélte ezt a fodrászom, és megesküdött rá, hogy meg is történt az unokahúga egyik barátjával. A lány annyira magasra tornyozta a haját, annyi lakkot fújt rá, hogy végül már nem akarta leereszteni soha. Nem fésülte ki, nem mosta meg. Egy nap egy pók esett a hajára, és belepetézett a toronyba. Amikor a kis fekete özvegyek kikeltek, megcsípték a fejét, és a lány meghalt.**

Ám a valóságban ilyet sem tenne egy pók. Egyrészt még az átlagos ízeltlábúnál is jobban tart a nála nagyjából milliószor nagyobb embertől, más-

részt csak a saját hálófészkébe petézik, harmadrészt pedig a fekete özvegy csípése után napok is eltelhetnek, mire az áldozat halálához vezetne. A modern legenda lehetséges prototípusát Brunvand[37] egy XIII. századi angol erkölcsi mesében véli felfedezni, amelyben egy nőnek, aki állandóan elkésik a miséről, a hajába költözik az ördög – pók alakjában. A támadás ebben az esetben felfogható egyfajta büntetésként, amiért a hiú nő túl sok időt és energiát fordít frizurája elkészítésére.

A mai városi legendában a hajba petéző pók története azonban inkább a higiénia fontosságára hívja fel a figyelmet. Erre utal Shirly Marchalonis középkorkutató is, amikor azt írja: „a szóbeszéd modern változatában az istentelenséget a tisztálkodás hiánya váltotta fel, mint kiváltó erő".[38]

Windsor sötét öröksége

Nem kell feltétlen történelmi kitérőket tennünk, hogy legendák születésének lehessünk szemtanúi. Egy nagyon friss történet számol be egy kihaltnak hitt mérgespókfajta 2001-es felbukkanásáról a windsori kastélyban. A hír, amely a BBC-től a CNN-ig a világ szinte minden hitelesnek elfogadott médiájában megjelent, az MTI kiadásában így hangzott:

> **A vörös és fekete potrohú pók megjelenése impozáns: négy pár ízelt lábának hossza a tíz centimétert is meghaladja. A telefonosok találták meg, amikor a hálózatot javították a kastély közvetlen közelében. A pókritkaság fellelésekor a kastélyból azonnal riasztották Graham Smith ismert rovartani szakembert, aki csoportjával a vadon élő állatok megőrzésével és mentésével foglalkozik. Graham Smith a helyszínt és a pókcsodát tanulmányozva még nagyobb példányok esetleges megjelenésére figyelmeztetett. Nem tudjuk, hogy a fellelt pók kifejlett példány-e – mondta, hozzátéve, hogy lenyűgöző felfedezésről van szó, mert kétségkívül olyan pókfajról van szó, amelyről már azt hittük, hogy több ezer éve kihalt. A rovartudós ugyanakkor figyelmeztetett, hogy a mérges pók akár több ezer példánya is rejtőzködhet a windsori kastély alatt. A szokásos rovarirtás hatástalan lenne, csak azt érnék el, hogy még nagyobb területen terjedne el.**

Az idézett szöveg több helyen is csúszik: hol kihaltnak, hol ritkaságnak nevezi a derék telefonosok felfedezését – anélkül, hogy a pontos fajt megnevezné. Ilyen hibát komoly kutató bizonyára nem vétene, ahogy semmiképpen nem formálna véleményt egy állatról, mielőtt meghatározná, kifejlett példányról van-e szó, és az sem jellemző, hogy egy komoly tudós kezdjen a semmiből hangulatot kelteni („akár több ezer példánya is rejtőzködhet a windsori kastély alatt"). Mint később kiderült, Graham Smith – nem vitatva, hogy más területen lehet jeles tudós – nem sokat ért a pókokhoz. Amint a titokzatos mérges pókokról készült fotók napvilágot láttak, arachnológusok tömege kaphatott a fejéhez: micsoda svindli! A képeken ugyanis az Európában egyik leggyakoribb barlangi pókként számon tartott nyolclábú, a barlangi keresztespók *(Meta menardi)* volt látható. Különös iróniája a sorsnak, hogy a barlangi keresztespók, ha lehet, még a többi pókfajnál is félénkebb, Samu Ferenc zoológust idézve „kiskanállal sem tudnánk beadni neki az ujjunkat, hogy harapja meg."

Alighanem a városi legendák keletkezésének leggyorsabb útját fedeztük fel: elég egy hiteles forrás, s az egész világ elhiszi, hogy mérges pókok légiói tanyáznak a brit monarchia szívét jelképező kastély alatt. A dolog pikantériája, hogy csaknem öt évvel az eset után jó néhány vezető média

[37] Brunvand, i. m., 191–192. o.
[38] Brunvand, i. m., 411. o.

weboldalán (köztük a magyar forrásul szolgáló BBC-n) még mindig megtalálható az anyag, és persze helyreigazítást sem találni sehol: a megcáfolt legenda vígan él tovább.

Honnan hát a félelmek?

Mióta világ a világ, a pókok az enyészet hírnökei: boszorkányok cimboráiként ábrázolják őket, rendszerint ódon kastélyok padlásán. S valóban, a háborítatlan, elhagyatott helyeket kedvelik, poros, sötét és borzongató zugokban tűnnek fel leginkább, nem kell hát túl nagy asszociációs ugrást tenni, hogy az ilyen helyek hátterével eljussunk a félelemig, pedig – újabb ironikus pont – ezek a nyugodt állatok éppen azért kedvelik az eldugott zugokat, mert ott nem háborgatja őket senki-semmi.

A pókok köré mindig is rengeteg misztikus jelentéstartalom társult. Hálóját gyógyításra, magát az állatkát átkokhoz használták legendakincsünk boszorkányai, s hogy megszabaduljanak a misztikus képzettársításoktól s a nyomában fakadó üldöztetéstől, bizony nem segített az sem, hogy a keresztespók – az egyik leggyakoribb nyolclábúnk – azt a roppant erős szimbólumot viseli díszként a hátán...

Egyértelmű ugyanakkor az is, hogy a pókok egyedfejlődése során az a lenyűgöző lépés, amikor a petékből kikelnek a felépítésükben már a kifejlett egyedre hajazó fiatal példányok, valóban misztikus jelenség, amely sokak számára könnyen sokkoló hatásúvá válhat. Ez ugyanis – a legtöbb hazánkban is megfigyelhető esetben – egyetlen, hálóval jócskán átszőtt petecsomóból indul ki, amiből valószínűtlenül sok apró pók indul útjára hirtelen, mintegy varázsütésre.

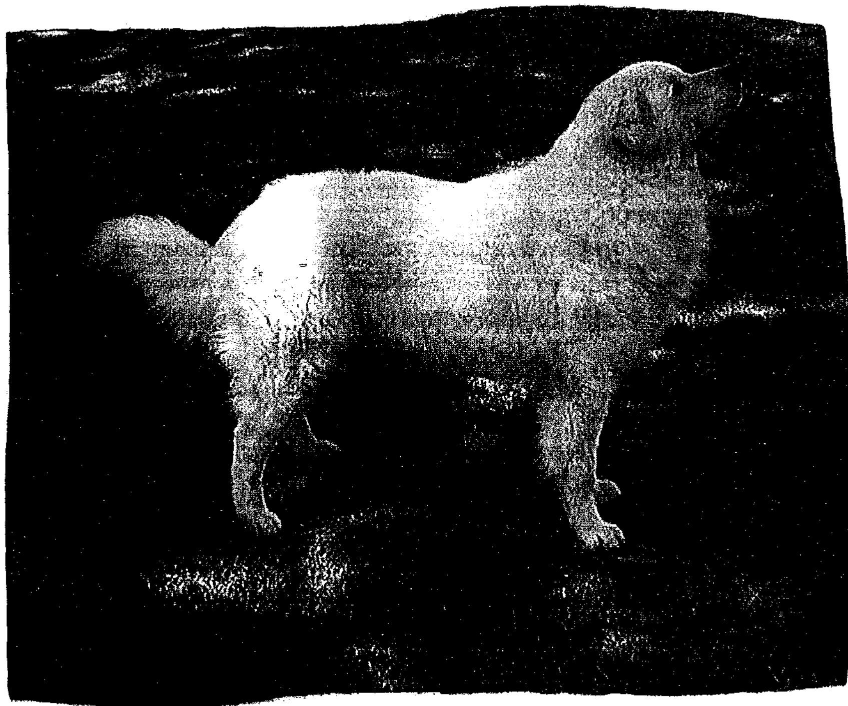
Tény tehát, hogy a kikelő pókok félelmesen rajzanak – mint ahogy az is tény, hogy a kifejlett példányok harapnak és egyes esetekben csakugyan komoly fájdalmakat okozhatnak. Egyes ritka esetekben. Legtöbbször csak helyi duzzanat nő a mérgük nyomán, és inkább csak kellemetlenséget – kisebbet, mint a jóval kevésbé démonizált darazsak, amelyeknek fullánkja évente több tucat halálesetet okoz a világon. Amit szintén érdemes végiggondolni: nagyjából 40 000 ismert pókfaj közül alig 25 olyat találunk, amely valamiféle kárt okozhat az embernek. A világ adott pontján járva nullától legfeljebb háromig terjed a mérges fajok száma, Magyarországon nem is találunk ilyeneket. Mint dr. Samu Ferenc pókszakértő elmondta, két pókunk okozhat komolyabb kellemetlenséget, azaz nagyjából a méhcsípésnek megfelelő duzzanatot és fájdalmat: a dajkapók és a vízipók néven elhíresült búvárpók.[39]

No persze – mint minden szóbeszéd mögött – itt is megtaláljuk az idegentől és ismeretlentől való félelem motívumát. A pókok természetes közegükben is riasztóak, a lakásba vándorolván idegenségük még erősebb hangsúlyt kap. A tisztátalanság, a kéretlenül is az otthonba nyomuló, kizárhatatlan külvilág szimbólumaivá válva még az is idegenkedik tőlük, aki a tisztáson megállva jóízű mosollyal tud gyönyörködni, mondjuk, egy színpompás darázspókban.

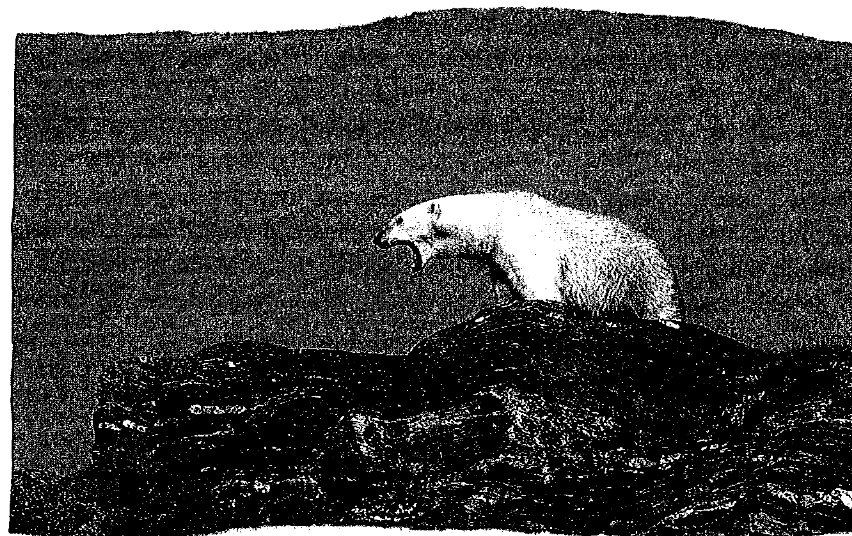
[39] Bár időről időre szárnyra kap a hír, hogy a fekete özvegy betelepült hazánkba, a szakértő állítása szerint erre semmi jel nem utal és még az sem biztos, hogy a globális felmelegedés megfelelő klímát alakít ki nekik. Ezzel együtt ha be is települne, azzal sem állna le az élet, még kutatókkal is előfordul, hogy olyan helyeken, ahol köztudottan őshonos ez a pók, hosszas kereséssel sem tudnak egyetlen példányt sem elővarázsolni.

Az ukránlengyel jegesmedvekuvasztól a mexikói patkánykutyáig

Történt, hogy egyik ukrán árus, amolyan csempészforma ember, eladott egy különleges kutyát a piacon egy helybéli atyafinak. Büszke volt magára a vevő, mindig is vonzották az „unikátumok". Ezt utánozza a szomszéd, ha tudja! Az állat néhány vonása a kuvaszéra hasonlí-

Te is a fajtámból vagy?

... a kutya tudja... (Fotó: Peter Harrison)

tott, de a gazda markánsabbnak, erőteljesebbnek látta. Keménykötésű és szívós jószágnak tűnt, amit fejszével kell agyonütni, hogy kimúljon. Biztosra vette az ember, hogy ilyen kivételes kutyája senkinek sincs a faluban. Az eb – nevezzük az egyszerűség kedvéért kuvasznak – étvágya határtalannak bizonyult, egészben nyelte le a csirkét meg a halat, erősödött, izmosodott, és a gazda diszkópatkány fia már azon gondolkodott, benevezi valamelyik illegális kutyaviadal küzdelmeibe. Ám a kuvasz nem csupán acélosodott, hanem növekedett is: nőtt, nődögélt, egyre csak nőtt, mígnem túlszárnyalta mindenféle nagytestű kutya méreteit. És még mindig nőtt, gyarapodott, ekkor már az atyafi is megijedt – mondják ugyan, hogy gazda szeme hizlalja a jószágot, no de

ennyire! Addig-addig növekedett aztán a különleges jószág, míg napfényre került a „rettentő igazság": a szegény pára biza nem kuvasz, hanem jegesmedve![40]

A történetnek hazánkban számtalan verziója kering, de a főszereplő állatpár (kuvasz–jegesmedve) mindegyikben megegyezik. Egyes esetekben ukrán az eladó, másutt lengyel. Az állat növekedése során többnyire megtámadja a háziakat, esetleg a többi háziállatot. Néha az állatorvos leplezi le, de általában eddigre már szépen felcseperedik. A történet az eredeti verzióhoz képest néha furcsa gellert kap, mint abban az interneten fellelt esetben is, ahol egy állatmenhely javára kampányol vele a felhasználó:

> Amúgy hallottam olyan történeteket régebbről, hogy aluljáróban oroszul beszélő „embertől" fehér kiskutyát vettek, aztán 1-2 nap múlva, mert rosszul nézett ki, elvitték az orvoshoz, és ott derült ki, hogy néhány hetes jegesmedvebocs volt, s természetesen az anya nélkül meghalt. Ilyen helyzetet ki szeretne átélni??? Én biztosan nem![41]

Kiment az erdőbe, és fogott egy jegesmedvét

A történet felbukkanásának időpontját nehéz lenne pontosan meghatározni, de tény, hogy fénykorát a '80-as, '90-es évek fordulóján, a „lengyelpiacok" virágzása környékén élte. Amit ott feltehetőleg észlelt a legenda terjesztője és alanya: itt vannak ezek az ismeretlen eladók, akik zacskóból, ömlesztve árulják a gyógyszert, a konzervjeiken nincs lejárati dátum, bajonettel az övükön járnak – barbárok lehetnek ezek bizony, valami távoli és rideg világból.

[40] www.muveszetek.com/paladizsolt/kk-01.htm
[41] http://www.arvacska.hu/cgi-bin/faliujsag.cgi

A sztori közvetlen megerősítése vagy cáfolata lényegéből fakadóan nem egyszerű feladat, indirekt módon azonban megpróbálkozhatunk vele. A történet alapja szerint az ukrán vagy lengyel eladó valahonnan szerzett egy jegesmedvekölyköt. Erre a legenda sugallata szerint két módja lehetett: vagy szerzett (lopott, cserélt) egyet az állatkertből, vagy egyszerűen – mint egy tőlünk északabbra elhelyezkedő ország állampolgára – „kiment az erdőbe", és fogott egyet.

Mindkét eset meglehetősen bizarr, hisz sem a lengyel, sem az ukrán pusztákon nem él meg a jegesmedve. A híres „Nagy Brehm" (Brehm *Az állatok világa* című munkája) alapján bizton állíthatjuk, hogy a jegesmedve az Északi-sarkvidék lakója, ott honos, ahol a hó és a jég soha fel nem olvad – délebbre legfeljebb kóbor jégtáblákon juthat. Ezekben a ritka esetekben viszont bocsa biztosan nem éli túl az éhezést és a sodródást – tudtuk meg Hanga Zoltántól, az állatkert szóvivőjétől.

A jegesmedve szülés előtt jókora barlangot váj a hóba és a jégbe, itt szüli meg bocsait, s azok három-négy hónapon át nem is hagyják el a vackot. Mire kijönnek onnan, már tíz-tizenöt kilósak és nagyon nehéz összetéveszteni őket egy kuvasszal. Emellett egy jegesmedveanyától elorozni a kölykét – ez olyan vállalkozás, ami a négyszáz kilós állat láttán kevés embernek jutna eszébe, s ha netán eszébe is jutna: e ragadozó a kölykeit legádázabbul védelmező állatok közé tartozik.

Jegesmedve kuvasz áron

Ez esetben marad viszont az állatkert, vagy más, természeten kívüli beszerzési mód, ami viszont feltételezi, hogy az árus pontosan tudja, mit árul. Ugyan miért érné meg neki egy törzskönyvezetlen kuvaszkölyök áráért eladni a csempészett állatot?

Ám lehetünk ennél is pragmatikusabbak. Ha az országban „elárvult" jegesmedvekölyök, vagy bármilyen egzotikus vadállat tűnne fel, az nagy valószínűséggel valamelyik állatkertben kötne ki. Az ilyesmi viszont – a közhiedelemmel ellentétben – még a ritkánál is ritkább.

Ráadásul az intézmények küldetésével, lehetőségeivel is ütközik a befogadás, az állatkertek nem akarnak menhellyé válni.[42] A Budapesti Állat- és Növénykert utoljára akkor fogadott be talált fenevadat, amikor az előző század húszas éveiben a Banánbehozatali Társaság egyik ládájában egy boára bukkantak. Volt még egy kísérlet: az 1980-as évek derekán egy viza jutott át valahogy a Vaskapun – ilyenre a kapu megépülése óta egy-két példa akadt csak –, s a hal végül magyar halászok hálójában kötött ki. Sajnos a fenséges állat már betegen ért az állatkert szakembereihez, így nem sokkal élte túl élete nagy kalandját.

Mexikói patkánykutya

A legendakutató azonban még jobban örül, ha vizsgálatának tárgyához nemzetközi metaforát talál, rájőve, hogy máshol is terjednek az ő aktuális kedvencéhez hasonló gondolati sémára épülő szóbeszédek. A fenti történetnek is rengeteg nemzetközi testvére létezik, s bár az állatpár régióról régióra haladva (a természeti adottságok szerint) más és más, a legenda fundamentálisan nem változik, s ez további következtetésekre ad alapot.

A legendák tekintetében legjobban feltárt Egyesült Államokban a történet egyik 1986-ban lejegyzett[43] verziója szerint egy asszony Mexikóban járva befogad egy kóbor kutyát. Bár tudja, hogy a határon nem szabad semmi élőt átcsempészni, hazaviszi magával, megfüröszti, kikeféli a

[42] Várják viszont az állatkertek a vörösfülű ékszerteknősöket, azokat is csak egy teknősvédelmi program keretében. Az Amerikában őshonos vörösfülű ugyanis, ha megunják, gyakorta természetes vizekbe kerül, innen viszont kiszorítja a hazánkban őshonos teknősfajokat. Ennél jobb megoldás az állatkert hatalmas tava, ahol több száz, levesestányér nagyságúra nőtt és otthon már nehézkesen tartható állat élheti le maradék negyven-ötven évét.

[43] „The Mexican Pet" 1986, Brunvand

szőrét és nyugodtan fekszik le. Felébredve azt veszi észre, hogy frissen befogadott házi kedvence haldoklik. Az ebet állatorvoshoz viszi, aki azonnal kérdőre vonja, hol szerezte a kutyát. A tulajdonos egy ideig megpróbálja eltitkolni, végül bevallja: Mexikóból csempészte. A diadalmas orvos pedig közli, hogy az állat valójában egy mexikói csatornapatkány, amely hamarosan meg fog dögleni.

A Snopes.com számtalan hasonló történetet hoz, néhol vásárolják, néhol találják az állatot, de a kutyusnak vélt házikedvencről mindig kiderül, hogy valójában koreai, kínai, hongkongi, haiti stb. patkány. Néha csak a bútorban és a lakásban tesz kárt, néha darabokra cincálja a többi háziállatot, szerencsés esetben pedig megelégszik azzal, hogy halálra rémíti a tudatlan (és többnyire magányos asszonyként feltűnő) gazdit.

A legendavadászok körében csak „Mexikói kiskedvenc" néven elhíresült legenda – amiről a témában írt könyvek kisebb sora kapta a címét[44] – később felütötte a fejét Németországban és Spanyolországban egyaránt. Vicces módon a spanyol verzióban a mit sem sejtő befogadó család „mutáns német patkányt" vél kóbor kutyának.

Kikerült cenzúra

Bár a jegesmedve és a patkány között hatalmas a különbség, a történetek alapja és üzenete nagyon hasonló: a határunkon kívül létező dolog jobb, ha ott is marad. Ha az ember elkezdi behurcolgatni, ami nem idevaló, azzal csak bajt hoz a maga és a családja fejére. A világ felosztható így is, *mi* és *ők*, és a kettő jobb, ha nem vegyül – mindenki maradjon ott, ahová való. Ha az idegen állatot, azaz az idegen lényt (az idegen eladó, illetve egy asszociációs lépéssel arrébb már *az ő népe* szimbolikus lényét) gyanútlanul és naivan kutyának (barátságos védelmezőnknek, legősibb barátunknak) hisszük és otthonunkba engedjük, azzal magunkra szabadítjuk a romlást. Jobb tehát nem bízni az idegen állatban, messziről el-

[44] Brunvand idézett művén kívül a *Der Rattenhund*, 1991., Fisher.

kerülni az idegen eladót, nem engedni be életünkbe az idegent, és ezzel elkerülni, hogy országunkba, otthonunkba, *mihozzánk* idegen veszedelmet hurcolunk be.

A tréfásnak, tanulságosnak szánt üzeneteken keresztül gyakran szivárog át néhány cenzúrázott üzenet.[45] A történet allegorikusan céloz „a piszkos harmadik világra" (figyeljük csak meg, hogy a magyar változat a magyarországinál akkoriban alacsonyabb életszínvonalú Lengyelországot vagy Ukrajnát választotta!). A szóbeszéd alig rejtjelesen arra figyelmeztet: ne bízzunk a „civilizálatlan" világból jövő emberekben és dolgokban!

Ez a legenda tehát szintén lehetővé teszi, megkönnyíti az embereknek, hogy közölhessék általa azokat a gondolataikat, amelyeket nem biztos, hogy nyílt formában vállalnának.

[45] Benvenuto, i. m., 86–87. o.

A repülő tehén és más égi meglepetések

A Reuters tette közzé, hogy Japán partjainál kimentették egy halászhajó legénységét, akik hajójuk roncsaiba kapaszkodtak. Rögtön azután, hogy a hatóságok a baleset okait vizsgálva kihallgatták őket, börtönbe kerültek és pszichológust rendeltek ki hozzájuk. Mind azt vallották ugyanis, hogy a tiszta, kék égből lezuhant egy tehén, beszakította a fedélzetet, és perceken belül elsüllyesztette a hajójukat. Több hétig tartották őket lakat alatt, míg végül a szovjet légierő vonakodva beismerő vallomást tett: egyik teherszállító gépük személyzete ellopott egy tehenet egy szibériai reptérről, bekényszerítették az állatot a csomagtérbe, és gyorsan hazaindultak a zsákmánnyal. Nem voltak azonban felkészülve az élő áru szállítására, fogalmuk sem volt, mit tegyenek a rémült és randalírozó tehénnel, amely már-már életveszélybe sodorta őket. Csak úgy kerülhették el a katasztrófát, hogy kilökték a gépből a tenger felett, mintegy 30 000 lábnyi magasságból.

Sok más legendához hasonlóan a repülő tehén meséjének keletkezési körülményei sem egészen világosak. Paul Smith angol folklorista már 1983-ban, a *The Book of Nasty Legends* című könyvében említést tesz egy hasonló skóciai balesetről, amelynek során a repülő tehén egy gépkocsi motorháztetejére esett. A Smith által már 1965-ben is hallott történet szerint a szerencsétlenül járt állatot egy teherautó ütötte el, akkora löketet adva a testnek, hogy végül egy közeli autó motorházán landolt[46].

A fent idézett japán halászos verzió a '90-es évek Oroszországában jelent meg először, és a történetet valószínűleg egy 1995-ös filmvígjáték

[46] J. H. Brunvand: Encyclopedia of Urban Legends 153. o.

(„Az állami vadászat különös természete”) tette széles körben ismertté. Orosz források szerint azonban már korábban is meséltek hasonló történetet Szovjetunió-szerte: ebben egy helyi halászt érte a tehéntámadás. Ez a régebbi verzió korántsem végződik olyan happy enddel, mint modern változata: a férfit ugyanis egy pszichiátriai intézetbe szállítják[47].

A legenda az internetet 1997-ban hódította meg, miután német külügyi információkra hivatkozva megjelent a *Hamburger Morgenpost*ban, és a morbid haláleseteket értékelő Darwin-díjra is megpróbálták jelölni. A Reuters ugyan lépésről lépésre kinyomozta, hogyan jelenhetett meg a német lapban igazi hírként az a régóta mesélt születlenség, ennek azonban az lett a következménye, hogy a hírügynökség klasszikus kabátlopásos történetbe keveredett: a legenda ma már úgy terjed tovább az interneten, hogy a Reuters hírügynökséget jelöli meg forrásként.

Az orosz védelmi minisztérium szóvivője által képtelenségnek nevezett történet népszerűségét valószínűleg annak köszönheti, hogy a Nyugaton élő emberek többsége pontosan olyan képet alakított ki magában a rendszerváltás utáni Oroszországról, mint amilyent ebben a történetben kap. Az oroszok hiába hirdetik magukról, hogy a haditechnika területén tartják a versenyt vetélytársaikkal, a szegénység és a korrupció akkora az országban, hogy még az egykor mindenható hadsereg tagjai is ilyen pitiáner tolvajlásra kényszerülnek – sugallja a legenda. Hasonló az üzenete az *Armageddon* című film egy epizódjának is, amelyben az orosz űrállomásra érkező amerikai asztronauták egy alkoholista, félig hibbant orosz űrhajóst és elképesztő technikai fejletlenséget találnak.

Viperák az égből

Állatok potyogtak az égből 2002 nyarán az Őrségben is: a híresztelések szerint a nemzeti park szakemberei dobáltak repülőről viperákat az

[47] J. H. Brunvand: *Too Good to Be True*, 346–347. o.

erdőbe.[48] A hírről hamar kiderült, hogy alaptalan rágalom, sőt lobbista rágalom, amelynek célja a nem helybeli gombászok elriasztása volt. A környéken élők jelentős része ugyanis gombászatból él vagy ezzel egészíti ki keresetét, őket zavarta a távoli vidékekről érkező konkurencia. A rémhír hosszú ideig tartotta magát: sokan a viperáktól való félelmükben nem merészkedtek az erdőkbe – a lobbizás oly jól sikerült, hogy végül több tíz tonna gomba maradt leszedetlenül az Őrségben.

Az ügy kapcsán nyilatkozó Markovics Tibor, a nemzeti park igazgatója szerint a természetvédőknek valóban fontos a kihalt fajok visszatelepítése, de nem ezzel a módszerrel, amit a hüllők egyébként nem élnének túl.[49] Magyarországon működik viperavédelmi központ, a Kiskunsági Nemzeti Parkban található Kunadacson. A központ célja a már csak hazánkban élő, kipusztulás fenyegette rákosi viperák[50] tartása és szaporítása; a programot a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium és az Európai Unió LIFE-Nature alapja támogatja.

A mérges kígyók kiszórása a repülőből nem magyar eredetű legenda, változatait a világ számos országában ismerik. A '90-es évek elejéről összeszedett amerikai példák többnyire bizonyos állatfajok dominanciájának visszaszorításával indokolják a különös beavatkozást. Európában ennél jóval korábban feltűntek a viperás legendák. Jean-Noël Kapferer szerint Franciaországban már a '70-es évek közepén kormányzati vagy tudományos programok keretében repülőről kiszórt kígyókkal riogatták magukat egyes vidékek lakói, de az egész nemzetet félelemben tartó híreszteléssé csak a '80-as években nőtte ki magát. A jelenségről a legrészletesebb elemzést Véronique Campion-Vincent készítette, aki szerint a vi-

[48] Szintén rendszeres helikopteres viperaledobálásról beszéltek 2002-ben Zemplénben is, a vádakat Firmánszky Gábor, a Zempléni Tájvédelmi Körzet vezetője cáfolta.

[49] Kossuth Rádió, Déli Krónika 2002. 9. 8.

[50] A rákosi vipera mérge felnőtt emberre gyakorlatilag veszélytelen, a marás – bár a faj óvatos életmódja és ritkasága miatt ez manapság nagyon ritka – méhcsípésszerű, gyorsan múló tünetekkel jár.

pera a legtöbb ember szemében szimbolikus állat, az ószövetségi gonosz megtestesítője.

„Mert ímé, én vipera-kígyókat bocsátok reátok, a melyek ellen nincsen varázslás, és megmarnak titeket, azt mondja az Úr!" – olvasható Jeremiás könyvének 8. fejezetében. „Mérges kígyóknak fajzatai, mi módon szólhattok jókat, holott gonoszak vagytok?" – idézhetjük Máté evangéliumából (Mt 12,34). Ortensio da Spinetoli olasz kapucinus szerző bibliamagyarázataiban legalábbis ezzel az idézettel támasztja alá azt az állítását, hogy a vipera – és általában a kígyó – „a ravaszság szimbóluma, és még inkább a mérges harapásban kifejeződő rosszaságé".[51]

Kék jég

Talán még a tehénhullásnál és viperaesőnél is hihetetlenebb és megmagyarázhatatlanabb az, amikor olyan dolgok potyognak a fejünkre, amikkel a repülésbeli formájukban még a földön sem nagyon találkozhatunk.

1999-ben felkerült az internetre egy kép[52], amely egy yorkshire-i parkban fekvő nőt ábrázol, akit egy repülőgépről leesett fagyott vizeletrúd szúrt halálra. Ugyan a fotóról első látásra megállapítható, hogy hamisítvány, az utasszállítókból aláhulló vizeletbombák hosszú ideje foglalkoztatják az emberek fantáziáját. Legendák tucatjai számolnak be halálos balesetekről, a yorkshire-i nő tragédiáját pedig Darwin-díjra is megpróbálták benevezni – sikertelenül.

A jelenség ettől függetlenül létező probléma, aminek a szakmában neve is van: a repülőkről leszakadó fagyott tömböket a fertőtlenítésre használt anyag a színe után „kék jég"-ként emlegetik. Kék jég akkor képződik, ha a vécétartály egyébként rendszeresen ellenőrzött tömítése megsérül, és a tartály tartalma szivárogni kezd. A cseppek a nagy magasságban megfagynak, és az idő előrehaladtával egyre testesebb jégdarabok képződnek. Ereszkedés során, a külső hőmérséklet emelkedésével ezek a tömbök meglazulnak, és esetenként leválnak a gép törzséről.

A sajtóban is nagy visszhangra lelt az a kék jeges baleset, amelyben a 73 éves Ray Erickson hajóját érte ilyen jellegű légi csapás, 2003-ban. A Santa Cruz-i férfi nem hagyta annyiban a dolgot. Miután kinyomozta, melyik légitársaság gépének köszönhette a kéretlen csomagokat, pert indított a vétkesnek gondolt American Airlines (AA) ellen. A bíróság első fokon 3236 dollár kártérítés megfizetésére ítélte a társaságot, másodfokon azonban felülbírálták a döntést. Azt elismerték ugyan, hogy a férfi lakhelyéül szolgáló hajót kékjég-tömbök zúzták szét, de az AA vétkesnek mondott gépéről kiderült, hogy az incidens idejében a földön tartózkodott.

[51] Ortensio da Spinetoli: *Máté – Az egyház evangéliuma.* Fordította: Turay Alfréd, internetes kiadás: http://mek.hu/00100/00181

[52] http://darwinawards.com/legends/legends1999-02.html

2.

Tévhitek

2. Tévhitek

„Iparkodjék ki-ki minél több tudományos lelkiismeretű szakíró minél több népszerűsítő művét lehető alapossággal megismerni. Mert a téves tudás ellen csak a biztos tudás védhet meg bennünket!" – tanácsolta olvasóinak Gaál István kolozsvári professzor már 1935-ben (!), ***Természettudományi koholmányok*** című könyvében. Gaál szerint a koholmányok – ahogyan ő a tévhiteket nevezi – „legtermészetesebb fölszínre vezető útja – a hiányos tudású ember".

Tévhiteket bemutató tartalmi egységünk elemeinek kiválogatása során igyekeztünk széles körben ismert példákat összegyűjteni. Praktikákat, szokásokat, amelyeknek ugyan nem ismerjük a működési elvét, illetve eredetét, mégis rabjaivá váltunk. Közhelyeket, amelyekkel gyorsan és könnyen elbűvölhetjük erre fogékony beszélgetőpartnereinket, valamint példatörténeteket, amelyek mindennél jobban rávilágítanak vélt igazunkra.

Hiszen mindannyiunkban megvan a képesség, hogy kiemelkedjünk a tömegből, csak nem élünk erőforrásainkkal – ha teljes mértékben kihasználnánk agyunkat, még Einstein sem lehetne ellenfél. És óvakodjunk az eszkimók lenézésétől, mert az élet egyes területein alaposan leköröznek bennünket. És igenis egy szavazat is számít – menjünk el hát szavazni, különben úgy járunk, mint a német ajkú amerikaiak az angol nyelvvel...

Példatörténetek, amelyeknek az esetek nagy részében van valami a valóságalapja, az igazságtól azonban alapvetően távol állnak; többségüket téves értelmezés, hamis következtetés, szándékos vagy tudatlanságból eredő csúsztatás, létező összefüggések helytelen alkalmazása vagy nem létező összefüggések erőltetése sújtja – így születik az a torz maszsza, ami az eredeti történetre már csak nyomokban emlékeztet. S bár a mutánsok cáfolata folyamatosan megjelenik hol a médiában, hol a baráti beszélgetésekben, mégis makacsul tartják magukat, és köröznek tovább közöttünk.

Tömegek hisznek vakon az italokkal való ügyeskedésekben, a pezsgőtartósító csodakiskanál használatában, vagy a szupergyors lerészegedést ígérő szívószálas ivás gyakorlatában. Nincs ember, aki ne hallott volna a sör és bor egymás utáni fogyasztására vonatkozó intelmekről, s sok autós reszket az állítólag szondaszínező mentolos cukorkától, valamint az alkoholmentes sörök alkoholtartalmától. Bizonytalan félelmünkben inkább tartjuk magunkat ezekhez a figyelmeztetésekhez; könnyebb és biztonságosabb elfogadni a köz állítólagos tapasztalásait, mint kétséges kimenetű kísérletekbe kezdeni. A cáfolat így az unatkozó tudósokra marad.

Vagy az újságírókra. „A pezsgő egyszerűen tovább tartható el, mint hinnénk... Mivel ritkán marad nyitva egyszerre két üveg pezsgő, az ember a kanálnak tudja be a jó hatást" – summázták a ***New Scientist*** szerkesztői az olvasóik kérésére elvégzett házi kísérleteik eredményeit. Ilyen egyszerű lenne? Mégsem törjük össze magunkat az igazságért.

Pedig, ahogy Gaál 1935-ben megfogalmazta, „az ember minden porcikájával tartozéka az őt körülvevő természetnek. Azt se feledjük, hogy a természeti jelenségeket semmi más teremtmény nem ítélheti meg annyiféleképp, mint az ember. Minthogy pedig a természeti igazság csak egyféle, a sokféle megítélés sok botlásnak, tévedésnek valósággal természetes kútforrása. De hogyha természetes számtalan emberi botlásunk, még természetesebb és emberhez méltóbb a botlások lehető elkerülésére irányuló, a haladás jegyében fogant örök törekvésünk"

Italozzunk ésszel!

A sörös kancsó ezalatt kiürült, a lovag bort akart inni, elmondva a példabeszédet: „Sörre bor: mindenkor; borra ser: sohasem".
(Jókai Mór: A lőcsei fehér asszony)

A sör és a bor helyes együttes fogyasztásáról szóló mondást mindenki ismeri, talán azok is, akik a szóban forgó két italt egyáltalán nem kedvelik, nem isszák. A gyomorbarát sorrendet Németországban talán még gyakrabban felemlegetik, mint hazánkban: az ulmi egyetem 1998-as – nem reprezentatív – felmérése szerint a megkérdezettek 94,6%-a tartotta magát ehhez a népi bölcsességhez.[1] A franciáknak is van hasonló mondásuk, de ez kétfajta borra vonatkozik: eszerint, ha fehérbort iszunk vörösre, az jót tesz a gyomornak, fordított sorrendben viszont fordított hatás várható.

Az általunk fellelt – a fentiekből eredően főleg német – források szerint tudományosan egyik megállapítás sem bizonyítható. Az alábbiakban a magyarázatkísérletekből idézünk, majd górcső alá veszünk két másik igen népszerű italozási gyakorlatot: a pezsgősüvegbe helyezett kanál (villa) legendáját és a szívószálas berúgás gyakorlatát.

Gyomor-előkészítés, kivagyiság, saját tapasztalatok

Ha az ember a bornál kisebb alkoholtartalmú sörrel kezdi italozását, e „folyékony kenyérrel" megtelíti a gyomrát – véli Anton Piendl müncheni alkoholszakértő. A bor ezáltal nem éhgyomorra érkezik, így az alkohol lassabban fejti ki hatását – tehát a sör előzetes fogyasztása akár jótékony hatású is lehet. A professzor szerint azonban a mondás másik fele már nem igaz; példaként hozza erre a profi borkóstolókat, akik az egyes minták között jéghideg sörökkel tisztítják ízlelőbimbóikat.[2]

Felesleges tudományos magyarázatot keresni a mondás igazolására, inkább arról lehet szó, hogy az italozó nem akarja elrontani a nemes bor ízét az olcsóbb sörével – mutatnak rá a német szakértők, név szerint Christiane Bode, a hohenheimi egyetem élelmiszertudósa és Manfred V. Singer, a heidelbergi egyetem belgyógyászprofesszora[3]. Hasonló véleményt fogalmazott meg Jürgen Brater[4], aki szerint a mondás valamikor a középkorban születhetett, amikor a sör a nép, a bor pedig az urak itala volt. Egy másik indoklás is ezt fejti ki: ha egy úr a nemes borral kezdte italozását, később nem akarta elrontani szája ízét sörrel, azaz a szegények italával. Erre rímel az a magyarázat is, mely szerint ha már valaki egyszer eljutott odáig, hogy megengedhette magának a borivást, nem akarta elrontani a róla kialakult képet sörivással. Manfred V. Singer azt sem tartja elképzelhetetlennek, hogy valaki egyszer a saját negatív tapasztalatait foglalta versikébe, majd ez elterjedt.

Általánosságban elmondható: a fejfájást, rosszullétet, másnaposságot tekintve az italok fogyasztásának sorrendjénél sokkal fontosabb a megivott alkohol mennyisége, tisztasága, az italozó általános állapota, neme és súlya. Minél tisztább az alkohol, annál kisebb a rosszullét esélye. A vodka és a gabonapálinka ilyen italok, ezeket fogyasztva nemcsak kisebb eséllyel lesz valaki másnapos – ráadásul a körülötte másnap megfordulók szaglószerveit sem teszi annyira próbára, mert a kellemetlen illatokat nem az alkohol okozza, hanem a különböző adalékok, aromák, ízesítők, amit az italba kevernek.

Persze elképzelhető lélektani alapú magyarázat is a jelenségre. Ha valaki ismeri a közmondást és hisz is benne, ennek ellenére a bor-sör sorrendet követi, könnyen elképzelhető, hogy félelmei valós rosszullétet produkálnak.

---

[1] http://www.uni-ulm.de/LiLL/3.0/D/medicine1/volksmedizin_ergebnisse.htm

[2] http://www.zeit.de/stimmts/1997/1997_46_stimmts

[3] Apotheken Umschau 2001/9.

[4] Jürgen Brater: Bier auf Wein, das lass sein! Eichborn 2004.

Csodakanál a pezsgősüvegben

„Közismert jelenség, hogy ha a pezsgőt el szeretnénk tenni későbbre, akkor fém kávés- vagy evőkanalat dugunk a palack szájába. Ilyenkor a pezsgő ereje (szénsavtartalma) nem száll el, és akár 1–2 nap múlva is élvezhető lesz az ital. A jelenség működik más szénsavas italokkal is. Mi lehet a magyarázata?"

A kérdést a New Scientist egyik olvasója tette fel, és a lap szerkesztősége a következő választ adta:

„Az évek során sokszor írtak hasonló megfigyelésről, de sosem jelentettük meg, mert megalapozatlannak találtuk. Hogy mégse vádolhassanak minket elfogultsággal, a minap gyors kísérletet végeztünk. Legnagyobb elképedésünkre kiderült, hogy az irodai hűtőben hagyott fél üveg pezsgő – kávéskanállal az üveg nyakában – 12 óra múlva is pezsgett, és még 24 óra múlva is tartalmazott buborékokat. Új fizikai jelenségre bukkantunk? Sajnos nem. Mindössze azt a régi jelenséget fedeztük fel, hogy a nem körültekintően végzett kísérlet könnyen becsaphatja az embert. Amikor megismételtük a kísérletet, és megkértük az embereket, hogy »vakon« kóstolják meg a kanállal vagy a kanál nélkül tárolt pezsgő, és egy 0-tól 100-ig terjedő skálán ítéljék meg a pezsgését (az újonnan felbontott pezsgő kapta a 100-at), kiderült, hogy a kanálnak semmilyen hatása sincs. A pezsgő egyszerűen tovább tartható el, mint hinnénk. A grafikon szerint a két palackban a pezsgés ugyanolyan gyorsan csökkent, és csak 96 óra után tűnt el! Mivel ritkán marad nyitva egyszerre két üveg pezsgő, az ember a kanálnak tudja be a jó hatást."[5]

A *Die Zeit* „Stimmt's" című rovatának szerkesztője azt mondja: a legenda jó példa arra, milyen keményen tartja magát az olyan híresztelés is, ami pe-

[5] http://www.kfki.hu/~cheminfo/hun/teazo/miert/m00/pezsgo.html

dig bárki által könnyen tesztelhető volna. A kérdéssel foglalkozó holland fizikusok – Geert Jan van Oldenborgh és Fernando L. J. Vos – osztják a *New Scientist* dolgozóinak véleményét, miszerint ritkán van kéznél egyszerre több félig üres pezsgősüveg, így aztán nehéz kipróbálni, tényleg használt-e a kanalazás. A hollandok 1995-ös, ízlelésen alapuló kutatásánál 1987-ben komolyabb vizsgálatra került sor az epernayi bortanács kezdeményezésére: megbontott italok szén-dioxid-tartalmának műszeres mérésére. A hat megcsapolt üvegből kettőt parafa dugóval, kettőt teáskanállal zártak le, kettőt pedig fedetlenül raktak a hűtőbe. A mérés megállapította: 24 óra múltán minden pezsgő veszített az erejéből – a parafával visszazárt üvegek a legkevésbé. A kanalas és fedetlen üvegek tartalma között nem volt mérhető különbség.[6]

Vagy mégis?

A probléma legmeggyőzőbb vizsgálatáról a német WDR televízió számolt be 2000-ben[7]. Jürgen Sigler, a freiburgi bortermelő intézet szakembere felügyelte azt a kísérletet, amelynek során négy szituációban vizsgálták a pezsgő erejét: az első esetben ezüst teáskanállal, a másodikban acélkanállal, a harmadikban csíptetővel zárták le a megbontott üvegeket, a negyedikben pedig nyitva hagyták. A kísérlet során a véletlen szerepét megpróbálták minimálisra csökkenteni: minden variációt 18 üvegen teszteltek. Az üvegekből egyenként 300 millilitert töltöttek ki, majd +7 Celsius-fokon működő hűtőbe helyezték őket 24, illetve 48 órára. Ezt követően speciális műszerrel megmérték, mennyi szén-dioxid maradt az egyes üvegekben.

A műsorkészítők hipotézise szerint nem feltétlenül butaság a kanalazás. A pezsgők általában literenként 9 gramm szén-dioxidot tartalmaznak; 20 fokon az üvegben 5,4 bar túlnyomás mérhető. Felbontás után a szén-dioxid párolgásnak indul, nyugalmi állapotban azonban meglepően hosszú ideig az üvegben marad. Ha kitöltünk magunknak egy pohárnyit, az ital helyé-

[6] http://www.zeit.de/stimmts/1997/1997_31_stimmts

[7] http://www.quarks.de/alltag1/02.htm

re levegő áramlik, ami idővel felmelegíti az üvegben maradt pezsgőt. Mivel a gázok hidegebb folyadékokban könnyebben oldódnak, kitöltés után csökken az üvegben maradt szén-dioxid oldódási képessége. Ha azonban ezüstkanalat teszünk az üvegbe, és ezzel tesszük vissza a hűtőbe, az ezüst magas hővezető képességének köszönhetően a kanál gyorsabban lehűti az üveg tartalmát. Ez esetben tehát a kanalazás mégis hatásos lehet.

A gyakorlat azonban nem hozott ilyen egyértelmű eredményt. A 24 órás hűtés után ugyan még mindig igen sok szén-dioxid maradt az üvegekben, a különbség azonban nem volt számottevő – az eltérés akár mérési hibából is adódhatott. Nagyobb különbség mutatkozott a 48 órás hűtést követően: ez esetben a csíptetővel lezárt üvegben jóval több szén-dioxid maradt. A szerkesztők az egyes pezsgőket nemcsak műszerekkel, hanem szakemberekkel is megvizsgáltatták. A 12 fő bevonásával végrehajtott ízlelővizsga értékeléseinek átlaga azt mutatta: a nyitva hagyott pezsgők 24 óra után veszítettek minőségükből. A lezárt üvegek abszolút győzelme azonban nem tartott sokáig, 48 óra után ugyanis elvesztették előnyüket. A kísérlet során azt is megállapították, hogy a nyitva hagyott vagy kanalakkal lezárt üvegekből a tizenkét legfontosabb aromaanyag aránya az eredeti egynegyedére esett vissza.

Gyorsabb hatás szívószállal?

Kispénzű egyetemistáknál gyakori praktika, hogy egy-egy fergeteges bulira a „szívószálas trükk" segítségével készülnek fel. A népi bölcsesség szerint ugyanis az alkohol hamarabb fejti ki a hatását, ha szívószállal hörpintjük fel. A praktika rendszeresen megjelenik különböző egyetemi vetélkedők, gólyabálok programjaiban, és az ezekben részt vevők esküsznek rá: hatásos fogásról van szó. De vajon mit mond erre a tudomány?

Leginkább semmit, az általunk megkeresett szakemberek ugyanis nemigen akartak vagy tudtak egyértelmű választ adni a kérdésre – érthető módon, a szívószálas piálás nem képezi az élettani alapkutatások tárgyát. Így hát ismételten külföldi professzorok és kutatások eredményeire kellett hagyatkozunk. A fentiekben már idézett Christiane Bode hohenheimi élelmiszer-kutató szerint létező, de elhanyagolható hatású jelenséggel állunk szemben, amelyet két folyamat együttes működése vált ki. Egyrészt a szívószálon át bejutó italban az alkohol egy része a nyálkahártyán keresztül már a szájban felszívódik (hasonló hatás érhető el az itallal való öblögetéssel is), másrészt az itt felszívódott alkoholt nem „hatástalanítja" olyan arányban és sebességgel a gyomorban termelődő, alkohollebontásért felelős enzim, az alkohol-dehidrogenáz. Mindezeknek köszönhetően a vér alkoholtartalma magasabb lesz, és a türelmetlen alany előbb jut el a kívánt részegség állapotába.

A német Das Erste televízió egy tudományos műsorának szerkesztői úgy látják, hogy mindkét magyarázatkísérlet hihető, ám felhívják a figyelmet egy harmadik tényezőre is, amelynek – ellenkező hatású – következménye talán még a fentieknél is fontosabb. Az alkoholmolekula valóban olyan kicsi, hogy akár a nyálkahártyán keresztül is képes felszívódni, ennek gyorsaságát azonban nagyban befolyásolja az is, hogy mindez mekkora terülten történik. Míg a nyálkahártya alapterülete 0,02 négyzetméter, a gyomorban ennél tízszer nagyobb területen, a vékonybélben pedig 100 négyzetméteren (!) történik a felszívódás. A „belterületek" tehát nagyságrendekkel jobb feltételeket nyújtanak.

Jó példa erre a borversenyek ízlelési gyakorlata. A zsűri tagjai a verseny során több tucat fajta borral ismétlik az ismerős folymaatot: kortyolnak, öblögetnek, kiköpnek. A kóstolók vérében azonban – hacsak nem csalnak, azaz ha a kiköpés helyett nem nyelnek – nem emelkedik nagymértékben az alkoholtartalom. A gurgulázás az alkohollal, illetve a szívószálazás tehát nem sokat nyom latba, hacsak nem a pszichológiai oldala, hogy ti. aki nagyon hisz benne, talán hamarabb fejre is áll.

A műsor szerkesztői azonban ragaszkodtak a számokhoz: szerintük az embernek egy kortyot körülbelül 5000 percig kéne a szájában tartania ahhoz, hogy 1 gramm alkohol feloldódjon. Gyors lerészegedés...? Ki várna ennyit egy kollégiumban?

Mindennapi ételeink tudatmódosító hatása

Az vagy, amit megeszel – állítja a mondás, s ha így okoskodunk, az önismerethez nem ártana azt is tudni, pontosan mit eszünk-iszunk. Pláne, ha nem akarjuk megváltozott tudatállapotban találni magunkat, akaratunkon kívül. Ne adj' isten elveszíteni a jogosítványunkat egy alkoholmentesnek hazudott sörtől. Vagy mondunk még lilábbat: egy Negrótól.

Semmitől sem ment

Az alkoholmentes sörben alkohol van! Valójában ugyanúgy nem szabad inni belőle, mint a rendes sörből, ha vezetni akarunk!

Legalábbis a magukat bennfentesnek tartók így vélik tudni. A mondás igaz is, meg nem is, de ha a lényegét tekintjük, nem kell az okoskodókra hallgatnunk.

Hivatalosan az alkoholmentes sör legfeljebb 0,5% alkoholt tartalmazhat – ez nagyjából a gyömbérsörben vagy a valódi gyümölcsből készült átlagos gyümölcslében található különféle alkoholok szintje. Ez persze nem jelenti azt, hogy mindig tartalmaz is ennyit, például a világ piacvezető alkoholmentes sörében (nevet itt nem írhatunk) 0,23%-nyi van, de vannak sörök, amelyeknek egyáltalán nincs alkoholtartalma. Az egész leginkább az előállítás módjától függ, ami igen változatos lehet; köztük a legolcsóbb a sűrűségkülönbségen alapuló centrifugálás. Azzal is hasonló hatást lehet elérni, ha az erjesztést bizonyos ponton megszakítják.

A szakértők szerint azonban ilyen mennyiségű alkoholnak nincs élettani hatása. Egyrészt, még ha a megengedett maximális mennyiségű alkoholt is

tartalmazzák, akkor is tízszer gyöngébbek átlagos „felnőtt" társaiknál. Ez azt jelenti, hogy irgalmatlan mennyiségűt kellene ledöntenünk belőle, hogy esélyt adjunk a szondának (ne feledjük, ez még csak nem is ekvivalens azzal, mint amit átszámolunk, hiszen a fogyasztás alatt ugyancsak bomlana, és az irdatlan mennyiségnek megfelelő rengeteg vizelettel jócskán ürülne is – négy-öt litert benyakalni nem csekély idő). Másrészt, ekkora mennyiségű alkohol más fiziológiás működés közben is gyakorta keletkezik a belekben a mikroorganizmusok végezte lebontófolyamatok során, így a bevitt alkoholmennyiség nem sokat változtat a rendszeren. Ilyen mennyiségben még a májbetegek számára sem jelent problémát az alkohol. Rossz hír tehát a jólértesülteknek: az alkoholmentes sörtől borzasztóan nehéz berúgni. Jó hír viszont, hogy ez az ártatlan sörfajta sokkal kevésbé hizlal.

Időkulcs

Amióta a tea a nyugati civilizációkban is elterjedt, késhegyig menő viták folynak arról, milyen hőfokon, mennyi ideig és milyen állapotban lévő leveleket kell forralni ahhoz, hogy tökéletes ízhatást érjünk el. Az ínyencek csatái mellett folyamatosak a harcok a tárgyban is, vajon a tea altat vagy ébreszt, esetleg mindkettő, s ha egyszerre szedál és élénkít, akkor vajon mitől függ a hatás iránya?

A leggyakoribb válasz: az időtől, ameddig a filtert vagy a leveleket a vízben tartjuk. Bármennyire furcsán is hangzik, ez a helyes válasz. Nem, nem tévhit, hogy a tea potenciálisan egyszerre altató és serkentőszer is. A recept a következő: ha nagyjából két percig tartjuk a leveleket a vízben, élénkítő teát kapunk. Először ugyanis a koffein oldódik bele vízbe, és ennek az anyagnak közismert az élénkítő hatása. Nagyjából öt perc után megjelennek a polifenolok néven ismert vegyületcsoport különféle képviselői. Ezeknek számtalan egészségmegőrző hatását leírták már – leginkább ezek mi-

att mondjuk egészségesnek a vörösbor fogyasztását is –, van azonban más tulajdonságuk is: megkötik a koffeint, legalábbis annak egy részét. A kötött koffein pedig nem szívódik fel, tehát nem fejtheti ki élénkítő hatását.[8]

Kólától betépni

Közismert, ám sokak számára hihetetlen tény, hogy a Coca-Cola eredetileg kokaint is tartalmazott. Nem véletlenül használtuk a tény kifejezést, ez ugyanis a cég által is vállalt igazság. Olyannyira, hogy részben a nevét is ennek köszönheti, a Coca valóban a készítéshez használt kokalevélre utal.[9] Mivel a recept mindig is titkos volt, nem tudni pontosan, melyik periódusában milyen arányban tartalmazott kokaint a kóla, az viszont bizonyos, hogy 1885-ös megjelenésekor még jócskán volt benne kábítószer.

A kokain akkoriban még gyógyszerként került forgalomba, ami mai fejjel talán meglepőnek tűnhet, a XIX. század végi Amerikában azonban egyáltalán nem volt az. Sőt a kokain akkor még – afféle csodaszerként, amit eleinte csak fájdalomcsillapítónak és kedélyjavítónak ajánlottak – hihetetlenül népszerű volt. Olyannyira, hogy a különféle mirákulumokkal házalók kénytelenek voltak a kereslet nyomásának engedelmeskedve szinte minden szerbe belekeverni. Hogy a kokain veszélyes is lehet, hogy képes akár egy életre is átvenni az irányítást, csak évekkel később kezdett feltűnni az embereknek. 1891-re ugyan még nem fordult mindenki egyértelműen szembe a droggal, de az ellenzők már próbálgatták a hangjukat. Candler és Robinson, a kóla feltalálópárosa tehát jelentősen csökkentette a mennyiséget, teljesen azonban nem vonták ki a szirupból a kokaint – hűek akartak maradni a névhez, mivel egyedül az volt valós tulajdonuk: a szirupot nem védte szabadalmi oltalom. Akárhogy is, a kóla ekkorra már csak nyomokban tartalmazott kokaint. 1902-re, amikorra a kokaintartalomról szóló információk publikussá váltak, a szirup mindössze 1/167 000 arányban hordozta a szert (és ezt még hígították, természetesen), s folyamatosan csökkenve, amikor 1929-ben teljesen abbahagyták volna az adagolást, már csak minden ötvenmilliomodik szirupegységre jutott egy egység kokain. De mielőtt az életveszélyes kábítószeren világméretűre hizlalt multi képe kirajzolódna, határozottan szögezzük le: mindez jóval azelőtt történt, hogy a cég azzá lett volna, ami ma is. A feltalálók és fejlesztők az első riasztó jelekre szimbolikusra csökkentették a kokain jelenlétét az italban. A századfordulóra már egy kolibri sem tudott volna betépni, mondjuk, akkora mennyiségű kólától, amennyit csak egy elefánt tudott volna meginni.

Ennek ellenére a kóla tudatmódosító hatásának legendája hazánkba is eljutott: a veszélyes nyugati trendeket majmolva kólamámorban fetrengő '50-es évekbeli magyar ifjúságot Gothár Péter is bemutatta *Megáll az idő* című filmjében.

Na jó, de ha megfűszereznénk egy kicsit?

Akármilyen sikeres is volt a kóla „kokátlanítása", a tömegek továbbra is a varázslatot követelték.

Az aszpirin és kóla keveréke: afrodiziákum, a legolcsóbb pörgetők csúcsa, amitől a lányok beindulnak – de vigyázat, túladagolva azonnal ölő méreg is lehet!

[8] Bár a hatóanyagok nem teljesen ugyanazok, az elv egyaránt érvényes zöld és fekete teára is.

[9] A Cola pedig a kólanövényre, mely szintén alapanyaga a kólaszirupnak. Ez utóbbi termésének hüvelye adta *volna* az ihletet a mára formatervezési legendává vált kólásüveghez is, ha a gyár egy korai alkalmazottja nem keveri össze a kakaóbabbal, hogy az Encyclopedia Britannica egy rossz szócikkével állítson be a tervezőhöz.

A szexmámoros lánykákra vágyó kamaszfiúk – vagy éppen az elborulástól félő tinilányok – által terjesztett kemény „tényeket" az egész világon ismerik. Érdekes módon a recept mindig és mindenütt kizárólag Coca-Colával és kizárólag aszpirinnel ismeretes. Természetesen semmilyen különleges hatása nincs a két nagyon ismert márka vegyítésének, a hit mégis makacsul tartja magát. Olyannyira, hogy a Snopes által idézett folkloristák azt mesélik: az Egyesült Államok egyes részein a mai napig afféle „népszokás", hogy a lányok a szemüket mindig rajta tartják kólájukon, nehogy valami méregkeverő akaratukon kívül egy orvul belepottyantott aszpirinnal szexre éhes fenevadat csináljon belőlük.

A legenda célpontjai persze éppen ezek a tinik: csakis a még szárnyait bontogató fiatalság számára lehet elképesztően vonzó az ilyen misztikus lépés, hogy a mindenhol jelenlévő anyagokból valami hatalmas átlényegüléssel felnőtt és veszélyes dolgot állíthatunk elő. Valamit, ami éppen a legalitás, legitimitás határán áll, ami talán nem olyan kemény, mint a kokain, de mégis: *drog!* És persze ez az életkor tesz a legfogékonyabbá a szexualitással kapcsolatos legendákra is. Bizony, a tévhitek és félreértések jó esetben hamar oszlani kezdenek, amint az ifjonc megitatja az első aszpirines kólát a kiszemelt lánnyal – vagy ha egyszerre csak a valóságban szembetalálja magát a szexualitással.

A kólában (titkos receptje ellenére) igazából nincs semmilyen alkotóanyag, ami másban ne lenne meglehetősen gyakori – már csak ez is az „aszpirinérzékenysége" ellen szól. Sem a gyártó, sem az ÁNTSZ nem tud olyan esetről, amelyben a kóla bármely gyógyszerrel interakcióra lépett volna. A legenda alapja a Snopes kutatásai alapján minden bizonnyal a *Journal of the American Medical Association,* az amerikai orvosszövetség lapjának 1930-as kiadványában lelhető fel. Ebben egy illinois-i orvos azt fejtegeti, hogyan jutott tudomására, hogy tinédzserek aszpirint oldanak fel a Coca-Colában, hogy „mérgező" anyagot hozzanak létre, amelynek addikciós potenciálja csak a legdurvább drogokhoz mérhető.

A különféle élelmiszerekben található pszichoaktív szerek legendáinak se szeri, se száma. Banánhéjtól szerecsendióig sok mindennel próbálkoznak a módosult tudatra vágyók – és ezek még csak az ártatlanabb esetek. De nem szeretnénk ötleteket adni.

Már megint cukorkák

„Volt már példa arra, hogy az egyik gondozott azt állította, szeszes italt nem fogyasztott, csak negrót. Akkor nem hittek neki, most azonban, amikor az ötödik éve absztinens és ahhoz magát szigorúan tartó Horváth András (74) állította ugyanezt, esélyt adtak neki a bizonyításra: többek negróevés után fújtak – pozitív eredménnyel."

Időről időre valaki újra felfedezi a fent leírt jelenséget, melyet a blikk.hu oldalairól másoltunk ide. Mint azt dr. Dunay Györgytől, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetének munkatársától megtudtuk: a hagyományos, kristályos szondát nem az etilalkoholra specifikus. A kémiai reakció, amelyen alapszik, nagyon is alapvető – az alkohol szerepét számos más vegyület betöltheti. A Negro mellett előfordult, hogy nagy mennyiségben elfogyasztott banánra is ugrott a szonda, de egy kiadós éhezés is alapot szolgáltathat a riadalomra. Mint elmondta, a szonda nagyon olcsó, ráadásul nagyon ritkán ad álnegatív eredményt, ha valóban megfújják, és nem trükköznek vele. Ezzel együtt a szondának a bíróságon nincs bizonyító értéke, tehát ha jelez, annak mindenképpen vérvétel lesz a következménye. Azok a tesztek viszont nagyon is alkoholspecifikusak.

Mákos bejgli és heroin

Valós tény az is, hogy a morfinszármazékokat kutató tesztek érzékenyek a szemes mák fogyasztására is. Nem annyira, mint azt a vonatkozó EU-ellenes gerillakampányt kieszelők állították: egy mákos zsemlét azért még nem mutatna ki. Egy kiadós mákos bejglizést azonban már nagyon is: a mák termése ugyanis tartalmazza azokat az alkaloidokat, amelyek az ópiumot, vagy finomított verzióját, a herоint jellemzik.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy egy tányér mákos tésztának és egy fecskendőnyi heroinnak azonosak lennének az élettani hatásai is – jó pár kiló mákot be kellene falnunk ahhoz, hogy akár enyhe bódulatba kerüljünk tőle.

Jelen: hat és fél milliárd. Igazoltan hiányzik: százmilliárd

Amióta „összement a Föld", azaz amióta a tömegkommunikáció és az infrastruktúra fejlődése a világ egészét elérhetővé tette egyetlen ember számára is, az adatoknak és információknak olyan mennyisége áll mindannyiunk rendelkezésére, hogy a Föld egészéről is módunkban áll véleményt és képet alkotni, az egyik legérdekesebb kérdés mindig is az volt: vajon hány ember élhetett összesen előttünk? Vajon hány emberi lény született, mióta világ a világ?

Többen élnek, mint amennyien meghaltak?

Beszédekben, cikkekben, tanórákon és mindenfelé, ahol hatást kell kelteni, fel-feltűnik a megállapítás: jelenleg többen élnek a Földön, mint ahányan meghaltak. A kijelentés, bár frappáns, és kétségtelenül fontos tényre, vagyis a félelmetesen felgyorsult népességnövekedésre hívja fel a figyelmet, a demográfusok egybehangzó véleménye szerint nem igaz.

A tévhit első felbukkanásáról az Amerikai Demográfiai Iroda (Population Reference Bureau, PRB) honlapján találtunk megjegyzést: a meg nem nevezett szerző (az oldalon „mára elfeledett író"-ként aposztrofálják) az 1970-es években azt a kijelentést tette, miszerint ma a Földön az összes valaha megszületett emberek 75 százaléka él.

Az alapoktól a konkrét számig

A legpesszimistább mérvadó forrás, amit találtunk, azt feltételezi, hogy amióta ember él a Földön, összesen 12 milliárd tagja született az emberi-

ségnek. Ezzel szemben a PRB munkatársa, Carl Haub, akinek gondolatmenetét magunk is követni fogjuk, ennek csaknem a tízszeresét becsli. Igaz, ő a számításait tényleg a legelején, vagyis az egyetlen feltételezett emberpárnál kezdi. Kiszámított adatai valahogy így festenek:

Év	Populáció	Ezer főre vetített születések száma	Születések száma az előző sorhoz viszonyítva
Kr. e. 50 000	2	–	–
Kr. e. 8000	5 000 000	80	1 137 789 769
Az időszámítás kezdetén	300 000 000	80	46 025 332 354
1200	450 000 000	60	26 591 343 000
1650	500 000 000	60	12 782 002 453
1750	795 000 000	50	3 171 931 513
1850	1 265 000 000	40	4 046 240 009
1900	1 656 000 000	40	2 900 237 856
1950	2 516 000 000	31–38	3 390 198 215
1995	5 760 000 000	31	5 427 305 000
2002	6 215 000 000	23	983 987 500
Az eddig megszületettek száma			**106 456 367 669**
A Föld lakossága 2002 derekán			**6 215 000 000**
A fenti kettő aránya százalékban			**5,8**

Haub számításainak magyarázata előtt le kell szögeznünk: a kérdés, hogy mennyi ember halt meg a Földön, tudományos igényességgel megválaszolhatatlan. Nemcsak azért, mert az ismert emberi történelem 99%-ából nincsenek pontos információink a populációról, hanem azért is, mert még azt is nehezen lehet eldönteni, mikortól kezdjük embernek tekinteni az embert. A Föld népességével az ENSZ Főtitkárság gazdasági és szociális részlegén belül működő divízió foglalkozik (Department of Economic and

Social Affairs Population Division). A vitatható kérdésekben az ENSZ-szervezet által kiadott adatok és viszonyszámok mellett a PRB becsléseit vettük alapul, vagyis a fellelhető legpesszimistább és legoptimistább adatok között lavíroztunk. Számításaink nem azt mutatják, hányan érték el a tisztes öregkort és lettek hasznos tagjai koruk társadalmának, hanem hogy hányan születtek és haltak meg *egyáltalán.*

Ha meg akarjuk becsülni ezt a számot fajunk megjelenése óta, elméletben nagyon egyszerű dolgunk van: meg kell tudni, mikor jelent meg az ember, és hogy egyes időperiódusokban mennyien éltek a Földön. Az ENSZ iránymutatásai szerint a modern Homo Sapiens időszámításunk előtt 50 ezer környékén tűnt fel, s mire a mezőgazdálkodás felé az első lépést megtette, az emberi populáció ötmilliósra nőtt. Nehéz átlagos populációméretet mondani ebből az időszakból, hiszen ezt valószínűleg olyan tényezők befolyásolták, amelyekről szintén nincsenek pontos adataink: az időjárás és a klímaváltozások, a zsákmányállatok vándorlása és populációja, a korai járványok stb.

Hanem akármi okból is, de a születéskor várható élettartam nagyon alacsony (a vaskori Franciaországban például mindössze 10–12 év!) volt azokban az időkben. A csecsemőhalandóság borzasztó magas arányú volt, a legvalószínűbb becslések szerint ezer születésre ötszáz csecsemőkori halál jutott. Ilyen arányoknál a faj puszta túléléséhez az évenkénti ezer főre vonatkoztatott születések száma legkevesebb nyolcvan kell legyen. Az emberek persze nem éltek sokkal tovább az ezt követő időszakban sem, az időszámítás kezdetére becsült 300 milliós embertömeg 1650-re csak 500 millióra gyarapodott. A szerény növekedés oka leginkább a járványokban – főleg a pestisben – keresendő, de a nagy csaták és népirtások is tetten érhetők.[10]

[10] Egyes becslések szerint a VI. században a bizánci császárság csaknem fele elpusztult, azaz százmillió (!) ember lett a kór áldozata. A hirtelen változás a népesség nagyságában is rámutat, miféle nehézségekkel kell szembenéznie annak, aki tudományos választ akar adni kezdeti kérdésünkre.

Az ipari forradalom, no meg a tudományos gondolkodás és az egészségügy fejlődése aztán berobbantotta a népességnövekedést. 1800-ra a népesség elérte az egymilliárdot, 1950-re a két és fél milliárdot, 1999-ben pedig átléptük a hatmilliárdos határt. Richard Dawkins – igaz, a HIV megjelenése előtti – számításai szerint a népesség jelenlegi növekedési üteme mellett 500 év múlva egybefüggő embertakaró borítaná a Földet, ezer év múlva több mint egymillióan állnának minden egyes ember vállán, kétezer év múlva pedig az emberhegy fénysebességgel növekedve elhagyná az ismert világegyetem peremét. Természetesen tudjuk, hogy „az effajta extrapolációk nem mondanak semmit, sőt értelmetlenek. A társadalmi és technológiai változásokat ugyanis képtelenség egy, esetleg két évtizeddel előbbre megjósolni[11]. Az ENSZ megbízható népesség-előreszámításai 9 milliárdra becsülik a világnépességet 2050-re, és a számítások azt mutatják, hogy a növekedés üteme 2030 után már lényegesen csökken" – egészíti ki a fentieket Hablicsek László, a KSH Népegességtudományi Kutató Intézetének igazgatóhelyettese

Az emberiség történelmében visszatekintve, adott korokra vonatkoztatva mégis lehet körülbelüli értéket találni, amivel számolva állandónak tekinthetjük az ezer főre vonatkoztatott születések számát. Ennek megbecslésére az általunk végigtekintett források többnyire olyan számításokat vettek figyelembe, mint amire feljebb hivatkoztunk: mennyi lehetett a várható átlagéletkor, milyen mértéket öltött a halandóság, s ebből következtetve mekkora születésszám kellett a faj fennmaradásához stb. A legjelentősebb ismeretlen faktort természetesen a Kr. e. 8000-től időszámításunk kezdetéig tartó időszak jelentette, itt Haub szintén a középútra terelt minket, sugallva, hogy így kapott végeredményünk valószínűleg alacsonyabb, mint a valóságos szám.

A táblázatban felsorolt számok a fent leírt tényezők figyelembevételével keletkeztek, s velük számolva a 2006-ra a Földön meghalt emberek száma valamivel több mint 100 milliárdra tehető. Az elmélet tehát megdőlt.

[11] Bauer Tamás Péter: „Népességrobbanás: mítosz és valóság", *Századvég*, 2003. 27. szám, 57. o.

Miért hisszük el mégis?

Hogy lyukad az ózonpajzs, hogy pusztulnak a bálnák és az őserdők, hogy melegedik a légkör, hogy fogynak a szénhidrogének és egyre halmozódnak a mérgek és a nukleáris szemét a Földön – csupa elborzasztó tény, amikkel annyiszor szembesülünk, hogy már képtelenek vagyunk elgondolkozni rajtuk.

Mögöttük csupán valami átláthatatlan massza, rossz érzések, kevéske bűntudat és a benyomás marad: hatalmasak a gondok a Földdel, semmilyen iszonyaton, fenyegetésen nem szabad csodálkoznunk. Amennyire elhanyagoltuk a Földet és amennyire a fejünkbe sulykolták, hogy képtelenség visszafogni a demográfiai robbanást, könnyedén elhiszünk egy ilyen fordulatot is.[12]

Emellett roppant frappáns és könnyen továbbadható – ha pedig több forrásból is halljuk, még kevésbé vagyunk hajlamosak utánagondolni. Pláne számolni.

[12] http://www.prb.org/
http://www.census.gov/ipc/www/worldhis.html: összehasonlító táblázat arról, hogy a különféle becslések és kutatások adott történelmi korban mekkora populációt feltételeztek.
http://www.census.gov/ipc/www/popclockworld.html: naprakész információ arról, hogy a legvalószínűbb becslések és számítások szerint hány lakosa van a Földnek.

A tizenötmillió magyar legendája

„Napjainkban a Kárpátok medencéjében mintegy 15 millió magyar anyanyelvű él. Közülük azonban csak tízmillió a magyar állam határain belül. Vagyis minden harmadik magyar más állam területén, sok helyütt igen kedvezőtlen körülmények közt" – írja 1982-es naplójegyzetében Illyés Gyula.[13]

Dávid Zoltán demográfus a költőtől eredezteti a Kárpát-medencei magyarság számát meghatározó, manapság a jobb- és baloldali politikusok által egyaránt előszeretettel használt 15 milliós formulát. Azóta, hogy Illyés „szárnyrabocsátotta, mindenki által ismert, általánosan használt adattá vált, azzal együtt, hogy ebből csak 10 millió él az országhatáron belül, ötmillió pedig kisebbségi sorban" – írja a demográfus 1993-as[14] tanulmányában. A tizenötmilliós szám tehát nem a rendszerváltás körüli idők szülötte, még akkor sem, hogy azt követően érett napi használatú fordulattá, hogy Antall József miniszterelnök 1990. június másodikán elmondta emlékezetes beszédét az MDF III. országos gyűlésén.

„Törvényes értelemben, a magyar közjog alapján minden magyar állampolgárnak, ennek a tízmilliós országnak a kormányfőjeként – lélekben, érzésben tizenötmillió magyar miniszterelnöke kívánok lenni" – fogadta meg többek által is bírált beszédében Antall, aki azonban – akkori külügyminisztere, Jeszenszky Géza szerint[15] – e kijelentésével nem a határok módosítására, hanem az azokon túl élő magyar kulturális és etnikai közösségek megmaradásának támogatására utalt.

A miniszterelnök szavait sokan, sokféleképp értelmezték, mint ahogy teszik ezt utódai határon túli magyarokkal kapcsolatos kinyilatkoztatásaival is. Antall óta nagy érdeklődéssel várt esemény, amikor az újonnan választott miniszterelnök először fejti ki a határon túli magyarsággal kapcsolatos érzéseket, terveket. Éppen ezért a kormányfők a szónoklatra készülve valószínűleg hosszan keresik a legmegfelelőbb nyelvi formulát, amellyel valahogy beilleszthetik a beszédből mára kihagyhatatlanná vált 15 milliós számot a kérdésben általuk képviselt irányvonalba.

[13] Illyés Gyula: *Naplójegyzetek* 1981–1983. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte Illyés Gyuláné és Illyés Mária (http://mek.oszk.hu/01900/01923/01923.htm#2)

[14] Dávid Zoltán: „Hány millió a tizenötmillió?", *Hitel,* 1993/8, 43–49. o.

[15] Jeszenszky Géza: „Antall József, a nemzetpolitikus", Valóság, 2005. január, 1. szám.

Növeli a fogalommá vált szám körüli zavart, hogy az azt használó politikusok között nincs teljes egyetértés abban, mire vonatkoztatják a 15 milliót: a Kárpát-medencében élő magyarokra vagy a világ magyarságára. Mi jelen fejezetben – a téma erős átpolitizáltsága és a különböző módszertanok és elméletek egymástól milliókkal eltérő számai miatt – nem kívánunk állást foglalni a témában, csupán arra vállalkozunk, hogy különböző értelmezések egymás mellé állításával rávilágítsunk arra, miért nem könnyű igent vagy nemet mondani a kérdésre.

Tényleg: hányan vagyunk?

Míg a '60-as évek végén még valószínűleg pontos lehetett ez a számadat, Antall 1990-es beszéde idejében már nem volt 14 millió magyar sem, azóta pedig rohamosan csökkent a számuk – mutat rá É. Kiss Katalin, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének tudományos tanácsadója. Szerinte[16] a magyarságnak körülbelül egyötödét teszik ki a szomszédos országokban élő magyarok (mintegy 2 millió 450 ezer fő). Lélekszámuk az utóbbi évtizedben rohamosan csökkent, tíz év alatt 300 ezerrel lettek kevesebben.

Dávid Zoltán fent idézett cikkében („Hány millió a tizenötmillió?") arra figyelmeztetett: legfeljebb 14 millió magyarról beszélhetünk, ebből a Kárpát-medencei magyarság 13 millió. Kiss Jenő 1997-es, A magyar nyelvről nyelvpolitikai megközelítésben című tanulmányában 3 millió 320 ezerre becsüli a szomszéd országok magyarságát.

[16] É. Kiss Katalin: *Anyanyelvünk állapotáról.* Osiris, 2004.

É. Kiss Katalin részletezi is a Kárpát-medencei magyarság számát. Romániában az 1992-es népszámlálási adatok szerint 1 millió 599 ezer magyar élt, számuk azonban 1992 és 2002 között 190 ezerrel csökkent. A szlovákiai magyarok száma 1970–1990 között stagnált (567 ezer fő), a legutóbbi 10 évben azonban számuk mintegy 10 százalékkal, 47 ezer fővel csökkent (520 ezer). A Vajdaságban 1971 óta drámai mértékű a magyarság csökkenése, jelenlegi lélekszáma 290 ezer körüli lehet. Az ukrajnai magyarok száma 1959 óta stagnál, számuk 2001-ben 156 ezer volt. Horvátországban ma körülbelül 15 ezer, Szlovéniában 7 ezer magyar él, Ausztriában pedig körülbelül 16 ezren értenek magyarul, és 4 ezren tartják magukat magyar anyanyelvűnek.

Az emigráns, nyugat-európai, amerikai, ausztráliai magyarság összlétszáma Dávid Zoltán 1993-as becslése szerint körülbelül egymillió. Túlbecsülik szerinte az amerikai magyarság létszámát azok, akik az 1980-as népszámlálásra hivatkozva azt állítják, 1,7 millió magyar él az Egyesült Államokban. Ez ugyanis csak a magyar származásúak száma, közülük csak 179 ezren beszéltek otthon magyarul, s ebből mindössze 52 ezer az USA-ban született második generációs magyar. Dávid szerint túlzó az Izraelben élő magyarok számára vonatkozó több százezres becslés is, mert a Magyarországon születetteket, akiknek anyanyelve magyar volt s mindmáig a magyar kultúra és irodalom pártolói, még csak beleszámíthatjuk a magyar anyanyelvűek közé, de az Izraelben született gyermekeik már aligha tartják magukat magyarnak.

É. Kiss Katalin nem hiszi, hogy a milliós nagyságrendű hiba forrása abban van, hogy több amerikai, ausztrál stb. magyart feltételeznek, mint ahány van. Szerinte inkább a határon túli magyarság gyors fogyásával, egyre gyorsuló asszimilációjával nem néz szembe a közvélemény. Ennek a jelenségnek az a fő oka, hogy a boldogulás záloga, a munka, a felsőfokú tanulmányok, a közélet nyelve egyre többek számára az adott államnyelv. Gyorsítja az asszimilációt a vegyes családok számának növekedése. Míg a magyarok számára az identitásváltás fájdalmas folyamat, a

vegyes családban felnőttek számára ez sokkal könnyebben megy. Az asszimiláció egyik legfontosabb színhelye az iskola, tehát nagyon sok múlik azon, hogy a szülők milyen nyelvű iskolát választanak a gyerekeiknek – mutat rá É. Kiss Katalin. Az iskolaválasztásnak azonban gazdasági okai is lehetnek – a szülők sokszor képtelenek másik településen működő magyar iskolába járatni gyereküket, mert nincs rá pénzük[17].

Módszertani kérdések és értelmezésbeli különbségek

A tényleges szám meghatározását befolyásolja az a mindennél fontosabb elméleti kérdés, hogy mik a nemzethez tartozás kritériumai, vagyis kit tekinthetünk magyarnak? A magyar anyanyelvűeket? A magukat magyar származásúnak vallókat? Netán szűkítve a kört: a két halmaz metszéspontjában lévőket? Esetleg a környezete által magyarnak tartott egyént? Vagy legyünk engedékenyek, és tekintsünk magyarnak minden magyar kultúrközösségben élőt – azaz formálisan meghatározva: a magyar nemzetiségű személyeket tömörítő szervezet vagy egyház bejegyzett tagjait – függetlenül attól, hogy milyen származású? Még tovább bővítve a kört: vegyünk magyarnak minden jellemzően magyar nevűt, esetleg minden magyarul beszélő embert?

A klasszifikációnak két fő, egymástól alapjaiban eltérő útja létezik: az önbesorolás, illetve a külső besorolás. Bár ez utóbbi módszert egyes irodalmak objektívnek nevezik, és állítják, hogy a nemzetiségi, etnikai csoportok körülírása külső információforrásokra támaszkodva elvégezhető[18], ez a fajta eljárás semmiben sem objektívebb, mint az önbesorolás. Ahogy a Ladányi–Szelényi szerzőpáros állítja, „a klasszifikációs rendszerek minden bizonnyal többet mondanak a »klasszifikátorokról«, mint a »klasz-

[17] Kossuth Rádió, 2004. december 8., Esti Krónika

[18] Havas Gábor–Kemény István–Kertesi Gábor: „A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren", Kritika, 1998/3.

szifikáltakról[19]«, ezért az a kérdés, hogy ki tartozik *ténylegesen* egy adott etnikumba, „tudományos igénnyel megválaszolhatatlan". Megint mások szerint az etnikai csoporttagság társadalmi definíció kérdése: a csoporttagok öndefiníciójának és más társadalmi csoportok meghatározásának összjátéka[20]. É. Kiss Katalin szerint a politikailag korrekt meghatározás az, hogy „magyar az, aki magyarnak vallja magát", s szerinte a magyarországi politikai és értelmiségi elit ezt egységesen el is fogadja.

De ha lenne is egy pontos meghatározásunk arra, kit tekinthetünk magyarnak, akkor is nehéz lenne elméletünkhöz kutatási nyersanyagot gyűjteni a tucatnyi magyarok által lakott országból. Magyarok ugyanis olyan államokban is élnek, ahol nem ismerik a nemzetiség fogalmát, és nem készül statisztika a bevándorlókról. Ahol vannak adatok, ott is nagy a zűrzavar: egyszer anyanyelvet, máskor nemzetiséget tudakolnak, van, ahol az állampolgárságot, és van, ahol a születési helyet tartják nyilván. Ráadásul a bevallott adatok sem mindig tükrözik a valóságot, kiváltképp igaz ez a nemzetiségeit sokszor mostoha állampolgárként kezelő kelet-európai államokra. És még nem is beszéltünk a magyarországi kisebbségek több százezres létszámú közösségeiről, akik tovább csökkentik a magyarlisták alapjának számító honi magyarság számát.

Szám helyett szimbólum

Vannak olyan kutatók, akik a legendás 15 milliós számot már csak azért sem teszik boncolóasztalra, mert azt nem tényleges számként, hanem az anyaország által a határontúliak számára tett gesztusként értelmezik. Romsics Ignác történész *Múltról a mának* című könyvében a bűvös számot nem, csupán Antall kijelentésének szimbolikus jelentését vizsgálja,

[19] Ladányi János– Szelényi Iván: „Ki a cigány?", Kritika, 1997/12.

[20] Garami Erika–Szántó János: A magyarországi szlovákok identitása In: Csepeli–Örkény–Székelyi szerk.: Kisebbségszociológia (p. 240–256.); kisebbségszociológiai tanszék, Budapest 1997.

megjegyezve, hogy ő maga egyáltalán nem érezte zavarónak e sokak által kifogásolt mondatot, sőt inkább egyetértett vele.

Valószínűleg ugyanígy értékelik, és nem felejtik Antall József szavait a határon túli magyarok, akiket több évtizedes szünet után először szólított meg az anyaország hivatalos vezetése. Alátámasztja ezt a feltevést, ahogyan a határon túliak közismert képviselője, Sütő András erdélyi magyar író búcsúzott a miniszterelnök temetésén: „Egyik vezérelve így szólt: lélekben tizenötmillió magyar miniszterelnökének tekinti magát. Mondta ezt higgadtan, politikai felelősséggel, hátsó szándékok nélkül, a világos szavak értelmében bízva. Senki, aki utána jön, senki, aki a nyomába lép, ezután meg nem kerülheti őt abban, amit a határokon kívül élő magyarságért cselekedett."

Német példa, választópolgárok figyelmébe

Amikor az Egyesült Államokban eldöntötték, hogy mi legyen a hivatalos nyelv, mindössze egy szavazat döntött az angol mellett a német ellenében.

Ezzel rémisztgetik világszerte azokat, akik úgy gondolják, nem érdemes elmenni a választásokra, mert egy ember voksán úgysem múlik semmi. A történetet – több hasonló példa mellett – 1996-ban Ann Landers amerikai újságírónő[21] is felhasználta, hatalmas vitát gerjesztve Amerika-szerte.

Találtunk olyan hivatkozást is, amelynek a szerzője azt próbálta bizonygatni, hogy ugyan „divat szidni a németeket", de arról elfeledkezünk, hogy Amerikába ők „vitték az ipari precizitást". Mi sem bizonyítja ezt jobban: annyi német volt akkoriban a tengerentúlon, hogy majdnem a német lett a hivatalos nyelv.

Ennél is körmönfontabb az az (ön)igazolás, amire egy internetszolgáltató fórumán bukkantunk. A saját bevallása szerint angolul nem beszélő hozzászóló a fenti példatörténettel az angol nyelv – szerinte hajszálon múló – dominanciáját kritizálta.

„Az angol világnyelvesedése Amerikából indult – előtte a francia és a latin volt a társalgási nyelv, a műveltség mércéje –, pedig csak egyetlenegy szavazaton múlt, hogy az USA-ban nem a német lett a hivatalos nyelv!"

Az érvelő hozzáfűzött még egy alternatív jelenképet is: „És akkor most a számtech, a könnyűzene stb. nyelve a német lenne!"

A legenda részleteit ismerők azt is tudni vélik, hogy a Pennsylvaniában tartott szavazás éppen egy német ajkú államférfi, bizonyos Frederick

[21] Tanácsadó rovata több mint 1000 újságban jelent meg egyszerre, Amerika-szerte.

Muhlenberg voksán úszott el. A lutheránus lelkész, aki fiatalkorában a hallei egyetemen tanult, döntésével állítólag azt akarta elkerülni, hogy Pennsylvania elszigetelődjön a nemzet többi részétől. Egy másik, főként Németországban mesélt, kevésbé prózai verzió szerint a német nyelv vereségét az okozta, hogy a német ajkú képviselőnek a döntés pillanatában vécére kellett mennie.

Bolhából elefántot

A sokat, sokféleképpen, sok céllal idézett történet nem igaz, bár némi valóságalapja van. A legenda keletkezése 1794-re vezethető vissza, amikor a virginiai német ajkú amerikaiak egy csoportjának petíciója nyomán felmerült, hogy az angolon kívül németül *is* megjelenjenek a törvények. Nem *helyette* tehát, hanem *mellette.*

A képviselőházi bizottság elé utalt indítvány megvitatására 1795. január 13-án került sor. Érdemi döntés nem született, a jelenlévők csupán arról határoztak, elnapolják-e a kérdés vitáját egy későbbi időpontra. Végül 42-41 arányban az az álláspont diadalmaskodott, hogy nincs szükség újratárgyalásra, s ezzel gyakorlatilag megölték az előterjesztést. Itt tehát újabb csúsztatás érhető tetten: a szavazás nem arról szólt, elfogadják-e az előterjesztést, csupán arról, tárgyaljanak-e róla egyáltalán.

Ami Frederick Muhlenberg szimbolikus szerepét illeti, a német ajkú lelkész valóban jelen volt a szavazáson, arról azonban nem tudni, hogyan voksolt – állítja Dennis Baron professzor, a illinois-i egyetem angoltanára[22]. A Muhlenberg-történet papíron először 1847-ben bukkant fel Franz Loher *History and Achievements of the Germans in America* című művében, ahol a szerző – tévesen – azt írja, hogy az ülésen elnöklő Muhlenberget társai az árulás miatt hangosan szidalmazták.

Ann Landers szavazásra buzdító írására érkezett olvasói levél szerint a szóbeszéd az 1930-as évek végén kapott szárnyra, amikor a náci propa-

[22] http://www.straightdope.com/classics/a4_026.html

gandagépezet megpróbálta ezt a történetet is felhasználni világhatalmi törekvései alátámasztására.

De hogy még egyet csavarjunk a sztorin: az Egyesült Államokban szövetségi szinten nincs is hivatalos nyelv, az egyes tagállamokban önállóan dönthetnek a kérdésről. Az 50 állam közül mindössze 27-ben az angol az egyedüli hivatalos nyelv, ezenfelül léteznek kétnyelvű államok (sőt egy háromnyelvű is), illetve olyanok, ahol nincs meghatározva a hivatalos nyelv.

További példák szoros szavazásokra

A német nyelv hivatalossá válásával kapcsolatos legenda csak egyik tétele annak a nyelvenként, kultúrkörönként változó listának, mely a szavazások előtt rendszeresen elárasztja az internetezők postafiókjait. A figyelmeztetésnek szánt történelmi példasorok leggyakrabban felbukkanó elemei az alábbi események:

1645-ben Cromwell Olivért egyetlen szavazat segítette Anglia vezetéséhez.
1649-ben egy szavazattöbbséggel rendelik el I. Károly király kivégzését.
1845-ben Texast egyetlen szavazat segítette az Unióba.
1923-ban Adolf Hitler egyetlen szavazattal lett a náci párt vezére.

Ezek a listák annak köszönhetik népszerűségüket, halhatatlanságukat, hogy az internetes levelezőlistákon, fórumokon kívül időről időre felbukkannak a publicisztikában, a média híradásaiban, sőt politikusi beszédekben is. 2000 augusztusában Jesse Jackson tiszteletes, afroamerikai

polgárjogi harcos a Demokrata Párt Los Angeles-i konvenciója előtt tartott beszédében idézte fel a német nyelv, Aaron Burr, Texas és a francia köztársaság figyelmeztető példáját.[23] A már említett amerikai újságírónő, Ann Landers négy évvel Jackson előtt esett ugyanebbe a csapdába: ő azonban bocsánatot kért tévedéséért, és közölte az egyes állításokat tételesen cáfoló olvasói leveleket is.

A fenti példák közül az igazsághoz legközelebb az a megállapítás jár, amely szerint Texas Egyesült Államokhoz való csatlakozása egy szavazaton múlott. Az annektálási procedúra során ugyanis valóban volt egy pillanat, amikor egy ember voksa – igaz, nem egy polgáré, hanem az érintett 52 szenátor egyikéé – döntött.

A Mexikótól való függetlenségét 1935-ben kikiáltó Texas már önállósága első évében kérte felvételét az Egyesült Államokba, a rabszolgatartást ellenző tagállamok azonban közel tíz éven át sikeresen megakadályozták a rabszolgatartó állam felvételét. Végül 1845-ben az Egyesült Államok szenátusa hosszú vita után, 27:25 arányban úgy döntött, felkínálja a független állam számára a csatlakozás lehetőségét. A szavazás eredetileg 26:26-ra végződött, de az első körben nemmel voksoló, louisianai When Johnson végül meggondolta magát. Erre a momentumra hivatkozva állítják még ma is sokan, hogy Texas felvételét egy szavazat döntötte el. Valójában azonban az annektálás csak a texasiak nyári ratifikálása és a sikeres népszavazás után lépett életbe, ott pedig az igenek aránya mindkét esetben többszöröse volt a nemekének (55:1, illetve 7664:430 – bár igaz, itt szerepelt egy önmagában álló, ám semmi módon nem perdöntő szavazat, éppenséggel a nemleges oldalon). Texas végül – 28. államként – 1845. decemberben lépett be az államszövetségbe.[24]

A többi esetben még ennyit sem kell kutatni a cáfolathoz. Elég felnyitni egy történelemkönyvet, hogy megtudjuk, Cromwell Olivér 1645-ben

[23] http://www.cnn.com/ELECTION/2000/conventions/democratic/transcripts/u060815.html
[24] http://www.tsl.state.tx.us/ref/abouttx/annexation/timeline.html

nem lett a polgárháború sújtotta Anglia első embere, legfeljebb az általa felállított New Model Armynak nevezett hadsereg vezére. Ellenfele, I. Károly király kivégzéséről sem egyszavazatos voksolás döntött, hanem a tisztán independensekből álló csonka képviselőház kezdeményezésére felállított törvényszék. Igaz, hogy a bírák többsége vonakodott a halálos ítélet kimondásától, és felajánlották az uralkodónak a védekezés jogát, ő azonban többszöri kérlelésre sem volt halandó elismerni a bíróság illetékességét. A pert kutató történész, Sean Kelsey szerint Károly sérthetetlennek tartotta magát, és szinte végig bízott a visszatérésben. A per kudarca azonban országszerte felháborodást váltott volna ki, amit az új vezetés mindenképpen el akart kerülni, és ez megpecsételte Károly sorsát.[25]

A végső döntés pedig nem egy szavazaton múlt, mint ahogy 1923-ban sem, Hitler pártvezérsége esetében. Akkor ugyanis már jó két éve ő volt a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) első embere; 543 szavazattal választották meg 1921-ben – őt is éppen 1 ellenszavazat mellett.

Példa kell? Nekünk Szerencsünk van.

Ha hasonló, választásra ösztönző példákat akarunk, nem kell messzire mennünk – sem időben, sem helyben. A 2002-es országgyűlési választások során Szerencsen a szocialista jelölt öt szavazattal nyert az első számlálás alapján. Az újraszámlálást követően elvesztette előnyét a Fidesz–MDF-fel szemben, és csupán 1 szavazat előnnyel nyilváníttatott győztesnek.

Az érvénytelen szavazatok felülvizsgálata azonban megfordította a végeredményt, ami ellen a Borsod Megyei Bíróságon kifogást emeltek. A bíróság megvizsgálta a 27 érvénytelennek nyilvánított szavazatot, és úgy döntött, hogy csak 7-et kellett volna érvényteleníteni. Végül a

[25] Fodor Mihályné: „I. Károly angol király bírósági tárgyalása", KLIÓ történettudományi szemléző folyóirat, 2004/3.

képviselői helyet az MSZP vitte, 2 szavazattal többet szerezve az akkori kormánypártoknál.[26]

Nem olyan nagy horderejű döntés, mint az Egyesült Államok hivatalos nyelve vagy Texas csatlakozása az Egyesült Államokhoz, vagy mint az angol király kivégzése – de a miénk. És igaz.

[26] EBESZ Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala: A Magyar Köztársaságban 2002. április 7-én és 21-én tartott országgyűlési választásokról szóló zárójelentés

A Nagy Eszkimó Szókincs Átverés

„Valahol olvastam, hogy az eszkimóknak több mint kétszáz különböző szavuk van a hóra, mert ezek nélkül a társalgásuk igen monotonná válna. Tehát így különbséget tesznek: híg hó és sűrű hó, heves hó és könnyű hó, jeges hó, enyhe hó, hó, ami pelyhekben esik, hó, ami hófúvásban esik, hó, ami a szomszédod csizmájáról folyik le a tiszta jégkunyhód padlójára, téli hóesés, tavaszi hóesés, hó, amire még gyermekkorodból emlékszel, és ami sokkal jobb volt mint ezek a modern havak; kitűnő hó, tollszerű hó, hegyi hó, völgyi hó, hó, ami reggel esik, hó, ami este esik, hó, ami abban a pillanatban kezd el esni, amikor elindulsz halászni, és hó, amire minden nevelési erőfesztésed ellenére a huskik rápisiltek – között. Rob McKenna a noteszében 231 esőtípust különböztetett meg és egyiket sem kedvelte."[27]

Az egyik legismertebb nyelvi legenda szerint az eszkimók több tucat – egyes változatokban több száz – szót használnak a hó különböző típusainak megkülönböztetésére. E szóbeszéd népszerűségét minden bizonnyal annak köszönheti – túl azon, hogy a népszerű sci-fi író Douglas Adams fent idézett, *Viszlát, és kösz a halakat* című könyvében is olvasható –, hogy igen könnyen elhihető. Olyan helyen, ahol mindent hó borít, nem elképzelhetetlen, hogy az ottlakók e számukra oly meghatározó elemre több kifejezést használnak, mint mi, akik csupán évente néhány héten át látjuk ezt a természeti jelenséget (és ez az időintervallum akkor sem sokkal hosszabb, ha engedőleg hozzászámolunk évi egy külföldi síelést és a sportcsatornák havas közvetítéseit).

[27] Douglas Adams: *Viszlát, és kösz a halakat* (internetes fordítás)

Van másik!

A történet az eszkimók több száz havas szaváról nem más, mint *antropológiai hírlapi kacsa* – mutat rá Steven Pinker 1994-es, *A nyelvi ösztön* címmel magyarul is megjelent könyvében.[28] A pszichológus-nyelvkutató szerint az egyik szótár[29] kettőben jelöli meg a pontos számot, de a nagyon engedékeny szakértők sem tudnak további egy-két tucatnál többet összeszedni.[30] Ilyen összehasonlításban azonban már az angol sem marad le, mint azt az alábbi szavak mutatják: snow (hó), sleet (havaseső), slush (hókása), blizzard (hófúvás), avalanche (hógörgeteg), hail (jégeső), hardpack (hópáncél), powder (porhó), flurry (hóvihar), dusting (porhó), snizzling (hódara)[31].

Christoph Drösser, a *Die Zeit* házi legendavadásza szerint az Alpok hegyvidékein lakó németek közel húsz szót használnak a hideg csapadék formáira, többek között a Locker-, a Wild-, a Neu- és a Pappschnee, valamint a filzige Schnee, az Oberflächenreif, a Firn, a Sulz, illetve a Pulver- és a Faulschnee kifejezéseket.

Az 1999-es Magyar szókincstár szerint a magyar nyelvben a havazás főnévre 9 (hóesés, hószakadás, hóhullás, hószitálás, hószállingózás, hózápor, hózivatar, hóvihar, hóförgeteg), a havazik igére 9 (szállingózik, hulldogál, harmatozik, szitál, permetez, pilinkézik, pilinkél, pelyhedzik, havazkál), a hó szóra pedig 3 (hópehely, hópihe, hókristály) formát használhatunk, és akkor még nem beszéltünk a hideg csapadékok fent em-

[28] Steven Pinker: *A nyelvi ösztön – Hogyan hozza létre az elme a nyelvet?* Typotex, 1999.

[29] A *The Dictionary of the West Greenlandic Eskimo Language* szótára szerint a 'qanik' a levegőben lévő hópehelyre, az 'aput' pedig a földön lévő hóra használatos szó. Az általános hóra Sergio Benvenuto szerint a grönlandi eszkimók az 'aput', a kanadaiak az 'aputi' szót, az alaszkaiak pedig az 'apun' szót használják.

[30] A *The Yup'ik Eskimo Dictionary* (Steven A. Jacobson, Fairbanks, University of Alaska, 1984) nagylelkű szerkesztőinek 24 havas szót sikerült összegyűjteniük.

[31] Geoffrey K. Pullum professzor a *The Great Eskimo Vocabulary Hoax and Other Irrevent Essays on the Study of Language* című könyvében ezeket megtoldotta a 'rime' (zúzmara), az 'ice' (jég), a 'frost' (fagy) és a 'hoarfrost' (jégvirág) szavakkal.

lített más formáiról, mint például a latyak, a lavina szavakról, vagy a jég összetételeiről. Bartos Tibor magyar szótárában *(Egymást magyarázó szavak és fordulatok tára,* 2002 Corvina) az alábbi szavakat találhatjuk a hó címszó alatt: pillehó, pele (Gyergyó), hópelyhek, hópihék, pilinke, porhó, tűhó, dara, havas eső, havazás, hóesés, hófúvás, hóvihar, hóförgeteg, hótorlasz, hóakadály, átfúvások.

Hogyan hasonlítsunk össze két nyelvet?

A szavak száma tehát nagyban függ attól, hogyan definiáljuk a hó fogalmát, de ezenkívül két további fogalmi bukfencet is találhatunk a legendában. Egyrészt egységes eszkimó nyelv nem létezik, másrészt a pontos szám megállapítását az is nehezíti, hogy az eszkimók poliszintetikus nyelvet beszélnek, azaz olykor egész mondatokat tömörítenek egyetlen hosszú szóba.

Ez – érdekes módon – akár igazzá is tehetné a legendát. Ebben az értelmezésben ugyanis nem több száz, hanem szinte végtelen számú variánsról beszélhetnénk, hiszen minden olyan – a mi értelmezésünk szerint egybeírt – mondatot ide kellene számítunk, amiben a hó szó szerepel. A szóbeszéd változataiból és az azokhoz csatolt szójegyzékekből, magyarázatokból azonban kiderül, a legenda terjesztői nem erre gondolnak, így ezzel az elméleti problémával nem is kell tovább foglalkoznunk.

Honnan hát ez a téveszme?

A szóbeszéd fejlődését és terjedését Laura Martin antropológus dokumentálta. Eszerint 1911-ben egy Franz Boas nevű kollégája megállapította, hogy az eszkimóknak négy szavuk (aput, gana, piqsirpoq és qimuqsuq) van a hó fogalmára. Az antropológus ezzel azt akarta bizonyítani, hogy még a primitívnek mondott nyelvek is milyen komplexek. A példát előszeretettel használták érveléseik során a relativista nyelvészek is, akik szerint minden nyelv másképp értelmezi a világot, ezért nem

is vethető össze más nyelvekkel. Boas tanítványainak publikációiban ez a szám előbb hétre nőtt, idővel aztán elérte a százat, majd a kétszázat – egy extrém esetben pedig a négyszázat is.

A legendát nem kevés iróniával kezelő Geoffrey Pullum nyelvész szerint „az eszkimók állítólagos lexikai szertelensége nagyon jó összhangban van a poliszintetikus rendellenességeik sok más aspektusával: az orrukat csók gyanánt egymáshoz dörzsölik, feleségüket szívesen kölcsönadják az idegennek, nyers fókazsírt esznek, a nagyit meg kiteszik a jegesmedvéknek eledelül". Szerinte még ha tényleg sok szó lenne a hó különböző fajtáira az északi-sarki nyelvekben, ez sem lenne önmagában túl érdekes. A lótenyésztők is különböző elnevezéseket használnak a fajtákra, a lovak méretére és korára, a botanikusok a levelek különböző alakjaira, a nyomdászok pedig a különböző betűtípusokra.

„Kinek jutna eszébe hasonló badarságokat írni a nyomdászokról, mint amiket rossz nyelvészeti tankönyvekben olvashatunk az eszkimó nyelvről? Válasszunk egy tankönyvet véletlenszerűen ... a következő komoly állítással: »Teljesen nyilvánvaló, hogy az eszkimók kultúrájában a hónak olyan nagy a jelentősége, hogy az a fogalmi kör, amely az angolban egy szónak és egy gondolatnak felel meg, az eszkimóban több elkülönült osztályra bomlik...« Képzeljük el a következőt: »Teljesen nyilvánvaló, hogy a nyomdászok kultúrájában a betűtípusnak olyan nagy a jelentősége, hogy az a fogalmi kör, amely a nem nyomdászok között egy szónak és egy gondolatnak felel meg, a nyomdászok nyelvében több elkülönült osztályra bomlik...« Dögunalom, még ha igaz is. Csakis a jégtorlaszok legendás, szabad szerelmet valló, fókazsírt majszoló vadászainak köszönhető, hogy egy ilyen elcsépelt közhely elmélkedésre adhatott okot köreinkben" – véli Pullum.

Az idő nélküli nyelv

Pinker könyvében bemutat egy másik, a nyelvek és a gondolkodásmód közötti viszonyt illusztrálni hivatott legendát is, aminek szenvedő alanyai a hopi indiánok. A nyelvi determinizmus jelentős képviselője, Benjamin

Lee Whorf[32] szerint a hopi nyelvben nincsen semmilyen szó, grammatikai forma arra, amit mi időnek nevezünk. Sőt: a hopiknak egyáltalán nincs általános fogalmuk az időről, nem ismerik a tegnapot és a holnapot, csak azt az időt, amiben élnek. A nyelvet a gondolkodás elé helyező tudós kutatásai során megállapította, hogy a hopik az eseményeket fogalmilag nem hasonló pontokként határozzák meg, mint mi a megszámlálható napokat, hanem a változásra és a folyamatra helyezik a hangsúlyt. Olyan pszichológiai megkülönböztetésekre, mint ami a most tudott, a mitikus és a feltételezhetően távoli között áll fenn.

Whorf állításait azonban Ekkehart Malotki cáfolta, kimutatva, hogy a hopi nyelvben igenis van igeidő, időegységek és azok mennyiségét kifejező fogalmak. Kultúrájukban kifinomult módszereket alkalmaznak események feljegyzésére, többek között például horizonton alapuló napkalendáriumot, ünnepi események pontos sorozatát és rovátkázott naptárvesszőket. Whorf a maga által szenzációsnak kikiáltott kutatásai során valószínűleg azért jutott téves következtetésekre, mert tereptanulmányok helyett korlátozott nyelvi mintát használt, és helytelenül elemezte.

[32] Whorf a fentiekben már említett Boas tanítványa volt.

Állatok az érzékeken túl

Ne viselj semmilyen vörös ruhadarabot – se karmazsin kiskendőt, se piros harisnyanadrágot – a bikák közelében, mert megvadulnak tőle, és neked rontanak!

Hogy a vörös posztó vörös posztó-e a bika szemében, ez az egyik legismertebb tévhitprobléma – többnyire nem is tévhitként, hanem már eleve leleplezett tévhitként adjuk tovább. Sokak számára világos, hogy a bika nem lát színeket, de hogy mit lát helyette, az már jóval kevésbé.

Persze nemcsak a bikáról hiszünk többet – általában is varázslatos tulajdonságokat tulajdonítunk olykor az állatoknak. Hamarosan meglátjuk, hogy a patkány nem lát a jövőbe és hogy sem a gekkó, sem a macska nem tudja, milyen idő lesz, egyszerűen csak furcsa dolgok történnek velük néha.

Olé, olé

Ma már talán többen tudják, mint amennyien nem, hogy a bikát valójában a muléta állandó mozgatása vadítja meg – úgy sejtjük, az állatot az izgő-mozgó tárgy valamiféle betolakodóra emlékezteti, amit azonnal el kell űznie a közelből. Fittyet hány a színére, már csak azért is, mert nem is érzékeli. A bikának a bézs színű kendő ugyanúgy megtenné, ha idegeskedni akarna – nem úgy a közönségnek. A vérre éhes nézők többségének ugyanis a vörös színről a vér jut az eszébe, ez az asszociáció pedig hatásos előjáték a bikaviadalok véres finálléjához. Emellett egyértelmű, hogy az ennyire hagyománytisztelő „sportban" – ahol talán még annak is külön neve és szertartása van, ha valaki majdnem orra bukik, aztán mégse –, nem fognak változtatni az efféle fontos motívumokon. Pláne, ha a bikának mindegy is.

A bikának növényevőként semmi szüksége nem volt a színek látására. Mozgásokat érzékelni, öklelni, küzdeni, vágtatni és letaposni – ezek

jelentős momentumok az állat életében. Hogy a naplemente szép-e, vagy hogy az őt rohamozó farkasnak barna vagy lila a bundája – nos, ezek elhanyagolhatóak a túlélés szempontjából. Ami pedig nem jelent szelekciós előnyt, az evolúció működési mechanizmusa miatt egyszerűen nem fejlődik ki.

Az emberek színlátása annak köszönhető, hogy retinánkban található háromféle csapsejt háromféle hullámhosszú elektromágneses sugárzásra – a kék, zöld és piros színű fényre – érzékeny pigmentet tartalmaz. A látórendszer érzékeli a háromféle csap ingerületi állapotának arányát, és ezáltal képes a színek érzékelésére. Nem csoda ez a jelentős fejlődés: egy modern elmélet szerint a színlátó emberelődök sokkal könnyebben tudtak szénhidrátban gazdag táplálékhoz (érett, azaz nem zöld gyümölcshöz) jutni, ez pedig jobb agyi energiafelhasználást, ezáltal változatosabb életmódot, a színlátás további fejlődését tette lehetővé. Hogy kicsit tovább is menjünk, a bonyolult színlátó mechanizmus bonyolultabb kiértékelőkészüléket is igényelt és hozott magával – újabb alap és indok a fejlett gondolkodásra képes „hardver" létrehozására. Mindamellett az, hogy az elektromágneses sugárzás melyik spektrumára vagyunk érzékenyek, hogy melyiket vesszük észre, illetve hogy a különféle hullámhosszokhoz milyen érzetet rendelünk – merőben emberi tulajdonság.

Semmi sem véletlen

Nyilvánvaló, hogy az evolúció során azoknak az információknak az érzékelése fejlődött ki, amelyek az ember számára relevánsak voltak. A színek tekintetében például: fontos volt, hogy az érett gyümölcsöt könnyedén meg tudjuk különböztetni az éretlentől, a mérges kígyót a siklótól, vagy a galócát a vargányától. Az azonban, hogy az éretlen gyümölcs zöld érzetet kelt, az érett pedig sárgát, vagy épp pirosat, csak a véletlen műve (pontosan úgy, ahogy az is, hogy a „zöld" jelenséget a 'zöld' szóval illetjük, és történetesen nem a 'green', vagy a 'stronton' ki-

fejezéseket kapjuk elő). A zöld ugyanis pusztán ennyit jelent: 470–520 nanométer közötti hullámhosszú elektromágneses sugárzás. Ehhez pedig a feldolgozás során nyugodtan rendelődhetne a „piros", vagy a „meleg" érzet is (egészen speciális idegrendszeri defektus során ez akár elő is fordulhatna).

Láthatjuk tehát, hogy az evolúciós törvények mentén minden a szigorú szükségszerűség elvét követve alakul. Ha azt akarjuk megtippelni, mely állatok tudják megkülönböztetni a színeket, csak azon kell elgondolkoznunk, melyikeknek van erre szüksége. Ott vannak például a rovarok. Különféle elveken könnyedén tesztelni lehet, az állatok színérzékelő receptorai milyen színekre reagálnak (mostanra akár a receptorsejtek által adott jelzések közvetlen elvezetésével és kiértékelésével). Ilyen kísérletek során derült ki, hogy például a méhek színlátási tartománya nagyjából ott ér véget, ahol az embereké elkezdődik, vagyis a mélylilánál. Látják viszont például az ultraibolya sugárzás egy jól meghatározható tartományát, amit mi nem. Adja magát, hogy ennek az állat életében jelentősége kell hogy legyen. És láss csodát, van is. A virágok hatalmas mennyiségű UV-információt tartalmaznak, leszállópálya- vagy céltáblaszerűen mutatják a rovarnak, hol kell landolnia. Gyakorta előfordul, hogy a szabad szemmel egyenletes pirosnak látott virágot UV-tartományban fényképezve két koncentrikus kör formájában pengeélesen elkülönülő régiót fedezünk fel – a szirmokét és a porzókkal borított részt. Vagyis a növény és a rovar számra fontos és kevéssé fontos részek jól láthatóan elkülönülnek.

Az állatok színlátása változó. A tapasztalatok szerint a rovarok számos fajának kitűnő a színmegkülönböztető képessége. A gerincesek között a halak és a hüllők egyes fajai biztosan jó, a madarak kitűnő színlátók – a színes részletek megkülönböztetése óriási segítséget nyújt számukra a távoli éleslátásban is. Az emlősökről korábban azt gondolták, hogy a főemlősök kivételével színvakok, az újabb vizsgálatok azonban ezt megcáfolták: bizonyos színeket látnak, bizonyos színeket pedig – többek között a pirosat – nem.

Állati mágia és okfejtés

A patkányok – az embernél jóval előbb megérezve a katasztrófa közeledtét – mindig elsőnek hagyják el a süllyedő hajót.

Nagyon régi megfigyelés ez. Sokáig tényleg úgy is hitték, hogy ezek az állatok valami misztikus erővel rendelkeznek, előre látják a közelgő tragédiát – jóval előbb érzékelik, mint hogy a vészjósló jelek bárkinek is feltűnnének.

A kulcsszó csak ennyi: *előbb* – azaz korántsincs szó arról, hogy még a katasztrófa bekövetkezte *előtt.* A patkány – bár többnyire nem így tűnik – valójában nagyon is kényes állat. Rengeteg időt tölt tisztálkodással, nem kedveli a mocskot, és bár jócskán előfordul, hogy dohos, nyirkos helyeken kell járnia – és kiváló úszó is –, ha teheti, inkább száraz zugokat keres. Ennek megfelelően, ha az öreg és korhadó hajó ereszteni kezd, a patkányok inkább elhagyják a rakterébe berendezett tanyájukat. Mi, emberek talán nem is érzékeljük a tragédia előszelét, szemernyi nedvességet sem fedezünk fel, de az állat, jóval kifinomultabb érzékeivel már úgy érzi, ideje távozni.

Ugyanígy, az érzékenyebb állati „műszerek" vezetnek ahhoz is, hogy végső soron jósképességekkel ruháztunk fel seregnyi állatot. Amikor például fél órával napnyugta előtt mintegy varázsütésre elhallgatnak a kertek és az erdőszél madarai, nem arról van szó, hogy tudják, mikor kell nyugovóra térni, egyszerűen csak érzékelik, hogy csökken a fényerő – magunk ebből persze mit sem veszünk észre. Amikor a kakas esőben kukorékolni kezd, valójában nem az időben lát előre, pusztán a felhőkön már áttörő, számunkra – tudatosan legalábbis – érzékelhetetlen fényerősödést üdvözli ilyen harsányan.

Hasonló szerepet tulajdonítanak a meleg vidékek lakói a gekkóknak is – az arab világban számos helyen a mai napig úgy tartják, ha a gekkó a mélybe veti magát a falról és eliszkol, jobb, ha magunk is menedéket keresünk, hisz hamarosan elönt minket a zivatar. A megfigyelésnek persze van alapja, bár az állatka nem kimondottan tudatosan cselekszik. Sokkal inkább áldozata ő is az esőnek – vagyis a megnövekedett páratartalomnak. Miniatűr tapadókorongjai, amelyeket az ujjain visel, ilyenkor ugyanis nem működnek légmentesen, s a parányi állat kénytelen behódolni a gravitációnak.

És persze nem minden esetben ered el az eső, valahányszor a macska látványosan a füleit vakargatja – való igaz persze, hogy jobb, ha felkészülünk rá magunk is. Az állat ez esetben is inkább áldozat, s bizony nem kevés irritációt kell elviselnie, mivel a levegő elektromos töltöttsége szintén megváltozik az eső előtt, s ez a töltéskülönbség, míg ki nem egyenlítődik, folyamatosan ott bizsereg az állat bundájában, szokatlan mozdulatokra, kényszeresnek tűnő „vakarózásra" késztetve a cicust.

Sok kis szadista

Bizonyos életkorban az állatkínzás már-már természetesnek számít. Cserebogarak és legyek csonkolásos tömegirtása, meztelen csiga besózása, bögöly röptetése potrohában szalmaszállal – nem folytatjuk, nem szeretnénk ötleteket adni. Sőt, inkább mindenkit lebeszélnénk az ilyesmiről, cserébe bemutatunk néhány elméleti kísérletet, feleslegessé téve az éles próbát. Azok úgysem működnek, viszont a kísérleti állatnak rengeteg szenvedést okoznak.

Fújd ki, béka, fújd ki!

> **„Biztos tudjátok, léteznek ezek a gyerekkori állatkínzós sztorik, kutyákról, macskákról, békákról. De vajon a béka cigiztetésénél igaz-e, hogy a béka csak szívni tudja a cigit, mindaddig, amíg fel nem robban. Sok embertől hallottam, hogy igen, igen, ő megcsinálta, és a béka szétpukkant, csak a szájába kellett rakni egy égő cigit. Nekem ez mégis gyanús, kipróbálni viszont nincs szívem, és nem csak azért, mert nálunk az összes kétéltű védett. Ha kiderítetek valamit, örömmel olvasnám."**

A fenti levélben az Urbanlegends.hu egyik olvasója fogalmazta meg kérdését. Ha egy kicsit utánagondolunk, magunk is rájöhetünk, mi lehet a tévképzet alapja – véli dr. Kiss János, az ELTE Élettani és Neurobiológiai Tanszékének adjunktusa. A békáról tudni kell, hogy oxigénszükségletének döntő többségét bőrlégzéssel fedezi. Ennek megfelelően tüdejéhez kapcsolódó légzőkészüléke sem elég fejlett: megfelelő bordázat és főként bordaközi izomzat és rekeszizom híján a béka szabályosan nyeli a levegőt. Ez azonban csak a befelé irányuló, aktív légzést teszi lehetővé, kilélegezni tehát csak passzívan, a feszülő szövetekben keletkező energia segítségével tud.

Vagyis ha valahogyan megnehezítjük a kifelé mozgó levegő áramlását, afféle természetes szelepet képezünk. Befelé nagy mennyiségben megy a levegő (itt is működik a beépített ellenállás, de az aktív izommunka képes ellene dolgozni és a megfelelő hatást elérni), a passzív kilégzés viszont nem tud ugyanilyen mennyiséget eltávolítani. Elméletben tehát a béka reflexes belégzést folytatva addig tölti magát levegővel, míg szét nem durran. Elméletben.

Szerencsére a gyakorlatban nem valósítható meg ez a kegyetlen kísérlet. A merénylet végrehajtásához először is hézagmentes rendszert kellene építenünk a szelephez. Ebben azonban nagyban akadályozná a kis szadistát, hogy a békának van orrnyílása, és a szája is nagyobb, mint a cigi átmérője. E „réseken" keresztül pedig, ha kicsit lassabban is, de képes megfelelő mennyiségű levegő távozni. Az orrnyílásokat talán még lezárhatná a cigaretta jól tervezett elhelyezésével (ha szinte felnyársalja vele a békát), a szájnyílással azonban már csak gondos barkácsmunkával boldogulna, ha mégis oly elvetemült lenne valaki, hogy nekifogna.

Még ha mindezeket keresztül is tudná vinni a próbálkozó, a békarobbantásig akkor sem jutna el – a nyeldeklő módszer ugyanis nem képes az ehhez megfelelő nyomás létrehozására. Tény, hogy a béka tudatosan nem hagyná abba a reflexes belégzést, a tüdejében viszont egyre nőne a nyomás, amit az izmaival egy idő után nem tudna növelni. Elkezdődne egyfajta libikóka – kifelé, ha lassan is, de mozogna a levegő (a cigit fújni is lehet) –, befelé a nagy nyomással szemben nem tudna újabb levegőadagokat préselni a tüdejébe az állat. Aztán lassan lecsökkenne a nyomás a kiáramló levegővel annyira, hogy izommunkával újra lehetségessé válna hatást elérni ellene, és így tovább. Tegyük hozzá, a fenti folyamatokban édesmindegy, ég-e a cigi, sőt az

még kicsit segítene is az állaton – a rúd hosszának csökkenésével az ellenállása csökkenne.

Ha pedig valaki nem hinne a fenti levezetésnek, egyszerűbb elméleti bizonyíték is van. Képzeljük el, hogy szinte összehasonlíthatatlanul fejlettebb, erősebb légzőkészülékünkkel próbálunk meg a szétdurranásig felfújni egy békát – ugye, hogy teljes képtelenségnek tűnik? Hogy lenne képes hát a béka szétdurrantani saját magát?

A hiedelem születésére és elterjedésére magyarázatot adhatnak a béka itt felvázolt élettani és anatómiai sajátosságai, amelyek leírását a legtöbb gimnáziumi biológiakönyvben megtalálhatjuk. Emellett természetesen látnunk kell azt is, hogy az ilyen kísérletek alapvetően nem a felnőttek között népszerűek – s bizony a felelős gondolkodást csak lassan tanulja meg a kisember.

Macskajaj

Szintén többnyire gyermekek látnak neki kipróbálni egy másik tévhit igazságtartalmát, miszerint ha a macskának levágják a bajszát, teljesen elveszíti tájékozódási képességét. A dologban van némi valós megfigyelés, egészében azonban nagyon távol áll attól, hogy igaz legyen.

A macska tájékozódásában a látás az elsődleges. Az emberi idegrendszer e területének fejlettsége, valamint a különféle kísérletek arra engednek következtetni, hogy a macska – leszámítva a színeket – csaknem olyan jól lát, mint mi magunk. Nekünk viszont már eleve nincs tapintószőrünk, s lám, mégis egész jól elboldogulunk a világban. A háziasítása előtt aktív ragadozó életmódot folytató macskának leginkább a szűk helyeken és az éjszakai közlekedésben segítenek a szőrszálak, no meg a zsákmány megragadása előtti utolsó pillanatokban. Ahol a bajuszszőrök nem je-

leznek, nem ütköznek akadályba, ott az állat is elfér. Tény, hogy bajusznyírt macskánk kicsivel nehezebben tájékozódna a sötétben[33], de a teljes elveszettségtől igencsak távol állna.

Ahogy nagyon valószínűtlen, bár sajnos mégis elképzelhető, hogy a szintén közismert kínzási módszer, ahol is az állat lábára dióhéjat, esetleg a farkára konzervdobozokat kötnek, valóban a végkimerülésbe hajszolná a megállásra képtelen állatot. Ezzel együtt a macskák elérték az idegi fejlettségnek azt a fokát, ahol már az egyes egyedeket megkülönböztető lelki karakterről beszélhetünk, így természetesen az itt vázolt helyzetre adott válaszaik is különbözőek lehetnek. Azaz az egyes egyedek habitusuktól és idegrendszerük pillanatnyi állapotától – a „hangulatuktól" – függően máshogy reagálhatnak a haladásuk közben hallható állandó kopogásra, többnyire azonban nem futnának addig, míg a halálba nem érnek.

Kutyavakság

Ha a puli, pumi vagy a komondor szeme előtt lenyírják a szőrt, az állat teljesen megvakul, sőt megzavarodik a hirtelen összekavarodó világban – tartja a szóbeszéd. Felvetődik persze a kérdés, miért akarná valaki lenyírni az állat szőrét. Nos, például a kánikula miatt: az említett kutyafajtákra jellemző filcesedett szőrzet alapvetően nem az állat érdekeit szolgálja, különösen nem a nagy melegben. Nyírás után ebünk kevéssé verejtékezik, bőre levegőt kap, így nem korpásodik, nem viszket, s az élősködők el-

[33] Kiváló éjszaki látása, melyet a retinában található fényvisszaverő rétegnek köszönhet, ekkor is segíti a macskát. Erről ugyanis a fényérzékelő sejteket ingerületbe nem hozó, vagyis azokban el nem nyelődő sugárnyalábok visszapattannak, második esélyt kapva a receptorokkal való ütközésre, így duplázva meg a szem hatékonyságát.

távolítása is könnyebb. Számos kutyatartó számol be arról, hogy kedvence szemmel láthatóan vidámabb lett, miután megszabadították rasztáitól.

„A látás szerve nem a szőr, hanem a szem" – nevet felvetésünkön dr. Kiss János. Mint mondja, elképzelhetetlen, hogy a fajta kitenyésztésére rendelkezésre álló idő alatt ilyen jelentős változás következzen be a látórendszerben. Ezeknek az ebeknek a közeli rokonai pedig tökéletesen látnak a napfényben. Mint mondja, az állat szeme alkalmazkodik ahhoz, ha folyamatosan csak szórt fény éri, de ugyanígy adaptálódik a hirtelen megváltozott körülményekhez is. Mint ahogy mi is hunyorgunk egy ideig, ha a tűző napon levesszük a napszemüveget, aztán már észre se vesszük a szúrós sugarakat.

Dr. Brauswetter Viktor állatorvos, a Hungária Puli Klub tenyésztésvezetője megerősítette az élettan szakemberének észrevételeit. Mint megemlítette, a tévhit megjelenésére más okot is el tud képzelni. A puli tenyésztése során ugyanis – amikor az uszkár vonalát bevitték a puliéba – megjelent az állat időskorában jelentkező betegség: a katarakta, vagyis lencsehomály. A degeneráció, amely szemmel is jól látható, tejes elszíneződést idéz elő az állat szemében, természetesen addig nem látható, míg szőr fedi a látószervet. A loncsot lenyírva azonban egy csapásra észrevehetővé válik, s ezt a látványt könnyű összekötni a megvakulással.

Agy nélkül, tisztán, szabadon

Voltak korok, amikor – nyilván szivacsos szerkezetéből, no meg redőzöttségéből adódóan – azt gondolták, az agy feladata nagyjából abban áll, hogy lehűtse a szervezetben keringő vért. Aztán rájöttünk, mire való. Aztán kicsit arra is rájöttünk, hogyan működik. Ebből azért nem sokra: egy-egy dologra, jelenségekre – néhol összefüggésekre. Hatalmas területek, sokszor egész funkciók maradtak mégis feltáratlanul. Hogy borzongató példát is hozzunk, nem kevés olyan hatóanyag van a pszichiátriában, amiről csak azt tudják, hogy működik és biztonságos. Hogy miért és milyen elven, azt már nem.

Az agy továbbra is számtalan kérdés és legenda forrása. A legközismertebb és ma is úton-útfélen hangoztatott darab, miszerint nem élünk igazán vele.

Agyunk, agyi kapacitásunk alig tíz százalékát használjuk. Nagyjaink, mint például Einstein, eljutottak a húsz százalékig.

Pontosan minek a tíz százaléka?

A tudós, sőt a kicsit is pozitivista hozzáállás szerint gondolkodó számára persze a felvetés is teljes képtelenség. A tudomány tényeken alapul, a természettudományok reprodukálható kísérletekkel is igazolható adatokkal dolgoznak. Ha így közelítünk a felvetéshez, azonnal seregnyi kérdés pattan elő az agyunkból: pontosan mit is mérünk, mit jellemzünk ezzel a tíz százalékkal? Az agyi működések mely funkcióját? S hogy mérjük meg, milyen egzakt, kísérletes módszerrel? Mit jelentene ehhez képest, mondjuk, a negyven százalék?

Amíg ezeket meg nem határozzuk, addig nem tudunk mérni. Amíg mérni nem tudunk, összehasonlítani sem tudunk. És még ha valamikor

meg is válaszolná valaki e kérdéseket, hogyan utazna vissza az időben, hogy megmérje ezeket az értékeket Einsteinnél? Ezzel tulajdonképpen le is tromfoltuk a kérdést, de ne álljunk meg itt – érdemes kicsit tovább játszani a megállapítással.

Az éjszaka elvitték az ufók az agyamat

Maradjunk először is a fizikai szintnél. Jelenthetné a tíz százalék, mondjuk, agyunk szövetállományának tíz százalékát. Ez az élettan nyelvére fordítva nagyjából annyit jelentene, hogy agyunk kilencven százaléka soha nem jön ingerületbe. A modern orvosi képalkotó eljárások, mint amilyen a pozitronemissziós tomográf (PET), vagy a magrezonancián alapuló fMRI könnyedén cáfolják ezt a tézist. Ezekkel a berendezésekkel az agyat intakt állapotban, azaz működés közben is lehet vizsgálni (az aktív szövet anyagcseréje, hőmérséklete, elektromos állapota alapján), így pontosan kimutatható, mikor melyik terület van ingerületi állapotban. Jól meghatározható régiók aktivizálódnak tüsszentéskor, a félelem hatására, vagy ha számunkra kívánatos test gyalogol be a látómezőnkbe. A műszeres vizsgálatok alapján kijelenthetjük: kísérletekkel bizonyított tény, hogy kisebb-nagyobb gyakorisággal agyunk minden területe ingerületbe jön, vagyis az egész agyunkat „használjuk".

A legenda kitalálójának és hívőinek javasoljuk, gondolják végig, ha felajánlanának nekik annyi pénzt, amennyit csak elkölteni képesek, cserébe mutassanak rá, agyuk melyik kilencven százalékát operálhatjuk ki, vajon elfogadnák-e az ajánlatot. Elgondolkozhatunk azon is, vajon milyen gyakran közöl a média olyan híreket, hogy valaki fejbe lövi magát, de könnyedén túléli, hisz a haszontalan kilencven százalékot érte a találat?

Régóta ismert tény az is, hogy az agy abszolút mérete és az intelligencia között bizonyos határokon belül nincs közvetlen összefüggés. A legenda mögött álló gondolat szerint azonban – ha mindenki tíz százalékot használ belőle – a nagyobb agy fejlettebb funkciókat feltételezne, vagyis

az 1100 grammos agyú Anatole France fele annyira okos, mint Lord Byron a maga 2200 grammjával, sőt még az átlagos férfinál[34] is butácskább néhány száz grammal.[35] A valóságban persze mindketten meglehetősen intelligensek voltak, az átlagból jócskán kiemelkedő intellektussal.

Sokkal éhesebb vagyok

Persze gondolhatunk arra is, hogy a legenda a képességeinkre vonatkozik, azaz arra mutat rá, csak tíz százalékát hozzuk a lehetséges maximális teljesítménynek (abba most ne menjünk bele, hogyan lehetne a maximumot meghatározni, és milyen mértékegységgel jellemeznénk). Erre a verzióra is könnyen nemet mondhatunk, ha belegondolunk, hogy az agyunk jelentősebb része nem a tudatos folyamatok lebonyolításában, hanem az életműködések irányításában vesz részt.

Az evolúció során végigjárt utunk leképeződik az agyunk felépítésében is, úgy rakódnak egymásra a burkok, ahogy a fejlődés során az irányítóközpontnak is egyre több feladatot kellett levezényelnie. Az egyes funkciókat betöltő csomópontok, központok, régiók többnyire valamilyen módon topográfiailag is egységbe tömörülnek, így megkülönböztethetünk például látó-, szagló-, mozgató-, vagy éppen légzésért felelős központokat. Próbáljuk ebben az inerciarendszerben értelmezni tíz százalékot. Vajon mi történne, ha tízszer ilyen „jól" működne az éhségközpontunk? Vagy amelyik azt érzékeli és értékeli, mennyi szén-dioxid van a vérünkben, és a megfelelő válaszlépéseket elindítja?

Arról nem is beszélve, hogy az olyan tudatos folyamatoknak, mint a memória vagy az absztrakciós képességek, még nagyjábóli alapjait sem sikerült feltárnunk. Nem tudjuk, milyen mechanizmusokkal működnek,

[34] A nőknek definitíve butábbnak kellene lenniük, hisz a férfiak 1350 grammjával szemben agyuk átlagosan 1200 grammos. Reméljük, ezt a tévhitet már nem kell külön cáfolnunk.

[35] Carl Sagan: *Az éden sárkányai – Tűnődések az emberi intelligencia evolúciójáról* című könyve alapján

mérni, korlátait, határait meghatározni egyelőre túl nagy falat a kutatóknak.

220 felett észre sem veszed, és elhagyod a valóságot

A legenda terjesztői a legnagyobb valószínűség szerint erre gondolnak: lehetnénk sokkal okosabbak! Mindenkiben ott van a potenciális szuperhős, mindannyian meg vagyunk áldva a „hardverrel", mely képes arra, amire Einsteiné is képes volt – sőt még többre is, ha jól kufárkodunk adományunkkal. Borzongató gondolat. Nem akarunk vitatkozni azzal a feltételezéssel, hogy kiaknázatlan lehetőségek vannak bennünk. Azzal sem, hogy az emberi agy, ezzel együtt a személyiség sokféleképpen tanítható, formálható. Gondolkozzunk el inkább azon, mit jelentene az a bizonyos elméleti maximum, ha létezne egyáltalán, és mit eredményezne, ha elérnénk. Jó lenne ez nekünk?

Az okosság, intelligencia rengeteg mindent takarhat, rátermettségtől bölcsességig, helyes válaszreakcióktól intuícióig, általános műveltségtől a matematikai képességekig. Éppen abban térnek el egymástól a különféle IQ-tesztek, hogy ennek a halmaznak mely elemeit teszik próbára.[36] Az IQ önmagában azonban nem jelent semmit, még ha magas is, mondjuk egy hatéves gyerek teszteredményeiből nem tudunk következtetni, mennyire lesz képes eligazodni a világban – efféle tippelgetésnél az érzelmi intelligencia sokkal hasznosabb segítőnk lenne.

[36] A puszta IQ-t vizsgálva Einstein nagyon okos volt ugyan, de messze nem a legokosabb a nagy gondolkodók között. Bár a jelenleg ismert adatok szerint Einstein soha nem töltött ki ilyen tesztet, van mód – leginkább 17 éves kora előtt felmutatott eredmények, leírt gondolatok alapján – arra, hogy ezt megbecsüljük. A relativitáselmélet atyjának 160 körüli IQ-ja volt. Dr. Catherine Morris Cox pszichológus 1926-ban közzétett listájával összevetve még ez az eredmény is igen szerény: a hasonló módszereket alkalmazó tudós szerint a költőóriás Goethe hasonló mutatója 200 feletti, René Descartes filozófus-matematikusé 180 körüli, Charles Darwin biológusé 165, Wolfgang Amadeus Mozarté pedig 160 körüli volt.

Van itt egy kis ellentmondás, amit még fel kell oldanunk. A nagyon okos ember és a zseni nem azonos fogalmak. Az okos általában nem lép ki az általánosan elfogadott elvek korlátai közül, nem alkot új tudományos törvényeket, de a meglevőket mesterien alkalmazza. A zseni ereje másban van: ő játszadozik a világgal, számára a lehetőségek jóval nagyobb számban valóságosak, mint a (tudós)társai előtt felmerülők. Máshogy közelítve: az okos tudós aprólékos munkával, hosszas kísérletezéssel, következtetéseinek precíz összevetésével jut el a végeredményhez. A zseni valahogy rátapint a lényegre, sokszor indokolni, bizonyítani sem tudja elméleteit. Nem kétséges, hogy a korszakalkotó felfedezéseket, megállapításokat mégis ő teszi. Ahogy dr. Frecska Ede pszichiáter is felhívta figyelmünket rá: a zseni intuitív lény – igazságait is leginkább saját inerciarendszerében tudja értelmezni. Egyszerűen *érzi*, ha igazságra talál, az ő igazsága gyakorta egységes egész, nem elemekből épül, mint a legtöbb kutatóé.

Ha pedig ebben a mederben gondolkozunk – ne feledjük el, a legenda Einsteint emlegeti –, arra juthatunk: a jobb agyi kihasználtságról álmodozó valójában arra vágyik, hogy zseni legyen. Még Einsteinnél is nagyobb. Ha meg akarjuk határozni, milyen funkciók is jellemzik a zsenit, azt mondhatjuk, hogy tág az asszociációs köre (egy dologról rengeteg más jut eszébe), erős szinesztetikus képességekkel rendelkezik (azonos síkra tud hozni jelenségeket, összefüggéseket tud találni egymástól nagyon távol álló dolgokban is) és viszonylag nagy mennyiségű információ jelenik meg adott idő alatt a tudatában (gyakran gondol másra meg másra). Ha azonban ezeken a tengelyeken felnagyítjuk az emberi képességeket, nem a szinte mindenre képes zsenit, hanem a szinte mindenre képtelen *őrültet* kapjuk. A korlátlan következtetési rendszereknek, mint dr. Kiss János megjegyzi: valójában nincs létjogosultságuk a Földön, ahol a szükségszerűség és funkcionalitás a legfőbb rendező erők.

3.

Hogyan nyúljunk a történelmi legendákhoz?

3.

Hogyan nyúljunk a történelmi legendákhoz?

„A világtörténet igazi tanulságai, hiteles adatai nem forognak annyit az emberek ajkán, mint a mendemondák. A históriát kevesen tudják; a furcsaságokat ellenben mindenki ismeri. (...) Mikor mendemondákat hüvelyezünk, legtöbbször rábukkanunk a szecska közt a gyöngyszemre: a pletykában az erkölcsi értékre. „Nem igaz, hogy Mátyás király negyvenezer deákot befogadó akadémiát akart építeni; nem igaz, hogy könyves házában ötvenezer kötet volt; de ezek a nagyzások reá vallanak, mely határt nem ismerőnek ítélte a világ az ő tudománykedvelését. Nem igaz, hogy Báthory Erzsébet leányvérben mosdott; de ez a rege festi öldökléseinek rejtelmes céltalanságát, és megoktat bennünket arra, hogy a csejtei vérengzések pszichopatológiai nyitját az egykorúak nem is sejtették. Nem igaz, hogy gróf Zrínyi Miklóst, a költőt, a bécsi udvar gyilkoltatta meg, s a vadászszerencsétlenség csak ürügy; de ez a gyanú feltárja előttünk a kor képét s az emberek szívét; hogy mit nem tettek föl az osztrák ármányról. Nem igaz, hogy Haynau a boncolóasztalon fölébredt; de leírhatatlan gyűlölségről és az ég bosszújára való sóvárgásról teszen tanúságot, hogy a régi sötét történetet reá forgatták az aradi vérbíróra" - írja Tóth Béla anekdotagyűjtő Mendemondák – A világtörténelem furcsaságai című gyűjteményének előszavában, 1900-ben. A Tóth által leírt többtucatnyi történelmi anekdota egyikét-másikát mára megcáfolta a tudomány, módszertanát és forrásait a kor meghaladta, mégis úgy gondoljuk: van mit tanulni a nagy mesélőtől.

Történelmi legendákat felvonultató tartalmi egységünkbe főként az elmúlt másfél évszázadból válogattunk példákat – az 1849-es aradi megtorlástól a XX. század nagy világégésein át az államszocializmus végéig terjedő időintervallumból. Tettük ezt egyrészt azért, mert az ókor és a középkor legendáinak tematikus gyűjteménye – többek között Németh György, Tóth Béla, Ráth-Végh István és Kulcsár Zsuzsanna munkásságának köszönhetően – magyar nyelven is hozzáférhető, másrészt azért, mert a régmúlt mendemondáit jóval inkább átszőtte a természetfeletti, mint a racionális 20. század történeteit. Márpedig, szintén Tóth Béla intelmeit követve, e könyvben nem kívántunk vallásos vitákba elegyedni, elkerülendő „a rút patvarkodásokat, melyeknek módszere és hangja ma is a XVI. századé valamennyi félen".

A legendák vizsgálata során nem akartunk senkinél okosabbak lenni, tudósabbnak tűnni a tudósnál, megfelelő képzettség hiányában nem is tehetnénk – hiszen egyikőnk sem történész. Ahogyan azt Tóth megfogalmazta: a kutatónak „pragmatikába és kritikába avatkozni nincsen jussa. Amit a tudományos ítéletekből közöl: egyszerű idézetek. E dologban alig tett egyebet, minthogy végiglapozott egy csomó könyvet olvasója helyett; és minden eredetiség követelése nélkül elmondja, mely stádiumban van ma egy s más kérdés. A holnap talán mást fog tudni, mint amit a ma tud."

A téma írásos feldolgozottságának hiányában megkérdeztük az adott téma szakértőit is, bátorítva őket, hogy a „hivatalos" – vagy ha így jobban tetszik: tudományos – válasz mellett adjanak hangot saját véleményüknek, sejtéseiknek is. Volt, aki élt vele, volt, aki nem.

Az így született csokor a konkrét bemutatott történeteken kívül képet ad a korról is, amelyben született vagy amelyben játszódik. Mint azt – megint csak – Tóth Béla megfogalmazta: „(...) kincs ez a sok valójában érdektelen dolog is. Feltárja gondolkozásunkat, érzésünket, világot vet egész korszakokra, számot ad szeretetünkről, gyűlölségünkről, tudásunkról, ízlésünkről – éppúgy, mint a szállóige. A mendemonda szereti a nagyot nagyobbá, a szörnyűt szörnyebbé tenni. Megnyugvást keres képzelt büntetésben, mikor a földön nem talál igazságszolgáltatást. Gyanakszik és kémlel. Csupa nemzeti hiúság. Sóvárog a dicsőségre. Az ellenséget pusztítja. Isteneket alkot szeretetében. Ördögöket teremt gyűlölségében."

Szabadságharcos legendák

„Belehalt eddig bárki is, hogy nem koccintott sörrel? (..) Fontos, hogy ennek a szokásnak valóságos-e az eredete? Talán érdekes, de mennyi szokást meg lehetne kapargatni népeknél-vallásoknál. Vagy ezek után hagyjuk abba a mikulásozást is, mert Szent Miklós nem is csokoládét rakott a csizmákba? Amúgy meg: számít az, hogy lejárt a 150 év? Én elkezdtem még 150 évet. Ha ez lejár, esetleg megbocsátok. Illetve most sem haragszom, csak nem koccintok továbbra sem sörrel."[1]

A hagyományt mindenki jól ismeri: hosszú évtizedek óta a magyarok az aradi vértanúk emléke előtt tisztelegnek ezzel, akiknek a kivégzése után a megtorlásokat irányító Haynau és társai sörrel koccintottak az osztrák győzelemre. Ugyan a fogadalom az egyik ismert verzió szerint százötven évre szólt – azaz a tilalom 1999. október 6-án lejárt –, a Marketing Centrum közvélemény-kutató 2005-ös felmérése[2] szerint a sörivók fele még ma is betartja ezt a szabályt. A tilalomhoz leginkább az idősebbek tartják magukat: a 60 év feletti sörivóknak csupán 28, a 18–29 éveseknek viszont már 61%-a szokta összeérinteni söröskorsóját. Érdekesség, hogy a nők jobban tartják magukat a hagyományhoz: a sörözgető nőknek csak az egyharmada, a férfiaknak viszont a fele szokott koccintani.

[1] http://www.kereso.hu/yrk/hfreqrsvarq/1134

[2] A kutatás keretében 1200 országszerte véletlenszerűen kiválasztott felnőtt válaszolt a kérdésekre. A felmérés 2005. június 3. és 7. között készült. A véletlen mintavételi eljárás miatt a társadalmi-demográfiai jellemzők eloszlása kismértékben eltér a valós arányoktól. Ezt az adatfeldolgozás során – a KSH 2001-es népszámlálása alapján – több szempontos súlyozással korrigálták. A súlyozás után az alapbecslések bizonytalansága kisebb, mint ±3-4%.

A hagyományt a határon túli magyarság körében is ismerik. Szigeti László szlovákiai magyar író *Zsebcselek* című interjúregényének utószavában[3] így emlékszik vissza prágai sörözéseire: „...már legelső sörözésünkkor elhúztuk a koccintani akaró Hrabal elől korsóinkat, mert a magyar ember nem koccint sörrel. Azért nem, mert 1849. október 6-ának előestéjén, Aradon, ahol kivégezték a magyar szabadságharc tizenhárom vértanúját, a császár tisztjei – és micsoda tréfa! zömmel csehek! – sörrel koccintottak a magyarok halálára. És azóta sörözéskor Hrabal úr mind az Arany Tigrisben, mind a krušovicei sörözőben figyelmezteti az asztalunknál ülőket, hogy mi, magyarok nem koccintunk sörrel, s hogy ezt tisztelni kell, és elmondja azt is, hogy a Tibor meg a Szigeti úr igazi magyarok, mert nem koccintanak sörrel, noha nem a határon túl, hanem a határon innen élnek, a csallóközi Dunaszerdahelyen (...)"

Bizonyíték nincs

A hagyomány szép dolog, a kor ismerői szerint azonban a legenda keletkezésére nincs írásos vagy képi bizonyíték: semmilyen történeti forrásban nem jelenik meg. Hermann Róbert történész úgy véli: a szóbeszéd abból az időszakból származhat, amikor Magyarországon megjelent a tömeges sörfogyasztás. Szerinte az sem kizárt, hogy az egészet a borkereskedők találták ki, hogy ezzel buzdítsák az igaz magyarokat a borfogyasztásra.

A németek egyébként nem is igazán koccintottak sörrel, ehelyett inkább az asztalhoz csapták korsójukat. Az Aradot ünneplő osztrákokról megmaradt egyik ábrázoláson is csak hosszú pezsgőpoharakat láthatunk a katonák kezében, ráadásul a kép mesterséges pózt sejtet: a tábornokok egy fejük felett lebegő sasra szegezik tekintetüket.

A legenda szívóssága Hermann szerint azt mutatja, milyen mélyen rögzült a magyar társadalmi tudatban a megtorlás emléke: „A trauma azért is volt olyan erős, mert az emberek többsége a szabadságharcot jogos

[3] http://www.talaljuk-ki.hu/index.php/article/articleview/94/1/11/

küzdelemnek tartotta, s nem megtorlást, hanem amnesztiát várt 1849 őszén. Az 1867-es kiegyezés után a lelki megbékélés egyik legnagyobb akadálya éppen október 6. emléke volt" – mutatott rá a történész egy vele készült interjúban.[4]

A késve érkezett kegyelem

> „Az aradi vértanúk kivégzéséről 1897 februáriusában új és meglepő adat bukkant fel a budapesti sajtóban. Az az állítás, hogy a fiatal osztrák császár Bécsből kurírt menesztett az aradi várparancsnokhoz, kegyelmet küldve az elítélteknek; s a kegyelemnek azért nem lett foganatja, mert az aradi várparancsnok, Howiger tábornok, a levelet csak a kivégzés után bontotta fel, noha előtte való nap, vagyis október 5-én már a kezében volt..."

Tóth Béla 1900-ban kiadott anekdotagyűjteményében, a *Mendemondák*ban adja közre ezt. Úgy véli, hogy az uralkodó, ha valóban kegyelmet akart volna adni, levelét nem az aradi várparancsnoknak, hanem egyenesen Haynauhoz küldte volna. A kegyelemadás ellen szól az is, hogy október 6. után még egyre-másra történtek kivégzések, Aradon is, Pesten is.

Ferenc József egyébként már csak azért sem akart volna kegyelmet adni, mert az uralkodó személyesen is a durva megtorlás híve volt. Az általa követelt hadbírósági eljáráson született ítéleteket azonban már Haynau hagyta jóvá, és a döntést nem is kellett Bécshez felterjeszteni. Ez Schwarzenberg osztrák miniszterelnök szerint azért volt fontos, hogy az uralkodó keze ne legyen véres, és szükség esetén az egész vérengzést Haynaura foghassa.

[4] Haynau jelképnek szánta október 6-át, Kisalföld Online 2004. október 2.

A megkésett kegyelem mondaeleme egy korábbi csata – mutat rá Lukács László néprajzkutató.[5] A történet az ozorai diadal kapcsán is felbukkant – az áldozat ebben az esetben gróf Zichy Ödön volt, „aki Jellasiccsal jött be".

> „Hajnalban mindjárt tovább is vitték Csepel-szigetre, ott meg egy cigány önként vállalkozott rá, hogy fölakasztja. Mire hozzákészültek, akkorra egy huszár fehér zászlóval ment fölmenteni, a gróf is meglátta, nem akarta engedni, hogy a nyakába tegyék a hurkot. Többen is segítettek a cigánynak, mert a tömeg meg már kiabált: Húzd, hóhér, húzd! Így mire odaért a felmentő parancs, addigra már meg is halt."

A világosi fegyverletétel és az aradi megtorlás mély nyomokat hagyott a magyar nép emlékezetében, így nem csoda, ha ezen esemény még évtizedekig témája volt a közbeszédnek.

Néma búcsú

Szintén a kivégzésekkel kapcsolatos legenda az is, hogy az utolsóként felakasztandó Vécsey Károly gróf honvéd tábornok – miután már nem volt kitől búcsút vennie – az előtte kivégzett Damjanich János kezét csókolta volna meg. Pelyach István történész úgy véli, a barátoknak éppen nem tekinthető katonák búcsújelenete minden bizonnyal kitaláció.[6] A kivégzések előtt gyóntató papok közül többen papírra vetették a vérta-

[5] Lukács László: Történeti mondák az ozorai diadalról (*Szolgálatban*, Lilium Aurum 1998.)
[6] Pelyach István: Egy „legendás" kapcsolat. Rubicon 1999/4.

núk utolsó perceit, de a megható jelenet búcsúja egyetlen korabeli beszámolóban sem szerepel.

Vécsey békülést és megbékélést sugalló búcsújával először a lelkes, de sokszor hatásvadász és romantikus szemléletű kutató, Kacziány Géza által írt, 1905-ben megjelentetett *Magyar vértanúk* című könyvében találkozhatunk. A kötetben idézett forrás, Baló Béni református lelkész azonban 1849. november 20-án írott, kivégzésekről írt hosszú levelében még csak nem is utalt Vécsey állítólagos kézcsókjára. Pelyach szerint feltételezhetően ez is csak legenda, amelynek nagy bizonyossággal Kacziány a kitalálója. Mintha az aradi vértanúk mártíriuma, haláluk közeledtén tanúsított viselkedésük a fennmaradt búcsúleveleik és naplóik, a hiteles fültanúk által idézett szavaik szerint nem volna a valóságban is legendásan hősies...

Az élveboncolt Haynau

„Ma is sokan emlegetik még, hogy ez a vérengző szörnyeteg elevenen került a boncolóasztalra. Hirtelen halt meg, 1853. március 14-én éjjel, Bécsben. Másnap, a halál okának kiderítése végett, obdukciót hajtottak rajta végre. A bontás, mint rendesen, a koponya felfűrészelésével kezdődött; de mikor a véső felpattantotta a koponya fedelét, az orvosok borzadva látták, hogy az agyvelő még lüktet, vagyis Haynau él. Az egyik orvos menten elájult. (Az ilyen természetű mendemondák mindig nagyon részletesek.) A másiknak azonban volt annyi lélekjelenléte, hogy felkapott egy hosszú kést, s beleütötte az elevenhalott agyába – megkímélni őt a viviszekció kínjaitól."

Ez a legenda Haynau horrorfilmekbe illő haláláról tudósít. A szóbeszédet szintén Tóth Béla rögzítette, aki szerint „a leírhatatlan gyűlölségről és az ég bosszújára való sóvárgásról teszen tanúságot, hogy a régi sötét történetet reá forgatták az aradi vérbíróra". Szerinte a legenda keletkezésére Prévost d'Exiles abbé, a jeles francia író esete hatott, akit 1763 novemberében séta közben gutaütés ért. A bíróság bűntettet sejtett, s elrendelte az abbé felboncolását. „Mikor azonban a kirurgus belevágott a testbe, Prévost feljajdult, és rögtön meg is halt: a bontókés ölte meg. S ez csak egy az elevenhalottakról szóló tömérdek borzalmas história közül, melyeknek azonban ritkán van annyi hitelök, mint a Prévost abbé esetének" – írja Tóth.

Hasonló történet olvasható egy néhány évvel ezelőtt megjelent újságcikkben.[7]

„...amikor 1853-ban az észak-olaszországi felkelést a császári seregek képtelenek voltak elfojtani, a császár viszszahívta Haynaut, s kinevezte hadseregparancsnoknak. Ezt ünnepelte, amikor az első pohár után holtan esett össze. Legalábbis a jelenlévők így vélték, hisz nem tudhatták, hogy egy fejsérülése utóhatásaként Haynau rendszeresen elvesztette eszméletét. Gyorsfutárt küldtek a lányához Szatmárba, aki négy nap múlva megérkezett Bécsbe, ám addigra katonai pompával apját már eltemették. Az asszony nem nyugodott bele, exhumáltatta. S valóban neki lett igaza, a táborszernagy csak rosszul lett, és nem halt meg a bécsi vendéglőben. Nagy megdöbbenésre hason feküdt a koporsóban, körmeire rászáradt a vér. A történeti források szerint az történhetett, hogy a koporsóban eszméletére tért, és a kínzó görcsök miatt, no meg kiszabadulása érdekében véresre kaparta a kezét."

[7] Szabad a koccintás sörrel? Napló 1999. október 7.

Pálffy János szerint Haynaut az uralkodó valóban Radetzky helyére akarta kinevezni, hogy az 1853. február 6-i milánói fölkelés után rendet csináljon.

„Haynau örömében, hogy ha nem is hajnala, hanem alkonya földerül még egyszer, a vendéglőben Bécsben, ahol szállva volt, nagy és víg estélyt rendezett, s magát szó szerint puncsba fullasztotta, mert azon éjjel megütötte a guta.”[8]

Az emlegetett kihallgatásra azonban nem került sor, s magáról a kinevezési tervről sincs adat – mondta el megkeresésünkre Hermann. Haynaut Grazban temették el március 17-én, tehát holttestét nem szállították el a Szatmár megyei Nagygécre, ahol a bresciai hiéna 1850-es nyugdíjazását követően letelepedett.[9] Ettől persze még feléledhetett volna, de Hermann szerint ez alaptalan legenda. Haynau 1805-ben, illetve 1809-ben sebesült meg, az utóbbi alkalommal a mellén; nem valószínű, hogy ennek 50 év múlva ilyen hatásai lettek volna. Az igaz, mutat rá a történész, hogy Haynau gyakori fejgörcseiről többen is megemlékeznek; de az agy- és tüdővérzést még a korabeli orvostudomány is meg tudta különböztetni a tetszhaláltól.

Haynau halálának valódi diagnózisa ugyanis „akut agy- és tüdővérzés" – igaz, a halál beálltának napja érthető okot adhatott a legendák nekiburjánzására: 1853. március 15., a forradalom kitörésének ötödik évfordulója.[10] Isten keze lesújtott a bűnösre, nyugtázta a nép elégedetten, hozzászámolva még vagy tucatnyi rejtélyesnek, különösnek mondott halálesetet a megtorlók környezetében.

[8] Pálffy János: *Magyarországi és erdélyi urak.* S. a. r. Szabó T. Attila. Kolozsvár, é. n. 187. o.

[9] A környék lakói rettegtek az új lakótól: 1979-ben gyűjtött történetek szerint Haynau házában minden véres volt, s aki bement a kastélyba, az soha többé nem került elő, mert a kaszatömlőcben összevágták, aztán a Szamos vizével kimosatták a maradványokat.

[10] Hermann Róbert: „Két fővezér Magyarországon", Rubicon, 1999/4.

Trianon-legendák

„Őszentsége II. János Pál Pápa 1984. január hó 12-én kelt Enciklikájában megalapította az INSTITUTUM PRO HOMINIS JURIBUS Intézetet. Az Intézet az Egyesült Nemzetek Szervezete által 1948-ban alapított Emberi Jogok Chartája erkölcsi alátámasztására és fontosságának kihangsúlyozására szolgál. Az INSTITUTUM PRO HOMINIS JURIBUS Intézet kormányoktól, pártoktól független. Alapszabálya szerint segítenie kell azon személyeket, népeket, népcsoportokat, akiket emberi jogaikban megsértettek, gondoskodni kell arról, hogy a sérelem megszűnjön, illetve ha szükséges, nemzetközi fórumokon is képviselni kell a sértettek érdekeit. Mint a fent említett Intézet főtitkára, az alábbi petíciót terjesztem elő: Javaslom az 1920. június 4-én Trianoni és az azt kiegészítő 1947. évi szeptember hó 15-i Párizsi Békeszerződések jogi szempontból történő felülvizsgálatát. A felülvizsgálat eredményeképp kérem annak megállapítását, hogy a fenti szerződések érvénytelenek és kérem a szerződések hatályon kívül helyezését[11]”

Így kezdődik az az interneten keringő, elhallgatott kérelemként emlegetett levél, amelyet a rejtélyes intézet főtitkára, Prof. Ludwig von Lang jegyez, 2001. február 20-i zürichi keltezéssel.

A petíció többnyire irredenta fórumokon olvasható, de e fejezet írásának időpontjában megtalálható volt az egyik magyar egyházmegye internetes lapjában, és hivatkoztak rá az egyik nemzeti radikális párt hon-

[11] A teljes petíció szövege elolvasható az urbanlegends.hu oldalon.

lapján is. A levél szerzője az „egyenlő elbírálás elvének alapján" azt kéri az ENSZ Nemzetközi Bíróságától, mentesítse a magyar népet „az első világháborúban való részvétele miatt kiszabott kollektív büntetés és annak következményei alól", és állítson fel egy nemzetközi vizsgálóbizottságot. Leírja a trianoni magyar veszteségeket, említést tesz a kitelepítésekről, a szerződést aláíró államok „helyzetének változásáról", majd végül megállapítja: „mind a Trianoni, mind a Párizsi Békeszerződés alakilag és jogilag is érvénytelen".

Magyar nyelven világhírű

Az állítólagos intézet nevét beírva a nagyobb keresőkbe, szinte csak magyar nyelvű oldalakat kapunk, többnyire fórumokat, és nem változik a találatok összetétele akkor sem, ha a 'Juribus' szó helyett 'Iuribus'-t gépelünk be. A keresők nem tudnak Ludwig von Lang tudományos munkásságáról, miképpen a Vatikán hivatalos honlapja sem említ ilyen nevű intézetet. Nem világos az sem, ha mégis létezne, miért éppen Svájcba települt volna. A levél egyik verziójának fejlécében egy telefonszám is szerepel, amit nem lehet elérni.

Az 1984-es pápai enciklikák, beszédek, apostoli üzenetek között semmilyen hasonló intézet nem került szóba, ilyeneket nem is enciklikával szoktak alapítani – mutat rá Ablonczy Balázs, a Teleki László Intézet Közép-európai Tanulmányok Központjának tudományos főmunkatársa. Ami a szöveget illeti, a történész szerint magyar szerző művének tűnik, olyanénak, aki nem jogász és nem is történész. Hiányoznak a különböző nemzetközi egyezményekre való utalások, az ENSZ Alapokmányának kitételei, ellenben precízen fel vannak sorolva a Magyarországtól elszakított területek, köztük Horvátország is, amely társország volt és a maximalista revíziós tervekben sem merült fel a visszaszerzése.

Az ismeretlen szerző összemossa a trianoni és a párizsi békeszerződést akkor, amikor a jóvátétel összegét említi – ezeket a tételeket az érintett országoknak az 1947-es békekötés után kellett törleszteni. Oroszországnak (a Szovjetuniónak) fizetni már csak azért is furcsa lett volna, mivel Szovjet-Oroszország nem volt meghíva a párizsi békekonferenciára, az 1919–1923 között létrejött Párizs környéki békéket nem írta alá, sőt elítélte őket. Ráadásul a nemzetközi kereskedelem ekkor még nem dolláralapú volt, és konkrét összegek Magyarország esetében nem voltak a szerződésben, arról hosszú nemzetközi tárgyalássorozat kezdődött. (Erre ugyan mondható, hogy a 2001-ben keltezett kérelem szerzője számította át dollárra a végső összeget, de ez is csak a „nem hivatalos" levél variációt erősíti.)

Visszatérő kulcsfigurák

A levélben idézett „külföldi politikusok" csak megerősítik a magyar szerzőség (vagy legalábbis ihletettség) gyanúját: a benne említett személyek a különböző magyar revíziós albumok rendszeres szereplői.[12] A két világháború között sokan hivatkoztak arra, hogy az igazságtalan magyar békeszerződésnek külföldön is sok ellenfele van. Ha e nézetek könyv alakban is napvilágot láttak, szerzőik hálás közönségre leltek Magyarországon. Mellettük működött számos olyan publicista, egyszerű kókler, aki a magyar ügyön csak nyerészkedni akart. Meggazdagodni nem lehetett, de a külügyminisztérium sajtóosztálya által folyósított apanázs sokakat kisegített átmeneti pénzzavarából.[13]

A szövegben említett Henri Pozzi a '30-as években bukkant fel Magyarországon, francia adatok szerint a „magyar revizionizmus ügynökeként" neves honfitársainak utazását szervezte Magyarországra, és jóindulatú, de felületes cikkeket írt francia lapokba. Lord Newton, azonkívül, hogy a Lordok Házában magyarbarát csoportot szervezett a revízió ügye mellett, semmiféle hírnévvel, tettel, cselekedettel nem maradt fenn a történeti annalesekben. William C. Bullitt később lett moszkvai nagykövet; amikor

[12] Például az Igazságot Magyarországnak. Bp., 1933, Pesti Hírlap.

[13] Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerk. Romsics Ignác, Osiris 2005.

e sorokat írta Wilsonnak, az amerikai békedelegáció fiatal tagja volt. Nem véletlen, hogy az idézetben Magyarország fel sem merül – mert nem is Magyarországra vonatkozik.

Ablonczy szerint a megfejtés kulcsa a magyar haditengerészet kárát taglaló részben van. Ez érthetetlenül részletes és teljesen felesleges: a közös osztrák–magyar hadiflotta sorsáról ugyanis nem a trianoni békeszerződés rendelkezett, azt még az osztrák–magyar hadvezetőség adta át olasz, délszláv stb. kezekbe. „Juba Ferenc történészszakértő, tengerészkapitány"-ról elsősorban le kell szögezni, hogy nem történész: tengerész, aki hajóorvosi képesítést és jogi diplomát szerzett, műkedvelő történészi munkákat írt a magyar tengerhajózásról. A '60-as években emigrált, ezután Nyugat-Európában különböző írásokat publikált, sokszor a Baráth–Bobula–Badiny magyar őstörténeti (a magyar–sumér, magyar–szkíta rokonságot taglaló) iskolában.

A nyomok valóban Svájcba vezetnek, csak másképp

Beírva a keresőkbe Ludwig von Lang vagy az általa képviselt intézet nevét, tucatnyi olyan oldal ugrik fel, amely a Magyar Trianoni Bizottság nevű szervezet Kanadában élő vezetőjének, Szucsán Károly beszédeinek szövegét tartalmazza. A „Kiút Trianonból" című, 2005 áprilisában elhangzott szónoklatában Szucsán elmeséli: „A magyar Trianoni Bizottság és prof. Ludwig von Láng (Zürich, Svájc), az Institutum Pro Hominis Juribus főtitkára (emberi jogok intézménye) a Trianoni diktátum érvénytelenítése érdekében, hivatalos kérelmekkel, úgy az ENSZ-hez, mint a Hágai Nemzetközi Büntető Bírósághoz fordult, 2003 őszén." Levélben megkerestük Szucsánt, akitől megtudtuk, hogy „Prof Lajos Lang úr kórházban van, gerincoperálás végett". „Mihelyt megtudom, hogy helyre jött és engedélyezte elérhetőségét, tájékoztatom Önt" – ígérte.

Az említett Lajos Lang nevére rákeresve egy 2002-es *História*-cikkre bukkantunk, ami közelebb vitt minket a megoldáshoz. „Strassenreiter

Erzsébet Kéthly Anna védelmében"[14] című írásában a következők olvashatók: „Hosszú »szenzációs« riportot láthattunk 2000. december 16-án a Tényekben (TV2) az emigrációban közel harminc éven át, mély illegalitásban tevékenykedő »Szabad Magyar Exil-kormányról«. A központi figura, Láng Lajos, a kormány »miniszterelnöke« és hű szabadságharcos barátja, Rigoni Ernő, a kormány »külügyminisztere« mesélték el életszerűen (helyszíni szemlékkel) a kormány létrejöttét, működését, sikereit, veszteségeit. A »szenzációs« hír egyáltalán nem új. A Reform 1990/2. számában »A titokban maradt mély titok« címmel cikket, 1993. november 3-án pedig »Kéthly Anna végrendelete« címmel »Kéthly-nyilatkozatot« közölt".

A *História* szerint az iromány azt állítja, hogy Kéthly Anna az emigrációban 1960 májusában emigráns kormány létrehozásával bízta meg Láng Lajost. Az exilkormány feladata „a nyugati államfőket, kormányokat, a sajtót, a rádiót a valóságnak megfelelően tájékoztassa azokról a megtorlásokról, amelyet (sic!) Kádár folytat a Szabadságharcosokkal szemben,... (és) a világ közvéleményének a tekintetét Magyarországra irányítsa".[15]

A cikk kitér Láng személyére is, aki állítólag 1957 januárjában hagyta el Magyarországot, majd Svájcban telepedett le. Részt vett ugyan a párt és a szakszervezet több rendezvényén, de nem volt a vezetői elit tagja. Láng a rendszerváltáskor bukkant fel ismét, amikor az exilkormány „miniszterelnökeként" jelentkezett a magyar vezetőknél, hogy hivatalosan „lemondhasson a Kéthly Annától kapott felhatalmazásáról". Ám sem Szűrös Mátyás ideiglenes államelnök, sem az Antall-kormány nem reagált lemondó nyilatkozatukra. Strassenreiter szerint feltehetően megsejtették, hogy az egész csupán kitaláció.

[14] http://www.historia.hu/archivum/2002/020506strass.htm

[15] Strassenreiter szerint az ún. „Szabad Magyar Exil-kormány" létrejöttét szentesíteni hivatott „Kéthly-végrendelet" hamisítvány. A szerző szerint Kéthly elvi és politikai szempontból ellenezte egy emigrációs kormány létrehozását, és szüksége sem lett volna arra, hogy ilyen szervezetet hozzon létre céljai elérése érdekében. Legálisan tevékenykedett, előadások sorozatát tartotta világszerte, cikkeket írt, nemzetközi szocialista és más konferenciákon szólalt fel.

A fentiek tükrében nem lennénk meglepve, ha az exilkormány és az Institutum Pro Hominis Juribus egy tőről fakadna.

Trianon máig tartó hatása

Az I. világháború utáni békekonferencia a nemzetiségi területek mellett döntően magyarlakta részeket is elszakításra ítélt. Az ország területe – Horvátországot nem számítva – 282 000 km²-ről 92 000 km²-re, lakóinak száma pedig 18,2 millióról 7,6 millióra csökkent. Közepes méretű európai országból Magyarország ezzel a térség egyik kisállamává vált.[16]

A közvéleménynek menekültek áradatával, a gazdaság összeomlásával, az ország megcsonkításával és az ebből fakadó infrastrukturális gondokkal kellett szembenéznie. A veszteségeket csupán a lakosság kis része volt képes megemészteni, a többség számára sem a politika, sem a tudomány nem volt képes megmagyarázni az új helyzetet.

A Trianonról szóló diskurzus ennek hatására sok elemében folklorizálódott, és e legendák az idők során kiirthatatlannak bizonyultak. „Túlságosan sok a metaforikus, metahistorikus okfejtés" Trianon kapcsán – idézi Ablonczy Szarka Lászlót, a téma egy jeles kutatóját, hozzáfűzve egy két világháború között kiadott lapban megjelent gondolatot: „Trianon ellen az tesz a legtöbbet, aki a legtöbb hazugságot irtja ki a magyar életből és a legtöbb igazságnak szerez érvényesülést."

[16] Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris, 2005, 147. o.

Apponyi, Clemenceau menye, nemzeti érzelmű kéjnők, hatályvesztés

Ablonczy tanulmányban gyűjtötte csokorba a téma legismertebb szóbeszédeit, megvizsgálva a keletkezési körülményeiket. Az egyik általa idézett legenda szerint Apponyi Albert, a magyar békedelegáció vezetője 1920-ban olyan meggyőző beszédet mondott – francia, angol és olasz nyelven –, hogy a brit és olasz államférfiakat kis időre sikerült rábeszélnie a magyar álláspont mérlegelésére. Persze mint minden legendateremtési kísérletre, erre is születtek ellentörténetek: mások szerint Apponyi beszéde korszerűtlen, s mint ilyen, rokonszenv keltésére is alkalmatlan volt. Ablonczy szerint már csak azért sem érdemes ezen vitatkozni, mert a magyar álláspont kialakítása nem egy emberen múlott, hanem több tucat fős szakértői és politikusi csoport dolgozta ki. Maga a beszéd valójában egy nyelven – franciául – hangzott el, közbeékelt rövid angol összefoglalókkal, és néhány olasz mondattal a végén. Annyi mindenesetre igaz a történetből, hogy a szónoklat előadása után még volt remény a brit és olasz álláspont megváltoztatására, erre azonban nem került sor. Az Apponyi-beszéd jelentőségének felnagyítása valószínűleg későbbi korokból származik, és összefüggésben lehet a tapasztalt politikus magyar közéletből való kiiktatásával. „Úgy látszik, olyan vagyok hazámnak, mint az orvosság, amelynek üvegére ez van írva: csak külső használatra" – kommentálta Apponyi népszövetségi fődelegátussá való kinevezését. Cserében vigasztalódhatott azzal, hogy már életében nemzeti szimbólummá vált, utakat, tereket neveztek el róla.

Valami frappáns címmel akár a mai bulvárlapok címoldalára is kikerülhetne az a szóbeszéd, mely szerint Georges Clemenceau francia miniszterelnöknek, a békekonferencia elnökének magyar menye volt, s az őiránta érzett gyűlölet testesült meg a Magyarországot sújtó trianoni döntésekben. Tény, hogy Clemenceau fiának – Michnay Ida személyében – magyar felesége volt, és e házasságnak később válás lett a vége. Ráadásként

ezt hosszú civakodás követte, a házaspár nehezen tudott megegyezni arról, kihez kerüljenek a gyerekek. Mindezek ellenére nem valószínű, hogy ennek köze lenne a trianoni döntésekhez. Clemenceau felelőssége és elfogultsága ugyan vitathatatlan a békeszerződés megalkotásában, de emberi habitusából valószínűsíthető, hogy fia válásának története nem kavart benne indulatokat. Clemenceau politikai döntéseit soha nem befolyásolták személyes érzései: nem szívlelte a román miniszterelnököt sem, mégis támogatta területi követeléseit.

Ormos Mária történész szerint Clemenceau ráadásul egyáltalán nem kedvelte a román nemzet képviselőit; nem tartotta őket se európai gondolkodásúnak, se vitaképes partnernek – egyszóval nem tudta őket komolyan venni. Ablonczy úgy véli, Clemenceau inkább az általa helyesnek tartott elvek és stratégiai megfontolások alapján cselekedett, Franciaország vélt vagy valós érdekeit tartva szem előtt.[17]

Ehhez a történethez kapcsolódnak azok a kisebb geszták, amelyek szerint az utódállamok – főként Románia – kéjnők és hazafias szellemű bojárlányok szolgálatait is bevetették a hazájuk számára kedvezőbb döntés kicsikarása érdekében. Mária román királyné, akihez leggyakrabban kötik ezt az akciót, valóban ellátogatott 1919-ben Párizsba és Londonba, hogy nyugati politikusokat nyerjen meg a román ügynek, küldetése azonban nem járt sikerrel – a nagyravágyó román terveket több ponton is visszautasították. A legenda eredete lehet Ablonczy szerint de Noailles romániai görög származású hercegnő párizsi szalonja, amely a társasági és irodalmi élet központja volt, és ahol megfordult többek között Georges Clemenceau is. (Más kérdés, hogy a nyolcvanadik életéve körül járó francia miniszterelnök mihez kezdett volna egy csapat bojárlánnyal.) Érdekesség, hogy román oldalon is ismert egy hasonló legenda: ebben magyar lányok fúrják meg a román terveket, és érik el azt, hogy ne a Tisza legyen a két ország közötti határ.

[17] Bukovszky László a szlovákiai Vasárnap című újságban megjelent cikke szerint Michnay Ida matuzsálemi kort élt meg: a család elbeszélése szerint 101 évesen hunyt el az Atlanti-óceán partvidékén lévő féole-i l'Aubraie-kastélyban.

Gyakori érv a trianoni szerződés érvénytelenségére, hogy az csupán huszonöt, ötven, hetven vagy nyolcvan évre szólt. A valóság ezzel szemben az, hogy a békeszerződés nem tartalmaz erre utaló mondatot. A 19. cikkely ugyan kijelentette, hogy „a Közgyűlés időnkint felhívhatja a Szövetség tagjait az alkalmazhatatlanná vált szerződéseknek és olyan nemzetközi állapotoknak újabb megvizsgálására, amelyeknek fennmaradása a világbékét veszélyeztetné", de ehhez már 1921-ben sem fűztek nagy reményeket a magyar jogászok – elsősorban azért, mert egy ilyen határozatot a Nemzetek Szövetsége közgyűlésének egyhangúan kellett volna meghoznia. A trianoni békeszerződés egyébként valóban hatályon kívül van: a párizsi békeszerződés váltotta fel.

A fenti legendák ugyan önmagukban akár mulatságosnak is tűnhetnek, de a történelmi tudat alkotóelemeként inkább ártanak, mert elterelik a figyelmet Magyarország felbomlásának valós okairól és kiiktatják az önreflexiót.

A dán király példamutatása

A fasizmus tombolása idején, amikor a fenyegetett zsidó származásúakat a megalázó sárga csillag viselésére kényszerítették, Keresztély dán király tiltakozása jeléül maga is felrakta a Dávid-csillagot.

Dániában persze a többség tudja, hogy a világszerte mesélt példatörténet az ellenálló dán királyról, aki tiltakozása jeléül maga is felrakta a Dávid-csillagot, nem más, mint kitaláció.

„Tekintettel külföldi vendégeink gyakori érdeklődésére, szükségesnek tartjuk nyomatékosan kijelenteni, hogy X. Keresztély király a megszállás alatt sohasem viselt sárga csillagot. A sárga csillag viselését a németek nem vezették be a háború alatt Dániában. (Megbízható források szerint azonban a király ígéretet tett, hogy viselni fogja a csillagot, ha a dán zsidó állampolgárokat erre kényszerítik.)" – idézi Gergely Ágnes *Közép-Európa ígéret volt*[18] című esszé- és interjúkötetében a koppenhágai Ellenállási Múzeum bejáratánál látható táblát.

Hogy a sztorit mégis ilyen széles körben ismerik, az talán annak köszönhető, hogy megjelent Leon Uris regényében az *Exodus*ban, valamint a regény filmes adaptációjában is. A könyvben a szerző leírja, hogy miután a német megszállók elrendelték a Dávid-csillagos karszalag viselését a dániai zsidók számára, Keresztély király megfogadta: ő maga hordani fogja a sárga csillagot, és elvárja ezt minden lojális dántól is. Dánia népe szót fogadott, a németek pedig egy nappal később kénytelenek voltak visszavonni a parancsot – olvasható a regényben.

[18] Budapest, Balassi Kiadó, 1994.

Honnan ered a legenda?[19]

A történetet 1943 végén már az Atlanti-óceán mindkét partján ismerték. Októberben a *Független Zsidó Szolgálat* egy cikkében az amerikai dán nagykövet arról tudósított, hogy miután Dániában „megkezdték a dán zsidók összegyűjtését, a király állítólag kijelentette: »Amennyiben Dániában a zsidóknak sárga jelvényt kell viselniük, úgy én magam és a Királyi Család kitüntetésként fogjuk viselni azt«." Ugyanebben a hónapban a brit *Evening Standard* is hírt adott X. Keresztély tervezett válaszlépéséről, megjegyezve: Keresztély király „a lelkiismeret felhívását közvetíti". „A Varsóban elpusztult zsidók, akik az utolsó leheletükig küzdöttek a náci páncélosok ellen, erőddé alakították a gettót. Most Dánia királya alakítja lánggá a sárga csillagot" – heroizálják a lapban a királyt.

Történészek egy csoportja szerint a legenda azt követően született, hogy 1943-ban a dán zsidó közösség nagy részét Svédországba menekítették[20]. Ezzel szemben a londoni Zsidó Távirati Iroda már 1942 szeptemberében azt írta, hogy „amikor a király megtudta, hogy zsidóellenes intézkedések fenyegetnek, azt mondta: »Ebben az országban nem létezik zsidókérdés. Itt csak az én népem van.« (...) Amikor közölték a királlyal, hogy a németek erőltetni fogják a zsidók sárga színű, megkülönböztető jelvényének bevezetését, kijelentette: »Amennyiben ez megtörténik, én magam az egyenruhámon fogom viselni a sárga csillagot, és el fogom rendelni, hogy a teljes királyi háztartás kövesse példámat«."

Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson izlandi születésű holocaust-kutató szerint a királyról szóló legendát Dánia jobb külföldi megítélése érdekében kezdte keringetni a dán emigráció, azaz a történet azokra a kritikákra válasz, amelyek az országot érték a szövetséges sajtóban 1940 és 1943 között. Amikor

[19] A legenda keletkezésének körülményeit Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson „A király és a csillag" című tanulmánya alapján mutatjuk be. *Beszélő,* 2003/12.

[20] 1943 októberében a németek hajszát indítottak a dán zsidók ellen, ez azonban meghiúsult, amikor körülbelül hétezer embernek sikerült átszöknie Svédországba.

ugyanis 1940. április 9-én a németek lerohanták Dániát, Keresztély király az ellenállás teljes hiányának szimbólumává vált. Kapitulálását a kormány azzal magyarázta, hogy meg kívánta „óvni az országot a még rosszabb sorstól". „Állhatatosan törekedni fogunk rá, hogy hazánkat és népünket megkíméljük a háború csapásaitól, és számítunk a nép együttműködésére" – állt a megszállást követően kiadott dán kormánynyilatkozatban.

Dánia a II. világháború alatt

Az ország 1940-es német megszállása gyér ellenállás mellett ment végbe. A kormány az első naptól kezdve együttműködött a németekkel, amiért cserébe a nácik megkímélték az országot és a helyi lakosságot. Mielőtt az ellenállás 1943-ban elkezdődött volna, a német birodalom éléskamrájának számító Dánia sokat nyert a háborús üzleten. Minden századik felnőtt dán a dán náci párt tagja volt 1938–1945 között, és majdnem hétezer dán lépett be a Waffen-SS-be. A hatóságok 1940–41-ben internálták a politikai menekülteket és a zsidókat.

Dániában ma is heves vita zajlik arról, hogy a II. világháborús politikát a szükségszerűség diktálta-e, vagy egyszerű kollaborálásról beszélhetünk. Dán történészek szerint a kormány csak azt tette, ami a közérdeket a legjobban szolgálta, és az ország büszke lehet világháborús erőfeszítéseire. Még a hazátlan menekültek kitoloncolására is találnak magyarázatot a kutatók, rámutatva, hogy Dániában nem volt antiszemitizmus, és a kitoloncoltak száma eltörpül az 1943-ban Svédországba menekített 7000 zsidóé mellett.

Vilhjálmsson szerint a történelmi tények e meglehetősen engedékeny értelmezésének az a magyarázata, hogy a dán II. világháborús történelmet olyan dán történészi iskola monopolizálta, amelynek fő célja, hogy Dánia II. világháborús lépéseit a lehető legjobb fényben tüntesse fel.

Az ország II. világháború alatti rossz hírnevén már abban az időben megpróbáltak javítani, és igen valószínű, hogy az amúgy is népszerű király csak eszközként szolgált a dán emigráció ebbéli igyekezetében.

A csillagos legenda kiötlőinek célja nagy valószínűséggel Amerika jóindulatának elnyerése volt – véli Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson, aki szerint a mítosz mögött álló emberek minden bizonnyal az Országos Amerika–Dánia Társaságot (NADA) képviselték.[21]

Legenda legenda hátán

A csillagos mítoszon kívül más szóbeszédek is szárnyra kaptak ez idő tájt. Az egyik szerint a dán király kilátásba helyzete lemondását arra az esetre, ha a németek bármiféle intézkedést foganatosítanának a zsidók ellen. A '42 januárjában a *The Daily Telegraph*ban megjelent beszámolónak azonban Vilhjálmsson szerint semmiféle alapja nincs, inkább afféle vágyteljesítő gondolkodásként kell felfognunk.

Egy 1943 elejei portugál politikai feljegyzés szerint hat hónappal a nürnbergi zsidótörvények életbelépése után a dán király személyesen látogatott el a koppenhágai zsinagógába, aminek következtében a németek Dániára vonatkozóan visszavonták a nürnbergi rendeleteket. Az angol külügybe befutó értesülést az azt feldolgozó hírszerző már akkor hiteltelennek nyilvánította, mondván: a németek csak fenyegetőztek a zsidótörvények bevezetésével, konkrét lépésre nem került sor. Ezen túl az sem igaz, hogy Keresztély király látogatást tett volna a koppenhágai fő zsinagógában a német megszállás alatt. A zsinagóga felgyújtását követően, amit a dán nácik követtek el, a király újévi üdvözletet küldött Marcus Melchior rabbinak, amelyben együttérzését fejezte ki – ennél több azonban nem történt.

A dán zsidókkal kapcsolatos legrosszindulatúbb mese szerint a zsidók arra próbálták rávenni X. Keresztély királyt, hogy helyi koncentrációs tábort hozzon létre számukra. A Zsidó Távirati Iroda híre szerint az intézkedéssel elejét lehetett volna venni egy esetleges deportálásnak, ám a kérvényt a király állítólag visszautasította, mondván: az nem egyeztethető

[21] A Gergely Ágnes által meginterjúvolt Henning Poulsen történészprofesszor szerint a legenda forrása a washingtoni dán nagykövetség volt.

össze a vallásszabadsággal. Vilhjálmsson szerint a történet kitalálója tudhatott a horserodi internálótáborról, ahol német baloldaliak mellett zsidókat is fogva tartottak. A háborút követően a tábori tisztviselők büszkén magyarázták a nyilvánosságnak, hogy az internálás megóvta az ottlévőket a németek bosszújától. Ezzel szemben a dán hatóságok több alkalommal is megpróbálták „túladni" a menekülteken, köztük a zsidókon is, a németek azonban csak a politikai aktivistákra tartottak igényt.

Az ellenálló király példameséje

Jóllehet a világ nagy része ma is ellenálló királyként tiszteli X. Keresztélyt, mégsem volt az – mutat rá Gergely Ágnesnek adott interjújában Henning Poulsen történészprofesszor, aki doktori disszertációját a megszállásról és a dániai német politikáról írta. „Az ellenállási mozgalom az ő szemében nem volt a hagyományos értékek között. A király talán még csak nem is rokonszenvezett az ellenállással! Az egyik első nagy robbantást egy kommunista szabotőrcsoport 1942-ben éppen a király születésnapján vitte végbe. És mégis: a király jelkép volt. Ezt ma nehéz megérteni. De Hitler tudta! A királynak sem a németek nem kellettek, sem az ellenállás nem kellett; *a királynak egyensúly kellett."*

X. Keresztély és a Dávid-csillag kitalált mítosza nem sokat segített a dán zsidókon, de nem is ez volt a célja. Az eredetileg országimázs-szépítő eszközként bevetett történet idővel azonban elveszítette e funkcióját, és átalakult értékeket közvetítő tanmesévé. Ma világszerte ez a történet szimbolizálja emberek millióinak, mire képes a közösség, ha mindenki bátran kiáll a gyengék és üldözöttek védelmében. Ha többen gondolkodtak volna így a II. világháborúban, talán még a holokauszt is elkerülhető lett volna – sugallja a történet. Erre rímel II. Margit királynő megállapítása is: „Ez csodálatos és szimbolikus történet, de nem igaz. (...) Úgy gondolom, országunk a valóságra sokkal büszkébb lehet, mint a mítoszra."[22]

[22] http://www.auschwitz.dk/docu/King.htm

Truman és a magyar hadüzenet

Amikor a II. világháborút követően a népbírósági perek sorozata megkezdődött, az első vádlottak között Bárdossy László egykori miniszterelnök is ott volt. E cinikus és rideg intellektus a puszta szükségszerűség elvét követve korai intézkedései között habozás nélkül terjesztette a parlament elé a harmadik zsidótörvényt. A teremben, ahol viselkedésével és felkészültségével nemegyszer alaposan felbőszítette bíráit, az említett mellett három fő vádpont alól kellett volna magát tisztáznia. Az egyik az Amerika elleni háborúba lépés kihirdetése volt. Az ítélet kötél általi halál lett, amit később golyó általira módosítottak.

Mai szemmel nézve a csöppnyi Magyarország hadüzenete a hatalmas Amerikai Egyesült Államoknak kifejezetten komikus, még inkább tragikomikus esemény. A kor történészei szerint nagy valószínűséggel akkor sem vették komolyan. Az alábbi legenda is erre rímel.

A hangya és a farkas élethalálharca

Truman és Magyarország

Szereplők: Truman, akkori államtitkár, később az USA elnöke, és az ügyeletes titkár. Idő: 1941 decembere.

– Jó reggelt, jó reggelt, mi újság?
– Államtitkár úr, Magyarország hadat üzent nekünk.
– Miféle ország is ez a Magyarország?
– Kisebb királyság Kelet-Európában.
– Ki a királya?

– Hát, királya az nincsen.
– Ki akkor a vezetője?
– Horthy Miklós ellentengernagy, kormányzó.
– Ellentengernagy? És melyik tenger mellett fekszik ez az ország?
– Hát, tengere az nincs.
– Úgy?! No és mi a baja velünk ennek az országnak?
– Velünk semmi. Romániával szemben vannak területi követelései.
– Románia?
– Kisebb királyság Kelet-Európában.
– Románia a mi szövetségesünk?
– Nem, államtitkár úr, Románia Magyarország szövetségese...

Borhi László történész a *Magyarország a hidegháborúban, 1945–1956 – a Szovjetunió és az Egyesült Államok között* (Corvina, 2005) című kötetében foglalkozott az anekdota igazságtartalmával. Itt említi meg: Truman aligha vehetett részt ezen a beszélgetésen, hiszen ekkor még csak szenátor volt, és egyáltalán nem dolgozott a külügyi vonalon[23]. 1942-től a szenátus nemzetvédelmet vizsgáló különleges bizottságát vezette, amelynek feladata többek között az volt, hogy megakadályozza a hadiipari visszaéléseket, korrupciót és késlekedéseket. Neve csak évekkel később vált ismertté, és 1945-ben lett az Egyesült Államok elnöke.

A valóságban Amerika két részletben kapta meg a magyar hadüzenetet (vagyis sokkal inkább a hadban állás tényének megállapítását). December 11-én, nem sokkal azután, hogy Anglia bejelentette a magyar féllel szembeni hadba lépését, Németország és Japán hadat üzent az Egyesült Államoknak. Hamarosan megérkezett a német külügyminisztérium üzenete: nagyon remélik, hogy Magyarország a háromhatalmi egyezményeknek megfelelően reagál a történtekre. A sebtiben összehívott minisztertanács előtt két lehetőség állt: megszakítani a diplomáciai kapcsolatot, vagy nyílt hadüzenetet fogalmazni. Bárdossy javaslatára mindkét lehetőséget magában foglaló, így is, úgy is értelmezhető üzenet született, s ezt ismertették Herbert C. Pell-lel, az akkori amerikai nagykövettel. Ezt követően azonban a Berlinben tartózkodó Sztójay telefonon jelezte, hogy a román és bolgár példát követve üdvösnek tartaná a nyílt hadüzenetet; a német, olasz és japán nagykövet is felkereste Bárdossyt. A miniszterelnök hamarosan telefonon közölte az amerikai követtel: az előző nap használt formulák gyakorlatilag hadüzenettel egyenértékűek.

„Magyarország december 12-i hadüzenetét amúgy sem Roosevelt, sem külügyminisztere nem vették komolyan" – írja Romsics Ignác *A magyar hadüzenet amerikai fogadtatása* című cikkében.[24] Az Egyesült Államok tökéletesen tisztában volt azzal, hogy Magyarország német, olasz és japán nyomás hatására vált ellenféllé. Perjés Géza „Bárdossy László és pere"[25] című cikkében a miniszterelnök külügyminisztériumi munkatársakkal folytatott beszélgetését idézi. Bárdossy szavaival a mai történetkutatás nem ért egyet: „Igen, de a tengely kormányai ellenkező véleményen vannak. Mindaz, amit mondasz, elméletben nagyon is igaz, de ez egy lépést se visz előre bennünket. Egyetlen kérdés merül fel, mégpedig a következő: van-e joga a magyar kormánynak odaajándékozni az egész országot Hitlernek – hisz semmi kétség, visszautasítás esetén néhány nap múlva Hitler lesz itt az úr –, csak azért, hogy elkerüljön egy újabb hadüzenetet, amely önmagában mit se változtat helyzetünkön... miért áldoznánk fel az országot inkább, mintsem hogy hadba lépjünk még egy nagyhatalommal?

[23] Truman elnökségének első hónapjaiban több fontos döntésre kényszerült: a Potsdami Konferencián ő képviselte az Egyesült Államokat, és döntenie kellett az atombomba bevetéséről is. Trumant sokszor a hidegháború atyjaként is emlegetik, de ez a kép is módosításra szorul – véli Borhi, aki szerint Truman hidegháborús lépései 1947-től a Szovjetunió terjeszkedő politikájára adott válaszlépéseként is felfoghatók.

[24] História, 1992/2.

[25] Hadtörténelmi Közlemények 113. évfolyam IV. sz.

Egyébként is, szinte biztosak lehetünk benne, hogy soha nem fogunk harcolni az amerikaiak ellen."

Borhi László szerint Bárdossy mindkét felvetésében tévedett. Hitler számára a hadüzenet elmulasztása semmiképpen nem szolgált volna casus belliként, ennél számára a hátország biztonsága abban az időben jóval többet jelentett. Emellett a moszkvai csata körülményei nem is adtak volna neki elegendő lehetőséget egy efféle front megnyitására. És bár nagyon nehéz elsőre elképzelni, de volt a második világháborúnak olyan hadi eseménye, amikor magyar egységek amerikaiak ellen harcoltak. Ugyan nem a szárazföldön, hanem a levegőben – a Magyarország légteréért folyó légi csatában.

Az ország elhagyásáról így írt az USA akkori magyarországi nagykövete: „A magyar magatartás különös volt, és ha nem lett volna annyira patetikus, nevetségesen furcsa lett volna. A hadiállapot bejelentését követően, több mint egy hónapon át, a követség tagjai szabadon mozogtak Budapesten anélkül, hogy bármelyikük a gyűlölet legkisebb jelével is találkozott volna". A hadüzenetnek tehát nem volt azonnali következménye, bár a háború utáni amerikai hozzáállásból egyértelműen kiderült, nem maradt hatás nélkül.

A vélt párbeszéd tehát csöppet sem fest torz képet Közép-Európa korabeli amerikai megítéléséről. A közmondás azt tartja: ha nem igaz, jól kitalálták. Örül a legendavadász szíve, amikor eljut a forrásig is. Borhi László megkeresésünkre írott válaszában slusszpoénként elárulta, a kitaláló nem más, mint Ciano, Olaszország legendás külügyminisztere. Ezt a sztorit Ciano a naplójának írta, 1942 májusában.

A világ legsötétebb lelke

1945. március harmincadikának kora délutánján, oldalán az előző napon feleségül vett Eva Braunnal Adolf Hitler öngyilkosságot követett el. Belátta, hogy számára ez az egyetlen út maradt, a Führer nem kerülhet ellenséges fogságba. Életútja fantasztikus jelenség: egy lusta linzi kölyök a neki nem tetsző osztrák rendszer hadseregébe belépni nem akarván Németországba menekül, majd teljes iskolázatlansága, mindenféle gyökerek és háttérország nélkül a börtönön át a kancellárságig jut. Kitervel és elindít egy háborút, amelyben odavész számtalan ideológia és érték – korszakok hamvadnak el. Ötvenhétmillió ember halálához vezetett a végtelen fanatizmus és a vereség belátására való teljes képtelenség. Mire a szovjet páncélosok elérték Berlint, a világ már tudott a holokausztról, ismerte a gázkamrák létezését, tudta, hogy a haláltáborokban ipari méretekben folyt a zsidók, cigányok, melegek, elmebetegek, a Harmadik birodalom úgynevezett ellenségeinek megsemmisítése. Felfoghatatlan, *hihetetlen* az a nyomor és szenvedés, aminek forrása ez az egyetlen ember, aki szinte mindent önnön fanatizmusának köszönhetett, mely egészen kivételes képességgel társult. Bár képtelen volt akár egy emberhez is kötődni, mégis egy egész nép vágyaihoz és álmaihoz tudott szólni. A hadsereg minden tagja magára a Führerre esküdött föl, hivatalosan nem létezett, nem történt semmi beleegyezése vagy inkább akarata nélkül. Ő pedig habozás nélkül küldte halálba követőit is, az utolsó pillanatig *tudva*, hogy a győzelem csak az övé lehet.

Mi fűtötte valójában a tömegeket és a gázkamrákat?

Befogadhatatlan mindez az iszonyat, elképzelhetetlen, hogy egy ember valóban akarhatta mindezt. Hogy az, aki asztaltársaságának többször is kifejtette: nem gondolja, hogy a zsidó faj egységesen létezne, ő csak mint „mentális fajt", azaz szimbolikusan értelmezi, a gázkamrába küldött hatmillió, zsidóként azonosított, nagyon is fizikai testet. Elképzelhetetlen, hogy ez a csavaros eszű stratéga, aki a blitzkrieget levezényelte és találékonyságában gyakorta lefőzte saját tábornokait, nekiment a végtelen tartalékokkal rendelkező Szovjetuniónak. Számtalan képtelenség, megfejthetetlennek tűnő ellentmondás. Léteznie kell valami „józan ésszel is felfogható" magyarázatnak.

Hitler kokainista volt – ettől volt megalomániás és ettől volt megszállott, ettől hitte magát tévedhetetlennek és ettől volt képtelen a vereség belátására.

Ez az egyik leggyakoribb huszárvágás, amivel a rejtélyeket megoldani szokás, s ami látszólag magyarázatot adhat agresszióra, gigantomániára és legyőzhetetlenségbe vetett hitre egyaránt. Sikamlós és frappáns magyarázat, természetesen leginkább azok körében, akikben már a kokain szó elhangzása is egyfajta borzongást kelt, és akik ismerik a szer hatásait. Összehozni két ilyen erős, ikonikus dolgot, nos, ezzel valóban felkelthetjük társalgópartnereink figyelmét. A történészek többnyire másképp gondolják, de köztük sem teljes az egyetértés.

Amikor Ormos Máriát, a XX. századi történelem elismert kutatóját megkerestük a kérdéssel, hamarosan rájöttünk, hogy fehéren feketén egyértelmű állásfoglalásra, effajta eredményre nem számíthatunk. Ehhez ugyanis hiteles adatokra és feljegyzésekre lenne szükség, éspedig attól, aki a legtöbbet, vagy talán mindent tudhatott Hitler testi állapotáról – személyi orvosától. Dr. Theo Morell azonban anélkül halt meg 1948-ban, hogy érdemi információkat adott volna bárkinek is. Feljegyzései vagy

megsemmisültek, vagy – mint számtalan, világrengető titok – a CIA raktáraiban végezték, időtlen időkig titkosítva.[26] Nekünk pedig csak az marad, amit kikövetkeztethetünk a feltárt tényekből – így kénytelenek leszünk gondolatkísérleteket is folytatni.

Hitler és a fehér csíkok

A legfontosabb tény természetesen, hogy soha, senki nem látta, amint kokaint vett volna magához. Hiteles források még olyat sem említenek, hogy Hitler megmagyarázhatatlan módon kikéredzkedett volna a megbeszélésekről és találkozókról, hogy kokaint fogyasszon. Amúgy is, a szó mai, általános értelmében nehezen elképzelhető, hogy a Harmadik birodalom első embere kokainista lett volna, azaz élvezeti szerként fogyasztotta volna a kokaint. Végtelenül puritán lényével, amit áthatott a kispolgáriság, egyszerűen nem összeegyeztethető ez. Hitler mélyen megvetett minden világi élvezetet, vegetáriánus volt és az akarat diadalát hirdette. Valószínűtlennek tűnik, hogy ennek ellenére egyáltalán kipróbált volna egy olyan szert, amiről azt tartotta a közvélekedés, hogy egyrészt a lecsúszottak menekülési útja a valóságból, másrészt a hedonisták és a dekadens söpredék fogyasztja mulatozásai közben.

A *The Times* korabeli cikkei alapján az I. világháború közepe felé Angliában már komoly veszélyként kezelték a kokaint. Sorozatosan hoztak intézkedéseket a szer – különösen a katonák körében elterjedt – fogyasztásának visszaszorítására. A riportok leginkább a West End, vagyis a londoni szórakozónegyed füstös lebujaiban folyó tivornyákról szólnak, no

[26] Ellentmondásosnak tűnhet, ha Berlint a szovjetek vették be, hogy kerülhetett volna amerikai fogságba Morell. Hitler néhány nappal a maga „végső megoldása" előtt zavarta el orvosát, miután egy dührohamban azzal vádolta, hogy tábornokaival összejátszva el akarja őt, Hitlert távolítani Berlinből. Morell természetesen nyugat felé menekült, majd hamarosan amerikai fogságba esett. A nürnbergi per során akarták tanúként felhasználni, e szolgálataira végül nem volt szükség. Őt magát nem vádolták meg, 1947 júniusának végén szabadon engedték. Szinte azonnal kórházba került, amit nem egészen egy évvel később bekövetkező haláláig el sem hagyott.

meg arról, hogy a megviselt katonák mennyire képtelenek helytállni a harcokban. Hogy a helyzet komolytalanságára rávilágítsunk, olyan ez, mintha Oszama bin Ladenről azt terjesztené valaki, hogy ragasztózik.

Hitler soha nem fogyasztott alkoholt, annyira félt a kontrollvesztéstől. Hogy vett volna magához valamit, amiről addigra már az egész világ tudta, hogy megváltoztatja a személyiséget, különös tekintettel az azonnali döntésekre? Persze még mindig fennáll a lehetősége, hogy Hitler nem élvezeti, hanem serkentőszerként gondolt volna a kokainra, s orvosai segítségével vette volna magához.[27]

Dominic Streatfeild *Kokain* című monográfiájában[28] egyértelműen kijelenti, több, általa megbízhatónak tartott forrást is említve, hogy Hitler kokainista volt. Az egyik forrás az általa szerző nélkül hivatkozott *Adolf Hitler orvosi esettanulmánya* című könyv, amelyben „...nem arra találtam bizonyítékot, hogy a vezérkar tagjai szedték a szert, hanem arra, hogy maga Hitler kokainista volt." Második forrásként Hitler egy másik orvosát, a fül-orr-gégész Giesinget említi meg. Streatfeild interpretálásában az orvos nem kevesebbet állított, mint hogy miután a Claus von Stauffenberg által megszervezett merényletkísérlet után, amikor Hitlert kezelnie kellett, az a kokainos érzéstelenítés után nem volt hajlandó lemondani a további kúrákról. „Sőt olyan gyakran kért újabb és újabb kokainadagokat, hogy Giesing figyelmeztette: ha így folytatja, függővé válik. Az orvos végül kerek perec megtagadta a napi adag tovább emelését. Rendben van, mondta Hitler, de akkor ne is csökkentse. És nem lehetne, mondjuk az oldat kokainkoncentrációját növelni?"

Anélkül, hogy a szerző jóhiszeműségét megkérdőjeleznénk, vitatkoznunk kell vele is. Mielőtt azonban történelmi adatokkal kezdenénk dobálózni, a játék kedvéért gondoljuk végig, mennyire valószínű, hogy az ember, aki több mint tíz éve diktátorként uralta Németországot, hajlamos lett volna orvosával efféle patetikus alkudozásba keveredni? A legfeltűnőbb természetesen az ellentmondás, hogyan készülhetett Hitlerről tudományos értékű esettanulmány, miközben nem állnak rendelkezésre az ehhez szükséges papírok? Természetesen sehogyan. A hivatkozott művek legnagyobb valószínűséggel David Irving, a nem kevés vitát kavaró autodidakta „történész" munkái, s könnyen lehet, hogy az egész legenda születése is hozzá köthető.

Irving megállapításai, bár kétségtelenül és elismerten nagy ismerője Hitlernek, s számtalan hiteles forrást elért munkái során, mégsem tekinthetőek etalonnak. Amellett, hogy egyértelmű csodálója a Führernek, ideológiáinak és munkásságának, műveiben számtalan esetben kapták rajta a tények tudatos ferdítésén, pontatlanságon, vagy éppen áldokumentumok felhasználásán. John Lukacs magyar származású történész, a II. világháború egyik legavatottabb szakértője, aki vendégprofesszorként tanított több neves amerikai egyetemen is, így ír Irvingről *A történelmi Hitler* című könyvében[29]: „Ez nemcsak Irving siralmas és gyakran visszataszító nézetei miatt aggasztó, hanem azért is, mert Irving könyveinek recenzensei és bírálói között – a hivatásos történészeket is ideértve – kevesen akadtak, akik eléggé alaposan vizsgálták volna ezeket. Pedig láthatták volna, hogy Irving hivatkozásai és idézetei közül sok egyáltalán nem igazolható. *Hitler's War* című könyvében például egymást érik a hibásan megadott nevek és dátumok, s még nagyobb baj, hogy hemzsegnek benne az igazolhatatlan és csöppet sem meggyőző ténybeli állítások."

Ormos Mária ezzel együtt valószínűnek tartja, hogy Theo Morell igenis adagolt Hitlernek a mai felfogás szerint drognak tartott anyagot – nevezetesen amfetaminokat. A szer, amelyet egy német vegyész szintetizált először 1887-ben, az általunk vizsgált időkben messze nem rendelkezett

[27] A kokain hatását nagyjából fél órán át fejti ki. Ha ennek a verziónak hajlamosak is vagyunk némi hitelt adni, nehéz elképzelni, hogy Morell doktor mondjuk napi tíz injekciót beadott volna Hitlernek.

[28] Dominic Streatfeild: *Kokain, egy kábítószer hiteles története.* HVG Könyvek, 198. o.

[29] Európa, 1998. 245. o.

annyi negatív hozzárendelt információval, mint a kokain.[30] Hatása is jóval tovább tart, napi három-öt injekció elég lehetett ahhoz, hogy Hitler kihúzza vele a napot. Szintén az amfetamin jelenlétére utal a tény, hogy a diktátor az idők előrehaladtával folyamatosan veszített reakciókészletéből, egyre kevésbé volt képes új utakat bejárni, új válaszokat adni a helyzetekre. Emellett számtalan forrásból hallhatjuk vissza az ugyancsak árulkodó tényt, miszerint Hitler a rendszeres injekciókat követően szinte azonnal energikusabb lett, felélénkült, s hangulata is jócskán javult. Mindez pontosan megegyezik a szer hatásával.

Ezzel együtt a manapság egészen más célokra és módon fogyasztott amfetaminok adagolása mellett sem állhatunk ki, hiszen nincsenek hitelesnek tekinthető forrásaink. Miképp nem volt megfelelő alapanyaguk azoknak a Hitler boncolási jegyzőkönyvét összeállító szovjet orvosoknak, akik útnak indították azt a propagandisztikus legendát, miszerint Hitlernek fél heréje volt – *egy híd és egy állkapocscsont* vizsgálataira alapozva.

[30] Illusztratív tény például, hogy míg a kokaint már 1914-ben betiltották az USA-ban, az amfetaminokat csak 1971-ben.

Nagydobrony, a XX. századi Karthágó

„Ki tud a világban az ötezerkétszáz nagydobronyi mártírról, a kárpátaljai színmagyar nagyközség eltűnéséről? Pedig amikor a szovjet ezt a nagyközséget a föld színével egyenlővé tette, lakosságát kiirtotta, már másfél éve béke volt a világon. Moszkva ekkor már két esztendeje békésen bábáskodott egész Kárpátalján (...) Az egyetlen forrás ma, ahol még nyomára lehet akadni ennek a mártírközségnek, Révai Nagy Lexikona."[31]

Balla Gyula[32] kisebbségkutató így idézi a nagydobronyi tragédiáról Árkay László – a müncheni *Nemzetőr* című lapban 1977-ben megjelent – mondatait. Az Árkay terjesztette, főképp a nyugati emigrációban keringő legenda szerint 1946 júliusában a szovjet hatóságok elrendelték a frissen betakarított termés beszolgáltatását. A helyiek vonakodtak engedelmeskedni a parancsnak, de egypáran félelemből mégis egybehordták gabonájukat a kijelölt helyre. Valaki azonban felgyújtotta az összegyűlt gabonahalmot, s ez a cselekedet irtózatos megtorlást vont maga után. A nagyközséget körbevették, és nehézbombázókkal előbb foszforbomba-, majd robbanóbomba-támadást hajtottak végre a fegyvertelen lakók ellen.

[31] Ugyan – mint az a későbbiekben kiderül – nem egyetlen forrás volt, de az 1916-os kiadású Révai Lexikon 14. kötetében valóban van egy bejegyzés a településről. Nagydobrony: kisk. Bereg vm. mezőkaszonyi j.-ban, (1910) 3033 magyar lak., postahivatallal; u. t. Bátyú. Már 1272. mint királyi birtok említtetik, a XIV. sz.-ban a Dobronyi család birta; utóbb a Dobó és Daróczi nemzetségre szállt, 1638 óta a Rákócziak birták. Most a Schönborn gr. család tulajdona.

[32] Balla Gyula: „Nagydobrony – Egy falu, amely a térképen is megtalálható", *Magyarságkutatás,* 1988.

„Volt, aki próbált elbújni. Ha nem égett el a foszfortól, ha nem pusztult el a ráomló gerendáktól, falaktól, akkor megfulladt a füstben. Voltak, akik úgy próbáltak megmenekülni, hogy kutakba ereszkedtek le, vizesárokba bújtak. (...) A Nagydobronyt környező magyar falvakat is szovjet katonaság szállta meg. Összedobolták a népet és tolmács útján a szovjet tisztek kihirdették: Nagydobrony megsemmisítése intő példa legyen minden kárpátaljai magyar számára, aki a szovjet hatalommal szembe akar fordulni..."

Így kürtölte világgá a szovjet hatalom eddig titokban tartott „gaztettét" Árkay, aki szerint a nagyközség elleni támadást mindössze kilenc ember élte túl. Állítása szerint a súlyosan megégett emberekre 50 000 rubeles vérdíjat tűztek ki, de még így is sikerült „kúszva, mászva" átvergődniük a magyar oldalra – a Nagydobrony elleni támadás nekik köszönhetően kerülhetett a nyilvánosság elé.

A vérengzés után állítólag minden kárpátaljai magyar papot, lelkészt összeszedtek és elhurcoltak; ők soha többé nem kerültek elő. A nagydobronyi halottakat tömegsírokba hányták, felettük a földet felszántották, amelyet aztán „kölessel vetettek be, mert az gyorsan kihajt és megnő". Árkay így fejezi be cikkét:

„Nagydobrony nem épült újjá. Neve semmilyen nyelven sem szerepel többé az 1946 óta közzétett kiadványokban s helye a térképen üres. (...) Nagydobronyról eddig talán még mi magunk se tudtunk."

Változó számok, változatos történet

Árkay írása konkrét forrást nem jelöl meg: a nagydobronyiak katasztrófáját a kilenc ismeretlen túlélő elbeszélésén keresztül mutatja be. Balla Gyula azonban egy magát túlélőnek tituláló személy vallomását is megtalálta: Kocsis István saját elmondása szerint az 5638 lakosú (a falu lakossága a fent idézett elbeszélésekben még csak 5200 volt) Nagydobrony 16 (a szám közben 9-ről 16-ra emelkedett) túlélőjének egyike volt. Visszaemlékezésében a szörnyű bombázás időpontját a szovjet csapatok 1944-es bevonulását követő évre, azaz 1945-re teszi. Szintén új elem a többi forráshoz képest, hogy Kocsis verziójában a túlélőket elkapták, majd felépülésüket követően munkatáborba kerültek. Balla egy 1987-ben (!) Chicagóban megjelent írásból idéz, amiben Kocsis így mesél:

„Öt évvel később szabadon engedtek és munkára osztottak be egy kelet-szibériai fűrésztelepen. A termelt deszkát Japánba szállították. Három évvel később sikerült elmenekülnöm egy faáruval megrakott hajón. A japánok befogadtak és igen jók voltak hozzám. (...) Ez az én történetem, amely egyben Nagydobrony története is. Azt hallom, most ma sincs helyén más, mint egy üres mező (...) Néhány évig egy négynyelvű nagy felirat állott a falu helyén: Így jár az, aki megszegi a parancsot!"

Bizonytalan eredet

A fenti történetnek köszönhetően a Záhonytól keletre fekvő Nagydobrony neve évtizedeken át fogalom volt a nyugati emigráció szemében. A falu XX. századi története, ami jól illusztrálja az egész történelmét, már önmagában is elegendően visszás sorsról számol be: Nagydobrony Trianon után Csehszlovákia, az első bécsi döntést követően Magyarország, 1944

után Szovjetunió, majd annak felbomlása után Ukrajna fennhatósága alá került. A magyar település valós históriája is jó példája lehetett volna a kisemberek feje felett hozott politikai döntéseknek, de valakik úgy gondolták, ez így kevés – és kreáltak egy vérfagyasztó példatörténetet.

A téma egyik legismertebb kutatója a helyszínt bejáró, tanúkat idéző, helyi anyakönyveket és nyugati magyar kiadványokat egyaránt végigböngésző Balla Gyula volt, aki 1955-re vezette vissza a szóbeszéd keletkezését. A történet ekkor jelent meg először a Sisa István által szerkesztett *Exiled Europe* nevű magazin egy cikkében, amely a világtörténelem tömeggyilkosságait hasonlította össze. Sisa négy évtizeddel később, a legenda eredetét firtató kérdésekre[33] válaszolva bevallotta: „az eredeti tájékoztatást" Hokky Károly volt nagyszőlősi parlamenti képviselőtől kapta, aki 1944 őszén menekült el az országból, és e hír továbbításakor már az Egyesült Államokban élt.

Sulyok Dezső, a háborút közvetlenül követő koalíciós évek politikusa, ugyancsak amerikai emigránsként, más forrásokat idéz. Ő maga még Sisa kiadványának megjelenése előtt néhány hónappal, a nagydobronyi tragédia áldozatainak emlékének ajánlotta *Magyar Tragédia I.* címmel írott visszaemlékezéseit. Művében forrásként Andreánszky István leírásaira és a tőle kapott „jegyzőkönyv másolatára" hivatkozik. A nagydobronyi tragédia ügyében Ballához hasonlóan kitartóan nyomozó Skultéty Csaba író, a Szabad Európa Rádió volt munkatársa a '80-asévek végén megpróbálta ugyan szóra bírni a súlyos beteg Andreánszkyt, a Népszava egykori munkatársát, de a legenda eredetét illetően nem sikerült új információkat szereznie. Andreánszky elismerte, hogy Sulyokkal folytatott levélváltásaiban szó esett Nagydobronyról is, de a történet már Sulyok könyvének megjelenése előtt bejárta a világot.

„Ezt az ügyet Visinszkynek egy tengerentúli útja során az orra alá dörgölték, és Berija odaszólt Rákosinak, hogy utaztassanak Magyarországról fiatalokat Nagydobronyba, s ilyenténképp verjék vissza annak hírét, hogy ott parasztok nem akartak a kolhozba vonulni, fellázadtak, és bombázták Nagydobronyt – idéz Andreánszky leveléből Skultéty.

[33] Skultéty Csaba: Nagydobrony – Egy legenda kérdőjelekkel. Magyar Szemle, 2002. október

Állatorvosi ló

Miközben a világban még a '80-as évek végén is makacsul tartotta magát a település teljes megsemmisítéséről szóló legenda, Nagydobronyról a XX. század második felében egyre másra jelentek meg a különböző riportkötetek, tanulmányok. 1961-ben Balla László szociográfiai vizsgálódásai, 1967-ben a *Nagydobrony emberközelből* című gyűjtemény, két évvel később pedig egy ukrán nyelvű, Kárpátalja történetét tárgyaló mű foglalkozott a faluval. 1981-ben megjelent művében Váradi-Sternberg János történész szembesítette a települést fél évszázaddal korábbi önmagával, hagyományaival. Néhány évvel később Dupka György és Horváth Sándor járta végig „Szegényország" falvait; benyomásaikról a *Múltunk és jelenünk* című riportkötetben adtak számot 1987-ben. Utalásokat tartalmazott Nagydobronyra Balassa Iván *A határainkon túli magyarok néprajza* című munkája is, és a falut mutatta be az 1990-ben kiadott *Sorsközösség* című szociográfiai riportkötet, valamint Móricz Kálmán *Nagydobrony* című, 1993-ban napvilágot látott monográfiája is.[34]

A Nagydobronnyal kapcsolatos legendárium toposza, állandó eleme az az igen hatásos kijelentés, miszerint a települést a vadászgépek örökre eltörölték a föld színéről, térképeken és lexikonokban már nem található meg. Tanulmányában Balla ezzel szemben Nagydobronnyal kapcsolatos szócikkeket idéz, és térképeket prezentál – ukrajnait, magyart egyaránt.

A Magyar Szemle egyik 2002-es számában megjelent őszinte vallomásában még a későbbi „legendavadász" Skultéty is beismerte: 1980-ban készült, a kárpátaljai magyarság helyzetét feldolgozó tanulmányában maga is felült a szóbeszédnek. „»A törzsében színmagyar – nyilván újjáépített – Nagydobronyban« – írom a 130. oldalon. Pontosan emlékszem, mennyire haboztam a »nyilván újjáépített« szavak közbeiktatásánál. Valaminél, amiről nem volt semmilyen bizonyítékom, de amit akkor lehetetlennek éreztem, legalább így, meg nem említeni. A nyugati magyar politikai irodalomba annyira tényként ivódott be Nagydobrony 1946. évi szétbombázásá-

[34] Az e bekezdésekben idézett forrásokat ez utóbbi könyvből szemezgettük ki.

nak a híre, hogy a nagyközség nevét csak úgy, minden megjegyzés nélkül, érzésem szerint nem írhattam le. Ugyanúgy ténynek számított, mint Recsk, amelyről az egyetlen Nyugatra sikeresen kimenekült szökevénynek is alig-alig hittek, de Magyarországon belül is csak kevesen tudtak arról, hogy az ország szívében szibériai mintájú, titoktartással és félelemmel körülvett kényszermunkatábor működik" – írja Skultéty, hozzátéve, hogy csupán a Kádár-korszak vége felé érkezett meg Nyugatra a bombázás cáfolata.

Mi állhat a legenda mögött?

Sokáig beszélni sem szabadott róla, de ma már ismert tény, hogy a kárpátaljai magyarok igencsak megszenvedték a szovjet csapatok bevonulását. Nagydobronyban 1944 októberének végén jelentek meg az első szovjet katonák, és míg Csapnál állt a front, a hadsereg egy hónapon át községben tartózkodott – írja Móricz Kálmán *Nagydobrony* című könyvében. Egy november 18-án kihirdetett parancs értelmében – a kommunisták és a „megbízható" emberek kivételével – minden 18 és 50 év közötti férfit háromnapi munkára köteleztek. Közel négyszázan indultak a rendelet értelmében a szolyvai haláltáborba, onnan pedig Ukrajna és Oroszország belseje felé. A háromnapi munkából sokan csak évek múlva, közel százan pedig soha nem tértek haza. Kárpátalja egészét tekintve a magyar lakosság létszámbeli vesztesége nagyobb volt a megtorlások következtében, mint a háborús cselekmények okozta vérveszteség.[35]

Amint a háborús idők és az elhurcolások véget értek, a helyiekre újabb próbatételek vártak: Ungváron megkezdődött a közös gazdaságok erőszakos megszervezése. Az első kolhoz, hosszas ellenkezés után, 1948 tavaszán jött létre. Ekkorra azonban az emberek többsége már az az évi termést várta, amit a korábbi ígéretek szerint maguk arathattak volna le. Időközben azonban határozat született arról, hogy a termés a kolhozt illeti. Az aratókat katonák vették körül, és az ellenszegülőket a Kistemető

[35] Balogh Sándor: „Magyarok kollektív felelősségre vonása", *História*, 2005/9. 11. o.

utcában gyűjtötték össze. A hírre a falu lakossága összefogott, a központba vonult, de az ott összegyűlt fegyveres túlerő láttán meghátráltak. Az áldozatok nélküli megmozdulást követően négy embert elítéltek, a gazdáktól elvették mindenüket, a határt pedig kollektivizálták.

A korszakot megélt nemzedékek tudatából sokáig nem sikerült kitörölni ezeknek az éveknek a tapasztalatait – emlékeztet Balla Gyula, hozzátéve: az igazai rehabilitációt csak a Hruscsov-korszak hozta meg a kárpátaljai magyarság számára is. Ahogy Kovács Vilmos és Benedek András közös tanulmányukban fogalmaznak: „a kárpátaljai magyarság – főleg a csekély számú értelmiség – a negyvenes és az ötvenes években még sokáig érezte, ezen a vidéken legháládatlanabb szerep magyarnak lenni: rajtuk mindenkinek van rúgnivalója ...".

Balla szerint a magyar etnikumot ért csapások közepette jelentős károk érték Nagydobronyt is, de a falu vesztesége nem volt nagyobb, sem kisebb, mint a vele azonos sorsú magyarlakta településeké. Valószínűnek tűnik, hogy az 1948-as lázadásnak a híre jutott el később, jelentősen kiszínezve a nyugati magyarsághoz, és ebből indult világkörüli útra a Nagydobrony elpusztításáról tudósító legenda. A hidegháború korszakában a nyugati sajtónak jól jött minden sztori, ami a másik fél kegyetlenségét bizonyította. Az sem volt baj, ha a történet ingatag lábon állt, és a szemtanúk elbeszélései több ponton is ütköztek egymással – a vasfüggöny túloldaláról úgysem jutott át a cáfolat.

Ugyanígy maga a szóbeszéd sem ért el azokhoz, akikről szólt. „A helybeliek körében ez a legenda teljességgel ismeretlen volt. A '90-es évek elejéig nem nagyon jutottak el ide hírek a nyugati világból – mutat rá Móricz Kálmán, hozzátéve: ugyan kitalált történettel állunk szemben, de akár igaz is lehetett volna. A szovjet megszállók a háború után bármit megtehettek az ellenségként kezelt magyar lakossággal, és sok mindent meg is tettek. Elég, ha csak a magyar férfi lakosság tízezreinek elhurcolására vagy a kolhozosításra gondolunk. Jóllehet a gyötrelem nem abban a formában valósult meg, mint ahogy a legenda őrzi, mégis jól szimbolizálja a korabeli kegyetlen eseményeket – véli Móricz.

Az 1956-os totónyertes legendája

1956-ban több mint félmillió forintot nyert totón egy budapesti munkás, ám hatalmas nyereményét éppen a forradalom kitörése napján, október 23-án vette át. Míg mások az utcán harcoltak, a szerencsés nyertes házában mindenki mulatozott, az egész környék részeg volt. A forradalom végéig felélték az akkoriban irdatlan összegnek számító vagyont.

Az 1956-os totónyertes sztorija azt követően vált országszerte ismert történetté, miután a különös esetből Szabó Illés volt újságíró *Telitalálat* címmel könyvet írt, majd filmet rendezett[36]. Regényének előszavából kiderül, hogy a legendát gyermekkorában hallotta édesapjától, aki ugyanabban a budapesti gyárban, a Hungária Vegyiműveknél dolgozott. Az író előszavában a Népsport 1956. október 18-i számát is idézi. Természetesen mi is kikerestük a hírt, a lapban valóban beszámoltak az óriási nyereményről:

„TOTÓ. A 42. hét hivatalos eredménye. Beérkezett 1 431 653 darab szelvény, felosztásra került 2 576 976 forint. 12 találat (1 darab) = 644 243 forint 75 fillér. A nyertes szelvény: U 611 698, Totózó: Pesterzsébet. 11 találat (38 db) = 16 953 forint 75 fillér. 10 találat (513 db) = 1675 forint."[37]

[36] Szabó Illés: Telitalálat. Ulpius-ház., 2002. A Szabó Illés és Kardos Sándor rendezte filmdrámát 2003 áprilisában mutatták be a magyar mozikban. A film szereplői Gáspár Sándor, Törőcsik Mari, Szalay Mariann, Szirtes Ági és Kaszás Géza.

[37] Szabó Illés könyvének előszavában – a Népsportnak ugyanerre a számára hivatkozva – ez szerepel: „A szerencsés nyertes, aki a 42. játékhéten 12 találatot ért el, 644 243 Ft 75 fillér nyereményét október 23-án, kedden délután, ünnepélyes keretek között veszi át a Totóigazgatóságon."

Telitalálat papíron és filmen

A bevallottan fikciós elemeket is tartalmazó könyv szerint H. Béla targoncavezető egy lakóközösségi kultúrprogramon értesül arról, hogy telitalálata van a totón. Balszerencséjére az átadás időpontja éppen 1956. október 23-ra esik, így nyereményét már nem tudja biztonságos helyre vinni. A forradalom táskányi pénzzel a kezében, két ávós társaságában, egy Pobedában éri. A gépkocsit hatalmas tömeg veszi körül, a tüntetők kiszabadítják a rendszer áldozatának vélt Bélát az ávósok fogságából. Mivel fél, hogy nyereményét elrabolják, a pénzt elássa egy játszótéren.

Ekkor felbukkan a család fekete báránya, Pista, és rábeszéli Bélát, hogy cseréljék be a pénzt aranyra és valutára. Elindulnak az uzsoráshoz, de útközben Pista megsebesül, s nem sokkal később meghal. H. Béla hazatér, ahol megtudja: időközben felesége gyermekével együtt elment a szülőfalujába.

Béla a közeli kocsmába költözik, cigányokat hozat és vendégségbe hívja az egész lakóközösséget. Mulat mindenki: ismerős, barát, lakó, forradalmár vagy éppen a forradalom elől bujkáló. Béla az események hatására teljesen átlényegül: zavarodott kispolgárból gavallér vendéglátóvá válik. Később Rózsika, H. Béla albérlője is megjelenik a kocsmában, és a megváltozott helyzet hatására Béla és ő egymásba szeretnek. A forradalom leverése után mindennek vége szakad, amikor a kocsmát porrá lövi egy szovjet tank. Béla ugyan életben marad, Rózsikát és a pénzt azonban örökre elveszti.

Az igazság és a legenda határa

A fikció és a valóság közötti választóvonal feltárása érdekében első körben Szabó Illéssel beszéltünk meg találkozót. A szerző készségesen osztja meg velünk mindazt az információt, amire saját nyomozásai során bukkant. A könyv jelentős része – legalábbis az író szerint – valóságos eseményeken alapszik. Eszerint a nyertes valódi neve Radspiller Béla, aki a fővárosi, Illa-

tos úti Hungária Vegyi Művekben dolgozott targoncavezetőként – ugyanott, ahol Szabó Illés édesapja is. A totónyertes történetét Szabó a családi legendáriumból ismerte meg, az információkat pedig a nyertes egykori munkatársaitól gyűjtötte be. Mint mondja, a nyertessel vagy annak családjával nem tudta felvenni a kapcsolatot.

– A budapesti telefonkönyvben két Radspiller név szerepel. Hívtam mindkettőt, de egyik sem volt az – emlékezik vissza a szerző.

Szabó szerint a nyereményt október 23-án, a gyár dísztermében adták át, a többi dolgozó előtt, tehát nem a Totóigazgatóságon, mint ahogy azt a regényben írja. Radspiller – ahogy átvette a több mint félmillió forintot – azonnal otthagyta munkahelyét. Az író úgy tudja, a nyertes a forradalom kitörésekor nem tudott mit kezdeni a pénzzel.

– Mivel 23-a után a börtönök is megnyíltak, a politikai foglyok mellett köztörvényes bűnözők, rablók, betörők is az utcára kerültek. Radspiller tisztában volt vele, hogy pénze veszélyben lesz, de nem tudta, hogyan védekezzen – magyarázza Szabó, aki szerint a nyertes előbb elásta, majd újra elővette a pénzt, ahogy ezt könyvében is leírta. Végül úgy döntött, úgy védi meg vagyonát, ha mindenki számára látható helyre, a „kirakatba" teszi.

– Radspiller Pesterzsébeten lakott, olyan házban, ahol nagyon összetartó volt a közösség. Mindenki ismert mindenkit, az udvaron, az utcán zajlott az élet – Az író elmondása szerint a nyertes végül a kocsmában helyezte el a pénzt, s erről az egész utca tudott. – Ott etette, itatta az embereket, kurvák jártak oda, hatalmas mulatságokat rendeztek.

Szabó Illés szerint a kocsmában tartott pénzhez senki nem nyúlt, gazdája egyfajta szent tehénnek számított. A pénz – mai értékén legalább egymilliárd forintnak megfelelő összeg – az író szerint kiemelte a közösségből Radspiller Bélát.

– Nagy szava lett a környéken, hallgattak rá az emberek. Egyszer egy tanácselnököt is megmentett, akit az emberek meg akartak lincselni – meséli Szabó Illés. Könyvében a nyertes szomszédságában élő ügynökről is említést tett, de – mint mondja – ez a figura pusztán az írói fantázia szüleménye. Ugyanakkor valószínű, hogy ennek ellenére figyelték Radspillert, mint a gyár nagyszájú dolgozóját.

A forradalom leverése után – az író szerint – egyik napról a másikra teljesen eltűnt a Radspiller-család.

– 1957 februárjában kifizették neki az elmaradt béreit, ő átvette a néhány száz forintot is, amiből arra következtettek a munkatársai, hogy a pénz kellett neki. Ezután teljesen felszívódott a família. – Mint mondja, nem tudja, külföldre távoztak-e vagy maradtak Magyarországon. Könyvében erről így ír: „Nyomozni kezdtem, próbáltam felkutatni a nyertest, de eltűnt, felszívódott a múlt homályában, senki nem tudott semmit. Apám még élő barátai is bizonytalanok voltak. Kilépett a munkahelyéről, de hogy mi lett vele? Mintha azt hallották volna, hogy az egész utca, ahol lakott, merev részeg volt a forradalom alatt, meg mintha... Igen, mintha '57 áprilisában beállított volna a gyárba, hogy tartoznak neki még háromszáz forinttal... Azon túl semmi. Eltűnt, hírét se hallották. (...) Még a családtagjai sem kerültek elő."

Aki a pénzt átadta

A legendás totónyeremény ügyében a Szerencsejáték Rt.-t is megkerestük. A céggel folytatott néhány hetes levelezés után sikerült eljutnunk dr. Gálfalvi Istvánhoz, aki már 1948-ban a cégnél dolgozott.

– Emlékszem az esetre. 1956. október 23-án délelőtt 10 vagy 11 óra körül adtuk át a pénzt az üzem többi dolgozója előtt, méghozzá százforintos címletekben. Legalább bőröndnyi pénz volt ez, kötegekben álltak a százasok – meséli Gálfalvi.

Kérdésünkre, hogy ebben az időben bevett szokás volt-e hatalmas csinnadrattával átadni a nyereményt, elmondja: a nyertes maga dönthette el, titokban vagy nyilvánosan szeretné-e megkapni a pénzt.

– Büszkeséget jelentett, hogy valaki ekkora összeget nyert, neve bekerült a sajtóba is. Radspiller is büszke volt magára, egyáltalán nem akarta titokban tartani szerencséjét – állítja az idős ember. Az eseményen egy fotós is jelen volt, aki fényképeket készített az átadásról.

Gálfalvi egy másik kollégájával közösen adta át a pénzt Radspiller Bélának.

– Radspiller átvette a nyereményt, mi pedig eljöttünk a gyárból. Soha többé nem láttuk őt, és nem is hallottunk felőle. A nyeremény átadását megörökítő fotósról is csak annyit tudok, hogy meglépett külföldre – mondja Gálfalvi, megjegyezve: a gyárból jövet a városban már látták a tüntetőket, de a nyereményátadási ceremónián még nem volt jele a forradalmi hangulatnak.

Meglepő fordulat

Radspiller szerencsés-szerencsétlen története itt akár véget is érhetett volna. Ám a nem túl gyakori családnév nem hagyott bennünket nyugodni – túl ritka ahhoz, hogy ne lehetne valami nyomot találni nyilvános adatbázisokban. A telefonkönyvben nem is próbáltuk keresni, hiszen Szabó Illés szerint az abban szereplő Radspillerek egyikének sincs köze a totónyerteshez. A cégnyilvántartásban azonban találtunk egy személyt, N. Tibornét, akinek az édesanyját az adatok szerint Radspiller Ilonának hívják.

Szerencsénk volt: a vonal túloldalán Radspiller Béla unokája jelentkezett. „Igen, a nagyapám volt az, aki '56-ban megnyerte azt a pénzt" – felelte érdeklődésünkre a harmincas éveiben járó nő, majd édesanyjához irányított minket, aki pedig tovább a bátyjához. Ám mielőtt megadta volna testvérének a számát, elmondta, hogy a bátyja mindent elmondott már Szabó Illésnek, amit mondhatott. Annak a Szabó Illésnek, aki állítása szerint csak a nyertes munkatársaival beszélt, Radspiller Béla hozzátartozóit nem találta meg.

Radspiller Béla fia – édesapja emlékére hivatkozva – elzárkózott a nyilatkozattól. Azt viszont határozottan állította, hogy a könyvnek, illetve a filmnek „semmi köze a valósághoz". Elmondása szerint édesapja nem tűnt el és külföldre sem távozott. Ugyan valóban otthagyta munkahelyét, és máshol talált állást, ám – a saját fia állítása szerint – nem verte el a hatalmas vagyont, ahogy arra volt munkatársai következtettek. Az ifjabb Radspiller állítólag többször is felkereste Szabó Illést, hogy kegyeleti okokból változtasson könyvén, de nem sikerült elérnie, hogy az író véghezvigye a valósághoz közelítő módosításokat a regényben.

Az egykori targoncavezető és legendás totónyertes, Radspiller Béla négy évvel a rendszerváltás után hunyt el, 1994-ben.

A Köztársaság téri kazamaták

„Egy olyan memento, aminek örökké rá kell döbbenteni az emberiséget: nemcsak auschwitz volt meg mauthausen, hanem recsk, a gulágok, 1956 és a köztársaság téri kazamaták. Magyar halottak, ártatlanul eltüntetett, kivégzett ezrek..."

E sorokat egy fórumozó írta egy napilap honlapján.

A II. világháború előtt és alatt a Volksbund volt hivatott a diaszpórában élő németek ideológiai fejlődésének útját egyengetni, egységbe szervezni csoportjaikat, s nem utolsósorban afféle elősorozó bizottságként is működött. A szervezet egyik központja, a Reichsdeutsches Haus (Birodalmi Német Ház) a Köztársaság, vagyis az akkori Tisza Kálmán téren állt, az Erkel Színházzal szemben. Nemcsak a magyar SS-tagság toborzását vezényelték le innen és a harmadik birodalmat segítő pénzügyi manővereket hajtottak végre, de innen uszították a német kisebbséget is – sokszor a magyarok ellen.

Amikor a frissen alakult Magyar Kommunista Párt funkcionáriusai 1945 zűrzavaros januárjában, azaz még viszonylag korán elfoglalták az épületet, afölött már jócskán meggyűltek a fekete felhők az emberek képzeletében. A kommunista párt, amely 1948-ig itt székelt, majd a későbbiekben innen irányította pesti és részben országos ügyeit, nem keveset tett annak érdekében, hogy a felhőkből villámok is csapkodjanak. Ráadásul a forradalom tulajdonképpeni emberanyagát jelentő munkásság számára jórészt ismeretlen volt az MKP Akadémia utcában álló székháza – az egyszerűen kívül esett a mozgáskörükön. A legtöbbek fejében az állandóan katonákkal védett Köztársaság téri épület magát a pártot jelképezte.

Pokol, mélyen a föld alatt

Ami a pártszékház október harmincadikai ostroma után történt, az ötvenhatos forradalom egyik szégyenfoltja. Lincselések, akasztások, lefegyverzett és önmagukat megadó ÁVH-sok kivégzése, a tömeghisztéria legkülönfélébb jelei. Maga az ostrom, ahol a felkelők, azaz a valódi forradalmárok rohamozták meg az államvédelmistákkal (ÁVH-sokkal) és az épületben rekedt, harcra is kiképzett pártfunkcionáriusokkal teli székházat, legtöbbek szerint valójában nem az épület megszerzésére irányult. Sokkal inkább a magukat oda befészkelők ellen. A téren tartózkodók legtöbbje spontán kapcsolódott be a harcba, melynek kiváltó oka máig is vitatott. Az alábbiakban Litván György, Tulipán Anna és Gosztonyi Péter történészek munkái alapján próbáljuk rekonstruálni a történteket.

A csata a délelőtti órákban kezdődött, amikor az épületnél megjelenő, az ott posztolókat igazoltatni akaró felkelőket előbb beengedték az épületbe, majd amikor beléptek, valaki – bentről – kézigránátot hajított közéjük. Az ÁVH-sok az épületből az első pillanattól remekül ráláttak a kevés fával és bokorral takart térre. Afféle pulykavadászatot rendezhettek, egyes források szerint még távcsöves puskáik is voltak. Lőttek a felkelőkre, járművekre, még a sebesülteket menteni próbáló vöröskeresztesekre is. A feszültség egyre nőtt, s az egyenlőtlen küzdelmet végül a székház felmentésére küldött tankok döntötték el – a felkelők javára. Hogy miért történt, hogy a páncélosok az épületet vették tűz alá (valójában ennek felszabadítására vezényelték ki őket), máig tisztázatlan.[38] Ahogy az is, pontosan ki és milyen indíttatásból lőtt az épületbe tárgyalni indulók vezetőjére. A kiújuló harcokban az ÁVH-s védőket az épület pincéjébe szorították vissza, s azok hamarosan megadták magukat. Amikor maroknyi csoportjukat az épületből kivezették, odakint elszabadult a pokol.

[38] Vallomásaik alapján egyszerűen össze voltak zavarodva, valamint egyáltalán nem ismerték a helyet, melynek védelmére kivezényelték őket. Egyes kutatók a KGB kezét érzik a zűrzavarban, meggyőző bizonyíték erre egyelőre nem került elő.

Falnak állították és kivégeztek csaknem tíz embert. Másokat ütlegeltek, felakasztottak, hullákat gyaláztak meg. A tömeg bosszúvágytól eltelve őrjöngött. Mindenkit meg akartak büntetni, aki az épületet védte. Úgy sejteni, az ostrom előtt a székházban százötven ember tartózkodott. Harminc-negyven védő elő is került.

Hova lett a maradék száz?

Gosztonyi Péter, magyar származású svájci hadtörténész megfogalmazásában: „Mivel őket a pártházban nem találták meg (civilként kisétáltak a környező házakból az utcára és hazamentek, vagy hátsó udvarról hátsó udvarra mászva érték el a Rákóczi úti házakat, és onnan távoztak), valaki vagy valakik bedobták a Köztársaság téren még az esti órákig ott tartózkodó tömeg közé a „hírt": az ávósok elbújtak. A pártházból titkos alagút vezet a Köztársaság tér alatti mély bunkerba![39] – mondták."

Akkoriban még élt a közkeletű mese az emberek fejében, hogyan másztak elő a föld mélyéből a német katonák Kőbányán, akkoriban kezdődött a metró építése, s persze a kommunista államhatalomról is minden démonit el tudott képzelni – nem minden alap nélkül – a feldühödött tömeg. Mindebből a masszából keletkezett, vagy ebbe a masszába dobhatta valaki be a gondolatot, hogy az ÁVH-sok az előző napok során túszul ejtett foglyaikkal ott rejtőzködnek a tér alatt. (Ezzel szemben Rainer M. János, az 1956-os Intézet igazgatója szerint a szóbeszéd a bunkerről és az oda zárt fiatal felkelőkről már napokkal előbb megjelent a téren, sőt: részben, vagy talán egészben ez volt a csata elsődleges kiváltó oka.[40])

A Corvin köz harcaiban is részt vett Nagyidai József így írja le a téren tapasztaltakat: „A tankok lövése után a felkelők mindkét irányból

[39] Gosztonyi Péter: A Köztársaság téri ostrom és a kazamaták mítosza Budapesti Negyed 22. (1998/4).

[40] Litván György: Mítoszok és legendák 1956-ról Évkönyv VIII. – 2000, Budapest, 1956-os Intézet, 205–218. o.

megrohamozták az épületet. [...] A színpad mögül még néhány lövést adtak le ránk. [...] A függöny mögött volt egy lejáró a pincébe. Megtaláltuk az ajtaját, egy vas csapóajtót, valószínűleg ott menekültek le néhányan. [...] Lementünk utánuk, gránátot dobtunk be magunk előtt, és kiabáltunk, hogy gyertek elő, nincs esélyetek a megmenekülésre. Mivel csak egy jött elő, ebből származhatott az, hogy ott alagút és föld alatti börtön van. Hogy ez rémhír volt, vagy nem, nem tudom, de utána másnap odahoztak egy exkavátort meg különböző gépeket, és egy hatalmas gödröt ástak. Azt mondták, hogy hangokat hallottak lent, meg hogy ott börtön van, és alagút. [...] A pincében raktárakat találtunk, és különböző ajtók is nyíltak onnan, de nem találtunk senkit."

Hatalmas ásatások kezdődtek, eleinte csak kéziszerszámokkal, később még napokig erőgépekkel túrták a tér különböző pontjait. Egyes gödrökkel tíz méter mélyre is hatoltak, de semmit nem találtak. A makacs leleplezési és bosszúvágy mégis újra és újra fellángolt, egyesek még hallani is vélték a mélyből felszüremlő hangokat. Érthető, hogy a tömeg ragaszkodott a tévképzethez: jólesett a szimbolikus ellenségre a mélyben rejtőző, remegő férgekként gondolni.

Mindez – amellett, hogy megőrültek érte a nyugati tudósítók és főleg fotóriporterek – arra is jó volt, hogy útjára indítson egy legendát. Az ötvenhatos legendakörben, az emigráció és a baloldalt ostorozók köreiben különösen erősen, de ha kicsit megengedőbbek vagyunk, a köztudatban is a mai napig élénken él a Köztársaság téri pártszékház alatt meghúzódó kazamata és folyosórendszer gondolata. Eleinte csak afféle patkánylyukról, menekülési útvonalról volt szó. A fejezet bevezetésében idézett kortárs forrásunk viszont már egyértelműen arra utal, a kazamatákban sötét dolgok (kínzások, vallatások, gyilkosságok is talán) is folytak.

Kazamatatitkok nyomában

Természetes, hogy a történetek evolválódnak, különösen, ha a politikai párbeszédben[41] is feltűnnek, s tudatosan is alakítgatnak rajtuk. Könnyen elképzelhető az is, hogy sok, a fiatalabb generációhoz tartozó, politikailag erősen, a történetkutatás irányába kevésbé elkötelezett legendahívő fejében a kazamata szó automatikusan kínzókamraként értelmeződött.[42]

[41] „Az MSZP nem adhatja el székházát addig, míg fel nem tárja az alatta rejtőző kazamaták, megsemmisítő börtönök titkait" – mondta Kovács László, a MIÉP elnökhelyettese a Köztársaság téren, 2004 októberében.

[42] Valójában a kazamata egyértelműen védelmi célokat szolgáló boltíves labirintusrendszer, történeti megjelenésének idején a várfalak és a bástyák alatt építették ki, a vár irányába ásott aknákon és csatornákon keresztül közelítő ostromlók dolgának megnehezítésére.

A legenda makacs dolog

Aki hinni akar benne, ezután is hinni fog. Még akkor is, ha elolvassa Gosztonyi Péter Papp László építészmérnöktől kapott levelének vonatkozó részletét. „A Köztársaság téri pártházzal kapcsolatban annyiban voltam informálva, hogy évekkel előtte az a tervező vállalat tervezte az épületet, amelyik Forradalmi Tanácsának az elnöke voltam. A tervezőket személyesen ismertem. A forradalom alatt felkerestek a titkos alagutak miatt. Sem a tervek, sem a tervező és a statikus nem tudtak semmi ilyesmiről, pedig más esetben (például Rákosi villájánál), ha nem is mi terveztük a földalatti részt, de megkaptuk a Belügyminisztériumból a kijárataik helyét. Egy ilyen bunkerbejáratra terveztem jómagam is a Gerő villánál egy kerti szaletlit..."

Azaz a tervezőknek sincs tudomása a bunkerekről. Persze a józan észnek is ellentmondana egy kijárat nélküli odú telepítése, hiszen, ha akkora a vész, hogy a pártállam egyik központját támadják, hát joggal feltételezhetjük: a vezetők nem elbújni, hanem el*menekülni* akarnak. Kevéssé hihető, hogy az efféle patkányodú gondolata megtetszett volna Rákosinak, Gerőnek, Kádárnak, vagy az akkor éppen belügyminiszter Piros Lászlónak. Ha pedig a titkos megsemmisítő börtönökre gondolunk, még ha szükségesnek látszott is volna a létrehozása, miért pont egy végső soron irodai munkákra berendezkedett pártszékházban építenék a második „Andrássy út 60."-at?

És igen: az 1956 óta eltelt ötven évben – beleértve a rendszerváltozás utáni időket is – nem találtak bunkert a Köztársaság tér alatt.

A csirkedarálás legendája

A Beatrice egyik budapesti koncertjén Nagy Feró, a zenekar frontembere ledarált egy csirkét. A szerencsétlenül járt állat még élt a kegyetlen performansz alatt.

A magyar rockélet egyik legismertebb, legtöbbet mesélt legendája ez. A jólértesültek állításukat bizonyítani is tudják, hiszen az egyik barátjuk barátja saját szemével látta a mutatványt. Noha bizonyíthatóan volt legalább egy koncert Budapesten, ahol a show áldozatául esett egy szárnyas, a „tyúkáldozat" valójában nem Nagy Feró nevéhez köthető.

– A mai napig a csirkedarálásról vagyok a leghíresebb, noha soha életemben nem daráltam, nem szaggattam szét csirkét színpadon. Elképzelhető, hogy más tett ilyet, és ez jutott el úgy a szélesebb közvéleményhez, hogy a Feróék keze van ebben is. Mi voltunk annak idején az ügyeletes rosszak – magyarázza Feró.

És valóban

1982. március 5-én a budapesti Kozák téri Mozaik Klubban – több más együttes mellett – a CPg nevű punkzenekar lépett fel. „A koncert szerves része volt a »tyúkáldozat« bemutatása: utolsó számuk lejátszása alatt egy tyúkot tőrrel szétvágtak" – olvasható egy koncertről készült állambiztonsági jelentésben.[43] A bulin többen is fotóztak, így a „tyúkshow"-t sikerült megörökíteni az utókornak is. Az egyik fotós, Bánkuti András[44] újságírói iskolájának szánt vizsgaanyagként a punkokról és a bőrfejűekről készített

[43] Szőnyei Tamás: *Nyilván tartottak – Titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990.* Magyar Narancs–Tihanyi Rév Kiadó, 2005, 771. o..

[44] Bánkuti András ma a HVG fotórovatának vezetője.

egy nagyobb fotóanyagot, ami később különböző orgánumokban, például a Magyar Hírlap képes mellékletében meg is jelent.

–„Az énekes[45] lefogta csirkét és egy csirkevágó ollóval vagdalta. Miközben társai zenéltek, néhány darabot kidobott a közönség közé, akik úgy, nyersen elkezdték szopogatni a csontokat. Én a színpadon álltam, fent, a zenekar mellett, onnan követtem a gépemmel az eseményeket. Emlékszem egy olyan bekiabálásra is, hogy a »Fotóst is!« Rajtam kívül két másik fotós is volt a koncerten, de ők lentről fényképeztek. A koncert végén egyébként nem volt semmiféle botrány a csirke szétszaggatása miatt" – idézi fel az este legemlékezetesebb pillanatát Bánkuti.

Bár nem pontosan így, de hasonlóképpen emlékszik vissza a csirkés jelenetre a CPg basszusgitárosa, Varga Zoltán is, aki akkor 16 éves volt.

– Abban az időben még suliba jártam Szegedre, s csak péntekenként mentem fel Budapestre, ahol a zenekar többi tagja lakott. A Kozák téri koncert napján a csirke már érkezésemkor a szekrényben volt. Állítólag a főbérlő nénitől lopták, akinek rengeteg csirkéje volt. A buli elején a lábdobra kötötték egy gatyamadzaggal, ott kapirgált a szerencsétlen a koncert alatt. Aztán egyszer Béla levágta, úgy, ahogy egy csirkét le szoktak vágni. Ettől a tömeg teljesen bevadult, páran feljöttek a közönség soraiból a színpadra is, és cafatokra szedték. A szétszaggatott állattal rohangáltak körbe-körbe, tovább trancsírozva azt. A buli másnapján találkoztunk a koncerten részt vevő barátainkkal, és mindenkinek tele volt a haja csirkedarabokkal. Valamelyik fickó még a csirke csőrét is megőrizte, és eltette emlékbe – meséli Varga.

Egy másik bennfentes, a zenekarral szoros barátságban álló Pálinkás Szűts Róbert újságíró a Volt magazin 1994-es számában emlékezett meg a sztoriról.

– A csirkedarálást már próbálták ráfogni Nagy Feróra, a Rollsra. Többen közülük ma már vállalnák is, de az igazság teljesen másként fest. Gü-

[45] Haska Béla – *A Szerk.*

zünek[46] volt otthon egy füzete, abba írták bele az agyament hülyeségeiket, mit kellene csinálniuk a színpadon. Ebben van egy feljegyzés (most a BM irattárában), hogy Haska Béla énekes lábára egy tyúkot kellene kötni. A fiúk loptak is egyet, Kőbányán ez nem volt nagy kunszt. A Kozák téri koncerten már így indult a buli. Güzü szerint nem akartak semmit a csirkétől – ennek persze ellentmond a kép, amin Haska látható az ollóval –, végül is a koncerten részt vevő figurák tépték szét.

Folytatólagosan elkövetett izgatás

Pálinkás Szűts szerint underground-ellenzéki körökben tudták az emberek, hogy a CPg nem darált csirkét. A zenekar ellen nagy nyilvánosság előtt és csoport tagjaként folytatólagosan elkövetett izgatás bűntettének vádjával 1983-ban bíróság elé állított, majd elítélt zenekari tagok perének tárgyalásán egyébként tanúként szerepelt Sáfrány Péter (becenevén Safi) is, aki a széttépett csirke darabjaival látható néhány koncertről készült képen – idézi fel az ügy következményeit Pálinkás Szűts.

– A csirkedarálós ügyet a második nyilvánosság, Haraszti Miklós *Beszélő*ben megjelent írásai tették rendbe. Miután nekem Güzü elmesélte, hogyan született a csirke ötlete, mint showelem, honnan szerezték az állatot, és hogy a koncert előtt még senki nem tudta, hogy a csirkét a végén széttépik, ahány fórumon csak beszaladtam a történetbe, mindig helyreigazítottam. De rengetegszer kellett Feróék védelmében is elmondani, hogy a Beatrice nem darált csirkét – mondja Pálinkás Szűts, aki szerint ennek ellenére is rendületlenül terjedt a Nagy Ferós sztori. – Ott, ahol a Beatricéről, vagy a punkmozgalomról beszéltek, mindig előkerült. Komoly mítosz volt. Mindenki „tudta", hogy mi történt, mindenki barátja látta Ferót csirkét darálni – emlékszik vissza Pálinkás Szűts.

A legenda a mai napig él, noha a Beatrice énekese már többször cáfolta azt. Ugyanakkor azok, akik a csirkés sztori hiteles történetét bizonygatják, bőszen cáfolva a „ferós verziót", rendszerint a CPg zenekar Kozák téri koncertjéig nyúlnak vissza, teljesen feltártnak tekintve ezzel a legendát. A CPg koncert ugyanis dokumentált – mondják; képek készültek róla, vannak szemtanúk.

– Vad performansznak indult, aztán legenda lett belőle – állítja utólag a zenekar basszusgitárosa.

De vajon tényleg a CPg performansza szülte a legendát? Netán éppen fordítva: a legenda apropóján jött létre a performansz? – kérdezhetnénk vissza. Vannak ugyanis a történetnek olyan szereplői, akik gyanítják, hogy nem a Kozák tér volt a kiindulópont.

A legenda formálja a valóságot?

– Úgy hírlett, mások is csinálják ezt. Már jóval a Kozák téri koncert előtt hallani lehetett, hogy vannak olyan zenekarok, például Nagy Feró Beatricéje, akik csirkét darálnak a színpadon. Szerintem a CPg egy már létező városi legendát tett valóssá – véli Bánkuti András. Gyanújával nincs egyedül. Nagy Feró például már a CPg-koncert előtt hallott a darálásról.

– Egy alkalommal Erdős Péter[47] beszélt a televízióban a csirkedarálásról. Minket név szerint nem említett meg az ügy kapcsán, de olyan műsorban szólt erről, amelyikben a Beatricéről, a punkról meg az újhullámról volt szó. Valami olyasmit mondott, hogy „képzelje el a kedves néző, amikor *egy ilyen zenekar* egy élő csirkét begyömöszöl a darálóba". Általánosságban beszélt, nem nevesített senkit, de mivel a műsor nagy része rólunk szólt, ez úgy jöhetett le a nézőnek, hogy a Beatrice erőszakos, fasisztoid zenekar, akik élő csirkét darálnak a koncertjeiken – meséli Nagy Feró.

A Beatrice frontembere arra már nem emlékszik, pontosan mikorra datálható Erdős állítólagos nyilatkozata. Arra azonban igen, hogy közel két

[46] Benkő Zoltán, a CPg szólógitárosa – *A Szerk.*

[47] Erdős Péter a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat menedzsere volt.

évvel a nevezetes CPg-koncert előtt, 1980 őszén az egyik művelődési házban léptek fel, és az intézmény igazgatója meglepő kérdést intézett hozzájuk.

– Megkért minket az igazgató, hogy a „csirkés dolgot" hagyjuk ki. Nem értettük, mit ért ezalatt, csak később esett le, hogy valószínűleg az Erdős által korábban említett darálásra céloz. „Ne haragudjon, csirkét mondott?" – kérdeztem vissza. Mire ő: „Állítólag maguk élő csirkét darálnak a színpadon". Elröhögtük magunkat, majd megnyugtattam, se csirkét, se darálót nem hoztunk magunkkal. Erre ő: „Jaj, de megnyugodtam. Ugye nem náci egyenruhába lépnek fel?" Ettől a kérdéstől már megijedtem. Ez már rossz ízű volt. Onnantól kezdve már tudtam, hogy rengeteg hülyeséget terjesztenek rólunk – meséli Nagy Feró.

Egy másik alkalommal egy barátja telefonhívása ijesztette meg, aki azzal kereste őt meg, hogy „itt van két srác, aki ott volt a csirkedarálós koncertjén".

– Mindig attól féltem, hogy a hatalom egyszer odaállít két embert, akik eskü alatt állítják majd, láttak csirkedarálás közben. Mit lehet erre mondani? Aztán az egyik srác beismerte, hogy nem ő, hanem egy haverja látta – mondja az énekes.

Képbe lépnek a sátánisták is

Klasszikus városi legenda formájában még sátánista körökben is terjedt a csirkedarálós sztori. „Jó pár évvel ezelőtt volt egy zenekar, mi már sajnos nem találkoztunk velük, valójában azt sem tudjuk, melyik lehetett az. (...) Állati vagány szövegeik voltak, dicsőítették a Sátánt, akit apjuknak tartottak, meg koncert közben állatokat daráltak le a színpadon" – mesélte H. A. 19 éves zenész Révy Eszter 1991-ben megjelent, *A Sátánfiúk* című interjúkötetében. H. A. elmondta, „azt mesélték, hogy (a koncerten) kiraktak valamiféle általuk spécizett darálót a színpad közepére, és csirkéket meg nyulat, szóval ilyen kisebb dögöket daráltak le szép lassan" élve, közben pedig olyan szövegeket énekeltek, „mintha mindazt emberekkel csinálnák". A sátánista zenész szerint „azt is rebesgették, hogy egy darabig az Eddát gyanúsították az üggyel, de soha nem sikerült bizonyítani."[48]

Nem a csirkés volt egyébként az egyetlen, Nagy Feróról terjesztett legenda. Közismert az a történet is, miszerint a Beatrice frontembere egy koncert közben elővette péniszét, s azt, mint a „Beatrice Elefántját" mutogatta.

– Ez sem történt meg soha. Életemben először 2002-ben mutattam meg a nemi szervemet egy koncerten, akkor már poénból – vallja, ám azt nem tudja megmondani, kinek állt érdekében a legendák keringetése. Szerinte nem kizárt, hogy a lejárató sztorik terjedése a szocialista államapparátus belügyi szerveinek állt érdekében, akik a számukra ellenségesnek vélt elemekkel szemben gyakorta éltek dezinformációs módszerekkel.

CigányPusztító gépezet

„A legendagyártás tudatos módszere volt az állambiztonságnak, de nem emlékszem arra, hogy olyan dokumentumot láttam volna kutatásaim során, ami azt bizonyítaná, hogy a csirkedarálással kapcsolatban is alkalmazták volna" – mondja Szőnyei Tamás, aki *Nyilván tartottak* című könyvében részletesen vizsgálta a titkosszolgálat és a rockzene viszonyát a hatvanas évektől a rendszerváltásig. Mivel azonban az állambiztonságnak munkaeszköze volt a dezinformáció, ezért az elvi lehetősége megvan annak, amit Nagy Feró állít, de erre bizonyítékokat Szőnyei nem talált. Hasonló véleményen van Pálinkás Szűts Róbert is, aki szerint „biztos, hogy nem úgy zajlott, hogy valakik eldöntötték, hogy ez lesz a lejáratás".

---

[48] Révy Eszter: *A Sátánfiúk.* Co-Nexus, Budapest, 1991.

A csirkedarálós sztorihoz hasonló legenda (vagy inkább egyfajta megbélyegzés), miszerint a CPg zenekar fasiszta és cigányellenes volt. Ezt Szőnyei Tamás cáfolja a könyvében. „A CPg még az Auschwitzot emlegető[49] – egyébként meglehetősen értelmetlen – szövegű számában se vetemedett fajgyűlölet keltésére. Ez még akkor is lényegi különbség, ha egyébként az egyik CPg-szám refrénje a »bőrfejűek oi« csatakiáltására futott ki, és a zenekarban basszusgitározó Varga Zoltán előéletéhez hozzátartozott ama 1982. novemberi, szegedi este, amikor egy 25–30 fős csoport tagjaként részt vett az ott tanuló arab diákok megtámadásában" – jegyzi meg.[50]

Valamennyire persze a CPg is tehetett arról, hogy fasiszta, cigányellenes zenekarként él(t) a köztudatban, és itt nemcsak az Auschwitzot emlegető számról van szó. Az együttesnek közös fellépése volt például a Mos-oi nevű skinhead zenekarral, ezért könnyen egybemoshatták őket, nem beszélve arról, hogy a közös bulin bőrfejűek is megjelentek. „Annak idején még barátságban voltunk velük, együtt buliztunk, egy társaságban voltunk" – jellemezte a zenekar és a bőrfejűek közötti viszonyt egy interjúban[51] Varga Zoltán basszusgitáros. Ráadásul a névválasztás is oly szerencsétlennek bizonyult, hogy szinte magától adta a cigányellenes fantázianeveket, úgymint CigányPusztító gépezet, CigányPüfölő galeri és még sorolhatnánk – noha eredetileg a CPg jelentése »Come on Punk group« volt, azaz »gyere punk csoportba«."

– A cigányellenesség tiszta manipuláció volt – állítja Pálinkás Szűts Róbert. Mint mondja, a CPg-ről a bíróság is kimondta, hogy nem rasszisták. – Nem voltak olyan számaik, mint amilyenekkel a sajtóban azonosították őket. A tömegkommunikációs manipuláció képlete egyszerű: itt vannak a punkok, ki akarják irtani a cigányokat, fasiszták, antiszemiták – börtönbe velük. A Mos-oi valóban kirekesztő, rasszista, idegengyűlölő volt, és az összemosás az antikommunista CPg-vel tökéletes volt. Máig működik.

[49] „Auschwitzban éltem én / Zsidószagot hord a szél"
[50] Szőnyei, i. m., 775. o.
[51] http://punkforum.uw.hu/pic/cikkek/cpg/cpg2.htm

De nemcsak magáról a CPg-ről, hanem zenekar és a vele szemben álló „zenei hatalom" képviselőjéről, Erdős Péter hanglemezgyártós menedzser kapcsolatáról is keringtek sokáig készpénznek vett, ám évekkel ezelőtt cáfolt történetek. A német koncentrációs táborokat is megjárt[52] Erdős ki nem állhatta a CPg-t. Az utálat kölcsönös volt[53].

Erdős ennek ellenére személyes kapcsolatba akart kerülni a punkzenekarral. Saját verziója szerint[54] ez sikerült is, és a belügyesek óvó szavai ellenére, testi épségére fittyet hányva ült le beszélgetni egy parkban a CPg tagjaival. Egy kollégája, Bálint Péter állítólag „csak leste, amint főnöke az ujja köré csavarja a CPg-kedvelő punkokat a fűben ülve, a meghirdetett vita ellenére »technikai okból« bezárt óbudai klub előtt"[55]. A zenekar azonban évekkel később cáfolta[56], hogy találkozott volna Erdőssel. Azt állították, a randevúból nem lett semmi, mert kiszúrták, hogy Erdős magnót dugott a táskájába.

[52] *L.* Szőnyei Tamás „Erdős Péter két élete", *Magyar Narancs,* 2001. 12. 20.
[53] A CPg egyik száma arról szólt, hogy szeretnék felkoncolni a hanglemezgyári vezetőt.
[54] Szőnyei , i. m., 772. o.
[55] Szőnyei, i. m., *Magyar Narancs,* 2001. 12. 20.
[56] „Geronto-punk" – riport a CPg-vel, II. rész. *Magyar Taraj,* 2000–2001. tél, 6–7. o.

4.

Átverések

4.

Átverések

„Előre megfontolt, kitervelt hazugság, úgy tálalva, mintha igaz lenne" – definiálta az átverés fogalmát Curtis D. MacDougall újságíró, egyetemi tanár Hoaxes című, több mint fél évszázaddal ezelőtt született referenciamunkájában. A hangsúly a tudatosságon és a megtévesztésen van, ezért is oszlik meg a téma elemzőinek véleménye abban, hogy a médiatörténet legnagyobb átverésének titulált Orson Welles-féle ufós rádiójáték hoax volt-e, vagy csupán a véletlenek szerencsétlen egybeeséséből eredő botrány.[1] Mi engedékenyek voltunk, és a Világok harcának emlékezetes feldolgozását is beemeltük az elemzett átverések közé, ezzel is ellensúlyozva azt a szerkesztési elvet, ami alapján a kiválogatásnál főleg a modern, a világhálón keresztül terjedő átveréseket részesítettük előnyben.

Könyvünkben már többször szóba került a technológiai és kommunikációs fejlődés – főként az internet – hatása a legendák, szóbeszédek, pletykák keringésére. Mostani témánknál újra elővesszük vesszőparipánkat: az átveréseknél ugyanis az eddig elemzett területeknél is látványosabb forradalmat hozott az olcsó, gyors és egyszerű személyes kapcsolatfelvételt lehetővé tevő internet.

[1] Mint arról az ufós átverésekkel foglalkozó fejezetünkben részletesen is beszámolunk, Welles a marslakók inváziójáról szóló rendkívüli rádióközlemények és ál-helyszínibeszámolók füzérévé dramatizálta Herbert George Wells Világok harca című tudományos-fantasztikus regényét, országos pánikot gerjesztve ezzel az Egyesült Államokban.

Gondoltuk volna egy évtizede, hogy leukémiás amerikai kisgyermekek gyógyulásához kérik majd segítségünket, és ehhez nem kell mást tennünk, csak továbbítanunk egy elektronikus levelet? Vagy hogy nigériai multimilliomosok örökösei kínálnak majd mesebeli summákat csekély befektetésekért cserébe nap mint nap? Netán arra, hogy a világ 400 millió, egymástól távol élő ismeretlen lakójával egyetemben várunk majd egy forró júliusi napra, amikor is egyetlen ugrással megmenthetjük a Földet a globális felmelegedés negatív hatásaitól?

Többségében jól ismert, szakállas trükkök modern változatai ezek, de valami mégis megváltozott. Eltűntek a távolságok és a határok, kiiktatódtak a kommunikációs fékek és a pozitív értelemben vett cenzorok. Míg korábban egy tréfa leginkább a mókamester szűkebb környezetét érintette, a rádió és televízió megjelenését követően a potenciális „áldozatok" köre jelentősen bővült. A műholdas televíziózás bevezetésével létrejött ugyan a globális nézőközönség, de a kontroll továbbra is a műsorszerkesztők kezében maradt. Képzett szakemberek értékelték a hozzájuk befutó információk valóságtartalmát, majd eldöntötték, hihetnek-e forrásaiknak, vagy átveréssel állnak szemben.

Ezen hatalmasat változtatott az internet: megjelenésével gyakorlatilag bárki számára lehetővé vált, hogy gondolatait, érzéseit, információit másokkal megossza. Ma már egyetlen kattintással ismeretlenek ezreinek postázhatunk levelet, rövid képzést követően saját honlapot nyithatunk, ahol szerkesztőink és cenzoraink is saját magunk vagyunk. Minden eddiginél szabadabbá vált a véleménynyilvánítás, amivel emberek milliói élnek is. Egyszemélyes médiumok bombázzák ellenőrizhetetlen információkkal a világot, nemritkán azzal a szándékkal, hogy minél több embert bolonddá tegyenek.

Átverés vagy bűncselekmény? – merül fel egy-egy hoax értékelése kapcsán, de a határ sokszor meghúzhatatlan. Könnyen előfordulhat, hogy amit az átverés elindítója ártatlan tréfának gondol, és annak is szán, kiszámíthatatlan emberi reakciókat vált ki, és az ebből eredő tömeghisztériának köszönhetően felbecsülhetetlen erkölcsi és többmilliós anyagi kárt okoz. Egy-egy átgondolatlan akcióval emberek ezreit kergethetjük bizonytalanságba, cégek juthatnak csődbe, esetleg komoly számítógépes hálózatok válhatnak elérhetetlenné a megnövekedett adatforgalom következtében.

A következő fejezetekben megpróbáljuk konkrét példákkal illusztrálni e jelenségkört, bemutatni a hoax főbb típusait, keletkezésük és terjedésük körülményeit, valamint hatásukat és utóéletüket. Nem kedvcsinálónak szánjuk, hanem okulásra

Van képük hozzá – az internet és a képmanipuláció

A tevepók 16 km/órás sebességgel tud mozogni, és egy métert ugrik. Ha megharap, novocaint injekcióz beléd, amitől azonnal elzsibbadsz. Alvás közben észre sem veszed, ha megharap. Reggel azonban, amikor felébredsz, látod, hogy hiányzik egy darab a kezedből vagy a lábadból, mert egész éjjel rágcsálták! Ilyen pókokat naponta találnak az Irakban állomásozó katonák. Képzeld el, milyen lenne, ha felébrednél, és egy ilyet látnál a sátradban!

A fenti történet – nem utolsósorban annak köszönhetően, hogy meggyőző fotóval volt alátámasztva – hosszú hónapokig az első helyen szerepelt szinte valamennyi legendavadász weboldal toplistáján, annak ellenére, hogy valójában egy '90-es évek elejei rémmese újjáéledéséről van szó, amely az amerikaiak vezette szövetséges csapatok iraki jelenléte kapcsán aktivizálódott ismét.

A nem is olyan kegyetlen tevepókról

A rémmesét eredetileg az Irakban katonákat állomásoztató Egyesült Államok „félelempiacára" szánták, de az internet segítségével az egész világot meghódította. Világ körüli útja során a képet kísérő szöveg sokat torzult: a fordítások egyszer hozzáadtak, másszor elvettek belőle. A történet hitelességét nagyban növelte a csatolt kép, és a tény, hogy valóban létezik a rejtélyes nevű pók (amely talán egész tevéket is képes felfalni?). Az ismeretlen rémisztgetők tehát félelmeinkre apelláltak: a pókoktól egyébként is irtózik az emberek nagy többsége[2], hát még egy olyantól,

[2] *L. még* a pókokkal foglalkozó fejezetünkben.

amelyiket tevének hívnak, s amelyik képes egyetlen éjszaka alatt lerágni a kezünket!

Az angolul Camel Spider (tevepók) névre hallgató pókféle valóban létezik, főként a Közel-Kelet sivatagaiban honos, de megtalálható az Egyesült Államokban és Mexikóban is. Az amerikai közvélemény az első iraki háború során ismerte meg őket, az interneten keresztül terjesztett levelek azonban már akkor is tele voltak valótlan megállapításokkal.

A tevepók egyáltalán nem akkora, mint a kép sugallja. A fotón egyrészt két egymásba gabalyodott pók látható, másrészt a kompozíció is megtévesztő. Ha a háttérben álló katona lábához viszonyítunk, valóban hatalmas-

Eeekkora pókot fogtam!

nak tűnik az állat, de ha a jobb alsó sarokban lévő katona kabátujját nézzük, már egyáltalán nem. A 16 km/órás sebesség nem túlzás (bár más változatokban 40 km/órás sebességet írnak), nem igaz viszont sem az egy méter való magasra ugrás, sem az, hogy ez a pókféle sikongatna. És ami a legfontosabb: a tevepók áldozatait nem érzéstelenítő segítségével cserkészi be, emberhúst nem eszik – legfeljebb más kisebb pókokat, gyíkokat vagy kisebb madarakat. Szeretni persze ennek ellenére sem kötelező őket, de az, ahogyan az internet közvetítésével megismerte őket a világ, távol áll a valóságtól.

A fenti történet is jól illusztrálja azt a kommunikációs forradalmat, ami az elmúlt évtizedekben az internet révén végment.

A WTC-turista – repülő a Trójában

A leggyorsabban természetesen az akár nyelvismeret nélkül is könnyen befogadható, manipulált képeken alapuló internetes átverések terjednek. A világhálót rendszeresen használók számára valószínűleg nem ismeretlen a *Trója* című film főhősét, Brad Pittet ábrázoló kép, melynek hátterében egy koridegen repülőgép körvonalai fedezhetők fel, vagy a még álló New York-i ikertornyok egyikének tetején fényképezkedő fiatal állítólag 2001. szeptember 11-én készített fotója. Utóbbi hátterében jól láthatóan közeleg egy – mint később a Snopes.com aprólékos bizonyító eljárásából kiderült, a WTC épületeit elpusztító repülőgéppel nem azonos – utasszállító.

A valósághoz persze egyik képnek sem volt sok köze. A trójás fotó a Worth 1000 nevű, digitálisan manipulált képeket versenyeztető weboldal kiírására készült, a WTC-ről pedig kiderült, hogy egy 25 éves magyar fiú saját, 1997-es fényképébe illesztette bele a közelgő repülőgépet a szeptemberi katasztrófát követően. A fotót eredetileg csupán néhány barátjának küldte ki, a kép mégis hihetetlen gyorsan belejárta a világot. Az önmagát csak jóval az eset után leleplező fiatal rövid idő alatt internetes kultfigurává avanzsált, arca és alakja hasonló morbid helyzetekbe illesztve később digitálisan módosított képek százain jelent meg.

A valóság manipulációját gyermekjátékká egyszerűsítő digitális technológiák – kép- és weblapszerkesztők, digitális kép- és hangfelvételi eszközök – segítségével ma jóval könnyebben illusztrálható, és ezáltal hitelesebbé tehető egy történet, mint korábban. A képszerkesztő programok segítségével olyan áttetsző rétegeket lehet egymásra csúsztatni, amelyek mindegyike tartalmazza a kép egy-egy elemét, s ezek egymáshoz illesztésével összeáll a fotó. Nehezítheti a leleplezést, ha a manipulált fotó kis felbontású, rossz minőségű, ez esetben ugyanis nagyítással sem találhatók meg az árulkodó jelek.

Kisebb fazonírozással bárki lehet vidám fürdőző a cúnami gyilkos hullámai között, vagy mutogathat egyezményes kézjeleket a beszédet tartó Bush elnöknek. A néző egészséges kétkedése – vagy hatodik érzéke – kiszúrhatja ugyan a hamisítványokat, de legtöbbször csak a részletek felnagyítása ad választ, ami megmutatja az árulkodó jeleket. Az amatőr manipulátorok gyakran nem egyeztetik például az árnyék irányát. Ilyenkor a képen többféle megvilágítás érvényesül: a háttérben lévő fákat jobbról éri a fény, miközben az előtérben álló alak árnyéka ellentétes irányba vetődik. Előfordul, hogy a beillesztett elemek árnyalata, kontrasztossága, színtelítettsége, szemcsézettsége eltér a mellettük lévő részletektől. Gyakori az is, hogy a manipulátor rajzolja a hiányzó részleteket, ami nagyítással könnyen felismerhető. Azoknál a fotóknál, ahol arcot vagy fejet retusálnak egy testre, általában az illesztéseknél lévő hibák, legtöbbször az árnyalatbeli különbségek árulkodnak a manipulációról. Szembetűnő hibákat vehetünk észre a haj apró részleteiben is, mivel a hajszálakat nem vagy csak óriási munkával lehet pontosan körülvágni és beilleszteni a háttérbe – mutat rá Túry Gergely fotóriporter.

Na persze...

Az ilyen képek hatására könnyen előállhat az a helyzet, hogy a szkeptikus internetező már a saját szemének sem hisz. Az emberek egy része idővel felvértezi magát a manipulált valósággal szemben, hiszékenységük csökken, gyanakvásuk nő. Előfordulhat, hogy egy szokatlan, de valós helyzetet ábrázoló képen a hamisítványok felismerésében gyakorlott internezők

A legendás valóság: sivatagi vihar

legyintve továbbsiklanak, mondván, csak egy újabb képszerkesztő programmal kezelt fotóról van szó.

Gyanúsan Photoshop-szagú volt az a Sanghaj környéki témaparkban készült sorozat is, amelyen a Hősök terén álló Millenniumi emlékmű csaknem életnagyságú mása volt látható. Később azonban az azsia.net című weblap szerkesztőjének leírásából kiderült, hogy az ő valós helyszínen készült valós fotóiról van szó. Elsőre valószínűtlennek tűntek azok a képek is, amelyen egy katonai tábort nyelt el egy gigantikus sivatagi vihar. A fotók azonban hitelesnek bizonyultak: 2005 áprilisának végén készültek az iraki al-Aszad amerikai katonai támaszponton.[3]

[3] A homokvihar, amelynek erőssége a szakértők szerint még iraki viszonylatban is ritkaságszámba ment, szerencsére nem okozott személyi sérüléseket.

A fent leírt folyamatokkal párhuzamosan, de ellentétes irányba haladva a „jólértesültek" (rosszabb esetben csupán annak látszani kívánó személyek) a legendák, átverések cáfolatainak publikálását, terjesztését is nagy sikerrel űzik az interneten. Csabai szerint igaz ugyan, hogy az információs társadalomban növekszik a bizonytalanság a hírek valódiságával kapcsolatban, mindezek ellenére nem várható az, hogy a leleplezések hatására a legendák eltűnnek, mivel alapvető emberi szükségleteket elégítenek ki. Ha racionálisan, intellektuális eszközökkel semlegesíthetőek lennének a szóbeszédek, akkor a tájékozottabb, iskolázottabb, műveltebb emberek nem pletykálnának.

Ez azonban korántsem igaz, és vonatkozik ez nemcsak a legendákra, hanem a digitálisan manipulált képek küldözgetésére is – azokat ugyanúgy továbbküldi a menedzser is, mint alacsonyabb végzettségű beosztottja. És még csak az sincs kizárva, hogy nem az utóbbi látja el azzal a kísérőszöveggel, hogy „Nem biztos, hogy igaz, de vicces".

Médiaátverések

Tudta azt, hogy húsz évvel ezelőtt amikor a 3+2 zenekar piacra dobta a Csipkés kombiné című slágerét, még senki nem tudta, hogy hazai mércével minden idők legnépszerűbb zenei irányzata született meg: a lakodalmas rock?
A 3+2 sikerein felbuzdulva egy év alatt 82 új lagzizenekar alakult, és a mai napig ők adják el a legtöbb lemezt, 5-10-szer többet.
De a sikerhez nem elég az akarat, tenni is kell érte!

E fenti felvezetéssel sajátos tanfolyamot hirdetett meg 2005 nyarán egy magyar nyelvű internetes oldal[4]. Eszerint a lakodalmas rockzene két tapasztalt művelője, Vécses Zoltán és Párkányi Gusztáv (vagy ahogy zenésztársai nevezik: Casio Guszti) dalszövegíró iskolát indított. A Magyarországon egyedülálló tanfolyam szervezői az érdeklődőknek azt ígérték, megtanítják őket arra, hogyan lehet jó és „slágerképes" dalszövegeket írni. Iskolájukban a nebulók megtanulhatták „a dalszöveg és a zene közötti szintézis alapjait, az egészséges egyensúlyt a dallam és a szövegvilág között". A honlapjuk bemutatkozó szövege szerint a negyvenes éveiben járó Vécses Zoltán több, a mulatós bizniszben nagyágyúnak számító előadónak (Bódi Guszti, Mc Hawer) írt már dalszövegeket. A négy héten át tartó, heti ötórás tanfolyam elvégzéséért negyvenezer forintot kértek a résztvevőktől a szervezők.

A tanfolyamról a *Napi Ász* bulvárlap cikket közölt, a Magyar Televízió Híradójának internetes oldala[5] szintén hírként hozta (az előbbi újságra hivatkozva), de beszámolt róla a budapesti Rádió 1 is. A tanfolyam iránt a médiahack szerzője szerint még a TV2 és az RTL Klub televíziós csatorna két magazinműsora is érdeklődött. „A sajtó munkatársai hajlamosak arra, hogy nem vagy csak felületesen ellenőrzik az információkat. Hihetetlenül könnyen félrevezethetők. Magyarországon ma – megfelelő erőforrásokkal – bármit el lehet hitetni velük, és ez szerintem ijesztő. Gondoljunk csak arra, mi lenne, ha a médiahacket a politikai kommunikációban használnánk fel" – mondta egy későbbi interjúban[6] a hacker, aki munkáiban mindig elrejt egy szálat, amelyen keresztül könnyen leleplezhető a történet. A lakodalmas tanfolyam esetében ez az a mondat volt, mely referenciaként ismert magyar lakodalmas együtteseket és számokat jelölt meg. Ha az újságíró szemfüles, és ezt észreveszi, az említett előadókat felhíva egyetlen telefonnal lebuktathatta volna az egész projektet.

A médiahack szó magyar megfelelője a médiaátverés. Kiagyalóinak célja, hogy az általuk kitalált, ám valójában nem létező vagy hamis dolog (információ, hír, esemény, jelenség) tényként kerüljön be a sajtóba. A médiahacknek több formája ismeretes. Van, amikor az átverés tudatos, komoly előkészület, tervezés előzi meg. Előfordult azonban már olyan is, hogy egy spontán akció, ötlet, tréfa került be a méda valóságos hírfolyamába, anélkül, hogy kiagyalói erre törekednének. A médiahacket az utóbbi időkben gerillamarketing eszközként is használják, több-kevesebb sikerrel.

A Csók világnapja és Göncz eltűnése

A Mi a gond? nevű alapítvány 1994-ben a Halászbástyához hirdette meg a Csók világnapjának magyarországi ünnepét. Tagjai a Magyar Távirati Irodán keresztül nyilvánosságra hozott meghívójukban a világnap erede-

[4] http://rocktanfolyam.uw.hu
[5] http://www.hirado.hu/cikk.php?id=44605
[6] Az interjú teljes szövege elolvasható az urbanlegends.hu oldalon.

teként egy fiktív, múlt század eleji francia szokásra hivatkoztak. A Halászbástyán meg is tartották a bulit, ahol a megjelent embereknek pezsgőt osztottak a szervezők. Az MTI-n keresztül a Népszabadság és különböző híradások is tudósítottak az eseményről, sőt a „csók világnapja" automatikusan bekerült a távirati iroda naptáraiba, így a későbbi években is jó néhány lap megemlékezett róla.

Pedig az egész nem volt más, mint átverés. „Sörözés közben találtuk ki, hogy jó lenne egy ilyen világnap. Négyen szerveztük és egyszerűen ment. Egyikünknek volt ismerőse az MTI-nél, aki aztán lehozta hírként. Az országos sajtó ráharapott. A *Népszabadság*ban is lejött, mi meg sorra adtuk az interjúkat rádióknak, újságoknak" – emlékezett vissza az egyik szervező, a ma már újságíróként dolgozó Ruszthi Zsolt.

Nem ez volt az egyetlen átverés, amiben benne volt Ruszthi keze. Két évvel később, 1996-ban a nyári Sziget Fesztiválon sikerült összehozniuk egy nemzetközi médiaátverést. A kizárólag a fesztiválon látható Sziget Híradó napokon át adagolta Göncz Árpád akkori államfő várható látogatását, majd augusztus 19-én éjjel bemutatott adásában beszámolt Göncz megérkezéséről és érthetetlen eltűnéséről. A hitelesség megerősítésére a sziget híradósai az egy évvel korábbi elnöklátogatás képeit használták fel. Az államfő eltűnéséről szóló hírt a Magyar Televízió híradójának stúdiójában vették fel, és ismert híradós bemondóval olvastatták fel. Ezek után nem csoda, hogy a szlovák állami rádió hajnali hírműsorában tényként közölte Göncz eltűnését. Az álhír készítői jól időzítettek: hajnalban egyik illetékes sem volt elérhető, így történhetett, hogy a szlovák rádió „megette" a hírt.

Joey Skaggs, a provokátor

A médiaátveréseknek főleg az Egyesült Államokban van hagyománya, köszönhetően a leghírhedtebb médiahackernek, Joey Skaggsnek[7], aki már minden valamirevaló médiát átvert, a CNN-től kezdve az angol BBC-n át a német *Der Spiegel* hetilapig. Receptje egyszerű: ír egy sajtóközleményt, felad néhány újsághirdetést, beszervez pár színészt, beüzemel egy üzenetrögzítőt és egy weboldalt, s máris minden kész ahhoz, hogy az újságírók elhiggyék kitalált történeteit. Skaggs szinte évente jelentkezik egy-egy nagyobb médiahackkel, ezekre előtte évekig készül.

1981-ben például dr. Josef Gregor néven neves rovarszakértőnek adta ki magát. Laboratóriumot rendezett be egy manhattani földszinti lakásban, amit telerakott különféle svábbogárfajtákkal, majd sajtótájékoztatót tartott. Bejelentette, hogy kitenyésztett egy olyan szupersvábbogarat, amely immúnis a mérgekre és a radioaktivitásra, és kinyert belőle egy hormont, amely sikeresen gyógyítja a megfázást, a pattanásokat, a vérszegénységet, sőt a menstruációs bántalmakat is. A kísérletek ezenfelül azt is bebizonyították, hogy a kúra a nukleáris sugárzással szemben is ellenállóvá teszi az embereket. A hírt a UPI hírügynökség kürtölte világgá „Svábbogárhormon mint csodaszer" címmel, a szenzációs felfedezést országszerte több száz újság lehozta. Dr. Gregor több tévéinterjút is adott, s közben senki nem ellenőrizte, van-e alapja a sztorinak – egészen addig, míg hónapok múlva Skaggs le nem leplezte önmagát. A provokátor alapított már ezenkívül „Fogyókúrakommandót", amelynek tagjai akár erőszakkal is betarthatták ügyfeleikkel a fogyókúrázást, egy fiktív tengerbiológus nevében pedig kampányt indított egy soha nem létező tengeri puhatestű állatka megmentésére.

[7] http://www.joeyskaggs.com/

Hogy ellenőrizd a feleséged?

Nem Skaggs nevéhez fűződik, mégis emlékezetes volt az a műholdas, GPS-es nyomkövetővel ellátott tangabugyi kifejlesztéséről szóló, 2005 nyarán felbukkanó hír, amit a magyar méda is közzétett. A hírügynökségek által is átvett jelentés szerint a japán Panchira vállalat termékével a férfiak folyamatosan nyomon követhették, hogy barátnőjük vagy feleségük éppen hol tartózkodik. A miniatűr szerkezet SMS-üzenetekkel bombázta a férfi mobiltelefonját, vagy számítógépét. Ezekből az adatokból a speciális bugyi nemcsak a hölgy tartózkodási helyéről, de testhőmérsékletéről és pulzusszámáról is pontos információt adott. A tangát előállító céghez eddig már ezer megrendelés érkezett – szólt a hír, azaz az álhír.

Panchira nevű japán cég ugyanis nincs, a GPS-s tanga pedig valójában két New Yorkban élő művész, a 28 éves Leba Haber Rubinoff filmrendező és a vele egykorú Katie Marsh grafikus agyszüleménye volt, akik – mint később elárultak – csak meg akarták nevettetni az embereket, és nem gondolták, hogy a piacon igény lenne egy ilyen termékre. A tangás hírt külföldi hírügynökségek, újságok, köztük a Rolling Stone magazin is elhitte, ahogy a Magyar Távirati Iroda is, és azon keresztül számtalan magyar újság és rádió.[8]

Médiából indul el az álhír

Megesik, hogy – a Göncz Árpád eltűnéséről szóló hírhez hasonlóan – az álhír a valódi médiából indul el. Erre jó példa a *Forbes FYI* nevű amerikai üzleti magazinban, 1991 novemberében megjelent hír, miszerint a szovjet birodalom 1989-es összeomlása után az orosz kormány olyan nehéz

[8] http://www.nol.hu/cikk/364670/

pénzügyi helyzetbe került, hogy elhatározta: elárverezik az egykori szovjet vezető, az 1924-ben elhunyt és bebalzsamozott Vlagyimir Iljics Lenin Vörös téri mauzóleumban őrzött testét,. A kikiáltási ár 15 millió dollár volt. Nem sokkal a hír közzététele után a Forbes FYI elismerte, hogy csak tréfált, de addigra már több amerikai média tényként közölte a sztorit, amit az akkori orosz belügyminiszter arcátlan hazugságnak minősített.

Médiahack mint gerillamarketing?

Előfordul, hogy egy médiahackről nem lehet tudni: valóban médiahack vagy egy jól kivitelezett gerillamarketing része. Erre példa egy Christopher Walken Oscar-díjas színészről 2005 nyarán megjelent, az MTI washingtoni tudósítója által is közölt hír. Eszerint az Egyesült Államok sorsáért aggódó amerikai színész bejelentette, hogy 2008-ban indul az elnökválasztáson, mert úgy látja, a legtöbb amerikain elégedetlenség, közöny lett úrrá. Ő pedig kötelességének érzi, hogy helyreállítsa a békét, a jólétet és Amerika dicsőségét. Választási honlapján Chris Walken a „Tegyük újra rendbe Amerikát!" választotta kampánya jelmondatául.

„A weboldal, amely azt hirdeti, hogy Christopher Walken indul 2008-ban az Egyesült Államok elnöki székéért, egyértelműen hamisítvány – mondta a színész szóvivője az *Entertainment Tonight*nak adott nyilatkozatában, miután az álhír körbejárta a világsajtót. – Úgy tűnik, valakit nagyon megihletett a *Wedding Crashers* című filmben nyújtott alakítása, ahol a pénzügyminisztert játssza." Pletykák szerint az oldal akár az említett vígjáték kampánya is lehetett.

Egyértelműen üzleti célú volt viszont az a 2004 őszén megrendezett tüntetés, amelynek során húsz szőke nő vonult az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal elé, hogy tiltakozzon a „kirekesztés és az emberi butaság, a szőke nős viccek ellen". Céljuk az volt, hogy „felemeljük szavunkat nőtársainkért, a szőke nők jogaiért! Kirekesztésmentes Magyarországon szeretnénk élni!...

Követeljük a szőke nők értelmi képességeit becsmérlő viccek betiltását a közbeszédben és a médiában!" A demonstrációról a nyomtatott és az elektronikus sajtó is beszámolt, s csak néhány újságírónak szúrt szemet, hogy a tüntetés végén a nők egy Blondy nevű, akkortájt megnyílt budapesti étterem felé vették az irányt – utóbbi egy szőke nős viccel reklámozta magát. Az étteremből kilépő üzletvezetőt a tüntetők tojással dobálták meg.

Utóbb kiderült, hogy az egész tüntetést előre megrendezték. Mint az éttermet üzemelő kft. vezetőjétől megtudtuk, az amúgy költséges médiahack ötlete az étterem marketingjéért felelős egyik külső reklámcégtől származott, s akkor kezdett el megnőni az étterem forgalma, amikor 2-3 héttel az esemény után világossá vált: reklámfogás volt a demonstráció. Mivel a szervezők a rendőrséget is félrevezették, utólag bírságot is kellett fizetniük.

Hány forrás számít forrásnak?

Az internet megjelenésével a klasszikus hírszerkesztési szabályok igencsak átalakultak. Az „Egy forrás nem forrás" aranyszabályt felváltotta a „Millió forrás sem biztos forrás" bizonytalansága. Manapság, amikor néhány kattintással bárkinek lehet saját blogja, weboldala, azaz önálló médiuma, hiába találunk adott témában akár több tucat oldalnyi forrást az interneten, nem biztos, hogy közelebb kerülünk a valósághoz. Az, hogy egy bizonyos értesülést ezer különböző oldal is megerősít, csupán azt jelenti, azt legalább ezren *igaznak vélték és ekként is írták le.*

Teljes védelem az ilyen próbálkozások ellen nincs, a profi átveréseknek még az etalonnak számító hírforrások is gyakran áldozatul esnek. Egy-egy komoly hírügynökség vagy lap beugratását követően valóságos lavina indul el, az egymást körbehivatkozó webhelyek ugyanis legtöbbször feltétel és ellenőrzés nélkül elfogadják a nagyok információit. Példa erre a GPS-tangás történet, ami Magyarország hírportáljait az információt később korrigáló hírügynökségen keresztül bolondította meg, vagy az a 2005 végi szentpétervári hoax, amely egy elefánt elszabadulásáról és városbeli randalírozásáról számolt be.

Kamu weblapok – avagy a bonsaimacska, a Nagy Ugrás s a bolondok napi feltámadás

„Légy szíves olvasd el ezt az üzenetet, és ne töröld ki! Ez nem egy »hülye« körlevél. Most együtt kell dolgoznunk! Egy honlap, amelyet már egy éve be tudtunk záratni, most azonban visszajött. Újra be kell tiltatnunk! Egy japán New Yorkban macskákat tenyészt és ad el, amelyeket BONSAI CATS-nek hívnak. Ez még teljesen hétköznapinak tűnik, DE!!!!

A macskák egy izomlazító szert kapnak, s ÉLVE üvegekbe lesznek zárva, ahol életük végéig élnek! A macskákat egy csövön keresztül etetik, s egy kis vezeték van bevezetve a vizeletnek. A macska csontszerkezete hozzáilleszkedik az üveghez, hisz még növekedésben van. Ez az embertelenség New Yorkban, Kínában és Indonéziában a legújabb divat. Ha kibírod, nézd meg a következő honlapon: http://www.bonsaikitten.com

A tiltakozáshoz a listának 500 nevet kell tartalmaznia. Másold a szöveget egy új üzenetbe, írd a neved a végére, és küldd el mindenkinek, akit ismersz! Ha látod, hogy a lista elérte az 500+50 (az érvénytelenek miatt ráhagyott plusz) nevet, légy szíves küldd el (...) címre. A teljes neves aláírás érvényes, országjelzés jó, ha ott van."

A bonsai macskák elleni harcra buzdító felhívás a hasonló intenzitással folyó demitizálási kísérletek ellenére is rendszeresen fel-feltámad, dühödt hangú körlevelek tucatjaival terhelve meg elektronikus postafiókjainkat. Egy újszülöttnek minden vicc új, mondhatnánk, ha nem tartanánk tőle, hogy jó szándékú, ám harcos állatvédők leharapják a fejünket a vicc szó használata miatt. Pedig erről van szó, tréfának szánt átverésről, még ha egyes vélemények szerint az ízetlen hecc a bonsai macskák tényleges előállítása nélkül is igen kártékony.

Ahogy a hatósági vizsgálat is bebizonyította, a valóságban senki nem készít ilyen macskákat, és nem is szállít ehhez szükséges felszereléseket. Komolyabb állatvédő szervezetek ma már nem dőlnek be az átverésnek, ennek ellenére továbbra is ellenzik az egyik szolgáltatótól a másik szolgáltatóig vándorló oldal működését. Szerintük ugyanis akármilyen abszurd az ötlet, mindig akadhat valaki, akinek eszébe juthat kipróbálni a leírtakat – még ha a valóságban kivitelezhetetlen is.

Ugorj a klímaváltozásért!

Egy másik, szintén rengeteg embert lóvá tevő weboldal, a World Jump Day[9] 600 millió embert szeretne rábírni arra, hogy 2006. július 20-án egyszerre ugorjanak a levegőbe. Szerintük az egyidejű ugrás kimozdítaná a Földet pályájáról, és ezzel megállna a globális felmelegedés, hosszabbak lennének a napok, kiegyensúlyozottabb a klíma. 2006 elején az önkéntes ugrók száma az oldalon közzétett adatok szerint 392 milliónál járt.

A WJD alapja az a régi városi legenda lehet, miszerint ha minden kínai egyszerre ugrana le a székéről, kimozdítanák a Földet forgási pályájáról.

[9] http://www.worldjumpday.org/

Christoph Drösser, a *Die Zeit* 1997 óta főállású legendavadásza, több városi legendákkal foglalkozó könyv szerzője szerint a Földet csak jóval nagyobb lökés – például egy hatalmas aszteroida becsapódása – téríthetné le a pályájáról. Más kérdés, milyen valós hatásai lennének az össznépi ugrándozásnak. Drösser idéz egy kétes hitelességű 1970-es tanulmányt, amelyben az alaszkai egyetem Stone nevű geofizikusa megállapítja: ha Kína akkori népessége, mind a 700 millió ember egyszerre ugrana, az a Richter-skála szerinti 4,5-ös földrengést eredményezne, ami – cúnamit keltve – hatalmas pusztításokat vinne végbe Kalifornia partjainál.

A *Chicago Reader* című lap Cecil Adams álnév mögé bújó, Amerika-szerte ismert, ám a legenda szerint még senki által nem látott publicistája The Straight Dope nevű rovatában már 1984-ben foglalkozott a témával. A szokatlan kérdéseket néha szokatlanul erős szatírával megválaszoló Adams szerint nem kell félni a kínaiak ugrándozásától: Kínában nincs annyi szék, amennyi kellene, ráadásul egészen biztosan nem egyforma magasságúak – így aztán a földet érés sem egy időben következne be. Feltételezve, hogy mégis sikerülne egymilliárd embernek – Kína 1980-as lakosságának – egyszerre földet érnie, az is csak 500 tonna TNT robbanásával lenne egyenértékű. Ez pedig semmiképpen nem lenne elegendő a várt hatás eléréséhez.

Hatszázmillió millió ember ugrándozása a Föld forgástengelyére semmilyen hatást nem gyakorolna – nyilatkozta a Klubrádiónak Zágoni Miklós klímakutató, aki szerint egy valamelyest erősebb szél, amely a Mount Everestet meglöki, folyamatosan, a legkülönbözőbb irányokból, lényegesen nagyobb lökéseket ad a Földnek. A Union of Concerned Scientists honlapja szerint – a vállalatokon és a kormányzatokon kívül – ugyan a civilek is segíthetnek a globális felmelegedés elleni harcban, ők azonban ugrándozás helyett azt javasolják, hogy kevesebb, üzemanyag-takarékosabb és kevésbé légszennyező autót tartsunk, illetve hogy folytassunk energiatakarékos életvitelt.

A Museum of Hoaxes nevű weblap szerkesztője szerint azonban nem kell mindjárt a tudományhoz fordulni a kérdés megválaszolásához. Az ol-

dalt ugyanis Torsten Lauschmann német művész regisztrálta, és a WJD szájtja kint van a Vene Hammerschlag nevű német művészcsoport honlapján is – mindezekből kiindulva az oldal szerkesztője art-hoaxra (művészeti csínyre) gyanakszik.

Tupac Shakur él, Eminem halott!

> **„A CNN jelentése szerint április 21-én TUPAC SHAKUR 9 éve halott rapsztár feltűnt Beverly Hillsben Suge Knight exproducer és dr. Dre társaságában. Tupac azt nyilatkozta, eddig bujdosnia kellett, mert vadásztak rá. Az elmúlt kilenc évet egy kolumbiai városban, Caliban töltötte Jamal Millwood álnéven, amire számaiban halála előtt is utalt: „I'm goin' back to Cali."**

Az 1996 szeptemberében meggyilkolt rapsztár feltámadásáról tudósító hírt egy 2005 júniusában indított magyar nyelvű fórumon találtuk. Az átverés jelentős késéssel ért el hazánkba: míg a fenti idézetben Tupac megjelenését április 21-re teszik, a Snopes.com weblapon április 5-én már a történet cáfolata is olvasható volt. Eszerint ismeretlen elkövető egy Nauruban regisztrált oldalon CNN-kinézetű és ahhoz hasonló című oldalt hozott létre[10], és ezen helyezte el a rapsztár feltámadásáról tudósító valótlan cikket. Az oldal publikálója a kamu weblapon elrejtett üzenetében április elsejei ugratást emlegetett.

Az álhír annak ellenére is igen sok embert megtévesztett, hogy korántsem ez volt az első ilyen típusú átverés: 2000-ben Eminem került célkeresztbe, igaz, neki nem a feltámadását, hanem halálhírét keltették. A szintén CNN-kinézetű álweblap híre szerint az énekes közúti szerencsétlenségben vesztette életét. Egy évvel később Britney Spearst érte hasonló baleset. Ennek az átverésnek a szerzője szintén hagyott nyomokat a figyelmes hírolvasók számára: a cikk forrásaként a *The Disassociated Press*t jelölte meg. A tréfamestereknek az oldal valódi címét is sikerült elrejteniük, még hitelesebbé téve ezzel a történetet. Az URL http://www.cnn.com-mal kezdődött, amit egy @ jel és az oldal valós IP-címe követett. Mivel a böngészőprogramok a @ jelet és az azt megelőző betűket figyelmen kívül hagyták, a látogatók a címre kattintva egyenesen a hamis oldalra jutottak. Ráadásul amikor az olvasók ráklikkeltek a kamu oldal „Küldd tovább ismerőseidnek" linkjére, a cikk automatikusan kapott egy találatot a CNN legnépszerűbb cikkeinek listáján – anélkül, hogy valaha is felkerült volna rá. Mivel ezzel a hírszájt is hozzájárult az álhír terjesztéséhez, a CNN.com programozói az eset után befoltozták a biztonsági lyukat. A World Trade Center és a Pentagon elleni támadások után alig egy hónappal megjelent álhír készítői bevallásuk szerint kísérletükkel arra akartak rámutatni, milyen gyorsan terjednek az információk a világhálón, és hogy a dezinformáció milyen veszélyes fegyver.

A Tupac Shakur-féle átverés tehát egyáltalán nem újfajta támadás a hiszékeny olvasók ellen: az angol nyelvterületen a *spoof* (svindli) nevet viselő jelenség során ismert védjegyek internetes megjelenését hamisítják az elkövetők. A spoof egyes változataira még az átverés szó is túl enyhe, hiszen nemritkán személyes adatok (bankszámlaszám és jelszó) kicsalására irányulnak (l. a következő fejezetekben), jelentős pénzügyi károkat okozva ezzel az óvatlan felhasználóknak. A fenti esetekben azonban erről szó sincs – bár az álhírekkel összefüggésbe hozott hírszájtok talán ezt is másképp gondolják.

[10] A http://www.cnnonline.co.nr/tupac.htm oldalon ma már nem érhető el semmi, a szolgáltató letiltotta a címet.

Küldd tovább, ez nem kamu!

E fejezet megírásának idején – 2005 decemberének elején – a városi legendák leghíresebb gyűjtőhelyén, a Snopes.com portálon a keresések, olvasói levelek és általános médiajelenlét alapján szerkesztett, 25 legnépszerűbb legendát tartalmazó toplistán 17 bejegyzés foglalkozott láncievelekkel és e-mailben terjedő hamis figyelmeztetésekkel.

A web azáltal, hogy gyökeresen átalakította a legtöbb értelmiségi hivatás munkaóráit, döbbenetesen leszűkítette az emberek közötti távolságot, s egyben gyerekjátékká tette a kommunikációt, vadonatúj gondok és problémák hadát zúdította ránk. Nem kívánjuk felvonultatni az elmúlt egy évben hozzánk befutott kéretlen lánclevelek mindegyikét – helyhiány miatt ezt nem is tudnánk magunkra vállalni. Ehelyett sorra vesszük a leggyakoribb leveléltípusokat, és az ezekhez kapcsolódó, elvben is cáfolható hibás feltételezéseket, és megpróbálunk rávilágítani e lánclevelek keletkezésének okaira, körülményeire és hatásaira is.

Küldd tovább és tartsd az erszényed!

„Olvassátok el ezt a levelet, és cselekedjetek gyorsan. Ezt az információt egy profi barátomtól kaptam. A Microsoft és az AOL az Internet Explorer biztonságának növelése érdekében tesztelte ennek a programnak a beta változatát. Amikor továbbküldítek ezt a levelet az ismerőseiteknek, a Microsoft leellenőrzi, két héten keresztül. A cég 245 eurót fizet minden egyes személy után, akinek továbbküldítek ezt a hírt, 243 eurót minden továbbküldött hírért, és 241 eurót minden harmadik személynek, aki megkapja ezt a hírt. Két hét múlva a Microsoft e-mailen felveszi veletek a kapcsolatot, és átutalja az összeget. Eleinte nekem is kétségeim voltak, amíg 2 hét múlva meg nem kerestek, és rá pár napra át nem utaltak számomra 24 800 eurót. Mindenképpen küldjétek tovább ezt a hírt, mielőtt befejeződik az Internet Explorer beta verziójának a tesztelése. Aki mindezt megteheti, nem más, mint Bill Gates úr. A marketing összes költsége őt terheli."

Ez a zagyvaság volt a 2005-ös év második felének egyik leggyakrabban továbbküldött láncievele. Különösen meglepő ez annak fényében, hogy mindössze egy 1997-ben felbukkant nagy klasszikusnak a kései mutációjáról van szó. Amellett, hogy irritálóan értelmetlen, hemzseg a nyelvtani hibáktól (amiket jelen könyv szerkesztői a jobb olvashatóság érdekében ezúttal kijavították), minden sora maszatolás és bugyutaság. Mégis képes élni és terjedni.

A multik tőkéjük és bevételeik növekedése függvényében egyáltalán nem lesznek ostobábbak, nem fognak millió forintos csekkeket osztogatni puszta jókedvükben, és nem szerveznek mesés üdüléseket sem. Bill Gates valóban meghívhatná a Föld minden lakóját egy ötdolláros shake-re, de nyilvánvaló, hogy sohasem fogja megtenni. Mégis, miért él tovább makacsul az efféle láncievél? A válasz egyszerű. Mert annyira könnyű továbbküldeni.

Az emberek szeretik a könnyen jött pénzt, ezért az örökös reménykedőknek nyilván nem esik jól, de a fenti e-mailben említett levélkövetés jelenleg kivitelezhetetlen. Sem a Microsoft, sem a Cisco Systems, sem egyetlen internettel foglalkozó cég nem fejlesztett ki még hasonló alkalmazást, és a jelek szerint a közeljövőben nem is terveznek ilyet tenni. Amellett, hogy az e-mailek jelentős részénél technikailag is kivitelezhetetlen[11],

[11] A levelezőszerverek jelentős hányada az e-maileket úgynevezett plain text formátumban kezeli, azaz a konkrét karaktereken kívül más információt – formázójeleket, betűtípust, stb. – nem tárol a levél. Így egy olyan program levélbe építése is lehetetlen, amely egy szervernek információkat juttat el arról, ki és kiknek, hányaknak küldte tovább a levelet

a dolog számos etikai kérdést vet fel. Olyanokat, amelyekre a jogaira különösen érzékeny internetes közösségek többnyire nemmel felelnének. Joggal, hisz jellegéből fakadóan az internetes adatforgalmat észrevétlenül pásztázni is roppant könnyű.

A fenti módszer – levelek továbbítására való felhívás – ráadásul kockázatos is: óriási kéretlen levélforgalmat generál, ami sérti a felhasználók érdekeit és veszélyezteti az internet biztonságát, megbízhatóságát. Ilyen kampányt egy magára valamit is adó cég nem kockáztatna meg, hiszen az ígért kifizetéseken kívül valószínűleg dollármilliókat bukna a levelekkel megbombázott dühös internezők által indított esetleges perekben is.

Küldd tovább, és máris adakoztál!

A könnyű pénzt ígérő láncievelek népszerűségéhez talán csak a nagylelkűségünkre és segítőkészségünkre apelláló e-mailek elterjedtsége hasonlítható.

> **„Alexandra egy rettenetes tűzvészből szabadult, de most az életéért kell harcolni. Csak 14 hónapos és az egész teste összeégett. Az arcán az égések egészen a csontig hatoltak. Most egy krakkói kórházban a legjobb orvosok kezelik. Sok operáció és hosszas kezelés vár rá. Sajnos, a szüleinek nincs elég pénzük erre, ezért kérjük a segítségüket. Minden továbbküldött e-mail után Alexandra szülei kapnak 3 centet. Kérjük, segítsék őket, küldjék tovább minél több személynek."**

A 2005 nyara óta keringő levélhez csatolt képeken egy csecsemő sokkoló képe látható. Olenka Kuczma egy lakástűz során égett meg, és még

2005 szeptemberének végén is a krakkói kórház felügyelete alatt állt. A csecsemőre a levél fénykorának idején valóban több bőrpótlást célzó műtét várt, a szülőknek azonban nem volt pénzük a drága külföldi beavatkozásokra. Bajukon azonban a fenti e-mailek sem segíthettek, már csak a fent említett okok – a levélforgalom követésének lehetetlensége – miatt sem. Aki segíteni akart a megégett kislányon, a lengyel tévé internetes oldalán keresztül megtehette; itt többek között a megégett csecsemő gyógyítását támogatni kívánóknak adtak információkat, alapítványi számlaszámokat.

„Szörnyű. Mondjátok meg, mi visz rá embereket arra, hogy ilyen leveleket megírjanak és továbbküldjenek?" – kérdezte városi legendánkkal és internetes átverésekkel foglalkozó weboldalunk egy látogatója, miután közzétettük a fenti történet cáfolatát. Mint minden hasonló lánclevél, ez is az emberi gyengeségnek köszönheti népszerűségét: az ilyen levelek ingyen kínálják a lehetőséget, hogy jót tehessünk, segíthessünk másoknak. Kinek nem éri meg megnyomni a Továbbküldés gombot, majd kiválasztani a címlistájából egy megfelelően nagy csoportot, ha cserében máris nyugodtan hajthatja le a fejét lefekvéskor, kipipálva az aznapi jócselekedetpenzumot? Ráadásul úgy, hogy közben neki magának semmiről sem kellett lemondania cserébe. A világ egyik legjobb lelki üzlete.

A láncievelek azonban nemcsak könnyíthetnek háborgó lelkiismeretünkön, hanem éppen ellenkezőleg, fel is éleszthetik bűntudatunkat. „Itt ülök egy jól fűtött irodában, egy kiadós ebéd után, és panaszkodom a kibírhatatlan főnökömre, miközben egy szerencsétlenül járt csecsemő szülei gyermekük élhető életéért küzdenek. Hát milyen ember vagyok én? Ahelyett, hogy örülnék, hogy ilyesmik nem velem történnek meg." Ez is olyan reakció, aminek a következménye jó eséllyel megint csak egy klikk a Továbbküldés gombra.

Hogy másokon segíthessenek!

Ha csak múló bosszúságot okoz a lánclevél, az a jobbik eset: a meggondolatlanul elindított „segítőkampány" azonban hatalmas károkat is okozhat. Ilyen például az évente legalább kétszer az egész országon végighömpölygő

„adj vért" leveláradat. Mint azt az Országos Vérellátó Szolgálat (OVSZ) szóvivőjétől megtudtuk, a szolgálat nem indít e-mailben kampányt. Listáik és adatbázisaik vannak a sürgős esetben felkérhető donorokról, és elsőként ahhoz nyúlnak. Nagyon ritka viszont, hogy ilyesmire szükség lenne, a megfelelő ütemben szervezett tradicionális mozgókampányok és az állandó begyűjtőhelyekre érkező vér általában kielégíti az igényeket.

Az a baj a lánclevéllel, hogy egy donor elvileg évente háromszor adhat csak vért, a készítmények eltarthatósága pedig alig több mint egy hónap. Ha sok donor egyszerre lepi el az állomásokat (jellemzően valamelyik ritka vércsoport-kombináció hordozói), még az is előfordulhat, hogy egyes készítményeket szavatosságuk lejártával ki kell dobni, az ezt követő recesszióban pedig a rászorulóknak nem jut elegendő. Járulékos kár, hogy az ilyen levelek után azonnal felizzanak az információs vonalak, akár hetekre (!) megbénítva, akadályozva egy-egy központ életét.

Küldd tovább – én szóltam!

> „Vigyázat! Ha olyan levelet kaptok, aminek a tárgy mezőjében az 'It Takes Guts to Say Jesus' mondat szerepel, semmiképpen ne nyissátok ki, mert törli a merevlemezeteket és használhatatlanná teszi a gépeiteket!!! Küldjétek el ezt a levelet minél több embernek! Ez egy nagyon veszélyes új vírus, amiről csak páran tudnak még. Az információ az IBM központjából jött, de az AOL is megerősítette."

Az ilyen típusú riadók terjesztői többnyire jóhiszeműen küldik tovább az egyébként teljesen valótlan információt, ezzel fertőzve meg nem elsősorban gépeiket, hanem – a szerverek túlterheltségét kiváltva – magát a világhálót.

A magukat a „titkos információ" birtokában bennfentesnek vélő pánikkeltők nem gondolják végig, hogy esztelen pletykálkodásukkal mekkora kárt okozhatnak. Tevékenységük következtében elképesztő mennyiségű értelmetlen levél érkezik a világ levelezőszervereire, rengeteg kapacitás megy veszendőbe. A cél eközben mindössze az, hogy megmutassák: ők erről is tudnak – és nekik köszönhetően most már mi is, tehát adósaik vagyunk.

Téved, aki azt gondolja, hogy egy-egy továbbküldött levélből – még ha valótlan információkat is tartalmaz – ismerőse számára semmi rossz nem származhat. Aki naponta húsz-huszonöt hasonló figyelmeztetést kap, és emiatt ennyiszer kell munkáját megszakítania, vagy egy ilyen levél miatt tévedésből egy hivatalos levelet is töröl, biztosan nem intézi el egyszerű vállrándítással a kérdést.

A fentiekhez hasonló hamis információt hordozó lánclevelek sokak által ismert paródiája a politikailag nem kimondottan korrekt, ám e levelek banális szövegét jól illusztráló „albán vírusos" levél, amelynek szerzője udvarias formában saját fájljaik törlésére kéri fel az olvasókat:

> „Jó napot! Én egy albán gyártmányú vírus vagyok, de hazám szegényes technológiája okán sajnálatosan nem tudok ártani az Ön számítógépének. Kérem Önt, legyen kedves néhány fontos fájlt saját kezűleg törölni a számítógépéről, és továbbküldeni engem ismerőseinek! Köszönet az együttműködésért! A legjobbakat: Albán vírus"

Lebukás első blikkre

A fent bemutatott tartalmi típusbakik mellett visszatérő formai elemek is segíthetnek lebuktatni egy-egy láncievelet. Első számú figyelmeztető jelként talán a levél tárgya említhető meg: egy csupa nagybetűs KÜLDD TOVÁBB MINDENKÉPPEN – EZ NEM KAMU!!! felszólítás, egytől tízig terjedő felkiáltójellel megvadítva ugyancsak árulkodó formula.

Elgondolkodtató az is, ha egy levelet úgy kapunk meg, hogy a levéltörzsben több száz e-mail címet látunk – a korábbi címzettek listáját. Ez persze nem feltétlenül jelenti azt, hogy csalásról lenne szó, de az ilyen leveleket célszerű már az elejétől egészséges kétkedéssel olvasni.

A kamu lánclevelek küldözgetői tisztában vannak azzal, hogy a mai világban a forrásmegjelölés nélküli figyelmeztetés már hiteltelen, ezért intéseiket, ajánlataikat, kéréseiket megpróbálják hitelesnek tűnő cégek, intézmények szájába adni. Ennek köszönhetően szinte minden komolyabb galibát okozó láncievélben található egy-két fajsúlyos – természetesen ál- – forrás is, ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy valós tényekről olvashatunk a levélben. Ilyen hivatkozások esetén célszerű ellátogatni az idézett cég honlapjára, esetleg bepötyögni valamelyik nagy keresőbe a levél kulcsszavait – hamar kiderülhet, átverésről vagy valós tényekről van-e szó. Persze a logika is sokat segíthet – mondjuk a már idézett vírusos levélben a leginkább adattárolási megoldásokkal hírnevet szerzett IBM tűnik fel forrásként. Miért foglalkoznának vírusos levelekkel?

Árulkodó lehet a levél nyelvezete is, a lánclevelek többsége hemzseg a helyesírási, mondatszerkesztési, központozási, szóismétlési hibáktól. A hivatalos közlemények – no nem mindig, de az esetek többségében – ennél azért igényesebbek és pontosabbak.

Akinek pedig nincs kedve nyomozni, vagy hosszasan érveken és ellenérveken gondolkozni, választhat kényelmesebb megoldást is: a weben láncleveleket gyűjtő és értékelő adatbázisok tucatjai segítenek az eligazodásban.[12]

[12] Néhány példa: http://hoaxbusters.ciac.org/, http://www.breakthechain.org/ vagy a már többször emlegetett http://www.snopes.com/. Akinek pedig gondot okoz az angol nyelv, az urbanlegends.hu oldalt ajánljuk.

Ráment a családi ház, a kocsi és egy fél élet munkája

Az internet nem a fenevad, csak egy eszköz, annak is nagyon speciális. Arctalan és gyors, miriádnyi embert elér, a kommunikációs távolságokat gyakorlatilag átlépi. Ideális terep tehát az átverések megannyi formájához, az ártatlan csínyektől a komoly gazdasági bűntettekig, melyek nem kevés ember életét nyomorították meg. Az előző fejezetben csak a szervereknek eshetett bántódása, most keményebb dolgokról esik szó. Bűnös és sötét vizekre evezünk.

Nigériából, szeretettel

„SEGÉLYSIKOLY amit írok, abban a hitben és reményben, hogy ha Isten akarata az volt, hogy Ön segítsen meg engem és családomat, a mindenható Isten megáldja és bőségesen megjutalmazza majd. A családom és én igaz keresztények vagyunk és mélységesen imádjuk az Istent. A címét az interneten találtam meg, amikor segítséget kerestem, valakit, aki segíteni tud nekünk.

A Lagoszi Egyetem női hallgatója vagyok, Nigériából. 22 éves vagyok. Apám két hónappal ezelőtt meghalt, maga mögött hagyva a bátyámat és az anyámat. Ő király volt, annak nevezték a város lakói, mielőtt meghalt. Én voltam az örökös hercegnője és én és a bátyám vagyunk az egyedüliek, akik a vagyona felett rendelkezni tudnak, mert az anyám nem elég

művelt, hogy tudja, mit hagyott az apám maga után. Ő 27 350 000 000 00 millió dollárt hagyott egy biztonság Cégnél, és nem tudom hogyan és mit fogok csinálni, hogy befektessem ezt a pénzt külföldön, hogy az apám rokonai ne tudják elvenni, ami apámhoz és a családunkhoz Tartozik. Ezt tervezték a kizárásommal, mert a városban ilyen a kultúra, s mint írtam, nő vagyok.
Ezért örültem, amikor láttam a címét és erősen hiszem, hogy Isten segedelmével segíteni fog nekem biztonságba helyezni És befektetni ezt a pénzt. Ezért itt szükségem van a segítségére, hogy kihozzam a dobozt, amiben a pénz van, a biztonsági cégtől. A válaszán alapulva ellátom majd minden információval, amire szüksége van, hogy továbbléphessünk. Hajlandó vagyok a segítségéért a pénz 10%-át kifizetni, amiért segít nekünk és további 10%-ot a befektetések éves járulékából, amit Teljes Egészében maga fog kezelni. Ha finoman tudja kezelni ezt a projektet és akar segíteni nekem kiszabadítani ezt az összeget, kérem érjen el és el fogom mondani, mi lesz a következő Lépés, hogy véghezvihessük ezt a tranzakciót olyan gyorsan, ahogy csak lehet. Kérem vegye észre, hogy ez a tranzakció 100%-ban kockázat mentes.
Remélve, hogy a leggyorsabban hallok önről.
Hercegnő"

A gyatra magyarság nem véletlen, a fordítással megpróbáltuk modellezni az eredeti levél – talán szándékolt – suta angolságát. E fenti üzenet, amelyet a Hercegnő küldött, csak egyetlen példája annak a csalási formának, ami *nigériai levél* néven került be a világ „kultúrkincsei" közé.

A leveleket természetesen nem mindig a Hercegnő írja, nem is mindig Nigériából, de jó néhány közös pontot találhatunk. Általában cégeket

vagy magánszemélyeket szólít meg, és többnyire egy afrikai ország magas rangú tisztségviselője, esetleg egykori nemese kér váratlanul és ismeretlenül segítséget. Több tízmilliónyi értéket, leginkább bőröndökben elrejtett készpénzt akarnak megmenteni az állam, gonosz rokonok, néha a jogos tulajdonosok elől. Előfordul, hogy nyersolajat kínálnak valami ügyletből kifolyólag filléres áron, esetleg az országban felhalmozódott valutát akarják nagyon jó arányban és mennyiségben más pénzre váltani.

E mesebeli elemekkel átszőtt, valójában gyomorforgató levelek nagy része valóban a nyugat-afrikai országból érkezett és érkezik immáron több mint húsz éve. Nem kell azt gondolni, csak az interneten, bár igazi lendületet a világháló adott a levélíróknak. Érthető, hisz meglehetősen rossz aránnyal válaszolnak a leendő áldozatok, a neten viszont szinte kimeríthetetlen a potenciális balekok száma. No de mi is ez az egész? Mik is azok a nigériai levelek?

Röviden összefoglalva csalik, gyakran tíz-húsz éves tapasztalattal bíró csalók próbálkozásai arra, hogy kicsalják az összes megtakarított pénzünket, vagy még annál is többet. Ha valaki olyan naiv és elhiszi, hogy a levelet valóban egy bajba jutott multimilliomos írta (magyar áldozata is volt a csalásnak), ne adj isten még válaszol is, hosszas tortúrára számíthat Többnyire szinte azonnal jelentkezik a csaló, s az ezt követő levelezésben újabb és újabb részleteket árul el, ezzel párhuzamosan pedig egyre nagyobb összegeket kér, hogy a pénzt kiszabadíthassa a csapdából.

Eközben folyamatosan ígérget és hiteget – mindig a legutolsó adag pénzre van éppen szüksége, valakinek a megvesztegetésére, utazásra, egy új számla nyitásához, adókra, formanyomtatványokra, testőrök bérléséhez. Fenn kell tartani persze az áldozat hitét, hogy hamarosan meggazdagszik, a csaló így szép számban küldi a hamisított dokumentumokat, eredetinek tűnő képeket, személyigazolvány- és útlevélmásolatokat. Ha minden a tervei szerint halad, megkapja számlainformációinkat, fejléces levélpapírjainkat (amelyeket később újabb áldozatok megtévesztésére használnak fel), fényképünket, megtakarított tőkénk egy részét, utazásra szólít fel, hogy a tranzakció végső fázisánál legyünk magunk is jelen.

Nigériába érkezve már jóval nagyobb hatalmuk van felettünk (gyakran úgy tájékoztatnak, hogy nem szükséges vízumot igényelni, majd megkenik a határőröket és bevisznek az országba, ahol nagyon súlyos vétségként tartják számon az illegális beutazást). Nem ritkák a fizikai fenyegetések és zsarolások sem. Az áldozatot, ha még itt sem kapcsol, további csalikkal etetik, hivatalos helyiségekben tisztségviselőkkel találkoznak, megmutatják neki a pénzzel teli bőröndöket. A színjáték zajlik tovább, s a szerencsétlen számláit végül simára nyalják.

Nigéria büntető törvénykönyvében a 419-es cikkely foglalkozik a csalások e fajtájával, innen terjedt el az egész világon, hogy bennfenteskedve jelölhessék vele a bűnözés e fajtáját. Közben Nigéria arca lassan tényleg ez az üzletág lesz, évi százmillió dolláros tételek jutnak be az országba. Tavalyi becslések és adatok szerint az ország immáron ötödik legfontosabb bevételi forrásává vált a nigériai levelekkel becsalogatott turisták kifosztása. A legnagyobb feljegyzett fogás egy brazil bank teljes megkopasztása (242 millió dollár) volt, annak igazgatója és egy beígért nyersolajszállítmány segítségével. A kormány állítja, hogy mindent megtesz a csalók ellen, eközben nemzetközi becslések szerint 50–100 ezer embert foglalkoztat az „iparág". A hatóság korrupt, az emberek szegények.

Persze a legtöbben nem dőlnek be az otromba bűnözőknek. Sőt. Külön társaságok alakultak, ki tudja átverni a legtöbb csalót, meddig hajlandóak azok elmenni a kérésükre. Az egyik ilyen közösség oldalán, a 419eaters.com weblapon szép mennyiségben láthatunk mikulásruhás, vagy akár fejüknek halat szorító beugratott csalókat. Egy alkalommal mi is próbát tettünk párbeszéd kialakítására egy fontos nigériai exminiszter állítólagos fiával, kíváncsiak voltunk, pusztán ígérgetve meddig tudjuk elnyújtani a levelezést. Ugyanazzal a fegyverrel küzdöttünk ellene, amivel ő is áldozatai ellen – naivra vettük a figurát és hitegettünk. Negyedik vagy ötödik levelünkben aztán meguntuk a játékot, és megírtuk ismeretlen jótevőnknek, hogy időközben egy rendőr ismerősünk megpróbált minket lebeszélni az ügyletről, mondván, ez ismert trükk pénzünk kicsalására. Ugyan hoz-

zátettük, hogy mi tisztában vagyunk vele, hogy ismerősünk csak el akarja orozni előlünk a nagy bizniszt, de már talán így sem voltunk olyan hihetően naivak – választ ugyanis erre a levelünkre már nem kaptunk.

Hollandiából, szerencsével

Némileg különbözik, de ugyanezt a sémát követi a „holland lottó" is. A séma nagyjából ugyanaz, mint a fentebb taglaltak: teljesen váratlanul, a semmiből kapunk egy értesítést, hogy hatalmas összeget nyertünk a – spanyol, holland, belga – lottón. A nyeremény átvételéhez csak fel kell hívnunk a megadott számot, aztán bemondanunk a csatolt azonosítónkat.

Felhívtuk a számot, megtudjuk, hogy valóban nyertünk, azonban ahhoz, hogy a pénzhez juthassunk, szükség lenne a nemzetközi adók befizetésére – előre kellene fizetni, természetesen. A nyomás kisebb ugyan, mint az előző esetben, az összeg is kisebb, azonban az áldozatok száma tetemesebb. Pedig elég lenne egyetlen dolgot végiggondolni: hogy nyerhettem olyan játékon, amelyben részt sem vettem?!

Halászgatni a zavarosban

Bujkálnak persze technikásabb és teljességgel arctalan csalók is a világháló réseiben. A banki szolgáltatások kódjaitól személyes adatainkig rengeteg minden érdekelheti őket, valamilyen visszaélésre szinte minden információt fel tudnak később használni. A leggyakoribb persze, hogy számlánkhoz vagy bankkártyánkhoz akarnak eljutni végül. A módszer egyszerű: kapunk egy hivatalosnak látszó levelet:

„Kedves Citibank ügyfél!

Ezt a levelet a Citibank szervere küldte Önnek, hogy ellenőrizhesse az e-mail címét. Hogy ezt megtehesse, kattintson az alábbi linkre, és a megjelenő ablakba gépelje be a Citibank kártyájának számát és a PIN-kódot, amit az ATM-ek használata esetén meg kell adnia. A folyamat automatikus, célja az Ön védelme a használaton kívüli, illetve tulajdonosát váltott e-mail címek kiszűrésével."

A levél gyanakvásra ad okot, de ha az amúgy véletlenszerűen kiválasztott áldozatnak valóban van Citibank kártyája, és használja is az internetes szolgáltatásokat, ráismerhet a levélben megadott URL-re, a webcímre, és az álweblapot a bank hivatalos oldalaként azonosíthatja. Bizalma így felerősödve, bátran klikkel, követve az utasításokat. A káprázat folytatódik: látszólag valóban egy citibankos oldalra jut, a formai és tartalmi elemek pontosan egyeznek. Az áldozat begépeli a számát és a kódját, ezt követően egy üzenet közli vele, hogy elfogadták a kódot, esetleg hibaüzenetet küld, majd átirányítja a felhasználót a bank honlapjának kezdőoldalára. Látszólag minden rendben zajlott – és legtitkosabb adataink eddigre már a csalók kezében vannak.

Lehetséges, hogy a bank hivatalos szerverére betörve valaki el tudott helyezni ilyen alkalmazást?

Szó nincs róla. A csalók a böngészők kódolási-fordítási szokásait használják fel a céljaikra. Domainneveket ugyanis nemcsak latin, de cirill, kínai, vagy akár koreai írásjelekkel is be lehet jegyeztetni. Ezeknek pedig megvan a latin betűs megfelelője, s így tűnhet az oldal biztonságosnak. Éppen ezeket a kódolási manővereket elkerülendő javasolják a szakemberek, ha már mindenképpen muszáj egy hivatalosnak tűnő, információkérő mail linkjét megvizsgálnunk, ha nincs türelmünk felhívni a céget, hogy valóban tőlük származik-e a levél, legalább ahhoz legyen, hogy az URL-t, va-

gyis a címet újra begépeljük a böngészőablakba. A másolás–beillesztés nem elég ehhez, hiszen az ugyanúgy megtart minden információt, mintha egyszerűen klikkeltünk volna.

A legjobb persze az, ha egyáltalán nem követjük a levélíró kívánságait – az összes bank képviselői,akiket csak el tudtunk érni, egyöntetűen állítják: nem indítanak adatszerző-hitelesítő kampányokat e-mailben. Egyrészt mert nincs ilyesmire szükségük, másrészt, ahol ez szükségesnek mutatkozna (például a pénzmosás kiiktatására tett intézkedéseknél), ott a törvények ezt nem teszik lehetővé.

Tegyük végül hozzá, az adathalászok nemcsak a Citibank ügyfeleire vadásznak. Hasonló leveleket kaptak az eBay felhasználói, és talán csak hónapok kérdése, hogy magyar verzióik feltűnjenek.

Viccből valóság

„Ha előre tekintek, nem látok fényes jövőt, nem látok ezernyi kiemelkedő ipari vezetőt. Most fel vannak zaklatva. Ez természetes. Mégis, hogy jövök én, Larry Ellison, aki kibukott az egyetemről ahhoz, hogy ilyen módon ítélkezzem a nemzet egyik legnagyobb presztízsű egyeteme végzősei előtt? Megmondom. Mert én, Lawrence Ellison, a bolygó második leggazdagabb embere, kibuktam az egyetemről, és maguk nem. Mert Bill Gates, a bolygó leggazdagabb embere kibukott az egyetemről és maguk nem. Mert Paul Allen, a harmadik leggazdagabb ember, kibukott az egyetemről, és maguk nem. És azért, mert Michael Dell, aki jelenleg a kilencedik helyen áll, is kibukott. És erősen tör felfelé.(...) Hadd bátorítsam önöket azzal, hogy nem hiába szerezték meg keserves munkával a diplomájukat. Nem hiába töltöttek el 5 évet azzal, hogy jó munkamorált tanuljanak, kapcsolatokat fejlesszenek ki, és egy életre megismerkedjenek a terápia szóval. Mindez nagyon jó. Kell is majd a jó munkabírás. Kellenek is majd maguknak a kapcsolatok, és bizony, kell is majd a terápia. Mert maguk nem buktak ki, és sosem lesznek a világ 10 leggazdagabb embere között. És bele kell törődniük egy patetikus, évi 200 ezer dolláros állásba, ahol is a fizetési csekkjüket egy volt évfolyamtársuk írja majd alá, aki két éve kibukott. (...) Most azokhoz szólok, akik még nem végeztek. Pakoljanak össze! Menjenek el! Ne jöjjenek vissza! Valósítsák meg álmaikat! (...)”[13]

[13] A teljes szöveg elolvasható az urbanlegends.hu weboldalon

Egy interneten keringő levél szerint a fenti beszédet Lawrence Ellison, az Oracle cég vezetője mondta el 2000-ben, a Yale Egyetem végzősei előtt. Botrányos előadását Ellison állítólag nem is tudta befejezni, mivel a biztonsági őrök lerángatták őt a színpadról.

Ellison valóban nem tudta befejezni beszédét – mivel el sem kezdte.[14] Ha más nem, a biztonsági őrök közbeavatkozását élőben kommentáló cégvezető utolsó mondatai elárulhatták az olvasónak, hogy tréfáról van szó. Az Oracle vezérigazgatóját, a „bolygó második leggazdagabb emberét" valószínűleg akkor sem húzták volna le erőszakkal a pulpitusról, ha valóban elmondta volna a fenti szónoklatot. Ilyen beavatkozásra azonban nem volt szükség: az írás Andrew Marlatt, a SatireWire nevű szatirikus magazin szerzőjének szellemi terméke. Népszerűsége valószínűleg annak köszönhető, hogy valaki a források mellőzésével küldte tovább ismerőseinek – innentől pedig szabad volt az út egy új legenda születéséhez.

Az igazsághoz annyi azonban mindenképpen hozzátartozik, hogy Larry Ellison személyében tökéletes főhőst választott darabjához a szatíra szerzője. Az ellenfelei szerint arrogáns, könyörtelen és uralkodni vágyó, csodálói szerint tehetséges, rendkívüli problémaelemző és -megoldó képességéről híres vezetőnél keresve se találni jobb alanyt egy efféle lázító beszéd életre keltésére. A vezető nem hivatalos regényének címe – „Mi a különbség Isten és Larry Ellison között? Isten nem gondolja, hogy ő Larry Ellison" – csak alátámasztja a fentieket.

[14] A Yale 2000-es diplomaosztó ünnepségén a nyitóelőadást az egyetem 1965-ben végzett diákja, a Watergate-ügy felderítésében kiemelkedő szerepet játszó neves újságíró, Bob Woodward tartotta.

Ronald Opus legendája

Hasonló utat járt be a Ronald Opus nevezetű férfi különös halálát megörökítő mese is, melyet állítólag dr. Don Harper Mills adott elő az Amerikai Igazságügyi Orvostani Tudományos Egyesület egyik jubileumi vacsoráján. Az interneten a '90-es évek közepén megjelenő történet szerint Opus egy tízemeletes épület tetejéről ugrott le, öngyilkossági szándékkal. Zuhanás közben, a kilencedik emelet magasságában, azonban egy ablakon át leadott puskalövés kioltotta az életét. A sors fintora, hogy az elhunyt nem volt tudatában annak, hogy a nyolcadik emelet szintje alatt egy biztonsági hálót feszítettek ki az építőmunkások védelmére, így valószínűleg sikertelen lett volna az öngyilkossági kísérlete. A biztonsági háló megjelenésével azonban az öngyilkosságból hirtelen emberölés lett.

A történet azonban még nem ért itt véget. A nyomozás során kiderült, hogy abban a 9. emeleti lakásban, ahonnan a lövés érkezett, előzőleg egy férfi puskával fenyegette a feleségét, majd el is sütötte a fegyvert. Amikor az idős férfit emberöléssel vádolták meg, mind ő, mind a felesége határozottan állították, hogy úgy gondolták, a puska nincs megtöltve. Az idős ember régi szokása volt, hogy a feleségét töltetlen puskával fenyegette. Ezért Opus megölése baleset volt, feltételezve, hogy a puskát véletlenül töltötték meg – vonta le a következtetést Don Harper Mills.

A vizsgálat során azonban felbukkant egy tanú, aki szerint a házaspár fia töltötte meg a puskát, miután az idős hölgy megszakította pénzügyi támogatását. A fiú, ismerve szülei veszekedési szokásait, arra számított, hogy apja majd lelövi az anyját, és így újra hozzájuthat apanázsához. Minthogy a puska megtöltője ezt előre megfontoltan tette, bűnössé vált az emberölésben annak ellenére is, hogy valójában nem ő húzta meg a ravaszt. Harper Mills azonban a történet végére is tartott egy nagyszerű csavart: az öngyilkos fiú valójában Ronald Opus volt, azaz a fiú saját magát ölte meg – így az orvos szakértő az esetet öngyilkosságként zárta le.

A zavaros öngyilkossági históriából mindössze annyi igaz, hogy valóban Don Harper Mills fejéből bukkant elő, ő adta elő a levélben is említett eseményen, 1987-ben. Célja a történettel az volt, hogy egyetlen kitalált példán szemléltesse, apró kis mozzanatok milyen mértékben befolyásolhatják egy esemény jogi megítélését. A történet kontextusának megjelölése nélkül az internetre került tanmese elterjedését követően Don Harpert több száz alkalommal keresték meg telefonon az öngyilkosság hitelességét firtatva. Harper azonban hiába cáfolt, a szellem kiszabadult a palackból. Ahogy azt a Snopes.com szerkesztői találóan megjegyezték: ugyanúgy, ahogy Ronald Opus nem élt soha, halála sem fog soha meghalni.

Történelmi párhuzamok

Szintén az interneten keresztül terjed az a levél is, amely egy addig ismeretlen II. világháborús indítványra hívta fel a közvélemény figyelmét 2004-ben. Eszerint a náci Németországgal vívott háború egyik legvéresebb hónapját követően az Egyesült Államok képviselőházának republikánus vezetői követelték az amerikai katonák kivonását Európából, mondván: a nácik nem jelentenek közvetlen veszélyt az országra.

„Ingoványos talajra tévedtünk; semmifajta bizonyíték nincs arra, hogy a Pearl Harbor-i támadáshoz a németeknek bármi közük volna. A nácikkal vívott háború csak a Japánnal folytatott küzdelmünkről tereli el a figyelmet" – idéz név nélkül egy képviselőt „A képviselőház republikánus tagjai csapatkivonást követelnek" című írás.

„Előbb a Csendes-óceán térségében elkezdett munkát kellene befejeznünk, mielőtt Európa ügyeibe beleártjuk magunkat; a náci Németország emellett nem is jelent közvetlen veszélyt az Egyesült Államokra" – folytatja a képviselő az érvelését.

A XXI. század elején magát iraki beavatkozásra elszánó amerikai vezetés és a világ háborúellenes része vitájának hangulatát kísértetiesen visszaadó cikk hatása rendkívüli volt Amerikában. Mindaddig, amíg fény

nem derült az eredeti forrásra, az iraki háborút támogatók állandó példaként hozhatták fel ezt a történetet a békepártiakkal folytatott beszélgetéseik során.

A valóságban azonban a cikk John Hawkins és Perry Bullock tollából származott, akik írásukat idén májusban – némileg visszadátumozva – publikálták a Right Wing News hírportálon, amely konzervatív hírek és vélemények közlésére szakosodott. Az írás maga kitaláció, amely a 2004-es és az 1944-es helyzet hasonlóságának ábrázolására szolgál. Irakból ugyanúgy nonszensz a koalíciós erők kivonását követelni, mint lett volna egykor, a II. világháború véres időszakában szorgalmazni az amerikaiak hazatértét Európából – sugallja a cikk, amelyhez hasonló szatirikus írások az elmúlt években rendszeresen megjelentek az amerikai sajtóban.

Álinterjúból helyesbítés

A Matula Magazin hazudik. Az oldal teljes tartalmáért a Matula Magazin hazug szerkesztősége vállal minden felelősséget – óvja olvasóit az oldalain található tartalmak komolyan vételétől a szatirikus internetes magazin szerkesztősége. A hangvétele, meghökkentő projektjei miatt az elmúlt években több párt, szervezet, felekezet, magánszemély által is támadott szájt írásai nem egy alkalommal átverték a hazai internetes közönséget. Ami a Matulán olvasva egyértelműen kiderül, hogy kitaláció, álinterjú, fiktív riport, az eredeti környezetéből kiszakítva könnyen megtévesztheti az olvasót.

Jó példa erre az a malőr, amikor az internet világában egyébként otthonosan mozgó *Magyar Narancs* hetilap sétált bele a Matula csapdájába. Az újság „Szüret" című, más újságokból, kiadványokból, weblapokból, nyilatkozatokból szemléző rovatában 2003 novemberében egy állítólagosan Kóródi Mária által írt, ám fiktív programajánlóból közölt részleteket, az országgyűlési képviselőnek tulajdonítva a szatirikus lapban megjelenteket.

> **„Életemben először egy férjemmel tett nyugat-európai körút alkalmával hallottam reggae zenét. Emlékszem, legalább fél óráig figyeltük érdeklődve egy hamburgi aluljáróban a színes poncsókba öltözött indiánok pánsípon és kisméretű gitárokon előadott produkcióját. Nagyon tetszett, ha megengedhettük volna magunknak, biztosan dobtam volna néhány pfenniget a gitártokjaikba."**

A Narancs e fentieket az internetes oldalról idézte. A lap megtehette volna, hogy azt mondja: igen laza tematikájú „Szüret" rovatába a Matula sajátos nyelvezete miatt válogatta be az idézetet, de mismásolás helyett inkább elismerték hibájukat, és bocsánatot kértek: „Előző szüretünkben mi is felültünk a matula.hu-nak, amikor Kóródi Mária programajánlóját ismertettük. A képviselő asszony nem tett ilyen kijelentést, ezért elnézést kérünk tőle és olvasóinktól is."

Szegény jenkit még az ág is húzza

„Ez a rádióbeszélgetés valóban lezajlott, a 106-os tengerészeti vészhívó csatornán rögzítették a galíciai partoknál, Costa de Fisterrán 1997. október 16-án. (A beszélgetést először 2005 márciusában hozta nyilvánosságra a spanyol katonai hivatal. Minden spanyol újság közölte, és egész Spanyolország halálra röhögte magát.)

Galíciaiak: (Zaj a háttérben): Itt az A853 beszél Önökhöz. Kérem, változtassák meg a pozíciójukat 15 fokkal délre, hogy elkerüljük az ütközést! Önök egyenesen felénk tartanak, a távolság 25 tengeri mérföld.
Amerikaiak: (Zaj a háttérben): Azt tanácsoljuk Önöknek, hogy változtassák meg a pozíciójukat 15 fokkal északra, hogy elkerüljük az ütközést!
Galíciaiak: Negatív válasz. Megismételjük: változtassák meg a pozíciójukat 15 fokkal délre, hogy elkerüljük az ütközést!
Amerikaiak: (Egy másik hang): Itt az Amerikai Egyesült Államok egyik tengeri hajójának kapitánya beszél Önökhöz. Ragaszkodom hozzá, hogy azonnal változtassák meg a pozíciójukat 15 fokkal északra, hogy elkerüljük az ütközést!
Galíciaiak: Mi nem látjuk a kérésnek sem megvalósíthatóságát, sem szükségességét, ezért javasoljuk pozíciójuk 15 fokkal délre történő megváltoztatását, hogy elkerüljük az ütközést.
Amerikaiak (nagyon izgatott, parancsoló hang): Itt Richard James Howard kapitány, az Amerikai Egyesült Államok USS Lincoln nyű anyahajójának kapitánya beszél, ami a második legnagyobb hadihajója az észak-amerikai flottának. Kísér minket két páncélos cirkáló, hat romboló, öt keresztthajó, négy tengeralattjáró és több hajó. A Perzsa-öbölbe tartunk, hogy egy katonai manővert előkészítsünk, és offenzíva esetén végrehajtsuk. Megparancsolom Önnek, hogy változtassa meg pozícióját 15 fokkal! Amennyiben nem hajtja végre, kénytelenek leszünk a szükséges lépéseket megtenni, hogy biztosítsuk az anyahajó és a haderő biztonságát! Önök tagjai egy szövetséges államnak, tagjai a NATO-nak és így ennek a haderőnek! Kérem, azonnal engedelmeskedjenek és menjenek az utunkból!
Galíciaiak: Itt Juan Manuel Salas Alcantra beszél. Mi ketten vagyunk. Velünk van a kutyánk, az ételünk, két sör és egy ember a Kanári-szigetekről, aki éppen alszik. A Cadena Dial von la Coruna adó és a 106-os tengeri vészhívó csatorna támogat. Sehova nem utazunk, a szárazföldről beszélünk Önökhöz. Az A-853-as számú Finisterrai világítótoronyban vagyunk, a galíciai partoknál. Halvány fingung sincs, hogy a spanyol világítótornyok rangsorában hányadikak vagyunk. És megtehetik a lépéseket, amiket szükségesnek tartanak és amelyekre vágynak, hogy a szaros anyahajójuk biztonságát garantálják, különösen, hogy nemsokára a galíciai partok szikláin szét fog zúzódni, és ezen megfontolásból ki kell tartanunk amellett, hogy a legjobb, legegészségesebb és legokosabb Önöknek és embereiknek, ha pozíciójukat 15 fokkal délre megváltoztatják, hogy az ütközést elkerüljük.”

A történet 2005 júliusában szinte naponta megérkezett városi legendákkal foglalkozó oldalunk, az Urbanlegends.hu postafiókjába. Egyesek fitymálva („Nincs ember, aki ezt elhinné, és mégis"), mások egészséges kétkedéssel („Ezt kaptam, de nehezen hiszem. Szerintetek?"), megint mások alig leplezett kárörvendéssel („Nem szeretem az amikat, de ennyire ők sem lehetnek hülyék") kommentálták a történetet.

Bepötyögve a nagyobb keresőkbe a Costa de Fisterra és az A-853 szavakat, az első oldalakon szinte csak német nyelvű fórum- és blogbejegyzéseket találtunk (mára az Urbanlegends.hu erről szóló bejegyzése került az első helyre). A cikkben említett hatalmas sajtónyilvánosságnak, spanyol nyelvű lapok cikkeinek azonban nyoma sincs, arról nem is beszélve, hogy ha egy ilyen malőr valóban megesett volna, az valószínűleg az egész világsajtót bejárta volna. E keresésre nem is a verifikálás miatt volt szükség, kellőképpen gyanússá tette a történetet a laza nyelvezet, a hangulat kabaréba illő fokozása, a tárgyi tévedések és a pimaszul megfogalmazott csattanó. A legenda eredetére voltunk kíváncsiak, és a Snopes.com portálon meg is találtuk a szóbeszéd ősváltozatát.[15]

A tengerentúli verzióban ugyan galíciaiak helyett kanadai világítótornyosok mutatnak fityiszt a világ leghatalmasabb hadseregének, a sztori magja azonban stimmel, még a 15 fokos irányváltás is. A kanadai verzió 1996-ban jelent meg először az interneten, de az anekdota szerepelt már egy vicces meséket tartalmazó 1992-es gyűjteményben is, sőt katonai források szerint már 30–40 éve mesélik. A hajó neve természetesen az évek folyamán változott. Az amerikai hadsereg a folyamatos újságírói érdeklődés könnyebb kiszolgálása érdekében saját oldalára[16] is feltette a legenda cáfolatát, de úgy tűnik hiába – a történet napjainkban is rendszeresen megjelenik rádió- és tévéműsorokban.

Magyarországra valószínűleg a német változat fordítását követően jutott el. A legenda újjászületése nem véletlen: az Egyesült Államok és szövetségesei afganisztáni, majd iraki beavatkozása óta nagy sikerrel fut minden Amerika-ócsárló sztori. Az se baj, ha szakállas a történet. Elég egy kis kozmetika, egy új hajónév, a küldetés kicserélése, és máris használhatóvá válik a történet – legalábbis azok számára, akik a műholdas helymeghatározás idejében is hisznek a mesékben.

[15] http://www.snopes.com/military/lighthse.htm

[16] http://www.chinfo.navy.mil/navpalib/questions/litehuse.html

Köszönöm, hogy tönkretettétek az életem

Az iraki háború kitörésekor kisebb háború indult az interneten – ezt a beavatkozást ellenzők indították az amerikai külpolitika elleni tiltakozásuk kifejezésére. Tüntetésekre hívó kiáltványok, petíciók és borzalmas leleplező írások mellett hatalmas mennyiségű valótlan információ – összeesküvéseket leleplező jelentések, manipulált képek százai, kitalált történetek, csúsztatásokon alapuló rémmesék armadája – árasztotta el a webet.

Egy 2004. áprilisban Magyarországot is végigjáró fényképen egy amerikai katona és két focimezbe bújt iraki kisgyerek látható. Egyikőjük kezében egy tábla, rajta a kézzel írott felirat: „Boudreaux tizedes megölte az apámat, és felcsinálta a húgomat". Aztán jöttek sorban a képek, ugyanazzal a három szereplővel, a legkülönfélébb feliratokkal. Világszerte megindult a találgatás, vajon melyik kép az eredeti, mi állhatott valójában a fiúcska kezében tartott táblán. Valóban az Irakban állomásozó amerikai katonák csúnya visszaéléséről van szó, vagy csupán rosszízű viccről, a kép digitális átalakításáról?

Végül a Snopes.com kinyomozta: a kép valóban egy Boudreaux nevű tizedest ábrázol, aki tényleg szolgált Irakban. Maga az érintett, a képen látható katona szerint a táblán eredetileg a „Köszöntjük a tengerészgyalogosokat!" felirat állt, és neki semmi köze a többi verzióhoz. Ehhez a Snopes szakemberei csak annyit tettek hozzá: ha valóban a Boudreaux ál-

Mocskos kis tréfa – talán éppen Bordeaux ellenségeinek műve

tal bevallott szöveg állt a táblán, a manipulátornak igen közel kellett állnia hozzá, ha pontosan tudta a nevét és a beosztását.

Nem sokkal a kép felbukkanását követően elindult egy olyan – azóta megszüntetett[17], és ma egy pólókat árusító oldalt promótáló – weboldal is, amelyen a már ismert kézírással mindenki könnyen felvihette saját üzenetét a táblára, amit az iraki fiú tart, majd az újrakomponált képet továbbküldhette ismerőseinek. Ennek segítségével készülhetett a magyar verzió is, amelyen egy politikailag semlegesebb, ám a szerzője szerint a minden bizonnyal sokkal fontosabb konfliktusra rámutató „Hajra Fradi, Mocskos Ujpest" felirat volt olvasható.

[17] http://www.ryano.net/iraq/

Pécsig egyesben

„A Citroen Wallisba ma bevittek egy C4-est a szervizbe a SIXT autókölcsönzőtől. Az autó egy amerikainak volt kiadva. A barom azt hitte, hogy az autó automata, és egyesben lement Pécsig 70-80-nal! Az autó belülről teljesen szétégett. A motor, a váltó, minden, és egy hatalmas lyuk égett a motorháztetőbe!"

A garantáltan magyar eredetű, amerikaiakkal kapcsolatos hoax 2005 júliusában bukkant fel a magyar netezők postaládáiban, és kicsivel később az egész világot meghódította.

A történet így, ebben a formában nem igaz – védekezett megkeresésünkkor Dévai Gábor, a SIXT autókölcsönző egyik vezetője. Valóban bérelt náluk autót egy magyarul beszélő amerikai állampolgár is, de arról szó sincs, hogy ne ismerte volna a gépkocsit. A történet főszereplője éppen Pécsett autózott, amikor nem tudott kettesbe kapcsolni – ekkor égett be a motor. Az e-mailben terjesztett sztori miatt az autókölcsönzőt több újságíró is kereste, még Németországból is. A cégnél azt gyanítják, hogy a képeket valamelyik autószerelő terjesztette az elferdített történetet tartalmazó e-mailhez csatolva.

Nem kellett sokat várni, hogy az eszement autós története eljusson oda is, ahonnan az állítólagos kocsigyilkos érkezett, az Egyesült Államokba – a Snopes.com weblapon novemberben már a részletes cáfolat is olvasható volt. Az amerikai változatban a főhős már nőnemű, ez talán annak köszönhető, hogy a tengerentúlon kevésbé volt piacképes a „barom amerikai" formula. Az elkényelmesedett, „a nagy jólétben azt se tudja, mit csináljon" amerikai turistából így lett egyetlen ügyes húzással szőkenő, az Amerika-fóbia generálta sztereotip legendából pedig egy klasszikus „mit vársz egy nőtől?" típusú történet.

„Ez az amerikai KÖZÉPISKOLAI földrajzi atlasz. Külön figyelmet érdemel, hogy Oroszország NINCS, csak néhány volt tagköztársaság, azok is rossz helyen. Sziám kb. a II. világháború óta nem létezik. Vietnam sincs, Irak sincs, Thaiföld, Banglades, Malajzia sincs, Európa tagolása pedig egészen egyedi. Afganisztán óriási (mondjuk amúgy sem kicsi), biztos ezért nem találták meg bin Ladent. Szűkítsük a kört, dear gentlemen, please, nehogy félrebombázzanak. Érdekes, hogy Izrael sincs rajta, pedig k. sok pénzt küldenek oda. A bankszámlaszámban, mondjuk, nincs földrajzi szélesség és hosszúság kód :-) A térkép szerint nem találom a vizigót törzseket Európában, a germán barbár hordákat Mercedesszel és BMW-vel, a longobárdokat, a szászokat, a tatárokat és hátranyilazó őseinket, a törököket stb. A jakutok biztos örülnének egy ekkora országnak. India nem harcolhat Pakisztánnal, mert nincs is. Némi magyarázat arra, hogy miért nem tudják, mi hol van, illetve létezik-e egyáltalán... Nálunk az általános iskolai atlasz részletesebb és naprakészebb... Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyeknek országa. Így az amerikai hadsereg azt sem tudja, hol harcol(t) a »világbékéért«. Praktikusan bárhol bevethetők, úgysem tudják, hol vannak. Azért néhány levélre kíváncsi lennék, amit hazaírtak az amerikai hadfiak. Biztos ki vannak húzkodva a pofára esős dolgok, mint a Švejkben, vagy a 22-esben. A fújós bálna és a clipper az óceánokban azért bájos... kár hogy 150 évvel lemaradtak a rajzolók legalább. Az Amerikai Földrajzi Társaságnál szívesen megpályáznék egy expedíciót vastag költségvetéssel, mondjuk, felfedezném nekik EURÓPÁT vagy ÁZSIÁT. Biztos találnának új dolgokat akár a Brit Kelet-indiai Társaság régi térképein is. Döbbenettel olvasnák a jelentéseimben, hogy nincsenek már barbárok, sárkányok, sőt komcsik sem... Ui. Azért biztos nem mind ennyire hülyék, csak döbbenetes, hogy ott hatodikos koromban érettségizhettem volna summa cum laude. Éljen az Amerikai Nemzeti Alaptanterv".

A fent leírt térkép valójában nem az amerikai középiskolások atlaszából való, hanem a népszerű Risk játékból – a képen jól láthatók a papír játéktér hajtogatásai is. A fotó ravasz küldői az egyébként többnyire a Csendes-óceánon elhelyezett Risk logót és az amerikai kontinenst leszedték – kilógott volna a lóláb, ha kiderül: saját országuknak is csak négy államát ismerik. Jellemző, hogy a cikket az egyik magyar vidéki lap on-line verziója tényként tálalta.

A kelkáposzta hazája

„A Tízparancsolat 266 szóból, a Függetlenségi nyilatkozat 300 szóból, a kelkáposzta árát szabályozó szövetségi irányelv viszont 26 911 szóból áll" – állítja egy tipikus „Tudta-e Ön?" internetes lista. A fenti kis összehasonlítást több mint fél évszázada előszeretettel emlegetik fel Amerikában, ha azt kell bizonyítani, milyen terjengős a törvény nyelve – azonban az állítással ellentétben Amerikában semmilyen szövetségi körlevél nem szabályozza a káposzták árát.[18]

[18] Benvenuto: i. m., 135. o.

Egy kutató tanulmányában[19] megpróbálta kinyomozni a legenda eredetét. 1951-ig visszamenőleg talált írásos bizonyítékokat, következtetései szerint azonban a '40-es évekre, a II. világháború idejére vezethetők vissza az összehasonlítás. A sztorit nagyon sok politikus, közgazdász, vállalat komolyan vette, és felhasználta érvelései során. Érdekesség, hogy míg a „káposztatörvény" összehasonlításához használt példák vallástól, nyelvtől függően változnak, a bűvös 26 911-es szám többnyire állandó. Még érdekesebb, hogy ugyan a legendának ismert angol és francia rendeleteket gúnyoló változata is, tehát eredetileg nem egy nép tulajdonságait kritizálja, hanem magát a bürokráciát, működjön az bárhol is a világon. Mégis az amerikai változat a legismertebb, és ez kiváló alkalmat ad arra, hogy a történet egyben az Egyesült Államok kritikája is legyen.

Lám, ők irányítják a világot

A fenti történetek egyetlen közös eleme az, hogy a negatív főhősök kivétel nélkül amerikaiak. Az eltérő időben és helyen keletkezett, egymástól témájukat illetően is igen messze álló sztorikból nem sok jót tudtunk meg e nemzetről.

A világítótornyos anekdotából a gőgös, fölényes, világuralomra törő, de mindemellett buta, és a hatalmát megalapozó szupermodern technológiája által cserbenhagyott amerikai figurája bontakozik ki, akit két söröző galíciai, egy alvó kanári-szigeteki és egy kutya tesz helyre. Az Irakban szolgáló katona megölt egy embert, feltehetőleg egy civilt, megerőszakolta és teherbe ejtette a halott férfi lányát, majd ezzel eldicsekedett a világnak – s mindezt úgy, hogy az áldozatok még élő hozzátartozóit is megalázta. Nem túl szimpatikus figura. A pécsi autós hoaxból a hazáján kívül bizonytalanul mozgó, a technikai fejlettség olyan szintjére eljutott amerikai képe körvonalazódik ki előttünk, aki az otthon megszokottaktól eltérő környezetben életképtelen. Persze mindez nem csoda, ha azt vesszük, hogy milyen oktatásban részesülnek a tengerentúlon – a buta amerikai diákok mítoszát eleveníti fel a középiskolai térképpel példálozó átverés.[20] A káposztás történet a bürokráciát bírálja, de mivel az Egyesült Államokról van szó, alkalmas magának az országnak a jellemzésére is. Milyen értékei lehetnek egy olyan államnak, amely törvénykezésében ilyen aránytalanságok vannak? – sugallja az anekdota a sorok között.

E legendák, hoaxok, manipulált képek célja – a kisebbségi komplexusból eredő düh levezetésén kívül – többek között az, hogy aláássák a „Föld leghatalmasabb országa" és lakói tekintélyét[21]. A szóbeszédek napjainkban az amerikai külpolitika ellen, aktuálisan az iraki kivonulás mielőbbi kiharcolására irányulnak, de általánosságban a világ vezető hatalma, az elvei és a magatartása közötti rés a célpont. Általános világjelenségről van szó, a „legnagyszerűbb" ország küldetéstudata és az USA vélt vagy valós történelmi bűnei (indiánok kiirtása, fekete lakossággal való bánásmód, a szerb, az afganisztáni, az iraki civil lakosság elleni támadások, összeesküvés a világuralom birtoklásáért Izraellel) világszerte rengeteg ember fejében nem férnek el egymás mellett. Feloldhatatlan ellentét született, melyet leggyakrabban a „kettős mérce" („Bort iszik, de vizet prédikál") vádponttal illetnek.

„Ez az ország mindig át volt és át van hatva optimizmussal, ugyanakkor mindig küzd önmagával, hogy úrrá legyen saját rossz szokásain" – írja Anthony Lewis, a *The New York Times* prominens tárcaírója[22]. Sokak szerint Amerika még mindig keresi igazi arcát – nos, az ilyen legendárium ebben bizonyára a legkevésbé sem segíti.

[19] Max Hall: The Great Cabbage Hoax

[20] Egyes értelmezések szerint az amerikai diákok tárgyi felkészültsége ugyan valóban elmarad európai társaiéknál, e különbséget azonban kiegyenlíti intellektuális agilitásuk, életrevalóságuk.

[21] Az, hogy a téves információk a háború aktív szakasza alatt nem egy alkalommal szerkesztett tartalmakban is megjelentek, azt jelzi, hogy a hivatalos média egy jelentős része sem tudta függetleníteni magát az előítéletektől (vagy csupán a közvélekedést szerették volna kiszolgálni „népszerű" tartalmak szolgáltatásával).

[22] Vermes Gábor: Az Amerika-ellenesség anatómiája. Népszabadság 2002. április 6.

Földönkívüliek a gabonatáblában és az éterben!

A felnőtt lakosság fele szerint a Földön kívül is van élet, és a magyarok negyede (24%) ufóhívőnek tekinthető, amennyiben úgy véli: a földön kívüli értelmes lények már tiszteletüket tették bolygónkon – derül ki a Marketing Centrum 2005. májusi felméréséből[23]. Az ufóhívők táborában a férfiak, a fiatalok, az érettségizettek és a gazdagabbak képviseltetik magukat az átlagosnál nagyobb arányban. Persze, ez a hit nem magyar sajátosság: 2004-ben egy Wylatowo nevű lengyel város a földönkívüliek kiszolgálására kért 25 milliárd forintnyi segítséget az Európai Uniótól, a helyi ufóturizmust kiszolgáló infrastruktúra létrehozására.

Az ufós történetekben hívő emberek legnagyobb ellenségei az őket kifigurázó és átejtő tréfamesterek. E fejezetben a földönkívüliekkel kapcsolatos átverések közül szemezgetünk: bemutatjuk a legsikeresebb magyar ufóhoaxot, és minden idők leghatásosabb rádiójátékát, Orson Welles 1938-as átverését.

Rejtélyes gabonakörök

1992. június 8-án 36 méter átmérőjű kört fedeztek fel Székesfehérvár közelében, egy búzaföldön. A különös kört Ötvös László helikopterpilóta vette észre, aki fel-

[23] A kutatás keretében 1200, országszerte véletlenszerűen kiválasztott felnőtt válaszolt a kérdésekre. A felmérésre 2005. április 29. és május 3. között került sor. A véletlen mintavételi eljárás miatt a társadalmi-demográfiai jellemzők eloszlása kismértékben eltér a valós arányoktól. Ezt az adatfeldolgozás során többszempontos súlyozással korrigálták.

fedezését azonnal jelezte a sajtónak. A dunántúli kisvárost pillanatok ellepték a szakértők. Egyikük kijelentette, hogy a körben „abnormális szintű sugárzást" észlelt, de ez hidegen hagyta azt a több ezer látogatót, akiket kíváncsiságuk hajtott a titokzatos körhöz. Többen le is táboroztak a helyszínen, türelmesen várva, hogy a feltételezett űrlények újra leszálljanak. Mások gyerekeiket helyezték el a kör közepében, abban bízva, hogy az abból áradó „mágikus energia" beléjük áramlik. Voltak, akik abban a hitben éltek, hogy sikerült kapcsolatba lépniük a kört „készítő" ufó legénységével. A búzaföldet művelő Aranybulla Rt. munkatársai már közel sem voltak ilyen lelkesek, mivel mind a repülő csészealjak, mind a kíváncsiskodók hatalmas kárt okoztak a földterületen.

Idővel szép számmal jelentkeztek „szemtanúk" is, azt állítva, hogy látták a gabonatábla felett lebegő ufókat. Egy fiú azt is elmagyarázta, hogy az űrhajó kupola alakú volt, és a szélén piros fény világított. Apja egyenesen fényáradatról beszélt. Egy ufológus a *Kurír* című napilapnak magyarázta a földön kívüli lények feltételezett látogatását, s meggyőződéssel hangoztatta: csak egy ufó képes ilyen kört létrehozni, ahol a búza nem törik el, csak lelapul.

1992. szeptember 3-án a Magyar Televízió 1-es csatornáján, Friderikusz Sándor műsorában leplezték le a rejtélyes kör alkotóit: Takács Gábort és Dallos Róbertet. A tizenhét éves fiúk nem űrlények voltak, hanem a székesfehérvári Szent István Mezőgazdasági Szakközépiskola tanulói. „Onnan indult a dolog, hogy 1992-ben a *Reform* újságban találtam egy cikket arról, hogy Angliában két ember csinált egy gabonakört, és jókat nevettek, amikor a falubeliek az ufók visszatérésétől tartottak. Akkor szóltam Robinak, hogy ugyanezt mi is megcsinálhatnánk itt, a 70-es út mellett – emlékezett vissza évekkel később egy interjúban Takács Gábor. – Leszúrtunk egy karót és kihúztuk a rátekert madzagot olyan hosszúra, amiről már úgy gondoltuk, hogy látszania kell az útról. Így lett 36 méter az átmérője. Aztán elkezd-

tük a taposást, méghozzá az óramutató járásával ellenkező irányba. Mint később kiderült, ennek nagy jelentőséget tulajdonítottak az ufológusok" – árulta el a technikai részleteket társa, Dallos Róbert. A körkészítők szerint Friderikusz Sándort ők maguk keresték meg. A műsor előtt a showman pszichológusokkal tesztelte Dallosékat, sőt a felvétel előtt elszigetelte őket még a stábtól is, nehogy idő előtt kiderüljön valami. Dallos és Takács végül fotókkal is bizonyították, ők kreálták a rejtélyes kört.

A beismerést követően az Aranybulla Rt. több mint 600 ezer forintos kártérítést követelt a fiataloktól, de a bíróság mindössze 5 ezer forint körüli bírságot szabott ki, amit végül a Friderikusz-show kifizetett a fiúk helyett. A testület azzal indokolta a viszonylag alacsony büntetést, hogy a tréfálkozó kedvű diákok csak a 36 méter átmérőjű kör okozta károkért felelnek.

Rejtélyes fotó, még több kör

A több „misztikus" figura, köztük a parafenomén Uri Geller[24] és a manilai csodadoktor trükkjeit is lebuktató[25] amerikai James Randi amerikai bűvészről elnevezett díjat is megkapta később a két vicces székesfehérvári diák. De Randi-díjas lett egy másik diák, Fürész Gábor is, aki egy kivilágított csillagvizsgáló kupoláját fényképezte le belülről, ám a kép nem sikerült. Fürész fotóján azonban a megszállott ufológusok azonosítatlan repülő tárgyat véltek felfedezni. A képet egy országos napilap címlapon hozta le, az ufológusok pedig az év ufófényképének kiáltották ki a félresikerült fotót.

[24] James Randi szerint az Uri Geller által meghajlított kávéskanalak nem valamiféle ismeretlen energiától csavarodnak meg, hanem az anyag kifáradásától. Ez feltűnés nélküli szapora hajlítgatással könnyen elérhető, Randi mindezt be is mutatta.

[25] A manilai „csodadoktor" altatás nélkül, a páciens szeme láttára távolítja el a beteg szerveket a testből. Randi úgy véli, a doktor mindössze egy műanyag álhüvelykujjat és friss, vérző csirkebelet használ.

Évekkel a Dallos–Takács-féle ufós tréfa után, 1997 júliusában újra felbukkant egy titokzatos gabonakör, ezúttal egy Mecseknádasd melletti búzatáblán. Az esetről a Magyar Távirati Iroda és a Magyar Hírlap is beszámolt[26].

> **„A 8 m átmérőjű szabályos körre a hatos főúttól néhány száz méternyire, egy dűlőút mellett bukkant rá egy arra járó teherautó személyzete. A búzaszálak az óramutató járásával ellentétes irányba dőltek a földre, és egymásba fonódva érdekes mintát rajzoltak ki"[27]**

A távirati irodának Verőczei Ernő mérnök és ufókutató kifejtette: a kör nem emberi kéz műve.

> **„Rendkívüli szabályossága, az öntörvényszerűen keveredő és egymásba fonódott búzaszálak alkotta mintázat arra utal, hogy a gabonakört rendkívüli fizikai jelenség – esetleg földön kívüli azonosítatlan repülő tárgy – hozta létre"**

Ezt a Magyar Hírlap cikkében megszólaltatott Verőczei állította. Az ufólogus mérnök szerint a kört úgynevezett plazmagömb alkotta.

A Magyar Hírlap mecseknádasdi búzakörről beszámoló cikke megjegyezte: a jelenség nem ismeretlen, mert hasonló – „sokszor megdöbbentően bonyolult geometriai alakzatokban elfekvő" – gabonatáblákról főként Angliából érkeznek beszámolók. A cikk írója szerint az a teória, hogy „csupán tréfás kedvű suhancok múlatják ráérő estéiket a búzatáblák letaposásával", azért sem meggyőző, mert a körökben a lefektetett gabonaszálak egyike sincs eltörve. Igen ám, de a Dallos-Takács-féle köröknél is ugyanez volt a helyzet. „Arra is figyelnünk kellett, hogy ne törjön el a

[26] „Mecseknádasdi gabonakör – Fénygömbök az éjszakában". *Magyar Hírlap*, 1997. 7. 9.

[27] „Rejtélyes gabonakör a Mecsekben" – Magyar Távirati Iroda 1997. 7. 8.

búza szára. Még zöld volt, ha érettel csináljuk, eltörik" – adott magyarázatot a „misztikus jelenségre" Dallos Róbert.

Sőt talán az sem véletlen, hogy a legtöbb gabonakört Angliából jelentették. Jóllehet hasonló jelenségek szerte a világban vannak, a körkészítők leghíresebbike John Lundberg angol művész. Lundberg minden évben elkészíti a maga kis gabonakörét, ezzel aztán folyamatosan táplálja a földönkívüliek leszállásáról szóló legendákat.[28]

Orson Welles és a világok harca

Évtizedekkel korábbi történet, de az ufós átverések leghíresebbike az amerikai médiazseni, Orson Welles rádiójátéka, ami minden bizonnyal minden idők legnagyobb ufópánikját váltotta ki. Welles a marslakók inváziójáról szóló rendkívüli rádióközlemények és ál-helyszínibeszámolók füzérévé dramatizálta H. G. Wells *Világok harca* című tudományos-fantasztikus regényét, amerikaiak ezreit késztetve menekülésre.

A rádióadaptáció 1938. október 30-án került adásba. A hallgatókat ugyan a műsor előtt figyelmeztették, hogy csupán kitalált történetről van szó, a kicsi zöld lények támadásáról szóló álhíradások, áltudósítások annyira meggyőzőek és hitelesek voltak, hogy azok, akik csak a műsor közben kapcsolódtak be a CBS programjának hallgatásába, rémülten értesülhettek az Egyesült Államokat ért ufóinvázióról. Pánik tört ki az Egyesült Államok keleti partvidékén: az emberek kirohantak az utcákra, vidéken elhagyták házaikat, és kétségbeesve menekültek vagy kerestek búvóhelyet.

A National Geographic amerikai hírszolgáltató nemrég olyan szemtanúkat szólaltatott meg, akik emlékeztek még a rádiójáték kiváltotta hisztériára[29]. Az egyik szemtanú, Henry Brylawski elmondta: 1938. október 30-án éppen a barátnőjéért ment a kocsijával Washingtonba, s útközben bekapcsolta az autórádiót. A 25 éves egyetemista ekkor a következőket hallotta egyszerű híradásként: „hatalmas meteorit csapódott be egy New Jersey-i farmon. New Yorkot megtámadták a marslakók". Brylawski azonnal tudta, hogy valami tréfáról van szó, legalábbis a most 92 éves férfi utólag így nyilatkozott.

Mások viszont hiszékenyebbek voltak. Mire Brylawski a barátnője lakásához ért, a hölgy húga remegett a félelemtől: ő elhitte, amit a rádióban hallott. Emberek ezrei rohanták meg az újságok szerkesztőségeit, a rádióállomásokat és a rendőrőrsöket, telefonon és személyesen kérve tanácsot: miként hagyhatják el a várost, illetve hogyan védekezhetnek az idegenek támadása ellen. Számos áldozatot aztán tényleg hisztériás rohammal vagy sokkos állapotban vittek kórházba.

Welles rádiójátékának „sikerét" sajtótörténészek utólag azzal magyarázták, hogy az mind média-, mind világtörténeti szempontból sajátos időszakban készült. Egyrészt akkoriban a közönség még nem volt felkészülve az áltudósításokra, másrészt 1938 rendkívül feszült év volt. Ekkor Hitler már komolyan fenyegette a világbékét, és sok amerikai szorongott az esetleges háborús konfliktustól. Ezért, amikor a rádió előtt ülők hallották, hogy gránátok csapódnak be, sokan azt hitték, hogy Hitler intézett inváziót Amerika ellen.

A „Welles-szindróma" nagy hatását véletlen tényezővel is magyarázták: miközben már ment a marslakók támadásáról szóló műsor a CBS-en, egy másik, rendkívül népszerű műsor egy konkurens csatornán éppen szünetet tartott, így a hallgatók jelentős része áttekerte készülékét a CBS-re. A hangjáték hatása még Orson Wellest is annyira megdöbbentette, hogy a *The New York Times* szerint mély sajnálatát fejezte ki utóbb, és közölte: „Nem hiszem, hogy még egyszer az életben megpróbálkozunk valami hasonlóval".

[28] A témával foglalkozó honlapján (http://www.circlemakers.org/) Lundberg a székesfehérvári fiatalok történetéről is részletesen ír.

[29] http://news.nationalgeographic.com/news/2005/06/0617_050617_warworlds_2.html

Andy Kaufman él?

„Életemben egyszer sem mondtam el egy viccet" – vallotta Andy Kaufman, akit, ha máshonnan nem, a Milos Forman rendezte, Jim Carrey főszereplésével készült *Ember a Holdon* című vígjátékból a magyar közönség is megismerhetett. A film a '70-es évek egyik legizgalmasabb humoristájának, a sokak által imádott és zseninek tartott, mások szerint azonban kifejezetten idegesítő és „humortalan hülye", Andy Kaufman életét dolgozta fel. Kaufman karrierje kezdete óta átverte közönségét: bizarr poénjairól, cselekedeteiről nem lehetett megállapítani, hogy csak viccel és provokál, vagy mindaz, amit a nézők látnak, véresen komoly.

Az 1949-es születésű, New York-i előadóművész stand-up comedy[30] műfajú klubokban kezdte karrierjét a '70-es évek elején. Tehetségét George Shapiro menedzser fedezte fel, s nem sokkal később már az egyik legnépszerűbb szombat esti televíziós showműsorban, a Saturday Night Live-ban lépett fel. Ezt követően vállalt szerepet az akkortájt nagy sikerrel futó „Taxi" című vígjátéksorozatban, bár barátai szerint a sorozatot nem szerette, és csak azért vállalta el, hogy cserébe saját showműsort készíthessen[31].

Így kapott 1981-ben az ABC-ben saját műsoridőt. Kaufman hajlamos volt élő műsorában botrányt kavarni, és utálta, ha az emberek előre gyártott poénokon nevetnek. Nevéhez fűződik például, amikor – megalakítván a Nemek Közötti Pankrációt – nőkkel állt ki birkózni, s legyőzve a gyengébbik nemet, büszkén hirdette magát a *Nemek Közötti Pankráció* bajnokának. Látva Kaufman „bátorságát", az akkortájt egyik legnépszerűbb

[30] A stand-up comedy lényege, hogy a humorista felmegy a színpadra és vicceseket mond. Így csinálta ezt Amerikában Woody Allen, Eddy Murphy, Jay Leno vagy éppen Will Smith, Magyarországon pedig Fábry Sándor vagy Hajós András.

[31] Showműsorát legjobb barátjával és szerzőtársával, Bob Zmudával csinálta. Zmuda *Andy Kaufman Revealed Best (Oeb) Friend Tells All* címmel könyvet is írt Kaufmanról; a kötet megjelenése után röviddel került a mozikba az Ember a Holdon című film.

amerikai férfi pankrátor, Jerry Lawler ringbe hívta a komikust és alaposan összeverte. Később azonban kiderült, hogy ezt is előre megrendezték.

Az átverések művésze

A magát inkább énekes-táncos előadónak tartó, közönségét remek Elvis Presley-paródiákkal megnevettető Kaufmannak több, maga által kitalált személyisége volt. Egyikükről, a magát humoristaként aposztrofáló Tony Cliftonról például csak Kaufman közeli barátai és munkatársai tudták, hogy a kifejezetten bunkó, otromba stílusú előadó maga Kaufman, aki Cliftonná maszkírozta magát. „Tony Clifton" szinte ugyanolyan hírnévre tett szert, mint Andy Kaufman. Noha ma már mindenki tudja, ki volt Clifton, az előadónak ma is több rajongói oldala található az interneten. Kaufman a színpadon állva sosem a nézőket akarta szórakoztatni, hanem elsősorban önmagát és Bob Zmudát, akivel a poénjait kitalálta.

Kaufman egy alkalommal meghívott vendégként szerepelt a Fridays című élő show-műsorban[32], ahol egy éttermi jelenetben szerepelt más színészekkel együtt. A felvétel alatt azonban – a nézők legnagyobb megdöbbenésére – nem az előre megírt szöveget mondta, zavarba hozva ezzel színésztársait. Egyikük, Michael Richards – megelégelve Kaufman viselkedését – felugrott, elsétált a kamerák mellett és Kaufman asztalára dobta a szövegkönyvet. Válaszul a humorista leöntötte Richardot vízzel. A stáb berohant a díszletek közé és pillanatok alatt dulakodás tört ki. A szerkesztők lekeverték az élő műsort és reklámot játszottak be. A botrány természetesen Kaufman fejéből kipattant geg volt, ám az soha nem tisztázódott, hány ember volt beavatva a szereplők közül – az is könnyen elképzelhető, hogy egyik sem. Egy héttel később Kaufman bocsánatot kért a nézőktől, Richard azonban évek múlva azt állította, az egész botrány előre megrendezett volt.

[32] A Fridays című showműsort az ABC a konkurens csatornán, az NBC-n nagy sikerrel futó Saturday Night Live műsor ellenpárjaként hozta létre.

Mindenesetre Kaufmant a nézők ugyanebben a showban csak egy évvel később láthatták újra. Kaufman ekkor sem hazudtolta meg önmagát. Felhívta a színpadra Kathie Sullivan gospelénekesnőt, hogy elénekeljen vele néhány számot, majd bejelentette, hogy összeházasodnak, s azt is, hogy megtért Jézushoz. Természetesen ez is csak átverés volt.

Kaufman saját show-ja idővel megbukott: a nézőknek elegük lett a mindenkit folyamatosan palira vevő provokátor csínytevéseiből. De ennél nagyobb tragédia is érte a legendás művészt: 1983-ban tüdőrákot diagnosztizáltak nála. Betegsége ekkor már előrehaladott stádiumban volt. Kaufman járt kemoterápiás kezelésekre, csodadoktorokhoz, ám semmi nem segített rajta. Fiatalon, 35 éves korában, 1984. május 16-án halt meg. Egy New York-i temetőben, Long Islanden lelt örök nyugalomra.

Megrendezte saját halálát?

És ami a folyamatosan átvert közönség méltatlankodása miatt életében elmaradt: sajátos, nem mindenki által értett humora a halála után hamarosan mítosszá lett, az igazi Kaufman-legenda posztumusz kelt életre csak igazán. Rajongóinak és utálóinak jelentős része a mai napig azt hiszi: Kaufman csak megrendezte halálát. Mondják ezt annak ellenére is, hogy barátja, Zmuda már több interjúban is leszögezte: Kaufman halott.[33]

Kétségtelen, hogy a tüdőrákban elhunyt humorista egész életében kínosan ügyelt egészségére: családja, barátai elmondása szerint sohasem dohányzott, nem ivott, vegetáriánus volt, ráadásul rendszeresen jógázott, márpedig a tüdőrák – érvelnek a Kaufman halálát megkérdőjelezők – nagyon ritka a nem dohányosok között. Ugyanakkor a humorista közel tizenöt éven keresztül lépett fel dohányfüstös klubokban, s az általa alakí-

[33] http://www.splicedonline.com/features/zmuda.html

Kaufmann-Clifton, még életben

tott Tony Clifton[34] is dohányzott. Halálára hivatalos bizonyítékok vannak, van sírhelye, halotti bizonyítványa, ráadásul utóbbi még az interneten is „hozzáférhető"[35]. Persze Kaufman is tehet arról, hogy megkérdőjelezik halálát. Nemcsak azért, mert folyamatosan átverte az embereket, hanem azért is, mert – visszaemlékezések szerint – többször is ígéretet tett saját halála megrendezésére és 20 évvel halála utáni visszatérésére.

Húsz év múlva visszajövök!

Halála után hús-vér valójában Andy Kaufman sem tért vissza, akkor sem, amikor lejárt az ominózus húsz év. De egy magát Kaufmannak nevező blogger felbukkant az interneten. A sajtóanyagoknak ingyenesen teret adó PRWeb honlapján 2004. május 19-én jelent meg egy közlemény, amely szerint Andy Kaufman él és visszatért, és minderről saját blogján számol be.[36] Az ominózus sajtóanyag – amelyben a humorista bocsánatot kér rajongóitól, amiért átverte őket – nemcsak az ingyenes PRWeben, de a Yahoo! hírportálján is feltűnt, némi hitelt adva ezzel a Kaufman feltámadása körüli pletykáknak.[37]

A sajtóanyag szerint Kaufman „Ernst & Young auditálta" DNS-vizsgálatokkal tudja bizonyítani, hogy ő a híres humorista, mi több, az ABC televíziónak is adott interjút. A blogot több százezren nézték meg, a hozzászólásból pedig kiderült: volt, aki hitt, s volt, aki nem hitt Kaufman feltámadásában. A blogon fényképek is voltak a visszatért Kaufmanról, ám – mint a Snopes legendavadászai megjegyzik[38] – ezek a Tony Clifton-fotók valójában egy emlékpartin[39] készültek 2004 májusában.

[34] Tony Clifton feltűnt Kaufman halála után is. Ez azonban annak tudható be, hogy még életében sem mindig ő maga játszotta Cliftont. Előfordult, hogy Michael nevű testvére vagy Bob Zmuda bújt az otromba Tony bőrébe.

[35] http://www.findadeath.com/Deceased/k/Andy%20Kauffman/dc.jpg

[36] Kaufman kamublogjának címe: http://andykaufmanreturns.blogspot.com/

[37] http://news.yahoo.com/news?tmpl=story&u=/040519/234/726q1.html

[38] http://www.snopes.com/inboxer/hoaxes/kaufman.asp

[39] http://www.defamer.com/topic/andy-kaufman-doesnt-rise-but-his-fans-get-laid-004163.php

A PRWeben – ahol a sajtóközlemény elsőként megjelent, és ahonnan a Yahoo is átvette – egyébként bárki ingyen publikálhatja anyagait anélkül, hogy kilétét felfedné. Elképzelhető, hogy a közleményben említett Ernst & Young vagy ABC televízió nyomást gyakorolt a nyilvánvalóan kamublogban utazó szerzőre, nem sokkal később ugyanis „Kaufman" visszavonta korábbi állításait: a közleménnyel ellentétben a DNS-vizsgálatot nem hitelesítette az Ernst & Young (hiszen ilyenre jogosítványa sincs), miképp az ABC sem készített vele interjút.

Az átverés azonban így is hatalmas visszhangot keltett, a blog szerepelt többek között a Museum of Hoaxes nevű szájt szerkesztője, Alex Boese – médiamegjelenések alapján összeállított – 2004-es Hoax Top 10-listáján is.[40]

Ha mégis élne

A „Kaufman él" típusú pletyka hasonló azokhoz a legendákhoz, amelyek az elhunyt sztárok (James Dean, Jim Morrison, Elvis Presley) halálát kérdőjelezik meg. A különbség csupán annyi, hogy Andy Kaufmant ismerve az se lett volna meglepő, ha kiderül, valóban csak megrendezte a halálát. Ugyanakkor azt is hozzá kell tenni, hogy ha tényleg élne, valószínűleg nem egy nevenincs szájton tette volna közzé a visszatérésével kapcsolatos sajtóanyagot. Ennél azért ő nagyobb kaliberű játékos. Volt.

[40] http://www.museumofhoaxes.com/hoax/Top_2004_Hoaxes/index/

5.

Félre-értelmezett jelek

5. Félreértelmezett jelek

„A Marlboro utolsó öt betűjének megfordított, horrible-nek is olvasható alakja (orobl), kiegészülve az első három betű (Mar) fejtetőre állított képével (jeW), kiadja a 'horrible jew' (borzalmas zsidó) kifejezést" – mutattuk be e könyv elején a legendakeringetők egy „cáfolhatatlan" bizonyítékát arra vonatkozólag, hogy a Marlboro cigarettát gyártó cég szoros kapcsolatban áll a fehér felsőbbrendűséget hirdető Ku-Klux-Klannal. Nem értik az összefüggéseket? Komolytalannak, szánalmasnak, sőt nevetségesnek találják az egészet? A legendát mégis „jólértesültek" milliói ismerik és mesélik világszerte.

Az ember természeténél fogva szereti a rejtvényeket és a megfejtésüket, amitől azt várja, hogy megérthetővé váljon számára a világ. Mindenkinek szüksége lehet olyan világmagyarázatokra, amelyek segítik élete nagy eseményeinek értelmezését, feldolgozását. Egy elméletre, amely megmutatja, hogy az őt ért Rossz minek vagy kiknek köszönhető, a bajok, amelyek őt érték, miként orvosolhatók.

A rugalmatlan világmagyarázatok, bizonyos események túlértelmezése, a „jelek" túlértékelése ugyanakkor veszélyes is lehet. Ez esetben minden esemény speciális szemszögből értékelődik, és mindent, ami a világmagyarázatnak ellentmond, hárítani kell, vagy újra kell értelmezni – a saját világképünk alapján.

Példaként szolgálhat erre az a szélsőségesen paranoid szituáció, amikor valaki minden, a vörös színhez kapcsolható negatív eseményt az általa gyűlölt kommunisták (szocialisták, baloldaliak) ármánykodásának vél, vagy – mint arra az ázsiai cúnamival kapcsolatos értelmezéseket elemző fejezetben részletesen is kitérünk – az a valóban megtörtént eset, amikor vallási fanatikusok műholdas felvételekre hivatkozva isten haragjaként tüntettek fel egy természeti katasztrófát.

Sergio Benvenuto állítja, hogy a paranoidok sokkal többen vannak, jobban álcázzák magukat a normalitással, mint hinnénk – jelentősebb befolyással bírnak a társadalomra, mint amit mi képzelünk erről. A paranoid interpretáció az emberek nagy része számára csábító, és ennek köszönhetően a „sors keze nyomára" rámutatók különleges helyzetbe kerülnek a társadalmon belül.

Léteznek persze e túlmagyarázásoknak ártalmatlan változatai is – válogatásunkban ilyenekre is bőven hozunk példákat. Különösen népszerűek az egymással semmilyen összefüggésben nem álló, egymásra nem ható dátumok, számok, nevek, betűk, jelek egymás mellé illesztéséből eredő elméletek – ezekből a Kennedy- és Lincoln-gyilkosságokkal foglalkozó fejezetünkben több mintát is bemutatunk.

„A mondottak egyre szélesebb körben terjednek, és autoritatív jelleget öltenek. A dolog így áll, mivel azt mondják. Az ilyen megismétlésben és továbbadásban, ami által a kezdeti megalapozatlanság a teljes talajtalanságig fokozódik, konstituálódik a fecsegés" – idézi egyik fejezetének mottójában Benvenuto Martin Heideggert.

Lássuk hát a példákat!

WTC-legendák

Az Egyesült Államokat 2001. szeptember 11-én ért terrorcselekmények ihlette legendákról, átverésekről, összeesküvés-elméletekről külön könyvet lehetne írni, de ezt már megtették előttünk mások. Jelen válogatásunk inkább mintavétel a New York-i Világkereskedelmi Központ (World Trade Center – WTC) ikertornyai és a Pentagon elleni támadás ihlette szóbeszédekből[1]. A fejezet végén megpróbálunk rávilágítani bizonyos legendák keletkezéseinek általános okaira, körülményeire.

Előre szóltak?

Az egyik legismertebb összeesküvés-elmélet szerint a WTC két ikertornyában négyezer zsidó dolgozott, akiket néhány nappal a támadás előtt az izraeli titkosszolgálat figyelmeztetett a közelgő szörnyűségre. Miért is? A szóbeszéd terjesztői erre általában két lehetséges verzióval állnak elő: az egyik szerint az izraeli titkosszolgálat, a Moszad kiszimatolta az iszlamisták ördögi tervét, a másik szerint viszont a terrortámadást maga Izrael eszelte ki, hogy lejárassa az arab világot.

A Véronique Campion-Vincent és Jean-Bruno Renard által írt, pletykákról és városi legendákról szóló kötet[2] szerzői napra pontosan behatárolták a pletyka születését: szerintük ez az álhír szeptember 17-én a szélsőséges Hezbollah mozgalomhoz közeli libanoni Al-Manar televíziós csatorna internetes oldalán jelent meg először, s innen vette át több weboldal, azokon keresztül pedig néhány média is.

Az amerikai külügyminisztérium honlapján olvasható információk[3] szerint ráadásul egy 2004. október 30-án leadott videofelvételen Oszama bin Laden terroristavezér maga is egyértelműen elismerte, hogy támadást az al-Kaida tervelte ki és hajtotta végre. Ezt bizonyította már egy 2001 novemberében készült és amerikai katonák által Afganisztánban lefoglalt felvétel is. A videón bin Laden erről beszélt követői előtt: „Előre kiszámoltuk, hol mennyien fognak meghalni ellenségeink közül. Kiszámoltuk, hogy három vagy négy emeletet érint majd a támadás. Mindannyiónk közül én voltam a legoptimistább. Úgy gondoltam, a repülőgép égő üzemanyaga megolvasztja a tornyok fémszerkezetét, és az épület összeomlik".

A külügy szerint a vád első megjelenése a Szíria-közeli *Al Thawra* napilaphoz köthető, követségi források szerint a lap szeptember 15-i számában írt először a négyezer otthonmaradt zsidóról. A négyezres szám valószínűleg a *Jerusalem Post* szeptember 12-i cikkéből ered, amelyben arról írtak, hogy az izraeli külügyminisztérium négyezer olyan zsidó nevét kapta meg, akikről azt feltételezték, hogy a támadások idején a WTC vagy a Pentagon terültén tartózkodtak.

A hivatali weblap által idézett 2001. októberi Wall Street Journal-cikk szerint a több mint kétezer áldozatból nagyjából 1700 esetében találtak vallásra vonatkozó információt, őnekik 10%-uk volt zsidó vallású. A 2002. szeptemberi *Jewish Week* írása már legkevesebb 400, valószínűsíthetően zsidó származású áldozatról beszél. Ez a 10 és 15% közötti arány nagyjából megegyezik a New York és körzetében élő zsidók arányával.

A fenti antiszemita pletykára rímel az a New Jerseyben terjesztett szóbeszéd, miszerint az egyik helyi iskola arab tanulói előre figyelmeztették osztálytársaikat arra, hogy a WTC tornyai ellen merénylet készül. Az állítás alapja mindkét esetben az a feltételezés, hogy egyes etnikai vagy val-

[1] 2001. szeptember 11-én terroristák egyidejűleg négy repülőgépet kerítettek hatalmukba az Egyesült Államokban. A négy gép közül kettőt, néhány perc eltéréssel a New York-i Világkereskedelmi Központ épületébe vezettek, s a tornyok leomlottak. A harmadik repülőgép Washingtonban az USA hadügyminisztériuma, a Pentagon épületét rongálta meg; a negyedik lezuhant.

[2] Véronique Campion-Vincent–Jean-Bruno Renard: *De source sure – Nouvelles rumeurs d'aujourd'hui.* 2002, Éditions Payot & Rivages, 133. o.

[3] http://usinfo.state.gov/media/Archive/2005/Jan/14-260933.html

lási közösségek titkos információ birtokába jutnak. De szép számmal találunk olyan összeesküvés-elméletet is, amely szerint nem az izraeli titkosszolgálat, hanem az FBI, a CIA, vagy éppen az amerikai elnök és környezete tervelte ki a szeptember 11-i terrorakciókat.

Korábbi felvételeket játszott le a CNN?

Szintén az interneten keringett az az információ, miszerint a terrortámadások után a CNN archív felvételt közölt az attakot ünneplő palesztinokról, annak érdekében, hogy lejárassa a palesztin népet a világ előtt. A felvételen ugrándozó alakok valójában Irak 1991-es kuvaiti bevonulását ünnepelték.

A fenti szóbeszéd, amelyet egy brazil egyetemista indított el, bámulatosan gyorsan hódította meg 2001-ben a világot. Márcio Carvalho, az Universidad Estatal de Campinas-Brasil hallgatója szeptember 12-én postázta állításait egy levelezőlista címeinek.[4] A fiú egy tanárnőjére hivatkozott, akinek állítólag megvolt az eredeti videofelvétel is. Amikor azonban ezt Carvalho el akarta tőle kérni, a tanárnő nem tudta felmutatni a szalagot. Ezt követően (szeptember 14-én) Carvalho újabb levelet küldött ki korábbi címzettjeinek, amiben visszavonta állításait – az első levél azonban időközben szárnyra kelt, s a legenda terjedését már nem lehetett megállítani.

Nem sokkal később több forrás is megerősítette: a felvételt valóban 2001. szeptember 11-én készítette a Reuters operatőre Kelet-Jeruzsálemben.[5] A szalagon több – 1991-es keletkezést kizáró – koridegen részlet is szerepelt. Megszólal például a felvételen egy palesztin férfi,

[4] http://albalagh.net/current_affairs/film_palestine.shtml

[5] http://archives.cnn.com/2001/US/09/20/cnn.statement/

Oszama bin Ladent emlegetve; márpedig a terroristavezér neve 1991-ben nemigen merülhetett fel Kuvait lerohanása kapcsán. Ezenkívül a videón tisztán kivehető egy olyan szállítójármű is, mely négy évvel a sugalmazott időpont után készült.[6]

Egészen más kérdés, hogy ha a felvétel valóban ott és akkor készült is, a Kelet-Jeruzsálemben ünneplő alig több mint egy tucat ember mennyire képviselte az egész palesztin nép érzéseit, véleményét a New York-i és washingtoni terrortámadásokról.

Isten és Ördög

Egy másik szóbeszéd szerint a Pentagon épületének megrongálódott szárnyában egy érintetlen Bibliára bukkantak. Mint a Snopes kiderítette[7], a bibliás sztori alapja az *USA Today* című amerikai napilap egyik riportja. A cikkben a mentőcsapatban részt vevő Williams felidézi a Pentagon szétroncsolódott épületszárnyának hátborzongató képeit, többek közt a szénné égett holttesteket.[8] A férfi szól arról is, hogy a második emeleten láttak egy vastag könyvet, amiről a mentésben részt vevő kollégái – akik állítólag közelről látták – azt állították, hogy egy épen maradt Biblia volt. A Snopes kritikusan kezeli az információt: szerintük a *USA Today* beszámolója pontatlan – egy embert szólított meg, aki másodkézből hallotta a történetet, és a nyitott könyvet is csak messziről látta. Más helyszínen jelen levő hírforrások – például a CNN – szerint az ominózus kötet egy szótár volt.

[6] http://www.snopes.com/rumors/cnn.htm; http://www.zeit.de/2001/40/200140_stimmts_palaesti_xml

[7] http://www.snopes.com/rumors/bible.htm

[8] A Pentagon épülete elleni merényletben 189 ember veszítette életét.

Ugyancsak a természetfeletti legendák kategóriájába tartozik az az e-mailen terjesztett fénykép, amely a lerombolt WTC ikertornyai felett látható füstöt ábrázolja. A füst az élénk fantáziával megáldott szemlélők szerint a Sátán alakját rajzolja ki. A képet az AP hírügynökség fotóriportere készítette, és állítja, hogy nem manipulált fotóról van szó. Az „ördögi füst" nem újdonság: 1993-ban egy szekta által a texasi Waco városában elfoglalt, majd kigyulladt épületről készült fotón hasonló ördögi grimasz vehető ki az épület felett keringő füstből. Többen állítják: a Sátán arca 1990 óta több tragédiáról készült fényképen kirajzolódik, mint például egy alaszkai olajfinomítóban keletkezett tűznél, vagy éppen az Etna kitörésénél. Az említett fényképeken – a Rorschach-tesztekhez[9] hasonlóan – leginkább azt látják az emberek, amit látni akarnak[10] – véli Véronique Campion-Vincent és Jean-Bruno Renard. A Rorschach-teszt működési elve a projekció, az embernek az a jellegzetessége, hogy a személyiség mélyebb, gyakran tudattalan rétegeit kivetíti a külvilágra, ezáltal jelentéssel ruház fel határozott jelentéssel nem bíró tárgyakat.

[9] Hermann Rorschach a tízes–húszas években dolgozta ki ma is használatos, tintapacákon alapuló pszichológiai tesztjét. 1921-ben jelent meg a svájci pszichiáter *Pszichodiagnosztika* című műve, benne a nonfiguratív ábrákat felvonultató táblákkal és a módszer leírásával. Hermann módszerét egyesek a pszichopatológia egy fontos mérőeszközének tartják, mások elavult, hamis eredményeket felvonultató mumusnak vélik.

[10] Campion-Vincent–Renard: i. m., 136. o.

Kódolt üzenetek

2001 szeptemberében, október elején az alábbi, vagy más, de megegyező tartalmú üzenettel is sokan találkozhattak:

> **„Írja be Wordbe, hogy QF33NYC. Jelölje ki a szöveget, változtassa meg a betű méretét 72-esre, a betű típusát pedig Wingdingsre. Emlékeztetem, hogy a QFF33 a New Yorkban lezuhant egyik utasszállító repülőgép száma volt. Nézze meg alaposan, mit lát!"**

A QF33NYC Windingsbe átváltva az alábbi ábrákat adja ki:

Mit is látunk? Van ugye egy repülőgép (Q), egy jobbra mutató kéz (F), két stilizált lap, amely az ikertornyot hivatott illusztrálni (33), egy halálfej (N), egy Dávid-csillag (Y), valamint egy sikert jelző kézmozdulat (C). Valójában azonban a tornyokat ábrázolandó 3-as szám windingses betűtípusra váltva nem holmi tornyokat, hanem pusztán papírlapokat jelképez, akárcsak a behajlított végű papírlapot demonstráló 2-es szám (🗎), vagy az egymás mögé helyezett papírlapokat ábrázoló 4-es szám (🗐). A Windings karakterkészlete 0-tól 9-ig valamilyen, informatikával kapcsolatos ábrát prezentál: klaviatúrát, webkamerát, egeret, dossziét stb. De nemcsak a tornyok „hamisak". A QF33NY (vagy más verziókban a Q33NY) semmilyen kapcsolatban nincs a támadásban használt repülőgépek számával, mindez puszta kitaláció. A francia szerzőpáros felhívja a figyelmünket, hogy a Word betűkészleteinek ismerői már 1992-ben kiszúrták, hogy a New Yorkot rövidítő NY-t Windingsbe váltva egy halálfejet és egy Dávid-csillagot kapunk.

A '90-es évek végétől már-már szórakozássá vált a különféle betűk, betűpárok, rövidítések, szavak windingezése. A Windings betűtípus egyik megalkotója, Charles Bigelow például az alábbiakról számolt be: „Az »LBJ JFK« betűket beírva (☹👌☺ ☺☞😐), könnyen elképzelhetjük, hogy Lyndon Johnson érintett volt Kennedy meggyilkolásában. Néhányan még kedvesük nevét is képesek beírni, hogy megnézzék, hűséges-e hozzájuk a párjuk."[11]

Jövőbe látó internetezők

Jóval a terrortámadások előtt a merényletekkel kapcsolatba hozható internetes címeket (domain-neveket) regisztráltak egyesek – szólt egy másik pletyka, amelynek alapjául a CNSNews.com egyik, szeptember 19-én megjelent cikke szolgált.[12] Az írásban többek között az alábbi regisztrációkat emelte ki a szerző, Jeff Johnson:

„attackonamerica.com"
„attackontwintowers.com"
„august11terror.com"
„horrorinnewyork.com"
„pearlharborinmanhattan.com"
„terrorattack2001.com"
„worldtradecenter929.com"
„erroristattack2001.com"

[11] Campion-Vincent–Renard: i. m., 141. o

[12] http://www.cnsnews.com/ViewNation.asp?Page=%5CNation%5Carchive%5C200109%5CNAT20010919d.html

A Snopes az említett címeket vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy tartalmaznak ugyan agresszióra, agresszorra és célpontra utaló jelzőket (támadás, horror, terroristák, terrorizmus, New York, World Trade Center), de ezek közül cáfolhatatlanul egyik sem hozható kapcsolatba a szeptember 11-i terrortámadásokkal. Az erőszak és a horror gyakran előfordul a szórakoztatásban, New York mindig is kiemelkedő szimbólum volt, a Világkereskedelmi Központot pedig már érte terrortámadás 1993-ban.[13] Ráadásul, amelyik névben a 2001 szerepel, abban nincs utalás szeptember 11-re, New Yorkra vagy a Világkereskedelmi Központra. Amelyikben pedig dátum van, nincs említve évszám, sem szeptember 11-e, sem New York, ahogy a Világkereskedelmi Központ sem.

A személyes felelősség hiánya

Figyelemre méltó, hogy évekkel a szeptember 11-i támadások után is terjednek a terrortámadás okait, lefolyását, következményeit boncoló e-mailek. Az ilyen elméletek nagy vonzerejének nagyon egyszerű az oka: akik gyűlölik Amerikát, mindig a hóhér és soha nem az áldozat szerepében látják.[14] Az ő világképükbe nem illik bele a megtámadott Amerika fogalma – olyan ez, mintha a Piroska és a farkas egyik verziója szerint a mindenkit felfaló farkas valójában Piroska mamája lenne. Ezért azt sugallják: az amerikaiak nem csupán áldozatai, hanem tettesei is voltak szeptember 11-nek.

A szóbeszédek, városi legendák keletkezésének egyik elmélete szerint a legendák elmesélésével az egyén olyan információkat közölhet, amelyek kimondhatatlan vagy elfogadhatatlan érzéseket közvetítenek. Elmesélésükkel az egyén nem azt mondja, hogy ő ezt meg ezt *gondolja,* hanem azt, hogy ő ezt meg ezt *hallotta* egyik ismerősének ismerősétől. A hír

[13] http://www.snopes.com/rumors/domain.htm

[14] Benvenuto: i. m.., 10–12. o.

továbbítójával kapcsolatos névtelenség és a személyes felelősség hiánya így olyan körökben is lehetővé teszi a feltételezések elmondását, ahol az illető egyébként nem merné megfogalmazni az ilyen gondolatait.

Benvenuto konkrét példát is hoz: „Képzeljük el, hogy keresztény származású New York-inak sok zsidó barátja van, és így kitart a 9/11 Izrael-ellenes indítóoka mellett, amivel az általa ismert zsidók túlnyomó többsége is egyetért, de közben ellenszenvvel viseltetik a jelenlegi Saron-kormánnyal szemben, és nem bízik a zsidókban". Az olasz pszichológus szerint az ilyen ember zsidó barátai miatt nehezen teszi magáévá azt az elméletet, hogy a támadás a Moszad műve volt, de hitelt adhat annak a legendának, hogy „egy barátom barátja CIA-ügynök, és ezt és ezt mondta arról, valójában kik tervelték ki szeptember 11-ét". Ebben a formában ugyanis az információ nem köthető a mesélő személyéhez, így nyugodtan továbbadható. És tovább is adja, mert a sorok közötti üzenet egybecseng azzal, amit ő alapvetően Izraelről gondol.

Természeti katasztrófák szülte legendák

A 2005-ös esztendőt sokan a katasztrófák évének minősítették. Még az előző év végén, karácsony tájékán pusztított a délkelet-ázsiai szökőár, amelyben több százezren haltak meg Indonézia, Srí Lanka, Szumátra, Thaiföld és India térségében. Az Egyesült Államokban, a Mexikói-öböl térségében az év augusztusában söpört végig a Katrina hurrikán. Mindkét katasztrófa nyomán tucatszám születtek városi legendák, pletykák, rém- és álhírek. Ismét merítünk egyet belőlük.

Allah szignálta cúnami

„Allah megbüntette az embereket, mert hátat fordítottak a törvényeinek." Mohamed Fajzen, a colombói iszlám centrum vezetője meg van győződve arról, hogy a délkelet-ázsiai szökőár Isten büntetése. A Srí Lanka-i muzulmán közösség első embere fényképpel bizonygatta állítását a sajtóban. A QuickBird amerikai műhold által december 26-án, a szigetország délnyugati partjáról készített felvételen a Kalutara város melletti tengerpart látható, pár másodperccel azután, hogy a második hullám elérte a szárazföldet. „Ott, a hullámban, ott van Allah neve" – mondta Fajzen, arra az alakzatra utalva, amely kétségtelenül kirajzolódik a víz mozgásából.

Az előző fejezetben, a New York-i Világkereskedelmi Központ ikertornyai elleni terrortámadással kapcsolatos legendák bemutatásánál már írtunk hasonló jelenségről. Akkor a kigyulladt épület fölött szálló füstről készült fényképen sokan az ördög arcát vélték felfedezni. Legendakutatók ezt általában a projekcióval magyarázzák. A projekció az embernek az a jellegzetessége, hogy a személyiség mélyebb, gyakran tudattalan ré-

tegeit kivetíti a külvilágra, és jelentéssel ruház fel határozott jelentéssel nem bíró tárgyakat. Vagyis az emberek azt látják, amit látni akarnak.

Megmenekült keresztények

A történetnek van ellenpárja is, a másik felekezettől. A cúnami idején állítólag négyszáz keresztény hívő menekült meg az indonéziai Aceh tartomány Meulaboh nevű városában, annak köszönhetően, hogy december 25-én egy városhoz közeli magas hegyre mentek imádkozni. Azért oda, mert a településen élő muszlimok állítólag nem engedték meg nekik, hogy a karácsonyt a városban ünnepelhessék. „Kiűzetésüknek" köszönhetően életben maradtak, a cúnami pedig büntetés a muszlimoknak, amiért a keresztényeket kiközösítették. Érdekes történet, tények azonban nem támasztják alá hitelességét.

Röviddel azután, hogy a gyilkos hullámok letarolták Meulaboh városát, a híradások szerint mentőcsapatok érkeztek Aceh tartományba. Ám a négyszáz ember csodálatos túléléséről sem a mentőalakulatok munkatársai, sem a helyszínen tartózkodó médiamunkások nem számoltak be, noha a csodálatos megmenekülés hírértéke vitathatatlan lenne. Még a keresztény Catholic News Service 2005. január 25-én közölt helyszíni, Meulaboh városában készített riportja sem tesz említést az esetről[15], ahogy a szintén keresztény World Vision mentőcsapatának meulabohi tevékenységét részletesen ismertető tudósítás sem[16].

A történet szerint a katasztrófát követően Meulaboh muszlimjai azt hangoztatták: a keresztények istene megbüntette őket, amiért nem engedték, hogy azok a városban ünnepeljék a karácsonyt. A Snopes.com

[15] http://www.catholicnews.com/data/stories/cns/0500430.htm

[16] http://www.alertnet.org/thenews/fromthefield/217167/110802667318.htm

legendavadászai azonban sem írott, sem egyéb dokumentumot nem találtak, ami alátámasztotta volna a keresztények kitessékelését. S bár tény, hogy Aceh tartományban vannak szélsőséges iszlamisták, a muszlimok többsége mérsékelt – jegyzi meg a Snopes.[17] Nem vitás, hogy a radikális muszlim mozgalmak nem szeretik a helyi keresztényeket, a térség legfontosabb szervezete, a Szabad Aceh Mozgalom azonban a kormánnyal szemben harcol.[18]

A cúnamit követően számtalan vallási összejövetel volt, ám a Snopes nem találta nyomát annak, hogy a muszlimok a keresztényekkel szemben tanúsított magatartásukból fakadó büntetésként értékelték volna a természeti katasztrófát. Sőt Malajzia korábbi miniszterelnöke, dr. Mahathir Mohamad február 4-én beszélt arról, hogy a cúnamival Isten a muszlimok hitét teszteli.[19] Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a híradások szerint több mecset is túlélte a cúnamit, de ezt a szakértők nem valamiféle isteni jelnek tudják be, hanem pusztán annak, hogy a sértetlen épületek a többinél jóval masszívabbak.

A négyszáz megmenekült keresztény történetének szerzője – a világhálón keringő verzióban – Willem (Bill) Hekman, az indonéziai Calvary Life Fellowship nevű közösség lelkésze, aki a történetet Meulabohban élő hívektől hallotta. A szerző tehát nem első forrásból értesült az eseményről. A Snopes kiderítette, Hekman atya Arnold Abrahamtól hallotta a történetet, aki a szintén Indonéziához tartozó Ambonban él. Abrahamnak vi-

[17] http://www.snopes.com/religion/tsunami.asp

[18] Mivel a térség igen gazdag természeti kincsekben, például olajban és földgázban, a lázadók fő ereje, a Szabad Aceh Mozgalom (Gerakan Aceh Merdeka – GAM) azt állítja, ha teljes egészében a térségé lehetne a természeti kincsekből befolyó jövedelem, akkor Bruneihez hasonló gazdagságú államot hozhatnának létre. Az 1976-ban a GAM vezetésével kitört függetlenségi felkelést vérbe fojtotta az indonéz kormányzat, majd hasonlóan cselekedtek az 1990-es évek elején az újraszerveződött ellenállással is. A mostani konfliktus 1997-ben kezdődött, a komolyabb akcióknak a 2004 végén pusztító cúnami vetett véget. Azóta béketárgyalások folynak.

[19] Ujang, Azman: „Tsunami Is a Test on the Muslims' Faith, Says Dr. Mahathir." Bernama, The Malaysian National News Agency. 5 January 2005. http://www.bernama.com/bernama/v3/news.php?id=117866

szont három – az Egyesült Államokban élő – kínai, és egy Surabayában élő lelkész mesélte, utóbbi Meulabohban hallotta a sztorit, ám tisztázatlan, hogy a szóban forgó lelkészeket kik informálták.

Összeesküvés-elméletek

A tragédia óta százszámra bukkannak fel az interneten és a nyomtatott sajtóban az összeesküvés-elméletek. Az Al-Uzbua egyiptomi hetilap például úgy vélte: a cúnamit egy titkos földalatti izraeli, esetleg indiai atomrobbantás váltotta ki. Hasonló vélemények láttak napvilágot európai szélsőjobboldali körökben is, amelyek szerint a háttérben valamiféle cionista-amerikai összeesküvés húzódik meg. Az efféle elmélet hívői szerint erre bizonyíték, hogy feltűnően kevés izraeli, illetve amerikai állampolgár halt meg a katasztrófában, mégpedig azért – így az érvelés –, mert előre figyelmeztették őket. Már megint, tesszük hozzá csendben, utalva az előző fejezetben említett WTC-s legendára.

Gyanúsnak tartják többen azt is, hogy a Maldív-szigetektől délre, az Indiai-óceán közepén fekvő Diego Garcia-i amerikai katonai bázis, amely az óriáshullámok vonulásának útjában feküdt, sértetlen maradt. Arra nem gondolnak, hogy Diego Garciát óriási hullámtörők védik, és a sziget partjai viszonylag magasak. Meredek spekuláció jelent meg a masternewmedia.org ausztrál hírportálon is, ahol azt sejtik, ausztrál tengeralatti olajfúrások okozták a tragédiát. Bizonyíték erre, hogy alig egy hónappal a katasztrófa előtt 169 delfin és bálna sodródott partra az Ausztráliához tartozó Tasmánia szigetén.[20] Sci-fibe illőnek lehet nevezni azokat a magyarázatokat, amelyek szerint földönkívüliek állnak a háttérben. Az *India Daily* napilap cikke szerint például a Himalája mélyén megbújó „idegenek" okozták a tragédiát; hindu zarándokok állítólag fényesen világító, felfelé szálló objektumokat láttak nem sokkal a katasztrófa előtt.

[20] http://www.masternewmedia.org/2005/01/21/tsunami_earthquake_disaster_causes_facts.htm

Partra vetett szörny

A cúnami idején persze a kamufotók sem hiányozhattak. Közülük az egyik a rettegett chupacabra szörny legendáját élesztette fel: a fotón gyerekek botra tűzték fel a „szörny" fejét. A chupacabra – a legendárium szerint – olyan, a tudósok előtt még nem ismert lény, amely rendszeresen gyilkolja az állatokat Puerto Ricóban, Chilében, Miamiban, Nicaraguában és Mexikóban, ezért kecskeszívónak (angolul „goat sucker") is nevezik. A rejtélyes szörny – a legalábbis kétes hitelű UFO Magazine egy 1996-ban megjelent cikke szerint – csak Puerto Ricóban legalább kétezer alkalommal csonkított meg állatokat.

A cúnami tehát e legendás chupacabrát is partra vetette az e-mailben terjesztett fotó tanúsága szerint. Azaz csak vetette volna, mert mint az rövidesen kiderült, a gyerekek által feltartott horrorfejet ábrázoló kép egy

A tengeri szörny, amit a cunami kidobott a partra... (Fotó: Charlie White)

Charlie White[21] nevű művész Highland Park című képe[22], mely egy 1999-es, kilencképes sorozat egyik alkotása. A fotókon látható szörnyek Jordu Schell[23] hollywoodi filmes szakember munkái.

Gyilkos delfinek

Az Egyesült Államokban pusztító Katrina hurrikán idején is szép számmal születtek legendák. Az egyik legkülönösebb történetről, az elszabadult gyilkos delfinekről szóló pletykáról 2005. szeptember 25-én a brit *The Observer* is beszámolt.[24] Eszerint a hurrikán következtében az amerikai hadsereg által terroristák ellen kiképzett, mérgező dárdájú delfineknek veszett nyoma a Mexikói-öbölben. Az állatokat állítólag víz alatt tevékenykedő terroristák ellen képezték ki és szerelték fel a toxikus dárdákkal.

Az *Observer* újságírója megszólaltatta a 72 éves Leo Sheridant, aki a lap szerint a kormánynak is dolgozott, és a kabinethez közeli forrásokból hallott a gyilkos delfinek szökéséről. A férfi által elmondottak hitelességét megkérdőjelezik azonban korábbi információi. 2003-ban például azt állította, hogy búvárokból álló kutatócsapata rátalált arra a helyre, ahol lezuhant a repülés egyik úttörőjének számító Amy Taylor repülőgépe, ám azóta egy szót sem hallani erről. Ugyancsak Sheridan verte a tamtamot 1998-ban, amikor elpusztult delfinek vetődtek ki a franciaországi partokra. Sheridan akkor – szintén az Observernek – azt állította, hogy a delfinek részei voltak annak a titkos programnak, amelynek keretében az amerikai hadsereg titkos csoportja arra képezte ki őket, hogy felismerjék és elpusztítsák az ellenséges búvárokat.

[21] http://www.colonelblimp.com/directors/charliewhite/

[22] http://www.artincontext.org/LISTINGS/IMAGES/FULL/6/2F9DH2N6.htm

[23] http://www.schellstudio.com/sculpture.htm

[24] http://observer.guardian.co.uk/international/story/0,6903,1577753,00.html

Az amerikai tengerészet nem titkolja, hogy delfineket képez ki. A tengerészet honlapján is megtalálható információk szerint az állatokat a tengerben lévő aknák keresésére és megjelölésére képzik ki. A honlapon még képeket is találhatunk ezekről az állatokról[25], ugyanakkor kétséges, hogy a delfineket ennél bonyolultabb katonai feladatra fel tudnák készíteni.

Átvágott torkú csecsemők

Talán a hurrikán okozta káosznak tudható be, hogy a Katrina idején rengeteg – nem ellenőrzött – szóbeszéd, pletyka jelent meg valódi hírként a világsajtóban. A hurrikán elől menekülő több tízezer embernek ideiglenes otthont adó New Orleans-i Superdome sportcsarnok kiürítése után például átvágott torkú csecsemőkről, megerőszakolt gyermekekről érkeztek hírek. A rendőrség azonban a rémtörténetek után szaglászó *The Guardian* napilap tudósítójának nem tudta megerősíteni a megerőszakolásokról szóló híreket, mondván: egyetlen bejelentést sem kaptak a Superdome-ból. Bár sokan állítják, hogy megtörtént, sem tanúk, sem áldozatok, sőt még az áldozatok rokonai sem jelentkeztek. Ahogy a két átvágott torkú csecsemő holtteste sem került elő, úgy több tucat halottat sem talált a tudósító a sportcsarnok túlfolyó vécéiben – ahogy erről korábban hírek keringtek.[26]

A 2005-ös év végén közzétett statisztikai adatok azt az addig széles körben elterjedt legendát is cáfolták, miszerint a Katrina hurrikán pusztítása a mentőalakulatok faji előítéletei miatt elsősorban Louisiana és Mississippi afroamerikai lakóit sújtotta. A louisianai egészségügyi minisztérium 2005 decemberében nyilvánosságra hozott statisztikái szerint a vihar áldozatainak kevesebb mint a fele afroamerikai, és a hurrikán arányaiban a fehérek

[25] http://www.spawar.navy.mil/sandiego/technology/mammals/mine_hunting.html

[26] http://www.guardian.co.uk/katrina/story/0,16441,1563532,00.html

között szedte a legtöbb halálos áldozatot. A vihart követő káoszban pedig több baloldali csoport is azt állította, hogy a szövetségi kormányzat azért késlekedett a mentés során, mert a vihar a feketéket sújtotta, tehát a republikánusok faji előítéleteik miatt hanyagolták el a mentés megszervezését.

A rémtörténeteknek utánajáró *The Guardian* azzal magyarázta a városi legendák terjedését, hogy a katasztrófa teljesen elvágta a külvilágtól New Orleanst, s ez kedvezett a pletykák terjedésének. A nehezen ellenőrizhető szóbeszéd még tapasztalt újságírókat is megtévesztett. A francia *Libération* tudósítója például „pontos adatok" alapján számolt be arról, hogy a Marin Abramson iskolában ezerkétszáz ember fulladt meg, de a Szövetségi Mentésirányítási Hivatal (FEMA) és a New Orleans-i rendőrség nem tudta megerősíteni a hírt. Igaz, a FEMA korábban azt sem tudta igazolni, hogy több ezren a kongresszusi központban vannak, mivel a mentés irányításáért felelős szerv munkatársai nem tudtak erről – jegyezte meg a brit napilap.

Miért?

Pszichológusok egyetértenek abban, hogy az álhíreknek, összeesküvés-elméleteknek jól körülhatárolható funkciójuk van. Kiagyalójuk valamilyen pszichológiai szükségletét elégítik ki. Ilyennek tartják szakértők a világban való kiigazodás igényét: mindenkinek szüksége van koherens világmagyarázatra, amelynek keretében a világ és eseményei értelmezhetők. A világmagyarázatok ugyanakkor veszélyesek, ha túl rugalmatlanná válnak, ez esetben ugyanis minden esemény ebből a speciális szemszögből értékelődik. Ilyenkor mindent, ami a világmagyarázatnak ellentmondhat, vagy hárítani kell, vagy át kell címkézni úgy, hogy az összképbe bele lehessen gyűrni.

Fontos motívum lehet még az indulat kifejezésének szükséglete is. Az összeesküvés-elméletek gyakran egyfajta feszültség-, gyűlöletlevezetőként szolgálnak. Kiagyalójuk természetesen ez esetben is hisz bennük, amit csak fűszerez a megkönnyebbülés, a felszabadultság érzése, amely a „felismerést", illetve az elmélet közzétételét követi.

Különös egybeesések

Bámulatosan sok egybeesés fedezhető fel Abraham Lincoln és John F. Kennedy meggyilkolása között. Néhány példa:

- Abraham Lincolnt 1846-ban választották a Kongresszusba, John F. Kennedyt pedig 1946-ban.
- Abraham Lincolnt 1860-ban választották elnöknek, John F. Kennedyt 1960-ban.
- Lincoln és Kennedy neve egyaránt hét betűből áll.
- Mindketten sokat foglalkoztak az állampolgári jogokkal.
- Mindkettejüknek a felesége elveszítette a gyermeküket, mialatt a Fehér Házban éltek.
- Mindkét elnököt pénteki napon lőtték le.
- Mindkettejüket fejbe lőtték.
- Lincolnt titkára, Kennedy figyelmeztette, hogy ne menjen a színházba.
- Kennedyt titkára, Lincoln figyelmeztette, hogy ne menjen Dallasba.
- Mindkettejüket déliek ölték meg.
- Mindkettejüknek déliek léptek az örökébe.
- Mindkettejük utódjának Johnson volt a neve.
- Andrew Johnson, aki Lincolnt követte (az elnöki székben) 1808-ban született, Kennedy utódja, Lyndon Johnson pedig 1908-ban.
- John Wilkes Booth 1839-ben született, Lee Harvey Oswald pedig 1939-ben.
- Mindkét merénylőt három nevéről ismerjük.
- Mindkét név 15 betűből áll.
- Booth a színházból egy raktárépületbe futott, ott

kapták el. Oswald egy raktárból futott el és egy színházban kapták el.
- Boothot is, és Oswaldot is meggyilkolták a tárgyalás előtt.

Az impresszív lista nem sokkal Kennedy elnök 1963-ban történt meggyilkolása után jelent meg. Az első olvasatra igen hatásos anyag nagy része azonban téves, és a maradék is puszta felszínes egybeesés. Az alábbiakat a Snopes.com legendavadászainak tényfeltárása alapján közöljük.

Számok és betűk

Abraham Lincolnt valóban 1846-ban, John F. Kennedyt pedig 1946-ban választották a Kongresszusba, bár politikai karrierjükben volt némi eltérés. Lincoln egy terminusra szóló képviselőházi megválasztásán kívül elbukott minden kísérletet arra, hogy nemzeti szintű politikai hivatalt töltsön be, egészen az 1860-as elnöki megválasztásáig, míg Kennedy a nemzeti szintű politikai sikerek töretlen ívét futotta be. 1946-ban a Képviselőház tagja lett, 1948-ban és 1950-ben újraválasztották, 1952-ben bekerült a Szenátusba, ahol 1958-ban szintén újraválasztották, végül 1960-ban elnök lett.

Kevésbé meglepő az az egybeesés, hogy Abraham Lincolnt 1860-ban választották elnöknek, John F. Kennedyt pedig 1960-ban, tekintve, hogy mindketten egy évszázad különbséggel érték el első nemzeti szintű politikai sikerüket. Ez az egybeesés még kevésbé érdekes, ha figyelembe vesszük, hogy csak minden negyedik évben tartanak elnökválasztást.[27]

[27] Lincolnt lehetetlen lett volna 1857-ben, 1858-ban, 1859-ben, vagy 1861-ben, 1862-ben vagy 1863-ban elnökké választani, mert ezekben az években nem tartottak elnökválasztást. Ugyanígy Kennedyt is lehetetlen lett volna elnökké választani az 1957-es, 1958-as, 1959-es, 1961-es, 1962-es vagy 1963-as nem választási években. Itt azt a tényt sem említették a szerzők, hogy Lincolnt újraválasztották a második terminusra, míg Kennedyt megölték, mielőtt befejezhette volna első ciklusát.

A legtriviálisabb egybeesés, hogy Lincoln és Kennedy neve egyaránt hét betűből áll. Különösen lapos az érvelés, ha figyelembe vesszük, hogy a két ember keresztneve különböző számú betűt tartalmaz, és hogy amíg Kennedynek volt középső neve (Fitzgerald), addig Lincolnnak nem. Ha feltételezzük is azt a meghökkentő apró véletlent, mint amilyen a két ember elnökké választása száz év különbséggel, illetve vezetékneveinek egyező számú betűje, a továbbiakban semmi sem jön ki a számos össze nem függő dologból. Lincoln 1809-ben született, Kennedy 1917-ben. Lincoln 1865-ben halt meg, Kennedy 1963-ban. Lincoln 56 éves volt, amikor meghalt, Kennedy 46, Lincolnt áprilisban ölték meg, Kennedyt pedig novemberben.

„Sokat foglalkoztak az állampolgári jogokkal"

Pusztán felszínes hasonlóságként, s nem érdemi megjegyzésként értelmezhető az az állítás, miszerint mindketten sokat foglalkoztak az állampolgári jogokkal. Azt állítani, hogy Lincoln és Kennedy „sokat foglalkozott az állampolgári jogokkal", nagyjából ahhoz hasonló, mintha azt mondanánk, hogy Woodrow Wilson és Franklin Roosevelt „különösen a háborúval foglalkozott", vagy hogy Herbert Hoover és Ronald Reagan „főleg a gazdasággal törődött". Sem Lincoln, sem Kennedy nem mutatott „különösebb érdeklődést" az állampolgári jogok iránt, és minden jel arra mutat, hogy mindketten készségesen tartották fenn a faji status quót.

Habár Lincoln ellenezte a rabszolgaságot, a legfőbb aggodalma nem a feketék felszabadítása volt, hanem az, hogy a megosztottság hogyan hat az Egyesült Államokra. Lincoln kifejezett álláspontja az volt, hogy hagyják a rabszolgaság intézményét sértetlenül, amíg ki nem múlik. És bármit is gondolt Lincoln a feketék egyenlőségéről, nem tette magáévá az „állampolgári jogaik" támogatását, mert azt hitte, hogy a fehér társadalom sosem fogadja el őket egyenrangúnak. Lincoln egyetlen valódi polgárjogi megnyilvánulása annak az ötletnek a támogatása volt, hogy a feketéket visszatelepítsék Libériába. Lincoln Felszabadítási Nyilatkozatát háborús kényszerben adta ki, s nem mint őszinte intézkedést a rabszolgaság fel-

számolására az Egyesült Államokban. Kennedy esetében „a foglalkozás az állampolgári jogokkal" a mississippi egyetemi faji válság során történt meg (amikor elutasították a fekete James Meredith felvételét), illetve még egyszer, a 16. utcai baptista templombeli robbantás után.

Gyermekhalál a Fehér Házban

Az, hogy mindkét politikus felesége elveszítette gyermekét, mialatt a Fehér Házban éltek, igaz ugyan, de félrevezető és elfed több alapvető különbséget. Az állítás módja a halvaszületési vagy csecsemőágyi tragédiát sejtet – ez azonban csak Kennedyék esetében igaz. Lincoln gyermekei ugyanis azelőtt születtek, hogy a Fehér Házba kerültek volna. Valójában azonban két gyermekét vesztette el, nemcsak egyet: a kis Edward Lincoln tuberkulózisban hunyt el 1850-ben, a negyedik születésnapja előtt, tizenegy éves fia, Willie pedig hastífuszban a Fehér Házban töltött első év végén. Lincolnnak négy gyermeke volt, mindannyian fiúk, és közülük csak egy élte meg a tízéves kort. Kennedy 1963-ban megszületett koraszülött gyermeke a világrajövetelét követő második napon meghalt. Kennedynek azonban három gyermek adatott, két fiú és egy lány – közülük ketten érték meg a felnőttkort.

Péntek

Újabb érdekes egybeesés, miszerint mindkét elnököt pénteki napon lőtték le. Ez valójában szintén nem túl meglepő, mivel egy a héthez az esélye annak, hogy valakit pénteken lőjenek le. Ráadásul a legjobb alkalom egy merényletre, ha az illető közszereplésen vesz részt, amit általában hétvégenként tartanak. Az esély tehát nagyobb lesz arra, hogy az elnököt pénteken, szombaton vagy vasárnap lőjék le.[28]

[28] Boothnak volt egy korábbi összeesküvése Lincoln elrablására, amikor az elnök meglátogatta volna a Campbell kórházat Washington közelében. Lincoln azonban megváltoztatta tervét, és nem ment oda. Ez az esemény 1865. március 17-ére, szintén péntekre esett.

Az sem véletlen, hogy mindkettejüket fejbe lőtték. Két olyan fajta lövés van, amelyik nagy bizonyossággal végez az áldozattal: a mellkaslövés és a fejlövés. Mivel Lincolnt és Kennedyt hátulról és ülve érte a lövés, a gyilkosaiknak – ha biztosra akartak menni – nem nagyon volt más választásuk.

Előre figyelmeztették őket

Lincoln titkára, Kennedy – Kennedy titkára, Lincoln, plusz a jövőt megérző aggodalmas titkári figyelmeztetések: ez talán a lista leghatásosabb kitétele. Viszont a petárda nem pukkan: ez ugyanis az olyan egybeesések egyike, amelyek nem esnek egybe – ez egyszerűen hamis közlés. John Kennedy titkárnőjét Evelyn Lincolnnak hívták (aki talán figyelmeztette, talán nem, hogy ne menjen Dallasba), de egy kutatás sem talált Lincolnnál Kennedy nevű titkárt. (Lincoln fehér házi titkára John G. Nicolay és John Hay volt.)

Az elnökök gyakori célpontjai a gyilkos fenyegetéseknek, ritkán szerepelnek a köz előtt anélkül, hogy valaki ne figyelmeztetné őket a potenciális veszélyre. Csak az ilyen rendkívül ritka esetben – amikor valóban bekövetkezik a szerencsétlenség – figyelünk fel a figyelmeztetésekre. Ahogy Jeane Dixon és más pszichológusok rámutatnak: ha elég sokat jósolsz, jóslataidból végül csak megvalósul.

Déli gyilkosok, déli utódok

Félreérthető a déliek kifejezés használata abban az állításban, amely szerint mindkettejüket déliek ölték meg. Habár John Wilkes Booth tagadhatatlanul déli szimpatizáns volt, de Marylandben született, ami a legészakibb határa volt a rabszolgatartó államoknak, és a polgárháború alatt az unió része maradt. Ráadásul sokat élt északon, és „úgy gondolt magára, mint északira, aki megérti a délieket". Oswald New Orleans-i születése alapján tényleg déli volt, fiatalságát Lousiana, Texas és New York

közötti ingázással töltötte, mielőtt beállt tengerésznek. Oswald „délisége" azonban nem igazán fontos, mert ennek nem volt jelentősége a gyilkosságban.

Haláluk után déliek kerültek a Fehér Házba? Igen, Lincoln és Kennedy utódja egyaránt déli volt, mert mindketten déliek voltak alelnökként is. Lincoln északi republikánusként az újraválasztásáért küzdött, miközben az ország a polgárháború kellős közepén volt – szüksége volt tehát egy déli demokratára ahhoz, hogy helyreálljon az egyensúly. Kennedy New Englandet képviselte, déli alelnökéhez bizalommal fordulhattak a népesebb déli és nyugati területek.

Annak az állításnak az értelmezéséhez, miszerint mindkettejük utódjának Johnson volt a neve, nem árt tudni, hogy mind Lincoln, mind Kennedy idejében rendkívül gyakori volt a „Johnson" vezetéknév (szó szerint „son of John", azaz 'Jánosfi').

Andrew Johnson, aki Lincolnt követte az elnöki székben, 1808-ban született, Kennedy utódja, Lyndon Johnson pedig 1908-ban – egy újabb évszámokkal kapcsolatos egybeesés, amelynek kapcsán ideje rámutatni: attól még nem lesz semmilyen törvényszerűség az eseményekben, csak mert valahogy kötődnek a 100-as számhoz. Ha átnézünk minden Lincoln/Kennedy adatot, gyárthatunk eseteket a 17-es, a 49-es vagy a 116-os számhoz is, de senki nem tekintené ezeket „összefüggéseknek", mert nem kerek számok.

A merénylők

A gyilkosok 39-es születéséről tudósító állítással nincs értelme sokat foglalkozni, Booth ugyanis 1838-ban született.

Mindkét merénylőt három nevéről ismerjük – ez ismét olyan „megegyezés", aminek vitatható az igazsága. John Wilkes Bootht gyakran nevezték „J. Wilkes Booth"-nak is, vagy egyszerűen csak „John Wilkes"-nek. Mint jelentős színészt, az elnök meggyilkolásának idejére már ismerte őt a nagyközönség. Lee Oswaldot általában csak „Lee"-ként említik (nem

„Lee Harvey"-ként). Kennedy meggyilkolása előtt, a letartózatásáig ismeretlen volt a nagyközönség előtt, teljes neve használata csak a gyilkosság után kezdődött, mert addig általában hamis neveken állt alkalmazásban.

Vajon egybeesés-e az, hogy mindkét merénylő neve 15 betűt tartalmaz? Miért van jelentősége annak, hogy a gyilkosok teljes neve ugyanannyi betűből áll, amikor ugyanez nem igaz Abraham Lincolnra és John Fitzgerald Kennedyre, illetve Andrew Johnsonra és Lyndon Baines Johnsonra? Ha a lényegi különbségekre koncentrálnánk a két ember között: Booth előkelő családba született, ismert, népszerű és társaságkedvelő színész volt, akárcsak az apja. Oswald ezzel szemben szegénységbe született és abban is élt, nem ismerte az apját. Bizonytalan, elégedetlen volt, sohasem voltak közeli barátai és biztos állása. Megnősült és két gyereke lett, míg Boothnak nem volt sem felesége, sem utódai. Oswald a tengerészethez jelentkezett, amíg Booth megtartotta azt az anyjának tett ígéretét, hogy nem csatlakozik a konföderáció hadseregéhez.

Pontatlan és felszínes az az állítás is, hogy Booth a színházból egy raktárépületbe futott, és ott kapták el, illetve Oswald egy raktárból futott el és egy színházban kapták el. Booth ugyan valóban színházban lőtte le Lincolnt, aztán elmenekült az államból, mielőtt csapdát állíthattak volna neki, és végül egy dohánybarakkban ölték meg napokkal később. Oswald egy tankönyvraktár*ról* (és nem *-ból*) lőtte le Kennedyt, aztán Dallasban maradt és élve fogták el egy moziban (mondjuk úgy, *mozgóképszínházban),* bő egy órával később.

Booth és Oswald is merénylet áldozata lett a tárgyalás előtt – állítják a mítoszcsinálók, de ez is erősen vitatható. Miután Booth lelőtte Lincolnt, elmenekült a tett színhelyéről. A katonák tizenegy nap keresés után találtak rá Richard Garrett farmján, ahol őt és társát bekerítették. A megadásra felszólított két ember közül Herold engedelmeskedett, de amikor Booth elmulasztotta eldobni a fegyverét, a pajtát lövésével lángokba borította egy Boston Corbett nevű katona. A mélyen vallásos Corbett később hol azt magyarázta, hogy azért kellett lelőnie Bootht, mert az óvatosság

vezette őt, hol meg azt, hogy azért lőtte le Bootht, mert „látta őt lehajolni, és arra a következtetésre jutott, hogy használni fogja a fegyverét".

Oswald elhagyta a raktárat, ahonnan lelőtte Kennedyt, és egy órával később egy moziban tartóztatták le a rendőrök, akiknek fogalmuk sem volt arról, hogy ki ő. (Oswaldot J. D. Tippit dallasi rendőr meggyilkolásáért tartóztatták le, akit repülés közben lőtt le. Az ő kapcsolatát a Kennedy gyilkossággal később sem állapították meg.) Oswaldot élve fogták el, és éppen két napja volt őrizetben, amikor Jack Ruby lelőtte.

Szeretjük a sorsszerűséget

A fenti egybeesések könnyen magyarázhatóak a véletlennel. Nem nehéz hasonlóságokat találni bármely két eltérő vagy összefüggő adathalmazban, az eredmény attól függ, mennyi információnk van és mennyi időt szánunk a kutakodásra. Az ember természeténél fogva szereti az ilyen „játékokat", úgy gondolja, ettől könnyebben megérthetővé válik a világ. Az érzés, hogy az univerzum rendezett, megér minden utánajárást.

Még jobban kedveljük az előre megírt sors nyomait amiatt, hogy az azonosságra rámutatók és a beavatottak különleges helyzetbe kerülnek az összefüggéseket nem ismerőkkel szemben. Tudták, hogy Kennedy megölése előre programozott gyilkosság volt? – az ilyen kérdéssel és az arra adott válasszal bárki könnyen a társalgás középpontjába kerülhet – nem csak Amerikában.

A világ leghíresebb hajókatasztrófája

1912. április 14-én, éjfél előtt nem sokkal, a Titanic – életének első és utolsó útja utolsó harmadán, valahol a Kanadához tartozó Új-Foundland partjainál – jéghegynek ütközött, amely hosszában több helyen is felhasította a hajó testét. Az ütközés során hat kisebb rés keletkezett a hajótesten, ezek összterülete nem haladta meg az 1,11 m^2 területet. A katasztrófához azonban ez is elegendőnek bizonyult.

Nem tellett három órába, és a hatalmas hajó, korának egyik legpompázatosabbika, elsüllyedt. Bár az egyetlen pontos lista a rajta utazókról elveszett a hajóval együtt, a legtöbb kutató úgy véli, csaknem másfél ezer embert vitt magával a hullámsírba. John Jacob Astor, a századelő egyik legismertebb közéleti személyiségének és multimilliomosának – az Astoria hotellánc tulajdonosának – halála önmagában is elég lett volna, hogy tele legyen vele a sajtó, azonban a hatalmas morális veszteség, amit a baleset a technikai fellendülés kellős közepén okozott, a világon mindenhol a címlapokra helyezte a történetet.

Az emberek biztosítási csalásról, mesés kincsekről, a kapzsiság és a beképzeltség méltó büntetéséről beszéltek. A Titanic téma volt a kávéházakban és szalonokban, az utcán és persze könyvekben is, és téma ma is, saját periodikával, filmekkel, dalokkal, rajongókkal, kutatókkal, társaságokkal, a tengerfenéken alvó roncs feltárására induló számtalan expedícióval. Nem csodálkozhatunk hát a rengeteg tévhiten és legendán, amelyek ma is keringnek a hajóval kapcsolatban. Ebben a fejezetben csak a Magyarországon is ismert szóbeszédeknek eredünk a nyomába – így is épp elegendő érdekes történet akad.

Tititi – tátátá – tititi

Az egyik leggyakoribb tévhit, ami egyes iskolákban érdekességképpen még a tananyagba is bekerült, és ami a katasztrófa óta makacsul tartja magát az egész világon, hogy a Titanic volt az első hajó a történelemben, amely az S.O.S. jelet alkalmazta. Egyébként maga az S.O.S. jelzés is számos hamis eredetmagyarázatot kapott: a két legnépszerűbb szerint a betűszó feloldása a „Save our ship" és a „Save our souls", vagyis 'Mentsétek meg a hajónkat', illetve 'Mentsétek meg a lelkünket' lenne.[29]

Az emberi elme hajlamos rá, hogy a jelentős változásokat jelentős eseményekhez kösse, a nagy gondolatokat a legnagyobbaknak tulajdonítsa, a frappáns mondatokat legjobb írók és szónokok szájába adja.[30] A legtöbb Titanic-kutató ezzel a jelenséggel magyarázza, hogy az első S.O.S. jelet a közgondolkodás ma is ennek a hajónak szavazza meg.

A valóságban a jelzés általános alkalmazása mellett 1906-ban rakta le voksát a Nemzetközi Tengeri Drótnélküli Kommunikációs Konferencia. Tette ezt azért, mert segélykérő ti-ti-ti–tá-tá-tá–ti-ti-ti igen egyszerű kód, még a kezdők is le tudják adni, illetve dekódolni, amint arra dr. Füredi Mihály, a Közlekedéstudományi Intézet könyvtárának igazgatója rámutat.

Nagy-Britannia, a Sziget mindig is külön utakon járt a mérték- és jelrendszereket illetően. Bár 1908-ban hivatalosan ott is bevezették a jelzést, a tengerészek még sokáig az azelőtt használatos, tősgyökeres angol C.Q.D. jelzést használták vész esetén (kiejtve szí kjú dí, vagyis „Seek you D[anger]" – 'Kereslek, vészhelyzet van'). A három betű tehát az általános hívó kifejezést rejti magában, ami a térségben található összes hajónak szólt: 'Kereslek' v. 'hívlak', a veszélyre, vészre utaló D betűvel kiegészítve.

[29] Az utóbbi két magyarázat már csak azért is valószínűtlen, mert a jelzés bevezetéséről döntő konferenciát Berlinben tartották, és abban a korban még semmiképp sem egyezett volna bele a világ, hogy egy olyan kódot használjon, melynek csak az angolul beszélők számára van jelentése.

[30] *L. még, részletesebben* az e kérdéskörrel foglalkozó fejezetünkben.

Ennek megfelelően Jack Phillips, a Titanic távírótisztje is a C.Q.D. jelzést kezdte alkalmazni, s azt is ismételgette, míg a tiszt fiatalabb segédje – saját elmondása szerint – fekete humorral azt nem javasolta neki, hogy „Használjuk az S.O.S.-t, ez az új jel, nekünk pedig talán az utolsó lehetőségünk, hogy kipróbáljuk". Akkor váltott, s onnan kezdve hol egyik, hol másik jelzést küldte a környezetében tartózkodó hajóknak.

A távírnokoknak új volt ugyan a jel, a Titanic kutatói szerint azonban csak a *The New York Times* korabeli számait végiglapozva vagy féltucatnyi korábbi, azaz 1912. április előtti cikkben találkozunk az S.O.S. használatával. Legelőször is abban az 1910. februárra datálható cikkben, amely többek között az Arapahoe gőzös 1909. augusztus 11-i balesetéről értekezik, s amelyből az alábbiakban csak a releváns részletet idézzük (a továbbiak közlésétől hely hiányában eltekintünk):

„Az első jelek, hogy a bárka balesetet szenvedett, a United Wireless hatterasi állomásához futottak be, miután P. B. Haubner, a fedélzeti távírdász az S.O.S. szócskát, a United Wireless Társaság vészjelét kezdte küldeni az éterbe. A parti állomás hamarosan felvette a kapcsolatot a sérült hajóval, válaszul pedig megkapta az információt is, miszerint az Arapahoe hátsó árboca törött el. A United Wireless Társaság tegnap este elmagyarázta azt is, hogy mostanra már az S.O.S. az érvényes jel a veszély közlésére, s hogy a jelet 1906-ban fogadta el Berlinben a Nemzetközi Drótnélküli Konferencia. A társaság már nem ismeri el a híressé vált tengeri jelzést, a »C.Q.D.«-t."

A legenda valóságtartalma tehát pontosan ennyi lenne: a Titanic *akkor* használta először az S.O.S. morzejelét, amikor először és utoljára vízre kélt.

Elképesztő hiúság

Erősen tartja magát az az elképzelés is – a legtöbb bűnhődéssel végző ősi hübriszmítosz alapja –, miszerint a Titanicot azért nem szerelték fel megfelelő számú mentőcsónakkal, mert a tervezők úgy gondolták, hogy a hajó elsüllyeszthetetlen. Egetverő hiúságukban odáig merészkedtek,

hogy alig néhány mentőcsónakot tettek a tengerjáróra, azt is csak afféle díszítőelemként. Beképzeltségük következménye, hogy ezerötszáz ember odaveszett a hullámsírban.

A legenda igaz is, meg nem is. Ebben a magyarázatban semmi esetre sem állja meg a helyét. A Titanic vízre bocsátásakor a kérdést szabályozó legfőbb erő a Brit Kereskedelmi Kamara 1894-ben alkotott reguláját volt, ami 1912-re jócskán elkorszerűtlenedett. A Titanic maga négyszerte volt nagyobb a tizennyolc éves törvény születésekor legnagyobbnak jelölt kategória felső határában megadott méretnél. Az elavult legmagasabb kategóriába sorolva (pontosan rá méretezett nem lévén) az utasok számától függetlenül tizenhat mentőcsónakot kellett magával vinnie. Amikor elhagyta Southamptont, felszerelése még felül is múlta a törvény előírásait: tizenhat állandó és négy összeszerelhető mentőcsónak volt a Titanicon. A hajóépítő

Willy Stöwer rajza a Titanic elsüllyedéséről

társaság ekkor már tudta, hogy a törvény hamarosan megváltozik, ezért a hajót már a „mentőcsónakot mindenkinek" elv alapján tervezték meg. A népszerű nevén White Starnak hívott építtető vállalat azonban úgy döntött, a törvény bevezetése előtt nem tölti fel teljesen a tárolókat.

Mai fejjel ítélve elképesztően cinikus döntésnek tűnik ez, de a kor balesetmegelőzési szokásai és felfogása ugyancsak eltért a miénktől. A századelő hajótulajdonosai sokkal inkább törődtek azzal, hogy a mentőcsónakok drágák voltak, fenntartásuk is sokba került, ráadásul az első- és másodosztály fedélzetének nagy részét elfoglalták. Hogy egy még ironikusabb tényre is kitérjünk, az építtetők akkoriban ugyancsak ódzkodtak a jármű „arcát" jelentő fedélzeteket telezsúfolni mentőcsónakokkal, hiszen vélekedésük szerint azok jelenléte azt sugallta volna: ez a hajó bizony nem biztonságos.

Mesés vagyon a hullámsírban

Amikor 1907-ben a White Starnak dolgozó mérnökök elkezdték megtervezni a Titanicot és testvérhajóit (pontosabban az Olympicot és későbbi testvérhajóit, a Titanicot és Britannicot), a legnagyobb riválís, a Cunard Line Lusitaniája és Mauretaniája már vízen volt. Azok voltak a kor legnagyobb és leggyorsabb hajói. Gyorsaságuk azonban rengeteg plusz szenet és emberi munkaerőt emésztett fel, így a White Star bölcsen úgy döntött, hogy nem akarnak a leggyorsabbak lenni, ehelyett inkább tágasabb, kényelmesebb, minden luxussal felszerelt hajót építenek.

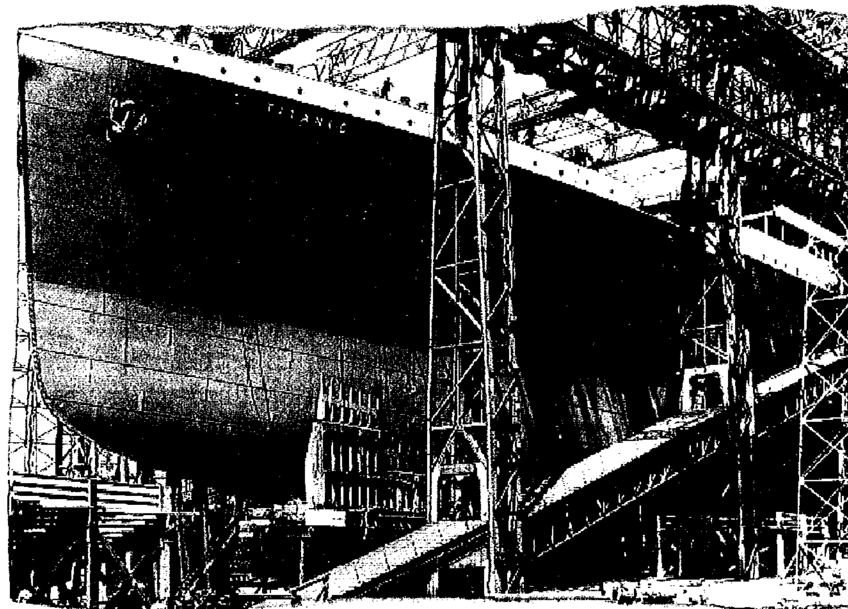
Így hát a mérnökök a kor legfényűzőbb hajóját alkották meg. Az első osztályon utazóknak kínált luxus szinte elképzelhetetlen volt, nyolc-kilencfogásos étkezések, márvány és arany, saját squaspálya, úszómedence, zenekar és ki tudja, mi foglaltatott még a jegyárban. Ennek megfelelően valóban drága volt, 4500 dollárra rúgott egyetlen Southampton–New York útra. Ezer dollárból akkoriban takaros házat lehetett venni New Yorkban, tényleg csak a leggazdagabbak utazhattak a hajóval. A közgondolkodásnak pedig logikusnak tűnt, hogy ezek a nagyon gazdag emberek csak mesés vagyonokkal utazhatnak. Különösen, ha ekkora a pom-

pa. A tenger mélyén heverő kincsesláda – ha összegezni akarnánk a közvélekedést, így aposztrofálnánk az elsüllyedt Titanicot.

Nos, a tulajdonos White Star nyilatkozata szerint a 21 000 tonna rakomány és ember befogadására képes rakodótér valóban jókora értékű árut tartalmazott a valóságban is (a legkülönfélébb kereskedelmi javakat, élelmiszert stb.), de olyasmit, amit kincsnek szokás nevezni, vagyis aranyat, különleges ipari nyersanyagot, luxuscikkeket nem szállított. Természetesen az első osztály utasainak személyes tárgyai között lehetett találni kisebb vagyont érő ékszereket (aranyláncok és gyűrűk, karkötők és medalionok), ezekből néhányat felszínre is hozott a Titanic örökségét feltárni hivatott társaság, az RMS Titanic Inc., de tömeges jelenlétre utaló nyomokat ez a társaság sem talált. Természetes persze, hogy a négy kilométeres mélységből felhozott minden egyes tárgy (mostanra csaknem öt és fél ezer került elő) kincsdarabnak számít – azonban nem a saját értéke jogán.

Ha Istent megtagadod, ő is megtagad téged

„1912 tavaszán bocsátották vízre a Titanicot, a világ akkor legnagyobb, legbiztonságosabb és legszebb hajóját. Első útjának egyik célja volt, hogy elhódítsa Anglia számára az óceán Kék szalagját. Ez a kitüntetés annak a hajónak járt, amely leggyorsabban szeli át az Atlanti-óceánt. A Titanicnak minden esélye meg volt erre... tökéletesnek számított! De – amiről talán nem tud mindenki – egy »aprócska« hibát mégiscsak elkövettek a hajó készítői! A hajóóriás oldalára ugyanis a következő feliratot festették fel: NO

Épül a csodahajó

GOD (Nincs szükségünk Istenre)! A várakozás nagy volt, és a »szerencsés« utasjelöltek nagy izgalommal készültek a nem mindennapi útra. Amely nagyon jól kezdődött, de egyszer csak ... Április 15-én éjjel a hajó Új-foundland vizeire érkezett, ahol tavasszal számolni kell a sodródó jéghegyekkel. A közelben levő másik gőzhajó figyelmeztette erre a Titanicot, és szünet nélkül adta a morzejeleket: „Jéghegyveszély! Lassan! Lassan! ”

A Titanic távírászai (kapitánya?) azonban figyelmen kívül hagyták a jelzéseket, annyira bíztak a hajóban

és önmagukban! NO GOD! Nekik nem kellett Isten, s nem kellett az emberi jó tanács sem... A történet folytatásáról, a borzalmas tragédiáról szinte valamennyien tudunk. Tudjuk, mi történt és hogyan, dokumentumfilmekben, újságcikkekben, sőt romantikus filmekben is újra meg újra előkerül a téma. Miért történt? NO GOD – nos, azt hiszem, amikor az elsüllyeszthetetlennek kikiáltott hajó süllyedni kezdett, akkor már szükségük lett volna rá... A Titanic tragédiáját megmagyarázhatjuk tudományosan, mérnöki szempontból vagy ráfoghatjuk az emberi figyelmetlenségre... de a tények tények maradnak. A 2224 utasból 1563 ember fulladt bele az Atlanti-óceán jeges vizébe. Maga a hajó pedig az istenkáromló felirattal az oldalán szintén a hullámsírban pihen... Mi a tanulság? Aki Isten nélkül akarja végigfutni az életútját – már az indulása rossz, és csak tragédiába torkollhat. Egy darabig a Titanic is jól haladt – az életünk is lehet sima, gondoktól mentes – egy ideig. De mi lesz, amikor felbukkannak a „jéghegyek"? Isten figyelmeztet a Bibliában: „Ne tévelyegjetek! Istent nem lehet megcsúfolni. Amit vet az ember, azt fogja aratni is..." (Galatákhoz írott levél, 6. rész, 7. vers.)
Kedves Olvasó! Milyen felirat díszeleg élete „hajóján"? „Istennel " vagy „Isten nélkül"? Hallotta-e már a láthatatlan távírászt, aki nap mint nap figyelmezteti: még nincs késő az irányváltoztatáshoz!?"

A fenti idézet a *Veled és Feléd* című katolikus lap XIV. évfolyamának második számában jelent meg. Bár önmagában is rengeteg tévedést tartalmaz – még a katasztrófa dátumát és a hajón utazók létszámát is tévesen

közli[31] –, a hajó oldalára festett felirat a legnagyobb képtelenség benne. Valószínűleg senkinek nem jutott volna eszébe ilyesmit írni egy hatalmas tengerjáróra, amit többek között személyszállításra is terveztek. Természetes, hogy a Titanicon sem helyeztek el semmiféle feliratot, sem építése közben a szárazdokkban, sem vízre bocsátása előtt a kikötőben. Egyetlen fénykép, egyetlen tényszerű forrás nem említ semmi ilyent, és a józan észnek is erősen ellentmond.

Ami ennél is érdekesebb viszont, ahogy a legenda mutálódik az évek folyamán. Eredete szinte bizonyosan az a közkeletű történet, miszerint a Titanicnak már az építését is számtalan baljós jel kísérte. Ennek egyik jelentős állomása volt, amikor a belfasti gyárban, ahol összeszerelték, egy munkás észrevette, hogy a hajótörzs száma, vagyis a 3909 04 visszafelé olvasva a NO POPE, vagyis a NINCS PÁPA, NEM KELL PÁPA feliratot adja ki. A mese szerint a jámbor katolikus munkások a teljes sztrájkot fontolgatták. Végül megegyeztek és folytatták az építkezést – a hajó viszont elsüllyedt.

Valójában a Titanic törzsszáma 131428 volt, már ezzel cáfolható az állítás. Ha hozzávesszük, hogy a kivitelező Harland & Wolff cég szinte teljes egésze protestáns volt, akiket csöppet sem zavart volna a pápa „trónfosztása", az elméleti hátteret is kizárhatjuk. A legenda viszont tökéletes példa a torzulások utáni „Vigyünk értelmet mégis a történetbe" nekibuzdulások illusztrálására.

[31] A hajó utasainak és a jéghegy áldozatainak pontos számát nem lehet meghatározni. Mint írtuk, ehhez egyetlen hiteles forrásunk lenne: a hajó nyilvántartása, amely elveszett a katasztrófában. Van persze néhány mérvadónak tekinthető adat, ezeket a brit vizsgálóbizottság és az amerikai szenátus vizsgálódó csoportja határozta meg jelentéseiben. A fedélzeten tartózkodók száma a két jelentés szerint nagyjából 2200 fő volt (1320 főnyi utas és 880 főnyi legénység), a britek szerint 1490, az amerikaiak szerint 1513 ember veszett el a tragédiában. A fanatikus kutatók ehhez képest nagyjából 10–15 főnyi eltérésen vitatkoznak, de ezekkel a vitákkal nem terheljük olvasóinkat.

Góliát, a hírszerző bálna

1961. december 30-án egy 22 méteres és 68 tonnás bálna tartósított tetemét állították ki a budapesti Városligetben. A Góliát nevű, egykoron az Északi-tengerben élő preparált állatot Nyugat-Európából húzták Magyarországra, méghozzá egy nyugati rendszámú hatalmas teherautón. Az a hír járta, hogy Góliát az Egyesült Államok titkos ügynöke volt, s nem véletlenül szállították egy olyan nehézkamionnal, amelynek paraméterei az akkori ballisztikus rakétaszállítókra hasonlítottak. A legenda szerint az amerikai Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) a speciális teherautóval azt tesztelte, bírják-e a magyar utak a rakétahordozó járműveket.

Interjú a bálnával

Góliát négy nap késéssel érkezett a Városligetbe. Hatalmas szenzáció volt, több tízezer ember volt kíváncsi rá, érthető okokból: a magyarok többségének ekkor az utazási tilalom miatt nem volt lehetősége se tengert, se bálnát látni.

> **„Ahol már nyolc napja olyan sokan keresték, az Ajtósi-Dürer sor és Dózsa György út sarkára megérkezett Góliát. Bár a viszontagságos út miatt fáradt volt, azért nagy kegyesen maga elé engedte az újságírókat. (...) Először fagyosan fogadott, hiszen belsejében állandóan mínusz két-három fok a hőmérséklet."**

Így számolt be a riporter a Népszabadság 1961. decemberi számában a bálna érkezéséről. A tudósításból (amely a bálnával készített fiktív interjú volt) megtudhattuk, hogy 1954 júniusában vadászták le norvég halászok,

Trondheim közelében. Ezután lefogyasztották: harmincezer kiló zsírt és húszezer kiló olajat fejtettek le róla, majd egy kanadai professzor húszezer liter tartósító formalininjekciót fecskendezett bele.

Góliátot az újságcikk szerint budapesti látogatását megelőzően kiállították Svédországban, Norvégiában, Olaszországban, Franciaországban, Svájcban, Jugoszláviában, a Német Szövetségi Köztársaságban, Angliában, Ausztriában, sőt Algériában és Marokkóban is.

> **„Legnagyobb sikerem talán Párizsban volt, amikor az Invalidusok terén egyetlen napon 150 ezer ember tekintett meg. Százötven rendőr alig bírt rendet tartani."**

Így „mesélte" Góliát a riporternek.

Hiszik, nem hiszik

„Már itt dolgoztam, amikor újságíró berkekben beszéltek arról, hogy ez a CIA-nak volt az egyik akciója" – mesélte 2005-ben Szántó Zoltán, a Magyar Távirati Iroda egyik munkatársa az RTL Klub XXI. Század című műsorában, amelyben Rendes Zoltán újságíró először dolgozta fel Góliát sztoriját. Szántó tízéves volt akkor, a családja vitte ki a bálnához, így személyesen láthatta a tetemet.

A műsorban mások mellett Csőkey József nyugdíjas híradós is megszólalt, aki nem hisz a CIA-s legendában. Csőkey szerint Góliátot kizárólag a látvány miatt hozták Budapestre, és legfeljebb a kísérők között lehetett olyan, aki jelentést írt, de nem az amerikaiaknak, hanem a magyar elhárításnak.

Akár cáfolhatja is a legendát az a tény, hogy a bálnatetemet szállító 22 kerekes hosszú nehézkamion külön útvonalengedélyt kapott, a magyar hidak és az utak teherbírása pedig akkoriban titkos volt.

Történelmi kontextus

Az, hogy egy Nyugat-Európából érkező látványosságot 1961 decemberében beengedtek a szocialista Magyarországra, egyszerre meglepő és nem is – mondja megkeresésünkre Békés Csaba történész, a Hidegháború-történeti Kutatóközpont igazgatója. Meglepő, mert a berlini válság éppen csak véget ért (1961 augusztusában), a keleti és a nyugati blokk között tehát korántsem volt felhőtlen a viszony. Ugyanakkor nem meglepő, ha a magyar–amerikai viszony alakulását vesszük figyelembe – magyarázza Békés. Az 1956-os forradalom után az ENSZ Közgyűlésen – elsősorban az amerikai kormány nyomására – évente elítélték Magyarországot és a Szovjetuniót a forradalom eltiprásáért. 1960-ban azonban külön tárgyalások kezdődtek Washington és Budapest között, s ezek 1962-ben megegyezéssel zárultak. Ennek lényege az volt, hogy a magyar ügyet 1962 decemberében levették a napirendről, cserébe a magyar kormány 1963 tavaszán amnesztiát hirdetett a forradalom miatt még börtönben ülők számára.

– 1961-ben az amerikai–magyar tárgyalásokról nem tudott a közvélemény, mert titokban zajlottak. A tárgyalásoknak lehetett egy olyan mellékvonulata, ami diplomáciai szinten nem, de gesztusokban látszott. Góliát beengedése a vasfüggöny túloldalára lehetett egy ilyen gesztus, hiszen egy ilyen nagy eseményt valamilyen felső fórumnak engedélyezni kellett – véli Békés Csaba.

Miért kellett volna a bálna, ha van U2?

A bálna hírszerzői szerepéről szóló teóriát gyengíti a történész szerint, hogy a kívánt adatokat sokkal egyszerűbben is megszerezhette volna az ellenérdekelt titkosszolgálat.

– Az U2-es kémrepülőgépeket, amelyek 1956 tavaszától álltak szolgálatba, éppen Kelet-Európa felett tesztelték – emlékeztet Békés, hangsúlyozva: valószínűsíthető, hogy a magyar hidakról és utakról megszerezte a kívánt információkat, azt, hogy ezeken szállíthatók-e, mozgathatók-e az ominózus rakéták.

Ráadásul hagyományos kémkedéssel is elérhetők lettek volna az információk, egy jó szakember akár ránézésre meg tudja állapítani a hidakról, utakról azok teherbíró képességét.

– Nagyon valószínűtlen, hogy egy ilyen akcióra kellett volna felhasználni a bálnát, mivel az adott körülmények között ez nem volt logikus. De amíg az ellenkező bizonyítékok nincsenek a kezünkben, addig nem zárhatjuk ki ezt a lehetőséget sem – összegzi véleményét a történész. Szerinte az viszont már elképzelhető, hogy a bálnát kísérő személyzetet Nyugaton felkészítették arra, hogy hazatérése után jelentsen.

Kémekben gazdag korszak

Tény, hogy az '50-es évek elejétől a '60-as évek közepéig volt a legintenzívebb a kémtevékenység a hidegháború alatt, s erre az időszakra tehető a legtöbb kémügy is.

– A Német Demokratikus Köztársaság kémszervezete volt a legprofibb. Ők látták el a legtöbb hasznos információval a Szovjetuniót és a Varsói Szerződés tagállamait. Kémeik a NATO központjába is beépültek. A Varsói Szerződés mindenről értesült, ami a NATO-központban zajlott, míg fordítva nem ez volt a helyzet – avat be a korszak kémpolitikájába Békés Csaba.

Az intenzív kémkedésnek áldozatai is voltak, s tény, hogy nagyon sok kémbotrány éppen Góliát látogatásának évére esett: 1961 márciusában Angliában egy egész kémhálózat bukott le, melynek tagjait hosszú börtönbüntetésre ítélték. Novemberben Kijevben egy német házaspárt az Egyesült Államok javára történő kémkedés miatt ítéltek el tizenöt, illetve hét évre. Decemberben a Német Szövetségi Köztársaságban egy kormányfőtanácsos ezredest tartóztattak le kémkedés vádjával, valamint a német hírszerzés egyik munkatársát, akit NATO-összekötőként NATO-titkok átadásával vádoltak. 1962. november másodikán pedig éppen Magyarországon tartóztattak le egy brit állampolgárt, akit a Szovjetunió elleni kémkedéssel vádoltak.

Pálinkadiplomácia

„Hétvégén egy archívumból megtudtam, hogyan sikerült levédetni a 'pálinka' terméknév jogát nekünk, magyaroknak. Történt, hogy az EU főbiztosa előtt elő kellett venni mindkét félnek a bizonyítékait. A magyar tárgyaló nem cécózott, elővette a Román Értelmező Kéziszótárat s föllapozta a 'pálinka' szónál, ahol ez állt: magyar eredetű kifőzött gyümölcspárlat. Mire az EU-főbiztos: »Köszönjük szépen, Önöké a jog«. Állítólag a román tárgyaló szóhoz sem jutott..."

A fenti történet 2003-ban több internetes fórumban felbukkant, és elektronikus levelekben is terjedt, a „magyar kreativitás tanítandó példájaként". De vajon hogyan zajlottak a „pálinkatárgyalások" és mi áll a román értelmező szótárban 'pálinka' címszó alatt? Ezekre a kérdésekre mindenképpen választ kellett kapnunk ahhoz, hogy kiderítsük: van-e alapja a történetnek.

Magyar részről a 'pálinka' név levédésének ötlete 2002-ben, a Magyar Szeszipari Szövetség és Terméktanács (MSZSZT) egyik elnökségi ülésén vetődött fel – állítja dr. Győry László, a szövetség elnöke.

– Az uniós csatlakozás közeledtével úgy gondoltuk, a pálinkát ugyanúgy le kellene védeni az EU-ban, mint ahogy azt saját nemzeti italaikkal tették más tagállamok – meséli Győry, aki 2004-ig volt az MSZSZT igazgatója. – Ahhoz, hogy az italt levédjék, el kellett érniük Brüsszelnél, hogy a pálinka szerepeljen az Európai Unió ún. 1576-os definíciós alaprendeletében, amely minden tagállamra egyformán érvényes. Ebben a rendeletben rögzítik a védett italokat, többek között az olasz grappát, a görög ouzót, a német kornt, a francia calvadost.

– Tudtuk, hogy az unió egy ilyen döntésnél kikéri az e szakterületen meghatározó Európai Szeszesital Szövetség, azaz a CEPS szakmai véleményét, ezért arra törekedtük, hogy megnyerjük magunknak a szövetség illetékeseit – meséli a volt igazgató.

Az ügy érdekessége, hogy az MSZSZT akkori elnöke a későbbi miniszterelnök, Medgyessy Péter volt. Az ő nevében írt levelet a szövetség a CEPS-nek, amelyben közölték: vendégül látnák szakértőjüket. A szervezet részéről Norbert Boutard, a CEPS definíciós bizottságának akkori elnöke utazott három napra Magyarországra.

– Ha ő ilyen kérdésben jóváhagyását adta valamire, azt Brüsszel is elfogadta – érzékelteti Győry László, mennyire fontos volt Boutard meggyőzése. Be is vetettek mindent: Kecskeméten a barackpálinka készítésének útját mutatták be neki a gyümölcstől a végtermékig, majd a szabolcsi szilva- és almapálinka következett – a gyümölcsültetvényekkel együtt.

„Köpni, nyelni nem tudtunk"

A CEPS ura – Győry elmondása szerint – remekül érezte magát a vendégségben, látogatását egy kellemes vacsorával zárták az egyik budapesti luxusétteremben. A magyarokat ekkor érte a hidegzuhany.

– Vártuk, hogy Boutard azt mondja: uraim, maguk a legszebbek, a legjobbak, maguké a név. Ehelyett vacsora közben szót kért és az alábbiakat közölte: „Uraim, tegnap egy élelmiszerboltban jártam és ötszáz forinttól kétezer-ötszáz forintig háromféle pálinkához volt szerencsém. Melyik pálinkát is akarják maguk levédetni?" – emlékszik vissza az igazgató a szakember gúnyos szavaira. Győry a saját bevallása szerint „köpni-nyelni nem tudott". Ő és kollégái azonnal tisztában voltak vele, hogy Boutardnak igaza van.

Abban az időben ugyanis a magyar jogszabályok alapján háromféle terméket lehetett pálinkának nevezni. Egyrészt – szakszóval élve – a hidegutasan előállítottat[32], aminek semmi köze nincs a pálinkához, mivel finomszeszből és aromából készítik. Másrészt a vágottat, amelyben már volt főzött gyümölcspárlat, ám 80-90%-ban ez is csak finomszeszből és aromából készül. Harmadrészt pedig az igazi, főzött, gyümölcsből készült pálinkát – ez utóbbi egyébként a legdrágább, mivel előállítási költsége is nagyságrendekkel meghaladta az előbbi kettőt.

Boutard látogatása után az EU jelezte, hogy két feltétellel támogatják a magyarok kérését: a pálinka feleljen meg az 1576-os definíciós alaprendelet gyümölcspárlatra vonatkozó kitételének, és a környező országok ne állítsanak elő ilyen nevű terméket, illetve ne ellenezzék a magyar kérést.

Mikor tűntek fel a románok?

Az MSZSZT tehát – kisebb felhördülést okozva ezzel a szakmában – úgy döntött, meghatározza, hogy a pálinka feleljen meg az unió 1576-os alaprendeletének. A rendelet gyümölcspárlatra vonatkozó első számú kritériuma, hogy gyümölcspárlat az, amelyik kizárólag gyümölcs erjesztett cefréjéből készül.

Eközben – Győry elmondása szerint – az EU is megkérdezte a környező államokat: van-e pálinkájuk és opponálják-e vagy sem a magyarok törekvését. Csak Ausztria jelentkezett, mondván: négy osztrák tartományban készítenek barackpálinkát. Más ország nem emelt kifogást, a magyar terméktanácsot pedig nem zavarta az osztrák igény.

A legendával ellentétben az MSZSZT akkori igazgatója szerint Brüsszel nem mérlegelhetett a között, hogy Romániát vagy Magyarországot illeti-e a névhasználati jog, mivel román részről nem is érkezett ilyen jellegű kérés.

[32] Nem lepárlással, hanem „hideg úton", az alkotórészek összekeverésével állítják elő.

– Románia csak azután állt elő a 'palinca' (és nem a pálinka) név levédésével, miután a magyarok a pálinkára vonatkozó névhasználati jogot megkapták – meséli Győri.

Igen ám, de sajtócikkek tanúsága szerint már 2002 végén, a csatlakozási tárgyalások során a román főtárgyaló arra figyelmeztette magyar kollégáit, hogy a palinca ősi román termék, amelyet Erdélyben évszázadok óta főznek. Ráadásul – szintén sajtóhírek szerint – brüsszeli illetékeseknél is interveniált pálinkaügyben, azt állítva: történelmi méltánytalanság lenne ezt az italt hungarikumnak nevezni.

A külügy használta a szótárt

A sajtóhíreket erősítette meg a jelenleg Brüsszelben dolgozó Pete Nándor is, aki Külügyminisztérium akkori főosztályvezető-helyetteseként a csatlakozási tárgyalások során egyebek mellett a pálinka ügyéről is tárgyalt az EU illetékeseivel. A vele folytatott beszélgetésünk során kiderült, az értelmező kéziszótárnak valóban fontos szerepe volt a tárgyalások során, bár nem olyanformán, mint ahogy a legenda szól róla.

– Az unió ahhoz a feltételhez is kötötte a 'pálinka' név levédését, hogy ne legyen használatban az akkori tagállamok és a tagjelölt országok egyikében sem. Ám hamarosan kiderült: a pálinka nevet Ausztriában és Romániában is használják. A magyar álláspontot előkészítők ekkor megnézték a környező országok értelmező szótárait, így találtak hasonló hangzású, de más helyesírású változatokat a pálinkára. Ezek egyike volt a román 'palinca' szó – emlékszik vissza Pete Nándor.

Pete szerint ennek köszönhető, hogy a magyarok innentől kezdve a pálinka szó levédését a magyar helyesírás szerinti pálinkára kérték.

– A többire, így a román 'palinca' szóra, nem is kérhettünk védelmet, hiszen erre nem volt jogi lehetőségünk – magyarázta Pete Nándor, aki szerint a magyar helyesírás szerinti név védelmére vonatkozó kérelemmel kapcsolatban Ausztria kifogást emelt.

Az osztrákokkal sikerült megállapodnunk, így végül az Európai Tanács sorsdöntő ülése, a 2002 decemberében megrendezett Koppenhágai Csúcs előtt[33] az EU áldását adta a pálinka magyar helyesírás szerinti nevének levédésére. Az EU döntése értelmében csak a Magyarországon, gyümölcscefréből és szőlőtörkölyből készült torokköszörűket tartalmazó üvegekre lehet ráírni „á" és „k" betűkkel, hogy pálinka, kivéve Ausztria négy tartományát, ahol azonban kizárólag kajszibarackpárlatra használható ez a terméknév.

Eközben Románia nemcsak Brüsszelben lobbizott a palinca levédéséért. A magyarországi pálinkabizniszben utazók nagy bánatára 2003 áprilisában a bukaresti képviselőház törvénybe foglalta, hogy a 'palinca' román ital – ironikus módon mindezt egy erdélyi magyar, Kovács Zoltán, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség Bihar megyei képviselőjének javaslatára tette.[34] Románia csatlakozási szerződésében ezután rögzítették, hogy a közösségi szabályozás védelmet biztosít a 'p'alincă' helyesírású névnek, azt kizárólag, a Romániában készült gyümölcspárlatok megjelölésére használhatják[35].

Az MSZSZT ekkor névbitorlást emlegetett.

– Egy angol vásárló számára mindegy, hogy az üvegen pálinka vagy palinca felirat van, igazából külföldön nem tudnak különbséget tenni a kettő között – magyarázta Győry, miért zavarja a magyar pálinkagyártókat a román igény.

A fő gondot a magyar fél abban látja, hogy a román 'palinca' szerintük nem tiszta gyümölcspárlat, azaz a benne levő finomszesz bekerülési ára lényegesebben alacsonyabb, mint a tiszta gyümölcsből készített párlaté. Így a termék tisztességtelen versenyelőnyre tesz szert, ami miatt az értékesebb magyar termék háttérbe szorulhat. Az erdélyi románok egyébként 'tuica' (cujka) néven is emlegetik pálinkájukat, a magyar szakma

[33] A december 12–13-án megtartott Koppenhágai Csúcson a tagállamok tíz tagjelölt esetében jóváhagyták a csatlakozási tárgyalások eredményeit

[34] „Román–magyar pálinkavita", HVG, Hét Nap, 2003/17, 4. 26.

[35] Sajtóhírek szerint a román szeszgyárak legjelentősebb szövetsége, a Garant dokumentumokkal bizonyította, hogy a palinca évszázados román ital.

ezért sajnálja, hogy a románok nem a tuicát védették le, hiszen akkor – vélik az MSZSZT-nél – nem sértettek volna magyar érdekeket.

Magyar vagy sem?

Az interneten terjesztett történet szerint „a Román Értelmező Kéziszótárban" a pálinka szónál ez áll: „magyar eredetű kifőzött gyümölcspárlat". Jóllehet nincs meghatározva, hogy pontosan melyik kéziszótárban található ez a kifejezés, az 1998-ban Bukarestben kiadott *Dicionarul Explicativa* (Értelmező Szózár) az alábbi szöveg szerepel:

Palinca – tájszó; másként: rachiu, tuica; magyarból átvett szó;
(PAL'INCĂ, palinci, s.f. (Reg.) Rachiu; p. restr. ţuică. [Acc. si: p'alincă. - Var.: păl'incă s.f.] - Din magh. p'alinka.)

A *Dicionarul Explicativa* ugyan magyarból átvett szóként (és nem magyar eredetű kifőzött gyümölcspárlatként) említi a román palinca szót, igaz, az – legalábbis Balázs Géza néprajzkutató-nyelvész kutatása alapján – valójában szlovák eredetű. Balázs *A magyar pálinka* című könyvében – amelynek megírását egy évtizedes könyvtári és levéltári kutatás előzte meg – ugyanakkor azt írja, a román nyelvészek is elismerik, hogy román területre magyar közvetítéssel került a kifejezés. Balázs szerint egyébként Magyarországon a XVII. századtól használják a szlovákból átvett pálinkát a gabonaalapú párlatok kifejezésére[36], a szó egyéb, Magyarországon használatos változatai (gorolyka, gorelyka, gurulyka, goselka, rabasunka, brabasunka) szintén szláv eredetűek.

[36] A pálinkafélék hazai elterjedése a XIV. századi királyi udvarhoz kötődik, amikor Károly Róbert felesége, Erzsébet királyné köszvényét gyógyították aqua vitae-vel, így lett aqua vitae reginae Hungarie, azaz a „magyar királyné életvize". Balázs Géza szerint a tény olasz kapcsolatra utal.

Titokzatos recept – ez a siker titka?

Tényleg bikaheréből készül a taurin? Esetleg bikahere – bikaondó – kivonata?

Ezek a kérdések a Red Bull weboldalán olvashatók, a „Leggyakoribb kérdések" rovatban. Hogy ez miért érdekes egy energiaital népszerűsítésére létrehozott honlapon? A taurin a Red Bull egyik összetevője, az italnak minden 250 milliliterében 1000 milligramm van belőle. Ennek az emberi szervezetben – főként az agyban és az idegrendszerben – is megtalálható savnak köszönhető az, hogy az ital, amely amúgy körülbelül egy csésze kávényi koffeint tartalmaz, igen népszerű serkentő folyadék lett a bulizó fiatalok vagy a hosszú útra készülő gépkocsivezetők körében.[37]

Maga a taurin az energiaitalokban található egygrammnyi mennyiségnél több mint tízszer magasabb koncentrációban van jelen az anyatejben, illetve hetvenszer nagyobb mennyiségben egy hetvenkilós ember szervezetében. A taurin azonban az energiaitalokban nem önmagában dolgozik: azáltal, hogy elősegíti az anyagok bejutását a vérbe, az italban lévő kávényi koffein a szokottnál nagyobb mértékben járulhat hozzá az elfogyasztója felélénküléséhez. Na de hogy a frissesség és az ébrenlét ára bikahere fogyasztása legyen?

Nem annyira légből kapott

A misztikus nevű és hatású taurin bikaspermával való párosítása valójában helytelen. A legenda eredete minden valószínűség szerint abban a tényben rejlik, hogy az 1824-ben felfedezett savat kezdetben ökörepéből nyerték ki. Ma már azonban semmilyen állati eredetű összetevő nincs

[37] A taurin egyik fő feladata az energiatovábbítás, emellett részt vesz a teljesítmény és az egészség megőrzésének folyamataiban.

benne, teljes mértékben szintetikus úton állítják elő a gyártó gyógyszercégek.

Nem konkrét cég konkrét termékéhez kapcsolódik, de hasonló az a példa, amelyet Benvenuto, az olasz pszichológus mutat be művében. A főként Olaszországban ismert legenda szerint óvatosnak kell lenni a parmezánsajttal, mert lehet, hogy esernyőnyélből vagy állatok körméből és szarvából készült. Valójában itt is az igazság eltorzításáról van szó, hívja fel a figyelmet Benvenuto, rámutatva a szóbeszéd alapjára, egy '60-as évek végi élelmiszer-ipari visszaélésre.

Abban az időben fedezték fel, hogy egy gyáros reszelt sajtként árul egyfajta port, amely – a sajtgyártásban tiltott alapanyagnak számító – tejkazeinből készült. A lefölözött tejből kicsapatás útján készült kazeint általában ragasztóként, lakkok, gyanták összetevőjeként használták, formaldehiddel kezelve pedig ebből készül a többek között esernyőfogantyúk gyártása során alkalmazott műanyag. Ennyi elég is volt a sajtónak ahhoz, hogy a nagyobb hatás érdekében azt sugallják, mintha valóban esernyőnyélből készült volna a sajt. Mivel akkoriban az emberek többsége azt gondolta, hogy a fogantyúkat csontból és szaruból gyártják, megjelent a legenda egy olyan változata is, amely szerint a parmezán állatok szarvának, csontjának ledarálásából készül.

A bikahúgy mint remény

A parmezán esetében tehát egy egyszeri visszaélés hatásvadász félretolmácsolása révén, többszörös áttétellel (parmezán – reszelt sajt – por – kazein – ragasztó+formaldehid – galatit – műanyagok – esernyőfogantyú – csontfogantyú – szarvfogantyú – csont, szarv) született meg egy új szóbeszéd. Az energiaital legendája ezzel szemben az egyik rejtélyes összetevőből fejlődött ki (Red Bull – taurin, mint összetevő – a taurin felfedezése és korabeli gyártása – ökörepe – bikahúgy – bikasperma). Persze nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a mítoszt egyszerűen a termék neve (Vörös bika) és az állat „férfias" ereje sugallta.

Ha elfogadjuk azt az elméletet, hogy a parmezános történet üzenete szerint olyan világban élünk, amelyben még egy lágy, természetes ételt is kemény, mesterséges anyagokból gyártanak, akkor az energiaitalos történet mondanivalója akár éppen ennek ellenkezője is lehet. Azaz: itt van ez a minden ízében mesterséges termék, ami ahhoz kell, hogy frissek maradjunk, s amibe belesűrítették a tudomány minden elemét, a lelke azonban mégis csak természetes dolog: a varázserejű és misztikus bikahúgy, illetve a még misztikusabb, férfias bikasperma.

Ébren tartott gyanakvás

„Nem győzök Pamplonába repkedni, hogy mindig legyen készleten elég bikaherénk – idézi a legendára még egy lapáttal rápakoló Dietrich Mateschitzet, a Red Bull atyját Alex Wipperfürth az *Eltérített márkák*[38] című könyvben. Az osztrák cég vezetése soha nem bánta, ha terméke a szájról szájra terjedő szóbeszéd tárgya lett, sőt népszerűsítési stratégiájának meghatározó eleme volt az ún. suttogó propaganda.

Még akkor is igaz ez, ha a taurin számos esetben okozott fennakadást a különböző engedélyeztetési eljárások során, és a termék piaci bevezetése is tolódott emiatt. Mateschitznek öt évet kellett várnia a Németországba irányuló export jóváhagyására, ez idő alatt azonban elindult valami, aminek később – kis túlzással – a termék a világhírét köszönhette. Történt ugyanis, hogy amíg a német hatóságok azt mérlegelték, engedélyezzék-e a Red Bull behozatalát, az osztrák–német határvidéken már jelen volt a termék. Az emberek itták az energiaitalt, és találgatták, vajon miért nem lehet ezt legálisan is kapni az országban... Igaz talán, hogy valamiféle titkos drog van benne? Vagy potencianövelő? Netán annyi koffein van benne, amitől fejre áll az ember?

A cég nem sietett cáfolni a híreszteléseket, sőt még a honlapjára is felrakta a szóbeszéd különböző verzióit. A Red Bull értékesítői a szórakozóhelyeken elszórt üres italosdobozokkal erősítettek rá a találgatásokra,

[38] I. m., HVG Könyvek, 2005.

emellett a droggyanú és a szülői ellenzés egyre népszerűbbé tette az italt a fiatalok körében, míg kétes híre aztán kilépett a német nyelvterületről, és meghódította az egész világot. A cég továbbra is csak akkor cáfolta a legkülönbözőbb híreszteléseket, amikor azok már úgy eldurvultak[39], hogy muszáj volt cáfolni őket.

„Minél több pletyka kering arról, hogy a Red Bull potenciálisan veszélyes, túlstimuláló hatású, annál nagyobb mennyiséget vásárolnak fel a fogyasztók" – jelölte meg a termék sikerének titkát Jeff Edwards, a Salon újságírója 2001-ben.

Célkeresztben a Jägermeister titkos receptje

Mint könyvünk is bemutatja, a híres nagyvállalatok és széles körben ismert termékeik gyakran kerülnek a közbeszéd célkeresztjébe, többnyire negatív kontextusban. A támadások egyik formája a *titkosrecept-vád,* aminek bizonyos esetekben van is némi alapja (*l.* Red Bull), más esetekben azonban csak merő kitaláció.

Utóbbira példa a Jägermeister nevet viselő, gyógynövénykivonatból készült likőrital, amelybe a legenda szerint szarvas, precízebb verziója szerint jávorszarvas vérét keverik a titkos recept alapján.[40] A legenda két változatát (a szarvasost, illetve a jávorszarvasost) egymástól független két tényező inspirálhatta: egyrészt a Jägermeister sem kerülhette el a szí-

[39] Egy 1991-es híradás három férfi halálát jelentette Svédországból. Ketten közülük alkohollal kevert Red Bullt ittak, a harmadik áldozat megerőltető testmozgás közben fogyasztotta a terméket. A legendavadász Snopes.com szerint 2004 novemberéig nem jelent meg olyan vizsgálati eredmény, mely összefüggést mutatott volna ki az energiaital fogyasztása és a halálesetek között.

[40] A recept valóban titkos, de az 1935 óta változatlan összetevők többnyire gyógynövények, fűszerek, gyümölcsök és virágok. A Snopes.com legendavadászai szerint vér már csak azért sem lehet benne, mert attól már a készítés során tönkremenne az italt.

nük miatt mindig gyanakodva figyelt sötét italok sorsát[41], másrészt a szarvast ábrázoló és vadászidézetet felvonultató címke is hozzájárulhatott a szóbeszéd kialakulásához. A likőrösszetétel-vadászat főként az Egyesült Államokban divatos, de a cég amerikai képviseletének vezetőitől a legrámenősebb újságíróknak sem sikerül sok érdemi információt kicsikarniuk a receptet illetően.[42]

Lám, a Red Bullnak ügyes marketingstratégiával sikerült a maga javára fordítania a vele foglalkozó szóbeszédet, a Jägermeistert pedig látszólag nem érdeklik a pletykák. A híresztelések ellenére (vagy többek között éppen csábító erejüknek köszönhetően?) a sötétzöld likőr a '90-es évek óta szinte kultuszcikké vált az amerikai fiatalok körében – ma a cég exportjának legnagyobb része az Egyesült Államokba tart.

Pókláb a rágógumiban

A legendákat természetesen nem minden vállalat hagyhatja figyelmen kívül ily hűvösen. Hogy kinek muszáj reagálnia, abban sok függ a szóba hozott termék fajtájáról, célcsoportjáról, a vállalat imázsától és a közösségi elvárásoktól. 1976-ban új, az addigiaknál jóval lágyabb rágógumival rukkolt elő a Life Saver Company – ők például nem hagyhatták figyelmen kívül a terméket támadó legendákat, már csak azért sem, mert gyermekkorú fogyasztóik valószínűleg az átlagnál is fogékonyabbak a rémmesékre.

A Bubble Yum átütő sikerét a megjelenést követő tavaszon rémhír árnyékolta be, amely futótűzszerűen terjedt a New York és Chicago környéki kissrácok körében. A szóbeszéd szerint a rágó azért olyan puha, mert pókpete (más változatokban pókláb vagy háló) van benne. A „felfedezést" követően megszülettek az első rémtörténetek is, amelyben a kislány egy éjszaka arra ébredt, hogy a száját behálózták a rágójából kikelt pókok... A Life Saver frissiben elvégzett kutatása kiderítette: rövid idő alatt a New York-i gyermekek több mint fele találkozott a szóbeszéddel.

Annak ellenére, hogy a cég tanácsadói azt javasolták, hagyja a híreszteléseket és koncentráljon inkább a termék pozitív tulajdonságainak hangsúlyozására, a Life Saver háborút indított a legenda ellen. Csaknem 50 újságban jelentette meg egész oldalas cáfoló hirdetéseit, több mint 100 ezer dolláros költségbe verve ezzel magát. Az akció sikeresnek is bizonyult, a híresztelés egy év alatt elhalt, s helyreállt a termék iránti bizalom.

A gyártót az esetet követően hosszú ideig foglalkoztatta, miért éppen az ő termékük került a közbeszéd célkeresztjébe; egyes értelmezések szerint a megmagyarázhatatlan forradalmi újításnak, a puha rágógumiknak[43], más vélemények szerint a legnagyobb piaci részesedést szerző terméknek, a Bubble Yumnak szólt a kitüntetett figyelem – ez esetben is működhetett tehát a Góliát-effektus[44].

[41] Amerikai tévhit – igen elterjedt borzasztás – szerint a csokoládés tejet véres tejből készítik, ugyanis a csokoládé elfedi a vér színét.

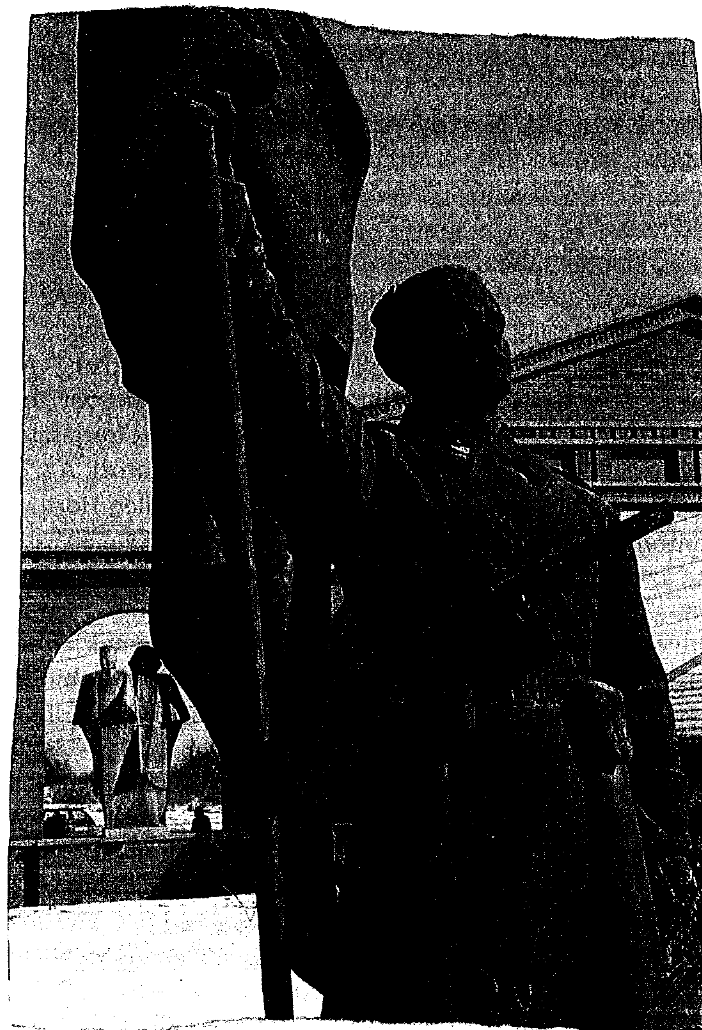
[42] Nincs benne semmi rossz – nyilatkozta egy alkalommal a *The Wave Magazine* rámenős újságírójának többszöri visszakérdezésére Rick Zeiler, a Jägermeister amerikai divíziójának marketingigazgatója.

[43] Snopes.com: Bubble Yuck

[44] Jan Harold Brunvand: Encyclopedia of Urban Legends, 408–409. oldal

Mesélő pesti szobrok

„Pepe: Itt vagyunk fönn a szabadságszobornál. Fölrepültünk.
Kapa: Mi, hol? Milyen szabadságszobornál? Milyen szabadságszobornál?
Pepe: Mi van? Mi nem tetszik?
Kapa: Minden tetszik Petikém, csak nem értem milyen szabadságszobor. Mikor ide a kis Horthy fiának, a kis Horthynak csináltak szobrot.
Pepe: Ho, itt. Milyen Horthy, ne idegelj már Kapa, menjél már a francba. Ki az a Horthy?
Kapa: Peti, Peti, te magyar történelem szakon végeztél igaz?
Pepe: Igen, és?
Kapa: Na mindegy most lemegyek a te szintedre.
Pepe: Ne, ne menjél sehova hallod, mert rohadt magasan vagyunk.
Kapa: Peti. A Horthy a Horthy-korszakban élt.
Pepe: Igen.
Kapa: Eddig tudod követni?
Pepe: Igen, és?
Kapa: Na ennek a Horthynak, aki a Horthy-korszakban élt, volt egy fia, és ez meghalt az orosz fronton.
Pepe: Igen.
Kapa: És neki csinálták ezt a szobrot.
Pepe: És most hol van?
Kapa: Mondom meghalt az orosz fronton, te...
Pepe: Nem a, nem a, nem a gyerek. A szobor hol van, mer nincs itt semmi.
Kapa: Petikém, közben bejöttek az oroszok.

„Ványa", akit a rendszerváltás leszerelt a Szabadság-szobor aljából, s a budafoki Szoborparkba vonult nyugdíjba

Pepe: Igen?
Kapa: Igen, itt közben történt egy s más tudod?
Pepe: Aha, te, és...
Kapa: És a kis Horthy szobra helyén egy orosz csávónak a szobra állt, érted?
Pepe: Értem absz és az most hol van?"

A fenti beszélgetés Jancsó Miklós *Anyád, a szúnyogok!* című filmjében hallható, és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy egy több évtizedes legenda az elmúlt években újra szárnyra kapott. A történet nemcsak a politikai folklórban, hanem értelmiségi körökben is rendre felbukkan – mutat rá Boros Géza művészettörténész.[45] Elhangzott például Szentjóby Tamásnak a Szabadság Lelkének Szobra Projektről készített „ismeretterjesztő filmjében" is, amelyet 1992-ben a Magyar Televízió is bemutatott. A szóbeszéd szerint a Gellért-hegyi felszabadulási emlékmű eredetileg Horthy Miklós fia, a fronton repülőbalesetet szenvedett Horthy István emlékére készült. Az alkotó aztán 1945-ben módosította a tervet, így lett belőle szovjet hősi emlékmű.

Amint Boros írja, Horthy István tervezett emlékművének és a Gellért-hegyi felszabadulási emlékműnek a szobrász, Kisfaludi Strobl Zsigmond személyén kívül semmi köze sincs egymáshoz. Kisfaludi három Horthy-emlékművet tervezett, ezek közül egyet Siófokon állítottak fel 1943-ban, egy terv pedig Szolnok főterére készült, ezt a pályázatot azonban nem Kisfaludi nyerte meg. A harmadik tervezett emlékművet – ezt szokták a Gellért-hegyi emlékművel összekeverni – eredetileg a Horthy Miklós (Petőfi) híd budai hídfőjéhez szánták, a helyszínt azonban 1943-ban a Tabánra módosították. A kompozíció előterében a kormányzóhelyettes repülőruhás alakja állt volna, a mögötte pedig egy emelvényen a repülés géniusza, amint tört koszorút dob a hősre.

[45] Boros Géza: Horthy szobra (II) *Élet és Irodalom* 2000/08. szám

Olasz Lajos „Horthy István kormányzóhelyettes halála"[46] című tanulmányában leírja: a két főalak szobra 1944 tavaszára el is készült, de a német megszállás és a bombatámadások megindulása után már nem állították fel.

Boros szerint a Tabánba készült terv és a Gellért-hegyi emlékmű legfeljebb építészeti alapsémájában hasonlít egymáshoz. Az utóbbi megalkotására Vorosilov marsall Kisfaludit választotta ki, aki később maga is igyekezett eloszlatni az emlékmű körül az elkészülte után hamar elterjedt legendát. 1969-ben megjelent *Emberek és szobrok* című könyvében a művész így ír erről: „Műtermemben még megvan a Horthy-emlékmű férfialakja (...) Aki a két alkotásra rápillant, nyomban láthatja, hogy a legtávolabbi szál sem fűzi őket egymáshoz."

Közönséges szabadságszobor

Olasz szerint a szovjet hadsereg tiszteletére emelt emlékművet Horthy-szoborként azonosító pesti polgárt nem az előző rendszer melletti politikai állásfoglalás motiválta, hanem inkább az új megszállók háta mögötti összekacsintás, a legyőzöttek virtuális ökölrázása, illetve a sajátos kisnemzeti önirónia. A legenda a magyar emigráció közvetítésével külföldre is eljutott, és az 1960-as, '70-es években Svájcban vagy Ausztráliában is sokan tényként kezelték.

A Felszabadulási emlékmű a kommunista időszakban Budapest jelképe volt. Az ötvenhatos forradalomban a katona alakját ledöntötték, és csak később pótolták. A Kádár-rendszerben a szobor emblematikus alkotássá vált: 1980-ban például a makettjét a magyar űrhajós magával vitte a

[46] *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről.* Romsics Ignác szerk. Osiris, 2005.

világűrbe. A rendszerváltást követően az emlékműről eltávolított szovjet katona szobra a szoborparkba került. 1993-ra a domborműveket befalazták, a feliratokat és a cirill betűs neveket levésték, és az alkotás ma „általános" szabadságszoborként funkcionál tovább.[47]

A Lánchíd kőoroszlánjainak nyelve

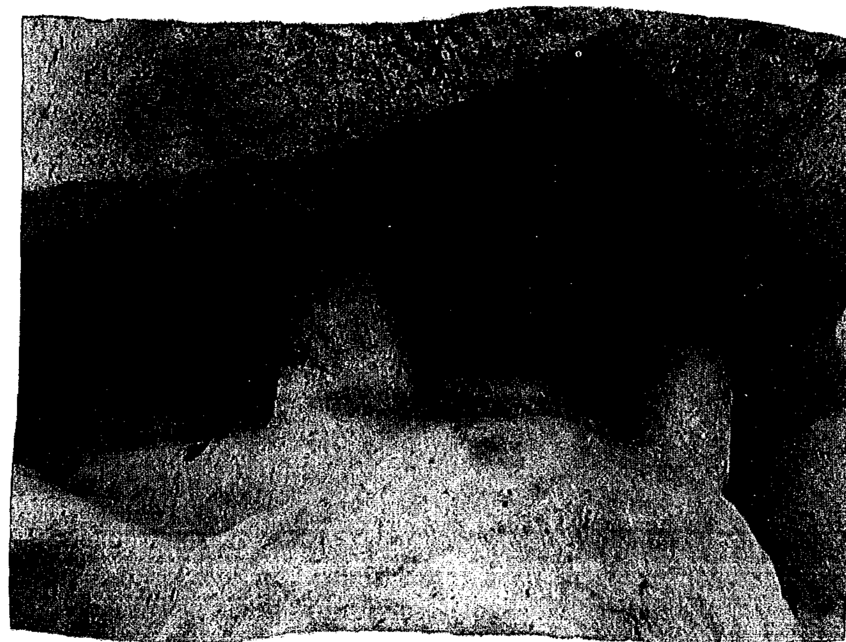
Egy másik pesti szoborral kapcsolatos, igen népszerű legenda szerint a Lánchíd „nyelv nélküli" oroszlánjait elkészítő szobrászon[48] annyit gúnyolódtak, hogy az végül öngyilkos lett. Az oroszlánok „fogyatékosságát" a legenda szerint egy vargainas fedezte fel. A szegény művész szégyenében még aznap beleugrott a Lánchídról a Dunába – ezzel a szóbeszéd szerint ő lett a híd első öngyilkosa.

Tóth Béla múlt századfordulóbeli anekdotagyűjtő szerint[49] a mindentudó vargainas a legendák gyakori szereplője, de a lánchídi vargainast név szerint is ismerte a világ. „Frick Jakabnak hívták, s mikor 1897 novemberében Pinkóc túladunai faluban mint öreg ember meghalt, elsiratták az újságok. Fölfedezése: hogy az oroszlánoknak nincsen nyelve, gyorsan terjedt el. Egész Pest erről beszélt, s Marschalkó János szobrász sok gúny és csúfolódás tárgya lett. Egy darabig csak tűrte, míg aztán egy este, mikor megint bosszantották, nagy haragosan azt mondja: »No, hát fogadjunk ötszáz forintba, hogy mikor az oroszlán úgy tartja a száját, mint az én kőoroszlánjaim, nem is látszhatik a nyelve, mert mélyen lenn fekszik«.

[47] Boros Géza: „Három radikális köztéri projekt", *Beszélő*, 2004/7–8.

[48] A szobrokat készítő Marschalkó János dolgozott a kassai székesegyház, a Magyar Tudományos Akadémia, a Vigadó, a Rudas-fürdő szobrain is, legismertebb műve mégis a Lánchíd számára készült négy oroszlán (1852).

[49] Tóth Béla: *Mendemondák*. Custos Kiadó

Van nyelve, vagy nincs nyelve, ez itt a kérdés

A fogadás Tóth szerint meg is történt, és Marschalkó elvitte a barátait egy menazsériába, mely az István téren ütött tanyát, s ott aztán bebizonyította, hogy neki van igaza. Az ötszáz forintot a művész jótékony célra adta" – írja Tóth Béla a Pesti Hírlap 1897. november 28-i számára hivatkozva. Tóth megemlíti: az öreg művész, bár bántotta, hogy mindig évődnek vele az oroszlánnyelvek miatt, mégsem lett öngyilkos – „az aggok szép csendes halálával, végelgyengülésben múlt ki a világból".

Tóth megjegyzi azt is: képeken, szobrokon, épületeken mulatságos hibákat keresni nem volt új keletű dolog a XIX. században sem. „A folklór mindenütt emleget templomokat, amelyeknek elfeledtek ajtót vagy ab-

lakot csinálni. Örökké megújuló anekdota hőse a szerencsétlen piktor, aki császároknak és királyoknak cudar szórakozottságában a jobb oldalára festi a kardot, s aztán szégyenében elemészti magát. De a nép malíciája olykor igazi hibákra is bukkan. Így az 1891-ben leleplezett bécsi Radetzky-szobron már első nap észrevették, hogy a marsall nem ülhet a nyergében biztosan, mert a művész a ló hasa alá elfeledt terhelőt csinálni. E mulatságos hibát aztán később ki is javították."

A fent leírtakat megpróbáljuk képekkel is illusztrálni. Három kőoroszlánt fényképeztünk le: egy pestit és egy budait a Lánchídról, valamint egyet egy Andrássy úti épületről. A kérdés megválaszolásához a budai oroszlán volt a legnagyobb segítségünkre, amelynél a fogak hiányában alulról is jól látható volt a kőnyelv.

Az ifjú Paul és a halál

Paul McCartney nincs többé! Paul meghalt!

A Paul McCartney haláláról szóló hír már 1966 táján felröppent, de a Beatles 1969 októberében megjelenő *Abbey Road* című albuma után a korábbinál „vadabbul, hangosabban és látványosabban" árasztotta el a sajtót és a tömegkommunikációs eszközöket.[50]

McCartney halálhíréről 1969 októberében Detroitban számolt be a WKNR FM rádió adásában Russ Gibb – legalábbis a Molnár Imre és a Molnár Gábor által írt *Halhatatlan Beatles* kötet szerint. A popszakmában otthonosan mozgó műsorvezető, aki személyesen is ismerte a Beatles tagjait, egy későbbi interjúban elmondta: adás közben betelefonált egy Tom nevű srác, s megkérdezte, mit szól ahhoz, hogy McCartney halott. A fiú „bizonyítékként" azt hozta fel, hogy ha fordítva hallgatja meg valaki a Beatles „Revolution N° 9" című számát, akkor azt hallja, hogy a „Number 9, Number 9, Number 9" refrén „Turn me on, dead man"-né ('Pörgess fel, halott ember') változott. Gibb ezért lejátszotta fordítva is a dalt – és elindította a megállíthatatlan lavinát.

A Beatles találta ki?

A rádióműsorban égtek a telefonok, és a hallgatók újabb és újabb olyan nyomokról tudósítottak, amelyek igazolhatták a hihetetlenül népszerű Paul tragédiáját. Az adást követően a rádióadóba már nem rajongók, hanem újságírók telefonáltak.

„Próbáltuk elérni McCartneyt, de a feleségével és a lányaival Skóciában volt, és nem akart beszélni a sajtóval – emlékezett vissza a műsorvezető, aki Eric Claptontól is megpróbált információkat szerezni Paulról. – Clapton

[50] Molnár Imre–Molnár Gábor: *Halhatatlan Beatles,* CMGK Kiadó, Budapest 2001, 213. o.

először azt mondta, kacsa a sztori, de aztán hozzátette: jobban belegondolva, hetek óta nem beszéltem Paullal."

Gibb szerint ez olaj volt a tűzre. A műsorvezető Derek Taylort, a Beatles amerikai piárosát is megkereste, aki nagyon frusztrált volt, így Gibb – elmondása szerint – ekkor már majdnem elhitte, hogy McCartney valóban meghalt. A műsorvezető szerint valószínűleg nem a Beatles találta ki a rémhírt, de később nekik is érdekük volt, hogy továbbéljen.

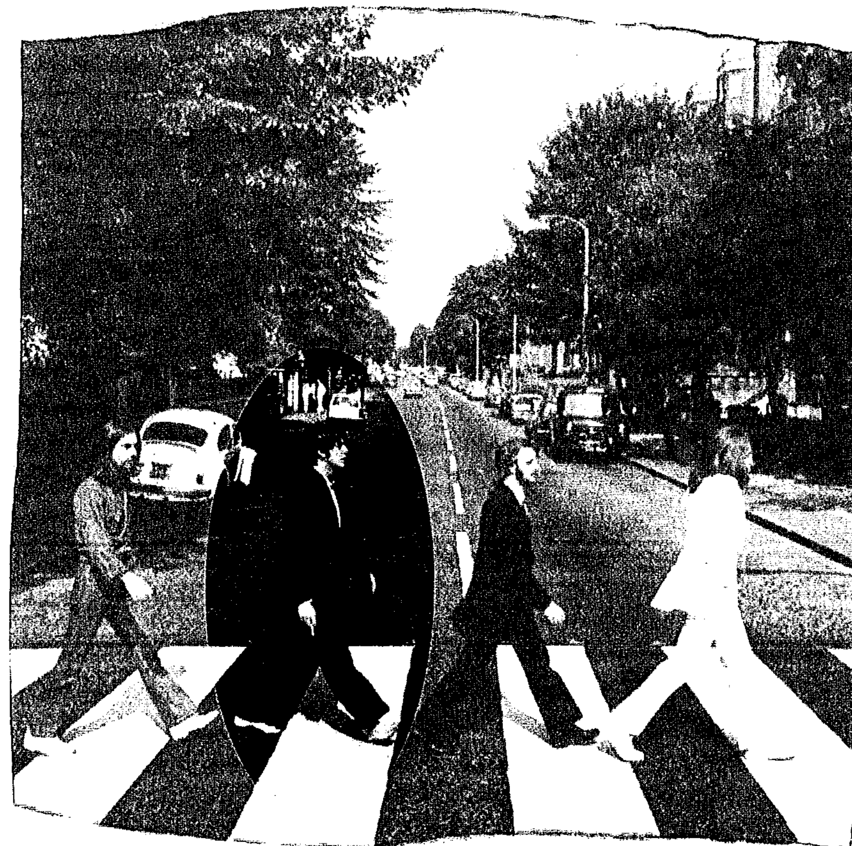
„A Capital Record egyik vezetője mesélte nekem, hogy a Paul haláláról szóló hír jelentősen megnövelte a lemezeladásokat" – mutatott rá Gibb.

A „Revolution N° 9" azonban önmagában kevés lett volna ahhoz, hogy McCartney halálhírének bedőljenek. A rajongók nem csupán ebben a dalban vélték felfedezni az üzeneteket, hanem bárhol, bármiben. Nézzük meg, pontosan hol és miben!

Dalban mondom el. És a borítón

A „Yellow Submarine" című dal közepén John azt kiálltja: „Paul's a queer!" ('Paul homokos!'). A rajongók szerint John ezzel akarta Paul imádóit elcsitítani, hogy ne gyászolják az elhunytat, mondván: egy homoszexuális bálványt nem érdemes gyászolni. Az „A Day in the Life" című számban közvetlen utalás történik a tragédiára, amikor Lennon azt énekli: „He blew his mind out in a car..." ('Lelkét egy autóban lehelte ki'). A „Strawberry Fields Forever" dal végén egy hang (ismét Lennoné) azt mormolja: „I buried Paul", azaz 'Eltemettem Pault'. A „Glass Onion" második versszakában pedig szó szerint ez áll: „The walrus was Paul" ('Paul volt a rozmár'). A rozmárt a rajongók – az *Alice csodaországban* című műre hivatkozva – a halál szimbólumaként értelmezték.

Nyomokat nemcsak a dalokban, hanem a borítókon is találtak a rajongók. A zenekar 1967-ben megjelent *Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club*

Paul, a Halott, mezítláb a temetési menetben

Band című albumának előlapján látható embereket sokan egy szimbolikus sír fölött gyászoló tömegként értelmezték. Az előttük látható Beatles szót virágokból rakták ki, és a képen egy Paul nevét rejtő basszusgitár is megjelent, szintén virágokból. Ráadásul McCartney feje fölött egy tenyér figyelhető meg, márpedig ez – érveltek a jól értesült rajongók – a ha-

lál jele az indián törzseknél. A borítón a négykarú Siva isten, a pusztulás szimbóluma is jól kivehető, és noha csak egyik karjával, de McCartneyra mutat. A borító hátoldalán a Beatles négy tagja látható, de a basszusgitáros – és csak ő – háttal áll. Az albumon belül McCartney karján három betű látszik: OPD, azaz „Officially Pronounced Dead" (Hivatalosan Halottnak Nyilvánítva).

És ez még mind semmi. A *Magical Mistery Tour* előlapján McCartney rozmárnak van maszkírozva, és az albumhoz mellékelt füzet is tele van jelekkel. A harmadik oldalon McCartney az íróasztala mögött ül, előtte nagy betűkkel a felirat: „I was" ('Voltam'). A tizenharmadik oldalon (a szám önmagában is árulkodó) a basszusgitáros cipő nélkül látható, márpedig sok országban így temetik el a halottakat. A tizennyolcadik oldalon ismét megjelenik a fej feletti „végzetes" tenyér, a huszonharmadikon pedig a teljes Beatlest látjuk, méghozzá hófehérbe öltözve – számos országban ez a gyász jele. A gomblyukakban egy-egy szál szegfű látható, de míg John, George és Ringo szegfűje piros, Paulé fekete. A huszonnegyedik oldalon újra megjelenik a baljós tenyér McCartney feje fölött.

A *Yellow Submarine* borítója is sokat sejtető: Paul feje fölött ismét ott a tenyér. Az *Abbey Road* borítóján a zebrán átgyalolgó négy fiú – a megfejtők szerint – temetési menet. Elöl John megy, a Prédikátor, mögötte Ringo, a Síráső, majd Paul, azaz maga a Megboldogult, s a legvégén George, a Gyászoló. Az már csak hab a tortán, hogy McCartney ezen a képen is mezítláb van. A háttérben parkoló világos Volkswagenen pedig a rejtélyes „28 IF" (28 HA) felirat. Ez McCartney életkorára vonatkozik, némi ferdítéssel, hiszen ekkor a zenész csak 27 éves volt. A csúszást a megfejtők azzal magyarázták, hogy a hindu misztika szerint az ember élete akkor kezdődik, amikor megfogan, így a Jel: 28 lenne, ha... A hátsó borítón látható még az Abbey Road utcatábla, fölötte pedig a Beatles szó, ám azon az S betű elrepedt, ami a gyanakvó rajongók szerint egyértelmű utalás arra, hogy a zenekar többé nem teljes, nem ép, hiszen Paul McCartney halott.

A jelek mesterien eltervezett, tudatos rendszernek tűnnek, de valószínűleg csak egy rakás véletlen egybeesés az egész. Még valószínűbb, hogy a tények pontatlan interpretálása vezetett oda, hogy sokan bedőltek a „titkos jeleknek".

Először is itt van az „I buried Paul", amiből a „hitetlenek" inkább azt hallják ki: „cranberry sauce", azaz 'áfonyamártás'. A *Sgt. Pepper* borítóján McCartney azért állt háttal, mert a fotózáskor éppen az Egyesült Államokban volt, s őt Mal Evans helyettesítette, akinek a figurája – McCartney ruhájába bújva – felidézi a basszusgitárosét.

A szóbeszéd akkor sem szűnt meg, amikor a hírt cáfolandó McCartney megjelent a már címében is cáfoló *Life* ('Élet') magazin címlapján. A halálában szentül hívő rajongóknak már mindegy volt: nyilvánvalóan csak egy alteregóról van szó.

Lucy és az LSD

Egy másik Beatles körüli legenda szerint John Lennon szándékosan adta az egyik dalának a „Lucy in the **S**ky with **D**iamonds" ('Lucy az égben a gyémántokkal') címet, mert a kezdőbetűk az LSD betűkódját rejtik. A dalt az 1967-ben megjelent *Sgt. Pepper* korongján rögzítették. Ebben az időben a zenekar tagjai nem voltak közömbösek sem a marihuána, sem az LSD iránt, s ez az albumon is érezhető volt: szándékosan keresték a pszichedelikus hatást tükröző effekteket és témákat. Ekkor már a zenekar jó fiújának számító Paul is engedett a drognak, és ő is megtette első „LSD utazását"[51].

John Lennon ugyanakkor tagadta, hogy a „Lucy"-val az LSD-re utalt volna. A dal szürrealista álombeli tájat fest le, melyet Lennon fia, Julian

[51] Molnár I.–Molnár G.: i. m., 157. o.

rajza inspirált. Lennon szerint a dal címét is a rajz ihlette, mi több, olyannyira nem volt tudatában az egybeesésnek, hogy addig észre sem vette, amíg egy barátja fel nem hívta rá a figyelmét. Lennon állítását a zenekar többi tagjai is alátámasztotta, a rajz több újságban meg is jelent. Azonban McCartney egy 2004-es interjúban, ahol a droggal való kapcsolatáról faggatták, ismét arra utalt, hogy a cím nem véletlenül lett az, ami lett: „...Lucy in the Sky, elég egyértelmű".

Az értelmező pletykafészek

Aki a fentiekhez hasonló szóbeszédet továbbadja, ügyes rejtjelfejtőként tűnhet fel a társadalmi színpadon, de csak azért, mert el tudja olvasni, amit a bűnös önként olvasni enged – véli Benvenuto. Szerinte a detektív azokat a nyomokat olvassa, amiket a bűnös nem akart otthagyni, az értelmező pletykafészek viszont cinkosságban leledzik a bűnössel: dekódolja, amit a tettes elmond – amit a kevés kiválasztottnak üzen.

A Beatles a '60-as években serdülők egész generációját juttatta önkívületi állapotba. Milyen erőt szabadít fel a Beatles, hogy szinte vallási kultusz tárgyaivá válnak fiaink számára? – kérdezték aggódva a szülők. Amerikában az egyház és a szekták kemény kampányokat indítottak a zenekar ellen, azzal vádolva őket, hogy Jézus helyébe akarnak lépni. Ha a Beatlesnek nagyobb sikere van, mint Krisztusnak, akkor az azért van, mert az Antikrisztus áll mögöttük – érveltek a legfanatikusabbak. A Beatles olyan misztikus-pedagógiai konkurenciát testesített meg, amit meg kell szüntetni.

A legendák első számú célpontja McCartney volt, mutat rá Benvenuto, aki szerint ennek az volt oka, hogy Pault tekintették a Beatles legkonszolidáltabb tagjának: kevésbé volt alternatív vagy különc. Vele szemben John Lennon volt a szélsőséges típusa a neveletlen, nincstelen angol proletárgyereknek, aki „fékezhetetlen vadságával, hatalomvágyával, mosdatlan szájával és indokolatlanul korai szexuális felvilágosodásával"

keltett figyelmet. Paul tehát derék liverpooli fiú volt, aki egy csoport kicsapongó között élte életét, míg meg nem gyilkolták sátánista társai (a Revolution N° 9 kilenceséből épp kitelik megfordítva a 666).

De nem mondhatja-e valaki, hogy a jelentéseknek ez az értelmezése ugyanolyan téboly, mint maga a szóbeszéd? – kérdezi Benvenuto, majd rögtön nemmel felel saját felvetésére. Szerinte az a tébolyunk, hogy a McCartney halálával kapcsolatos tébolyt sátánista gyilkosságként értelmezzük, olyan asszociációkra világíthat rá, amelyek többé-kevésbé tudatosak a legenda terjesztőinél, még ha nem is mondják ki.

Elillanó pillanat, buddhista máz, posztumusz karrier

Korabeli és örök motívumok egyként dolgoznak az ilyen halállegendákban. A holt sztár a legjobb sztár – a posztumusz misztifikáció a híresek körül mindig nagyon erős volt, s a kor híreiben, főképpen ami a zenészeket, színészeket illeti, sajnos eléggé gyakran olvashatunk valamely híresség korai pusztulásáról. Közel volt még James Dean, Marilyn Monroe tragédiája – halálmítoszuk még élénken élt a '60-as évek vége felé. Paul McCartney, mondhatni, „nemesi rangot" kapott a rajongóitól, amikor őt is halottnak hirdették.

Nincs senki, aki népszerűbb lehetne, mint egy ifjan elhunyt sztár – főképp, ha váratlan, tragikus körülmények okozták halálát, amelyek közül a főrangú e korban is természetesen az öngyilkosság és a gyilkosság, de a végzetes betegség és az autóbaleset sem állt rossz helyen.

A halál különben is megint nagy téma ebben a groteszk korszakban: a jóléti életre fonákjáról tekintő ironikus lázadó szellem, az abszurd látásmód, de még a Nyugatra betörő bazáribuddhista nézetek is – amelyeknek az egész Beatles áldozatul esett, bár voltaképpen Harrisont leszámítva egyikük sem volt komolyan megérintve – csak felerősítették a korabeli halálkultuszt.

Az utolsó legenda

Ma már, hogy két Beatle is halott, tudjuk, hogy nem McCartneyra – de még csak nem is a „legnormálisabb Beatle"-re, a tüdőrákban elhunyt George Harrisonra – szabta a sors a legendásítható halált, hanem az örökkön kesernyés humorú John Lennonra, akit egy eszelős pisztolyának golyója terített le 1980 decemberében.

A rajongók gyászánál – mint az ilyen tragédiákban általában – csak a találgatások száma volt nagyobb. Ismét felszárnyaltak a leleplezendő szóbeszédek, tévhitek, legendák.

A nyomozás az interneten folytatódik

Könyvünkbe nem fért bele minden, általunk az elmúlt két évben kinyomozott történet – további legendákat, szóbeszédeket, átveréseket, tévhitek weboldalunkon, az urbanlegends.hu cím alatt találnak. Ha olyan történetük lenne, amit megosztanának velünk, vagy csupán érdekelné önöket egy bizonyos szóbeszéd eredete, leveleiket az urbanlegends@freemail.hu, illetve a varosilegendak@gmail.com címekre várjuk.

Képlista

Fontosabb szavak, kifejezések

Az alábbiakban közreadunk néhány fogalmat, amiket azért gyűjtöttünk össze, hogy segítsenek megérteni, értelmezni azokat a jelenségeket, amelyekkel könyvünkben foglalkozunk. Ezeknek a kifejezéseknek többségükben nincs mindenki által elfogadott, univerzális definíciójuk; jól mutatja ezt, hogy a városi legendákkal, „aszfaltfolklórral" foglalkozó kutatók a mai napig késhegyig menő vitát folytatnak egyes meghatározásokon. Magyarázataink során két olyan forrást használtunk fel, amelyeket könyvünk megírása során is leginkább mérvadónak tekintettünk: Jan Harold Brunvand amerikai folklórkutató definícióit, illetve az első számú internetes referenciaként szolgáló Snopes.com oldal szerkesztői, Barbara és David P. Mikkelson legendavadászok meghatározásait.

átverés (hoax) – Igazként feltüntetett, előre kitervelt hazugság. Hoaxként tüntetnek fel néha klasszikus városi legendákat is, ám az utóbbiaknál csak nagyon ritkán van szó tudatos hazugsággyártásról. Helyesebb, ha hoax kifejezést inkább azokra az esetekre tartjuk fent, amelyekben bizonyítható a tisztességtelen vagy tudatos kísérlet a megtévesztésre – márpedig a városi legendáknál ez nagyon ritka.

csíny (prank) – A csíny és a viccelődés olyan hagyományos szokások, melynek során a csínytevők megpróbálnak becsapni másokat. Az áprilisi tréfákat is a csínytevések kontextusában értelmezhetjük. A csínytevés nem legenda, de amikor egyes csínyekről különböző változatokban történetek terjednek, akkor nagyon könnyen a városi legendárium részévé válhatnak.

hamis figyelmeztetés (bogus warning) – Korábban kézzel vagy géppel írott, fénymásolt, néha professzionálisan nyomtatott névtelen szórólapok, amelyek valamilyen veszélyről, fenyegetésről, összeesküvésről, vagy egy kevésbé ismert lehetőségről tájékoztatják az olvasókat. Manapság főként az interneten terjednek. A figyelmeztetések szerzőjeként vagy forrásaként általában jól ismert szervezeteket (iskolát, egyházat, vállalatot stb.) tüntetnek fel. A hamis figyelmeztetések tipikus tárgyai bűncselekmények, számítógépes vírusok és egy vállalat vagy kormány által kötött tisztességtelen üzelmek. A figyelmeztetések néha akcióra – egy termék bojkottjára vagy egy petíció aláírására – szólítják fel a címzettet.

mítosz és legenda (myth, legend) – Noha a mítosz és a legenda kifejezéseket gyakran egymás szinonimájaként használják, két külön fogalomról van szó. A legenda is, a mítosz is karakterekből, valamint konklúziókban végződő cselekményből áll, ám magelemük különböző. A mítosz isteni vagy természetfeletti lények és/vagy mágikus állatok cselekedeteiről szóló mese, amely a világ keletkezésére ad a kultúrkörére jellemző magyarázatot. Ezzel ellentétben a legenda olyan esetről ad számot, aminek szereplői hétköznapi emberek, s ami a jóval közelebbi múltban történt meg. Noha mindkét típusú történetet igazként mesélik, mégsem szükséges, hogy a mesélők vagy a hallgatók szó szerint igaznak fogadják el.

szlaktivizmus (slacktivism) – A kifejezés az angol „slack" szóból ered, aminek jelentése lehet: 'erőtlen, lanyha'. A „szlaktivizmus" központi témája: haszonhoz jutni vagy jót tenni erőfeszítés nélkül, vagy csak nagyon kicsiny erőfeszítéssel. A jelenségnek számos formája van: például amikor egy ismeretlen szerző e-mail üzenetben arra buzdít, hogy továbbítsuk a levelet, mert valamelyik nagyvállalat ígéretet tett arra, hogy minden egyes továbbított levél után kisebb összeget fizet, illetve mert egy rászoruló embertársunk ezáltal pénzhez juthat. Ezzel a jelenséggel találkozhatunk azokban az üzenetekben is, amelyek bojkottra szólítják fel az olvasókat.

szóbeszéd (rumor) – A szóbeszéd (pletyka) orális úton, telefonon, faxon, számítógépen, rádióban vagy televízióban terjedő, bizonytalan eredetű, nem ellenőrzött

információ. Hasonlatos a városi legendákhoz abban az értelemben, hogy különböző verziókban terjed, gyakran kortárs személyekről és eseményekről szól, valamint általában névtelen. Képes beszivárogni a populáris kultúrába, sőt akár a sajtóból is visszaköszön. A szóbeszédek azonban nem bizonyulnak tartósnak, és nincs olyan jól kifejlett cselekményszáluk, mint a városi legendáknak. A legenda egy gyanús igazság aktuális története, amíg a szóbeszéd csak egy nem ellenőrzött jelentés. Gyakoriak a szóbeszédek krízishelyzetekben, háborúk, járványok, természeti katasztrófák és politikai válságok idején.

városi legenda (urban legend) – A városi legendát az különbözteti meg a hagyományos legendától, hogy aktuális eseményről számol be, amelynek alanya vagy szemtanúja olyan valaki volt, akit a mesélő majdnem ismert (pl. a nővérének a fodrászának a szerelője. Ezeket a történeteket a mesélő igazi helyi sztoriként tálalja, de gyakran olyan helyek vagy dolgok neve is szerepel benne, amelyek a mesélő szomszédságában vagy az őt körülvevő régióban találhatók. A városi legendák olyan beszámolók, amelyek történetek formájába öntik félelmeinket vagy aggodalmainkat, vagy olyan mesék, amelyeken keresztül igazolni látjuk a világról alkotott képünket.

vicc (joke) – A vicc rövid, humoros népmese, általában csak egyetlen egyedülálló epizódot tartalmaz és csattanóval fejeződik be. A gyakorlatban előfordul, hogy humoros városi legendák vicckent terjednek, és a mesélő előadói stílusában (hanglejtés, gesztusok stb.) jelzi, hogy a sztorit teljes fikciónak tudja be. A határvonal vicc és városi legenda között még jobban elmosódik, ha a városi legenda végén csattanó van.

A Discovery Channel utószava

Állítólag... Milyen egyszerű ezzel kezdeni a történetet! S milyen nehéz pontosan megmérni, hogy valójában mennyi is az igazságtartalom egy-egy szárnyra kapott szóbeszéd mögött.

Korunkban – a racionalitás évszázadai után – két irányzat különül el. Egyrészt van a nagy eredményekkel mind precízebb műszerekkel dolgozó tudományos megközelítés; másrészt az emberekben – akik belefáradtak az információtömeg megemésztésébe – növekszik a babona igénye.

Műsorunk – csakúgy, mint a könyv szerzői – ez utóbbi tendencia termékeinek tárgyilagos vizsgálatára esküdött fel. A Discovery Channel *Állítólag...* című műsorának kérdései nagyon hasonlítanak, e kötet tartalmához: A kóla eltávolítja a rozsdát? A Chevrolet fel tud szállni? Kimutatható a kábítószerfogyasztás egy mákos zsemlétől? Miért döntött úgy a Discovery Channel, hogy együttműködik a HVG-vel a *Legendavadászat* kiadásában? Mert mind a műsor, mind a könyv ugyanazzal a közös kérdéssel indítja vizsgálatait: mi igaz mindebből, s mi nem?

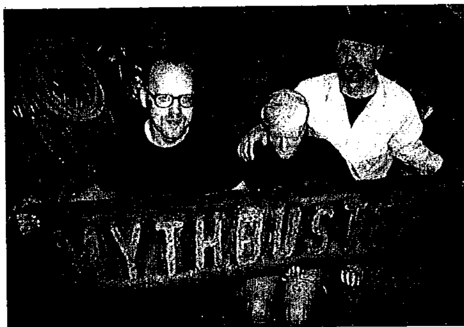
Míg a könyv szerzői az újságíró riporterek eszközeivel eredtek a legendák nyomába, a Discovery Channel nagy népszerűségnek örvendő dokumentumfilmsorozatának házigazdái, Adam Savage és barátja, Jamie Hyneman a műsorban bemutatott kísérleteken keresztül próbálják kideríteni híres mítoszok és legendák valóságtartalmát. Ebből a célból használják fel széleskörű mérnöki, mechanikai tudásukat: a szükséges kísérleteket a maguk gyártotta berendezésekkel végzik.

De a műsorban nemcsak a két oknyomozó házigazda szerepel: Buster, az emberbábu, a harmadik résztvevő olykor náluk is fontosabb szerepet tölt be, ugyanis ő a szenvedő alanya az emberi testről szóló mítoszok, babonák vizsgálatára megrendezett veszélyes kísérleteknek... Adam és Jamie egyetlen ember testi épségét sem akarják veszélyeztetni, de igazukat mégis kétséget kizáróan szeretnék bizonyítani – ezt a célt szolgálja Buster.

Úgy látszik, a legendavadászatnak sajátos humora van: e könyv történeteinek fanyar iróniája is ezt igazolja. A szóbeszéd természete olyan, hogy egyes sztorik – mondjuk, például a világítótoronynak irányváltoztatást parancsoló amerikai hadihajó esete – akár harsány kacagást is kiválthatnak az olvasókból. A Discovery műsora sem nélkülözi a nevettető jeleneteket: ilyen volt például

a robbanós WC-mítosz is. A kísérlet végén a nézők a levegőbe szálló kabinnal és a benne repülő Busterrel együtt azt is megtapasztalhatták, hogy pukkan szét a szemük láttára egy hamis mítosz.

A *Legendavadászat* három szerzője – a két hvg.hu-újságíró, Marinov Iván és Dezső András, és az origo.hu portálnál dolgozó Pál Attila – egymással versengve találták a jobbnál jobb sztorikat. A Discovery műsorában Adam és Jamie megoldásvadászó versengése pezsdíti fel a hangulatot – többnyire az alapos mérnöki ismeretekkel és nagy türelemmel rendelkező Jamie-nek van nagyobb szerencséje. A két házigazdának érdekes a pályája: *Adam Savage* gyerekkora óta épít játékokat; ma speciális effektusokkal foglalkozik (*Csillagok háborúja, Mátrix 2.,* és *Terminátor 3.*). Sokoldalú tehetség: grafikus, forgatókönyvíró, lakberendező, animátor és színész. *Jamie Hyneman* szintén több területen kamatoztatja tálentumát: orosz szakon végzett majd hajócéget üzemeltetett; most már jó pár éve vizuális effektusok létrehozásával foglalkozik.

A legendavadászat azonban nem zárul le egyetlen kötettel vagy egy évadnyi műsorral. Az olvasók-nézők ne higgyék, hogy a szóbeszédek forrása egyszer csak elapad, hogy akár az urbanlegends.hu – amelyen e könyv két hvg.hu-újságíró szerezője gyűjti az új és új legendákat –, vagy akár az *Állítólag...* valaha is kifogy a témából. A Discovery műsorának új részeiből megtudhatjuk például, hogy képes-e felrobbanni a szilikonos mellbetét, veszélyes-e a mobiltelefon használata a benzinkútnál, hogy a valóságban is megcsúsznak-e a banánhéjon az autók, ahogy azt filmekben szoktuk látni, vagy hogy Archimédesz képes volt-e csupán tükrök segítségével felgyújtani Rómát.

Az *Állítólag...* sorozat világszerte nagy sikernek örvend, kb. 1 milliárd Discovery Channel nézővel büszkélkedhet. A kísérletek tudományos jellegűek, szórakoztató formában, amely során a műsor készítői és főszereplői mindig vigyáznak a biztonságra, saját bevallásuk szerint, minél több kísérletben vesznek részt, annál óvatosabbak.

A Discovery Channel műsorairól bővebb információ
a www.discoverychannel.hu és www.discovery.com honlapokon található.

A szerzőkről

Marinov Iván (a blogon urbanlegends név alatt)

Végzettségét tekintve szociológus-közgazdász. Harminc éves, 2000 óta újságíró - korábban dolgozott az Internettónál, jelenleg a hvg.hu főszerkesztő-helyettese. Az urbanlegends.hu oldal alapítója, e könyv társszerkesztője és szerzője is egyben. Kedveli a történelmi legendákat, az internetes hoaxokat és a klasszikus városi legendákat. Szabadidejében könyveket fal, fotózik, kosárlabdázik és vörös-fehér focicsapatok fanatikus rajongója.

Dezső András (zoon)

A hvg.hu újságírója, szerkesztője. Huszonkilenc éves. Politológiát és nemzetközi kapcsolatokat tanult. Internetes újságíróként korábban az Internettónál és az Index hírportálnál dolgozott. Amikor csak teheti, különféle gócpontokra utazik: tudósított már Szudánból, Afganisztánból, a párizsi és a libanoni zavargásokról. Társszerzője egy Máltát bemutató útikönyvnek, és az urbanlegends.hu oldalnak. A Párduc bosszúja című szatirikus kisregény szerzője. Az internetes átveréseken kívül azokat a legendákat, illetve szóbeszédeket kedveli, melyeknek egyes szereplői még élő, felkutatható személyek.

Pál Attila (neurotoxin)

Belekezdett az orvosi egyetembe, akkor még pszichiáter akart lenni, most mégis hamarosan közgazdászként végez. Az Internettónál ismerkedett meg a könyv társszerzőivel, jelenleg az [origo] több rovatáért felel. A Punjab Kabab House nevű triphop-formáció dalszerzője, tisztább pillanataiban szépíró szeretne lenni. Könyvmoly, fantaszta. A természettudományos legendákat kedveli leginkább, szereti a gondolatkísérleteket és a nagyívű bizonyításokat.

Név- és tárgymutató

HVG Könyvek eddig megjelent köteteiből:

Sebők Marcell szerk.: Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából
D. Streatfeild: Kokain. Egy kábítószer hiteles története
Cavalli-Sforza: Genetikai átjáró
Jonathan Baker: A terrorizmus
Tore Janson: Beszélj! A világ nyelvei – tegnap, ma, holnap
Vanessa Baird: A szexuális sokféleség
Victoria Finlay: Színek. Utazás a festékesdobozban
John Howkins: Az alkotás gazdagít. Bátorítás kreatív embereknek
Addis: Hogyan nézzük a japán művészetet?
James D. Watson: DNS. Az élet titka
Nicholas Crane: Mercator. Az ember, aki föltérképezte a bolygót
Richard Mankiewicz: A matematika históriája
Király Béla: Amire nincs ige
D. L. Schacter: Az emlékezet hét bűne. Hogyan felejt és emlékszik az elme?
Els van Diggele: Egy nép, amely külön lakik. A zsidó identitás a mai Izraelben
Maureen Orth: Híresnek lenni. A hírnév mai természetrajza
Corinne Maier: Jó reggelt, lustaság! A vállalati munka minimalizálásának művészete
Finom kis jazz, Muzikális és kulináris örömök
Malcolm Gladwell: Ösztönösen. A döntésről másképp
Steven Weinberg: Csillagokra látni, Természettudomány és filozófia
Wolfgang Hirn: Kína, a nagy falat, Hogyan változtatja meg életünket Kína felemelkedése
Thomas L. Friedman: És mégis lapos a Föld

Előkészületben:

Eric Verzuh: Projektmenedzsment
Thomas F. Wallace: ERP Vállalatirányítási rendszerek
Matthew Bogdanos, William Patrick: A bagdadi tolvajok
Seth Godin: Mi a bőgés?

ISBN 963 7525 86 6
3200Ft

Szóbeszéd, legenda, tévhit, átverések – ki hinné, hogy ezek mind komoly műfajok: a nemhivatalos hír-és álhírközlés fajtái. A sztorikat keringető eszközök mára már kibővültek az internettel, s általa érdekes új műfajokkal: manipulált képek, lánclevelek... Ha az olvasónak kedve támad kalandos utazást tenni az informálisan keringő történetek kaotikus világában, ez a könyv iránytűt ad a kezébe. Történetein végigvezetve két kérdésre is választ kapunk: egyrészt, hogy vajon mennyi lehet igaz mindabból, amit az adott sztori állít, másrészt – és egészen biztosan ez a fontosabb kérdés – vajon miért állítja mindazt a sztori, amit? Miért nem apad az emberiség álhírtovábbító kedve, miért szeretjük elhinni a bizzart, a kirívót, a hihetetlent? Vajon mit „intéz el" a pszichénk, amikor hiszünk a szóbeszédeknek s továbbadjuk őket? Milyen tanulság rejlik a nevetséges pechtörténetekben, a hátborzongató rémesetekben vagy az érzelmeinkre apelláló szélhámosságokban?

Az emberek az információ jelentős részét mind a mai napig bizonytalan eredetű közlésekből szerzik. Mióta a világ világ, mindig létezett az informális hírcsatorna, és máig „üzemel" az agóra. A hajdani kocsmát, kispadot, vállalati büfét részben már felváltotta a blog, az sms, az e-mail. E fórumokon a száraz tényközlő híradásoknál nemegyszer jóval izgalmasabb és tanulságosabb életanyaghoz juthatnak hozzá a sztorizni szerető emberek, s a hallottakat később, ha sokszor nem is tudatoson, tényként mesélik el egymásnak. Talán épp maguk ruházzák fel azokkal a kis kiegészítőkkel, amelyektől a történet még hitelesebbnek hangozhat... Az újságíró szerzők – akik nem mellesleg a városi legendákkal foglalkozó internetes oldalt is szerkesztik – munkájuk során maguk is több olyan tévhitbe, példamesébe botlottak már, amiben legendavadász tevékenységük előtt még szilárdan hittek, nem ritkán előszeretettel mesélték baráti körben. De szégyenkezésre nekik sincs okuk, miként az olvasónak se, ha ennek az érdekes és szellemes könyvnek a végére érve rádöbben, hogy éveken át mesélt kedvenc történetei igazából a képzelet szüleményei. Ne hagyjuk, hogy az orrunknál fogva vezessenek, nézzünk a sztorik mögé a legendavadászokat követve!

Marinov Iván – Dezső András – Pál Attila

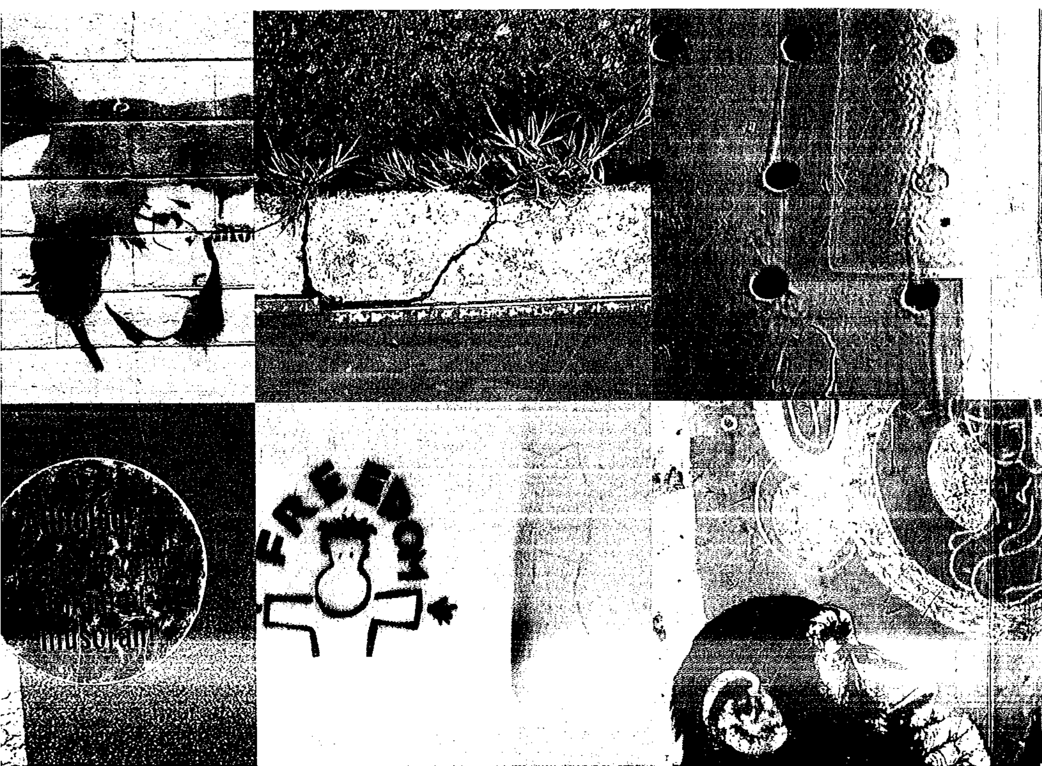
Legendavadászat

Szóbeszédek, tévhitek, átverések nyomában

szkimóknak több mint kétszáz különböző szavuk van a hóra.
kapacitásunk alig tíz százalékát használjuk. Sörre bor mindenkor.

zőink megannyi elterjedt és bizarr tévhitet, összeesküvés-elméletet, rémtörténetet és
figyelmeztetést gyűjtöttek össze ebben a könyvben, öt fő motívum köré csoportosítva.
yes legendák tartalma mögé nézve igyekeznek felfejteni keletkezésük körülményeit, és
emberek, vagy épp az anekdoták főhőseinek segítségével felderíteni azok cáfolatát is.

ADÁSZAT

MARINOV IVÁN DEZSŐ ANDRÁS

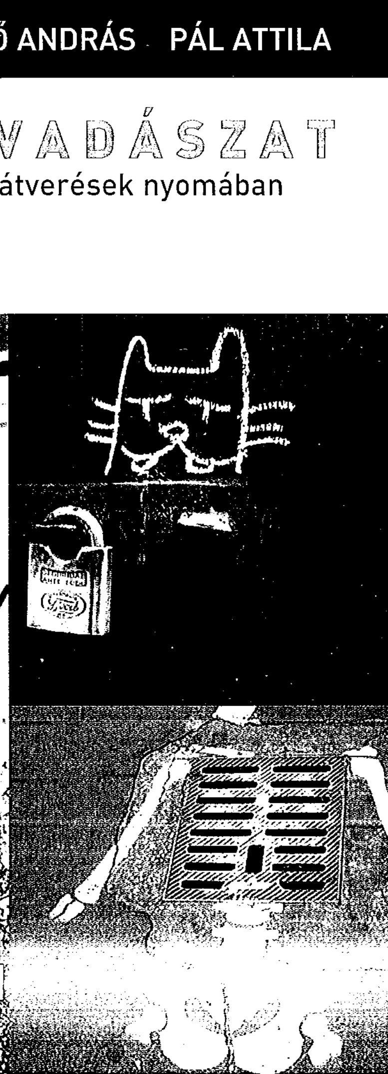
MARINOV IVÁN DEZSŐ ANDRÁS PÁL ATTILA

LEGENDAVADÁSZAT

Szóbeszédek, tévhitek, átverések nyomában

HVG KÖNYVEK

